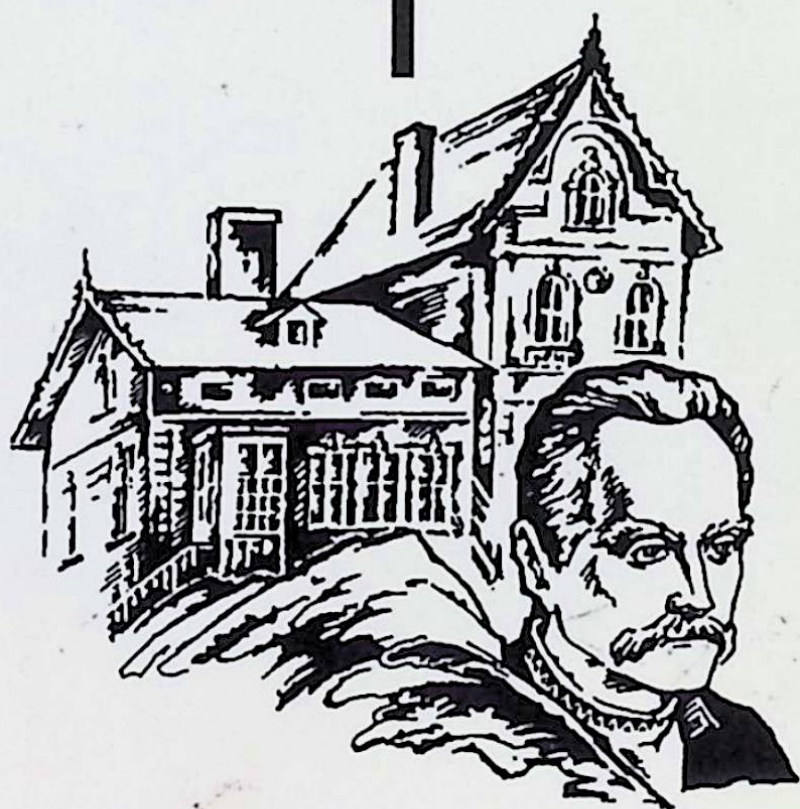

НАУКОВИЙ ВІСНИК

МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА
У ЛЬВОВІ

Випуск
2

ЛЬВІВ - 2001

ЛВІВСЬКИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**ЛЬВІВСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ ІВАНА ФРАНКА**

НАУКОВИЙ ВІСНИК

**МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА
У ЛЬВОВІ**

**Присвячується
145-річчю від
дня народження
Івана Франка**

**2
Випуск**

**Львів
КАМЕНЯР
2001**

ББК 86.377-1

НЗ4

У черговому випуску "Наукового вісника Музею Івана Франка у Львові", започаткованого у 2000 році з нагоди 60-річчя музею, публікуються наукові праці співробітників музею та учасників "Франківських читань-2001". Окремий розділ відтворює хроніку діяльності музею за 2000 рік.

Редакційна колегія:

доктор філологічних наук, професор **Р. Гром'як**,
доктор філологічних наук, професор **І. Денисюк**,
доктор філологічних наук, професор **М. Ільницький**,
доктор філологічних наук, професор **О. Мишанич**,
доктор філологічних наук, професор **Т. Салига**

Друкується за ухвалою Науково-методичної ради
Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка

Відповідальний за випуск **Петро Зозуляк**

Н 4603020100-48 **Замовне**
2001

ISBN 5-7745-0900-1

© Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка, 2001
© Зеновія Юськів, художнє оформлення, 2000

ОЛЕНА ПЧІЛКА

ІВАН ФРАНКО І ЙОГО ПРАЦЯ

Ця доповідь Олени Пчілки (Косач О. П.) зберігається у фонді Олени Пчілки, що у Відділі рукописів та текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (фонд 28, № 171). Написана вона у звичайному дванадцятиаркушевому зошиті і була приготована до урочистостей, пов'язаних з десятою річницею смерті Івана Франка, які відзначались у Києві. Одним із заходів цього відзначення було присвоєння імені Івана Франка школі, в котрій колись розміщувалась Колегія Павла Галагана (тепер тут приміщення Національного музею літератури, вул. Б. Хмельницького, 11). Ця надзвичайно цінна і цікава праця Олени Пчілки віднайдена і опрацьована одним з найвизначніших дослідників творчості Лесі Українки Григорієм Авраховим, який вважає її документом великої державницької ваги.

Праця Олени Пчілки не датована, писана чорнилом. Підготовлена до друку Г. Авраховим відповідно до загальноприйнятих правил першопублікацій.

Р. Горак

Сьогодні святкуємо пам'ять того українського діяча, що його йменням зветься наша Школа.

І. Франко займає місце проміж найповажнішими громадськими діячами й письменниками українськими. Трудно переказати всю його послугу нашій освіті.

І однак треба признати, що сей величний діяч дуже мало відомий нашому громадянству, особливо тут, в нашій країні. Обставини життя склалися так, що коли б хто мав хоч і найбільшу охоту пізнати літературну працю І. Франка, то не міг би сього досягти, бо нема в нас виданнів ні його літературних, ні тим менше — наукових праць.

Отже молодше покоління наших українців либонь знає Франка лише яко поета і то тільки по тих зразках, що увійшли уривками в “Декламатори” чи підручники шкільні або виконуються на концертах як патріотичні пісні. Тим часом саме віршування Франкове становить собою дуже розмаїтий обсяг його творчості, бо писав він і ліричні вірші (лишив цілі збірники їх) і на громадські теми, писав і епічні поеми, й байки, й т. ін.

Опріч віршів такого розмаїтого змісту, залишив Франко Україні багато оповіданнів, учених праць, таких, що самі вони могли б здобути йому славу видатного письменника, — багато знаходів етнографічних з науковою оцінкою їх, багато критично-літературних заміток і т. ін. Все те знаходиться в окремих виданнях або в наукових та літературних часописах українських і чужих. Хто ж і де може знайти тепер у нас ті твори? Якщо й було в тутешньому вжитку, то загинуло, розпорошилося і хіба пізніші покоління діждуться коли не видання всіх творів Франкових, то хоч видатніших з них.

Хоч не може сей огляд бути дуже просторим, хочемо ми подати нарис розвитку Франкового світогляду і в зв’язку з тим його творчості.

Почати свою літературну працю довелося Франкові в досить глуху пору. Вродившись в 1856 році, свідомих юнацьких літ досяг Франко біля половини 70-х років минулого віку. Власне, перші вірші і перше оповідання його, вісімнадцятилітнього хлопця, були надруковані у часописі “Друг” у 1874 році. А се ж, виходить, півстоліття тому!

Яка ж громадсько-літературна течія найперше потягла Франка?

Тих, що знають хоч би одно тільки се, що Франко, наш прославлений письменник, був загарливий патріот український, має здивувати, що починав Франко свою літературну працю як “москвофіл”.

Москвофільський напрямок у галицькому житті й літературі був, однак, для свого часу явищем природним. В історичній перспективі уявляється сей напрямок так: від часу подолання України, ще з 17-го віку, Україна була під впливом культури польської; отже к половині 19-го віку лише несвідома українсько-

селянська людність в Галичині зберігала свої давні національні прикмети – мову, пісню, побит, а все, що виходило в інтелігенцію, ставало польським, приймало культуру польську. Так сталося з Галичиною – колись такою славетною частиною України!

Однак ще в I четверті 19 століття повіяло в Європі народницьким духом; інтелігенція всіх націй пригадала своє дійсне походіння і почала визволятися з-під чужих культур. Отже, й галицько-українська інтелігенція живіше почула свою гнітючу, неправдиву залежність від культури польської і схотіла вдатися до культури своєї. Та не потрапила одразу на шлях до неї. Здалося тодішнім патріотам, що українською культурою повинна бути культура московська, себто мова й література “великорусів”, – мовляли галичани “старших братів” русинами. “Русинами”, або “рутенцями”, звали себе галицькі інтелігенти, не бажаючи пам’ятати слів “українці”, “Україна”, дарма що слово “Україна” вживала ще літопись давнього, улюбленого тоді в Галичині княжого часу. Московська література, що ставала дедалі більш могутньою, робила відповідне вражіння на галичан, вабила їх. Отже, й московська літературна мова, особливо через присутність у ній старої слов’янщини, що входила в давнє українське письменство, стала здаватися галицьким москвофілам ріднішою, ніж яка інша. Однак вживати чистої мови російської галичани таки не могли, бо не знали її добре, і утворили в своєму обіході якусь чудернацьку мову, прозвану “язичієм”, бо се була незграбна мішанка слів і зворотів церковнослов’янських, московських, українських, а іноді таки й польських.

“Москвофільство” ширилось, бо й російські діячі йшли йому назустріч, пособляючи “галицким русским”. Були тому й політичні принципи. В кожному разі в 60-ті роки 19 віку були вже в Галичині цілі москвофільські товариства й такі ж часописи.

Таким чином і Франко, при скінчанні гімназії, опинився в москвофільському “Товаристві імені Качковського”, а перші свої вірші й перше оповідання умістив у москвофільській часописі “Друг”. Либонь поцікавиться хто, які то були ті юнацькі спроби? Вірші були слабкенькі; там говорилося про якусь криничку,

що в ній “журчить сребрна фалія” (себто “бринить срібна хвиля”); отже й маємо зразок москвофільської мови: одно слово – російське, друге – старослов’янське, третє – польське... Оповідання було в стилі романтичним; в ньому говорилося про вороженчу двох родин, Петріїв і Довбушуків, з нагромадженням усяких дивних пригод, чуд і всякої колотнечі... Мова подібна до тієї, що у віршеві про криничку. Такий був перший виступ у москвофільському виданні.

Таким чином історія випускала навпроти сієї течії іншу, вже українську, так звану “народовську”. Виросло народовство під великим надихом письменства нашої України. Перше з’явилися етнографічні видання, збірники пісень тощо, а потім ціле гроно письменників українських, між ними ж були такі таланти, як Куліш, Марко Вовчок, Шевченко. Все те робило велике враження і в Галичині, будячи правдиве національне чуття й свідомість, а як висновок з того – любов до свого народу. Тим-то прихильники сього вже суто українського напрямку звалися в Галичині “народовцями”. Франко зустрівся з ними, вже ставши студентом Львівського університету, деякі з них були навіть його професорами, отже мали певний надих на своїх слухачів.

Але найбільший ідейний надих на Франка та його ближчих товаришів мав київський українець Михайло Драгоманов. От як пише про це сам Франко: “Як мало ми були здібні спершу піднятися на ту висоту знання й поглядів, на якій стояв Драгоманов. Він був для нас правдивим учителем і вповні й безкорисно не жалував праці, писань, упімнень і навіть докорів, щоб наводити нас, – лінивих, малоосвічених, вирослих у рабських традиціях нашого глухого нутра, – на кращі, ясніші шляхи європейської цивілізації. Можна сказати, він за вуха тяг нас на той шлях і коли з покоління, що більш або менше стояло під його впливом, виїшла яка користь для загального і нашого народного діла, то се в найбільшій мірі заслуга Драгоманова”.

Отож, пізнавшись з М. Драгомановим і особисто, у 1877 році, коли Драгоманов був у Львові вже яко емігрант, Франко разом з своїм товаришем М. Павликом заводять український “Академіч-

ний кружок”, а пізніше засновують “радикальну” партію, починають видавати свій часопис “Громадський друг”, а пізніше “Дзвін”, потім “Молот”; ці видання, одне по другім, закривано за їх радикальний напрям. Літом 77 року Франка заарештовано й посаджено в тюрму за листування з Драгомановим; незабаром сидів він і вдруге, і втретє. Сидів, страждав, хворів, але свого не кидав; у перервах між сидінням, ба навіть у тюрмі, написав чимало віршів і оповідань, наскільки це було можливо. Брав його тільки жаль, що ті арешти охолоджували громадянство у відносинах до нього. З цього погляду дістав Франко особливої прикrostі, бо другий арешт приніс йому велику вразу серця, розлучив його назавжди з його коханою; родичі сказали тій нареченій його: “Франко буде гнити по тюрмах, може муситиме виїхати з краю, емігрувати, отже виволочить тебе по всіх світах, то нехай він собі краще від тебе відкаснеться”.

Так і сталося, — Франкові одмовлено... Франко повинен був розійтись зі своєю гарною й симпатичною дівчиною.

По третьому арештові Франка вже рішучо було ославлено людиною непевною, революційним “галабурдником”, непоправним соціалістом, таким, що з ним небезпечно й знатися. Коли М. Драгоманов послав йому 50 рублів грошей, щоб підтримати його в злигоднях, послав, зовсім не таючися, через професора Огоновського, то сей професор відмовився передати гроші Франкові, боячися, щоб його, “чоловіка статечного”, не обвинуватили в зносінах з людьми непевними.

Однак розгляньмося, яким саме соціалістом був Франко. Ми зовсім не маємо на думці правити про те, кого власне можна назвати справжнім соціалістом, нагадаємо, навпаки, що відтінки ідейного й життєвого соціалізму бувають дуже різноманітні. Краще всього приведемо з цього powodu слова самого Франка: “Я ніколи не належав до вірних релігії ненависті і мав одвагу серед посміхів і наруги її adeptів нести сміло свій стяг старого щиролюдського соціалізму, опертого на етичнім, широко гуманнім вихованні мас народних, на поступі і загальнім розповсюдженні освіти, науки і людської та національної свободи”. Слова “свій

народ", "любов до свого народу" Франко розумів як цілу народність, націю, не поділяючи її на часті, і коли бажав прагнути до найбільшого добробуту й поступу своєї нації, то уявляв собі теє неподільно, не вилучаючи ніяких упосліджених "козлищ".

Чи се є правдивий погляд на громадську справу, правдивий соціалізм, чи ні, нехай кождий розважа як хоче. Лише такий був погляд Франковий.

Мріючи про добробут цілої своєї нації, сам Франко і в університеті, і по скінченні його жив, однак, у великих злиднях. Бо хоч придбав собі багато знання і права, залежні від того, але ж польська влада не пускала його на громадські посади. Всею душею бажав Франко служити українській літературі, мистецькій і науковій — і служив щиро, але праця та майже не давала ніякого заробітку, українські видавництва неспроможні були платити. Отже прийшлося Франкові "йти в найми" до видавництв чужих, писати до часописів польських, російських, німецьких, чеських. Вдалося знайти й сталу роботу, знайти місце постійного співробітника в польській газеті "Ргаса". Франко звав ту роботу "панщиною", але працював... Поки не трапилася така пригода: під час ювілею поета Міцкевича Франко вмістив у німецькій часописі "Die Zeit" простору замітку під назвою "Поет зради"; в тій розправі Франко вказував дуже багато тем у Міцкевичевих віршах про всяку зраду, починаючи від змісту вірша "Воевода", далі вказуючи оспівану Міцкевичем зраду (хоч і ради отчизни) Конрада Валленрода, і інші, й інші. Можна собі уявити, яку бучу зчинила розправа Франкова проміж літератами польськими, та ще уявившись під ювілейний час, коли улюбленому поетові лунала в польських часописах сама гучна хвала. Скажемо тільки, що редакція "Кур'єра львівського" зараз же одправила Франка, порухавшись з ним по останній день і наказавши навіть не переступати порога до редакції. Про всякі лайливі відповіді на замітку — вже нема чого й казати!

Постійний заробіток уривався. Але ж тема замітки І. Франка з'ясувала зате давню думку його: ще в гімназії, в середній класі, коли вчитель словесності сказав учням написати про Міцкевича

яко поета, Франко написав, що се був “поет зради”. Учитель зганив учня, але той не покався, – і ось при ювілейній нагоді таки знов висловив ту саму думку. Либонь таке було справді переконання Франкове, коли наш автор знову висловив свою гадку, – хоч би й під загрозою тяжкої матеріальної втрати. Вірність своєму переконанню!

По тій утраті порядного постійного заробітку злидні Франкові ще побільшали, бо був він уже одружений і мав скількох дітей. Треба було працювати, працювати й працювати для сім’ї. Працював надміру, писав для чужих часописів (уже не для польських, так для російських, німецьких) і для своїх – багато, багато! У протязі часу відносини Франкові з народовцями полагодилися, народовці бачили в І. Франкові дуже працюючого й тямущого співробітника та охоче закликали його до роботи в їх виданнях. Отже Франко був скількома наворотами в редакційному комітеті їх видань – часописі “Діло”, “Зорі”, “Записок Наукового товариства”, пізніше – “Літературно-наукового вісника” (у Львові). Видавав і свою часопись, літературно-наукову, “Життя і слово”. Роботи було багато! До писання ж умови були найпоганіші. Можна було побачити Франка за роботою при таких оточенні: робочий кабінет, він же й їдальня, і дитячий pokій, на колінах менша дитина, а друга стоїть тут же і теж потребує уваги, а батько пише поважну розправу, ще й сурочно. Нехай би були побачили тоді Франка ті працівники, що “не можуть працювати інакше, як у своєму затишному кабінеті при цілковитій тиші і можливому хатньому “комфорті”. Дружина Франкова менше всього здатна була достачити той хатній лад, бо була хвора: раз у раз прокидалися в неї початки божевілля, що завело її наостанку в шпиталь яко хвору безнадійно. А Франкові треба було і хотілося – працювати, працювати! Окрім писання треба було правити ще й коректу свою й інших видавців і вести листування... Коли Франка спитав якось його приятель, як він може так багато працювати, він одповів жартом: “Що ж, недарма ж мій батько був ковалем, славним на всю сільську округу! Треба ж і мені працювати в моїй літерацькій кузні..!”. Одного часу, проживаючи в

домівці дуже темній (задля її дешевості), Франко мало не осліп... А працював!.. та ще як доладно!

Громадянство українське оцінювало Франкову велику й таку корисну працю: двічі на його ювілеях висловлювало признання його великої послуги для отчизни, зложило йому й цінний ювілейний дар – гарну садибу з хорошим будинком.

Та доля була для нашого письменника занадто жорстокою: одне лихо йшло по другому: помер Франкові син, занедужав він сам; останні роки, через біль у руках, міг лише диктувати свої твори, а наостанку довелося й померти у тій таки своїй оселі на чужих руках. Дружина була в шпиталі, а діти теж не були дома...

Нам засталася лише літературна спадщина по невсипущому робітникові.

Розгляньмося, що саме лишив Україні Франко.

Перш всього твори поетичні.

Вірші на так звані “громадські мотиви”. Сутужний це розділ взагалі!.. Тут таки трудно досягти, щоб поезія не здавалась лише публіцистикою!.. Франкові твори цього розділу так загарливо кличуть до праці, до боротьби, так будять любов до отчизни. Лише виклад у деяких з тих віршів не плавкий, не досить зграйний. Однак і між ними поема “Мойсей” – є твір просто зразковий! Пророк любить свій люд, але Азазель, демон відчаю, надихнув йому зневір’я, розчарування в своєму народові... Та наостанку пророк знов знаходить свою давню любов і знов посила свій народ шукати ідеалу, говорить йому: “І підеш ти в віки потомні з печаттю мого духа на чолі!”.

Нам дуже до сподоби ліричні Франкові вірші, особливо в збірнику “Зів’яле листя” (хоч єсть вони і в збірниках “З вершин і низин”, “Мій Ізмарагд”, “В дні печалі”). В “Зів’ялому листі” єсть такі простенькі вірші, як “Оце ж тая стежечка, де милая йшла”, однак... повні вони такої чулої поезії, немов давно приглушене суворим життям ніжне чуття знов щемить серце, будить давню любов і жаль за нею...

В своїх численних оповіданнях Франко показується прихильником натуралістичної школи, недарма він кохався в творах Золя.

Зміст оповіданнів brano із життя інтелігенції, але переважно з життя людності селянської або робітничої. Страшні ті малюнки! Тяжкі злидні, тьма безпросвітна, страждання від всякого визискування, з руки шинкарів, лихварів і всяких інших визискувачів!

Одначе Франко намагається і серед тих найчорніших душ найти просвітки “людяності”; жила в нього віра “в живу душу” людську. Не раз хоче наш автор показати се в своїх оповіданнях; правду казати, іноді грішить тим проти життєвої правди, шкодить мистецькому бокові оповідання. Найбільш яскравим прикладом того бачимо постать хижака (в оповіданні “*Boa constrictor*”; затятий визискувач, лихвар зненацька приходить до каяття і робиться милостивцем залежних від нього нещасливих людей. Річ неймовірлива! Таких метаморфоз не буває...

Виступав Франко і яко драматург, зоставив скільки творів для сцени. Найкращою його п'єсою єсть “Украдене щастя”; вона теж із життя народного. П'єсу цю дуже люблять у Галичині, та й у нас вона досі не зійшла з кону.

Часто виступав Франко і яко критик і до його критичних уваг дуже прислухалися.

Вертаючися ще до Франкових творів красного письменства, не можемо минути того, що лишило його перо, – для дітей. Тут маємо 1) гарну казку під назвою “Тоді, як ще звірі говорили”, 2) переказ цікавої східньої легенди “Абу-Касимові капці”, 3) “Дон Кіхот” – у викладі, приступному для дітей, 4) “Лис Микита”, переспів давньої німецької людової поеми “*Reineke Fuchs*”: оповідання про всякі лисові хитрощі з відтінком політично-громадської сатири. Надзвичайно легкий гумористичний склад, що надав Франко своєму переспіву, робить цей твір дуже втішним для дітей. Всі чотири твори дуже люблені в Галичині, повинні б вони бути і в нас у шкільних бібліотеках, та ба! Де ж їх узяти?..

Яко вчений, лишив Франко твори великої ваги. До писання їх мав він ту снагу, що був чоловік великої освіти, бо знання з університету доповнив ще своєю великою начитаністю, а знав багато мов: грецьку, латинську, німецьку, французьку, російську,

польську, чеську і свою – в різних її діалектах та творах нового й стародавнього письменства.

Франковий вислід “Іван Вишенський” (подаваний для придбання першого вченого ступня) одразу зробив Франка відомим у крузі вчених фахівців. Єсть то докладний вислід про славетного проповідя українського 16-го віку і постать його освітлено на тлі боротьби того часу між католицизмом і православієм; боротьба ж тая була у нас не тільки за віру, а й за свою народність українську, бо справа віри була тоді однозначною з пекучою справою національності, уже такою загородженою у нас в 16 віці. Отже Франко й дав у своєму висліді про своєвидого борця церковного цілу картину тодішнього історичного побиту разом з літературою, належною до того, і філологічним розглядом її по суті й мові.

Ще більшу вартість має друга праця Франкова про “Варлаама і Йоасафа”, той роман із старохристиянського часу. Розбираючи й інші твори нашої давньої письменності, Франко прослідив її зв’язок з творчістю візантійською, що в свою чергу підлягала впливам східнім. На таку роботу треба було Франкового тямку й пильної критичної праці. За “Йоасафа” одержав Франко від університету Віденського звання доктора філологічних наук.

До того ж видав Франко збірник старописних українських апокрифів, так званих “одречених” легенд і подібних переказів, – звичайно, з ученими передмовами видавцевими, про саме апокрифи й їх літературу. Апокрифи ж грають таку велику роль і в нашій словесності народній.

В обсягу української етнографії з’являється Франко як збирач і дослідяч теж. Видав він два томи “Українських приповісток” і багато дрібніших знадобів. Передав теж нашим збирачам народних мелодій немало пісень галицьких. Знав їх багато!

Видаючи ж свої чи чужі етнографічні знадоби та додаючи до них свої пояснення, Франко держався пильно-наукового методу, шукаючи паралельних творів у чужій творчості народній. Міг би сказати, що був і тут учеником Драгоманова-фольклориста.

Звичайно, до коштовних наукових творів Франкових належить теж його "Історія української літератури". В ряду творів сього розбору належить їй почесне місце.

Щодо мови всіх творів Франкових, то розгляд її приводить до цікавого висновку. Почавши в значній мірі з "язичія", уживаючи й потім немало галицьких провінціалізмів, Франко поєднав однак свою мову з мовою кращих письменників українських, виробивши таким чином добірну амальгаму галицько-українського словесного скарбу. Приклад, гідний наслідування!

Ото стільки дав отчизні Франко.

А немов бажаючи і по смерті своїй служити Україні, лишив Франко своїй сім'ї лише оселю свою, ювілейний дар, а всі свої твори й рукописи одписав (у заповіті), разом з авторськими правами, львівському Товариству імені Шевченка.

Довгів Франко не лишив. Був у його, як він гадав, один довг — позичка в Україні, але й той довг він оддав: переклав українською мовою все поважніше, писане до чужих часописів, і видав у Галичині.

В дар науковому товариству українському увійшли, звичайно, і літературні переклади Франкові, що він зробив у різну пору свого життя. Суть же то такі напівальні речі: "Фауст" Гете, "Вільгельм Телль" Шіллера, "Каїн" Байрона, "Мертві душі" Гоголя, "Цар Едіп" Софокла, а ще багато дрібніших перекладів з Гейне, Гюго, Некрасова, Достоевського, Щедріна, Брет-Гарта, Шеллі, Твена і інших, і інших.

Тяжкий жаль бере, коли погадаєш, скільки ще міг би дати сей працівник Рідному Краєві, коли б доля була до його милосерднішою! Він сам з великим жалем, у простих, але таких чулих словах говорить про це:

Україно, моя сердечна нене!

Не лай мене, стражденна, незабута,

Що не дало моє життя злиденне

Того, що ждять би ти могла від мене.

Але ж бо дав він багато, дуже багато — при тій лихій долі, що судилась йому! З подякою вклонімося його пам'яті та пожалкуймо

про те, що теперішні нащадки Франкові не мають у руках його скарбів. Тим-то й спинилися ми на їх просторіш у цій пам'ятці.

Пером земля І. Франкові, величному синові України!

Інститут літератури ім Т. Шевченка. Фонд 28, № 171. Рукопис. Автограф не нумеровано.

Публікація Григорія Аврахова

РОМАН ГОРАК

ПОЛИТ САС ПОГОРЕЦЬКИЙ

Про минуле нагадує тільки старий-престарий годинник. Бабуня любила в хаті порядки і не могла терпіти нігде порохів. А до того старого настінного годинника в різьбленій скриньці, який дістала у віно ще від своєї мами, порохи просто прилипали. Повитирає сьогодні, а назавтра знову так, якби ніхто його і не стирав. Якась кара Божа! Всердилася якимось бабуня і казала прикликати столяра до себе, аби повідпилював та познімав зі скриньки ті чудернацькі різьблення, які хоч і милують око, і взагалі є дуже артистичними та гарними, але цілком непрактичними, бо в них найбільше збирається порохів і знеславлюють перед людьми акуратність хати та дають погане свідощтво її господині. І нехай пан майстер поставить замість тих викрутасів просту дошку: менше порохів буде сідати і легше буде витирати. Так і залишився той годинник з дошками замість вимислуватих різьблень. Раз у тиждень треба його завести, підтягнути ваги. За ті довгі роки, відколи на стіні не нагнав жодної хвилини і ніколи не припізнавав. Що то значить старі майстри і добра робота!

Більше в хаті нема нічого зі старого і зі старих часів. Все пішло. До Першої світової війни сім'я мешкала у Бродках, невеличкому селі, як їхати зі Львова до Миколаєва по лівій руці. Мали велику господарку, працювали, думали тут вік звікувати, але не судилось. Все війна знищила. Церкву так артилерія знищила, що дідусь мусив правити Служби Божі в нашвидкуруч збудованій дерев'яній капличці. Господарські будівлі, яких було багато, стайні, стодоли, олійню – все розбили і попалили. Сказано ж:

війна. На пам'ять про ті часи дід Іполит залишив пару великих гільз, перероблених на пушки, де можна було тютюн зберігати. Все позабирав час, десятки разів доводилось переїздити з місця на місце, понищились меблі, картини, посуд, понищилось і пропало, сказано, все, а от ті пушки з гільз, як незнищимі. Так і стоять символами руїни всіх сподівань і розрахунків.

Ще є один чи два старих, окутих залізом, куфри, в яких колись перевозили добро. Посуду або фамільне срібло. Ні порцеляни, ні срібла вже давно немає, хоч би тобі яке горня чи ніж, а куфер залишився. Всілякі старі папери тепер у ньому. От такі, що вже не потрібні: і тримати нема де дуже, і викинути шкода...

Його маленька однокімнатна квартира в будинку номер 12 на вулиці Зеленій, що припирає до великого міського парку в Стрию. Будинок теперішній і розрахований на ті часи, коли в місто звідусіль треба було якнайбільше впихнути людей. Пооббивані і пописані стіни, поламані двері, вибиті шкла, на стелі як знак спритності та акробатизму відбитки підшов і отой страшний характерний сморід. Тепер це для Павла Погорецького, рід якого належить до гербу Сас, а тому колись би його прізвище писали Сас Погорецький, це останній земний притулок і пристанище. Так довго треба було звикати до того, де і що лежить та стоїть. Павло Сас Погорецький цілком сліпий. Ще півроку тому бачив. Міг навіть читати. Біда прийшла нагло. На обидвох очах катаракта і глаукома. Лікар у Дрогобичі сказав, що звернувся до нього занадто пізно. Операції нічого не допоможуть.

Світло відходило повільно і невблаганно, поки одного дня не стала перед очима суцільна темінь. Мав грандіозну колекцію старих поштів, слайдів з об'єктів, які колись були, а тепер поглинула їх "цивілізація" та розгорнуте будівництво світлого майбутнього. Фотографії і слайди робив сам. Для чого вони йому тепер? Пенсія мізерна. Поштівки продав. Слайди й фотографії (най вже як хоче буде важко, але не продам!) записав Стрийському краєзнавчому музеєві.

Так, в тому кантованому старому куферку багато старих документів, клепсидр, квитанцій, листів, протоколів і фотографій.

Всі про його предків. Багато їх було. Тепер...тепер – от сам-один. Як пес! Радий би сказати хто і що на тих старих фотографіях, але, даруйте, не бачить. Документи різні і на різних мовах: німецькій (писана і друкована готика), польській, чеській, румунській, російській, угорській, найменше на українській. Церковні метрики всі на латинській мові. Не дивно: документи з тих старих часів, коли навіть український священник встидався української мови і вдома вживав у розмові тільки польську або німецьку...

Я уже віддавна шукав і оті фотографії, і оті документи, а найбільше шукав зустрічі хоча б з одним з нащадків Іполита гербу Сас Погорецького. Вся франкознавча література подавала про цього товариша Франка з дрогобицької гімназії дуже скупі дані: рік народження, рік смерті та те, що був священником у Велдіжі. Священничі довідники-шематизми, які колись випускались кожною єпархією, кожного року про Іполита Погорецького подавали, що він по праведних ділах упокоївся в Бозі 16 жовтня 1934 року у Велдіжі, проте метрична книга усопших у Велдіжі запису про його смерть не містила. Не виявлено його могили на місцевому цвинтарі, хоча виявлено могили багатьох священників, перед якими колись виступав молодий Франко і доводив, що світ для того, аби був справедливим, мусить базуватись на принципах соціальної рівності. Отці називали це соціалізмом.

І хоча шематизми давали можливість дізнатись, де Іполит Сас Погорецький сповняв обов'язки душпастиря, проте вони нічого не говорили ні про його дідів та прадідів, ні про батьків та дітей. Всі ці відомості можна було тепер, знаючи, де працював о. Іполит, знайти за метричними книгами, однак доступ до них дослідникам мого типу відповідне міністерство, як "сторонним особам", строго-настроого заборонило. Метричні ж книги давнішого часу, які зберігались у Центральному державному історичному архіві у Львові, без цих книг були німі.

Цілком випадково на цвинтарі в Стрию, шукаючи зовсім інших могил, серед буйних заростей корчів, бузку, пасльону, кропиви та будяків, в тому кутку старого цвинтаря, що ближче до

залізниці, я натрапив на могилу отця Іполита Сас Погорецького. Це був гробівець і на ньому хрест з пісковика. Напис сповіщав, що тут поховано отця Гіполита Сас Погорецького, пароха Велдіжа, який упокоївся 16 жовтня 1934 року, проживши 78 літ. Ще напис повідомляв, що разом з ним поховані Александра (з Трешньовських) Погорецька, яка упокоїлась 25.05.1938 року на 78-му році життя, та Погорецька Стефанія (народилась 15.12.1885 року, померла 09.01.1965 року). Два останні записи засвідчували, що Александра Трешньовська була дружиною отця Іполита, а Стефанія Погорецька – дочкою. Від часу останнього захоронення тоді минуло не так й багато часу, якихось років десять. Окрім того, все свідчить про те, що за могилою хтось доглядає. Отже, почались вперті пошуки нащадків Іполита Погорецького. Я написав записку і поклав її під камінець на гробі в надії, що її знайдуть і відгукнуться на моє прохання написати мені листа чи задзвонити. Записки я клав часто, розпитував людей, що приходили на цвинтар, але ніхто нічим мені не міг допомогти. Всі мої благання, звернені до ЗАГСу допомогти знайти нащадків, були даремними. Ці працівники відповідали на мої листи безапеляційно і стандартно: “Никаких сведений не имеется”. При цьому – підпис завідуючого та печатка. Відмовила моїм благанням і районна газета, грубо і знахабніло пристидивши мене за те, що я розшукую якихось нащадків “попов”. Моє ім’я їм нічого не говорило, а мої перші публікації з’явилися трохи пізніше...

Саме в той час Павло Погорецький, внук Іполита Погорецького по старшому синові Юрію, закінчував вечірній музично-педагогічний факультет Дрогобицького педагогічного інституту імені Івана Франка, на якому почав навчатись у 1962 році і закінчив 1967 року. Відтак він став працювати викладачем вокалу на цьому ж факультеті і в цьому ж вузі. Поряд були Нагуєвичі. Був Дрогобич, в якому щорічно проводились конференції за конференціями, присвячених І. Франкові. Павло Юрійович Погорецький, мало того, навчався в одній групі з Марією Кривко, яка за мужем стала писатись Марією Олексіївною Оркуш і яка була завідуючою музею Івана Франка в Нагуєвичах. Навіть на випуск-

ному альбомі їх світлини поряд, — а слова нікому не сказав, що він онук О. Іполита Погорецького, тобто є нащадком товариша Івана Франка. Для чого і чим мав хвалитись? — думав. Тим, що Іван Франко, син небагатого нагуєвицького коваля, був репетитором його діда Іполита і тим заробляв собі на прожиття? Чи, може, мав хвалитись тим, що, дякуючи його вуйкові, Франко пошив собі перший парадний костюм, в якому і був сфотографований. Не було чого оповідати, і він мовчав. Усвідомлював, ким його предки були колись і ким став він — їх нащадок. Та й оповідати такого про себе не було нічого. От така покручена доля, як і в кожного з його версти та походження. Богу тільки міг дякувати, що родина не була вивезена на Сибір чи непорозстрілювана...

До приходу більшовиків закінчив два класи Стрийської гімназії, а з їх появою був переведений на нову систему навчання і закінчив до початку війни сім класів. Середню освіту здобував заочно. Потім пішов служити на довгі роки в армію. Вернувшись 1950 року, влаштувався працювати в "Укргаз" техніком. Мав прекрасний бас, був красенем, а, окрім того, його загітували грати у самодіяльному драматичному театрі. В театрі, опріч таких, як він, аматорів, працювали ще старі професіональні артисти, бо в Стрию опинились колишні артисти Київського українського драматичного театру, яких німці везли, відступаючи, з собою в Німеччину і тут, в Стрию, покинули, бо було не до театрів. Режисер того театру Сагадовський побачив у Павла неабиякий талант, а сам Павло вже на той час грав такі ролі, як Платона Кречета в однойменній драмі О. Корнійчука. Режисер порадив, що хлопцеві треба йти в професіонали, закінчити Київський театральний інститут, до якого набирали тільки зі сцени. Домовився, що його візьмуть у Ніжинський обласний музично-драматичний театр, бо то, казав, близько до Києва, і там скоріше хлопця зауважать. Павло згодився. За один сезон він освоїв і зіграв двадцять одну роль. Грав головних героїв, але в іншому складі. Театр був постійно в роз'їздах. Тільки місяць в Ніжині. Це не сподобалось хлопцеві. Не сподобалась і та специфічна театральна провінційна богема. Він вирішив покинути театр і вернутись

додому, де свої акторські аспірації міг задовільняти у аматорському театрі.

У Ніжині одружився. Дружина була артисткою, росіянкою, і звали її ...ах, зрештою, чи це важливо. Важливе те, що це була його фатальна помилка, через яку все життя пішло шкереберть. Зрештою, скажу, звали її Клава Дмитрівна Окунева. З нею і приїхав до Стрия. В Стрию народились його дівчатка-близнята: Кларіка та Інеса. Обидві народились 6 червня 1953 року. Через п'ять років, так само шостого червня 1958 року, народився син Павло. На гріш та зарібок на прожиття було в ті часи важко. Проте навчився диригентури і став керувати сільськими хорами, яких тоді було в кожному селі та котрих потрібно було готувати на якісь огляди та олімпіади. За роботу платили копійки, а щоб вижити, то треба було мати з десять таких хорів. От і вставав зранку, коли надворі ще ніч, і повертався, коли всі вже спали. Ніч виганяла його з хати та приганяла сюди. Дітей бачив тільки сплячими. Дружина сумувала... 1962 року, коли тільки в Дрогобицькому педагогічному інституті імені Івана Франка відкрився вечірній музично-педагогічний факультет, відразу вступив на навчання. На третьому курсі вже став викладачем цього факультету. Вчив вокалу. 1967 року успішно закінчив вуз. Дістав диплом, "обмили" його з друзями, на radoщах приїздить додому, а в хаті — голі стіни. Ні дітей, ні дружини. Виїхала на "родину". Розвелись того ж року, він платив дітям аліменти, але їх так і ніколи не бачив. Тільки через когось і колись дізнавався про них. Дружина не захотіла жити між "бандьоровцями", ненавиділа тих всіх "западняков" і того навчила своїх дітей. Закон був на стороні матері.

Аби забутись, купив мотоцикл, фотоапарати і почав їздити та фотографувати все те, що втрачалось. Його світлини та слайди виявились унікальними. Ще почав займатись колекціонуванням. Не знав навіть, що його прадід Йосиф Сас Погорецький був одним з перших українських філателістів і що його збірки спокійно лежали на горіщі плебанії у Вацовичах, де був парохом.

1988 року вийшов на пенсію. Дістав оту хату, яка зараз стала йому останнім пристанищем.

Син Павло закінчив нафтовий технікум у Дрогобичі і виїхав у Росію на нафторозробки. Кажуть, що десь в Пермі. Кларіка... На неї стільки покладав надій! Нічого з того не вийшло. Стала алкоголічкою. Була засуджена, відбуває покарання десь у тюрмах Миколаївської області. Суд позбавив її материнських прав на восьмеро дітей, батьків яких не пам'ятала. Діти зараз виховуються у Клави Дмитрівни. Повний крах. Інеса закінчила у Львові Інститут фізкультури. Деякий час працювала у Сільськогосподарському інституті в Дублянах піді Львовом. Була замужем. Розвелась. Має сина. По Дублянах найнялась вільнонайманою в армію. Була п'ять років у Чехословаччині, а по приїзді стала жити в Білорусії. Далі вільнонаймана в якомусь вертолітному полку.

Від дітей – ні внуків, ні вісточки...

Один. Ще є брат. Молодший. Богдан. В Дрогобичі закінчив нафтовий технікум, працював в одній з нафтових експедицій головним геологом. Одружений. Своїх дітей не має. Є син у дружини. Той живе десь на Одещині. Павло живе на Старосамбірщині в селі Межинець.

Усе, що залишилось з колишнього роду Погорецьких гербу Сас.

Ні, він, отець Іполит Погорецький, представник гербу Сас, чим і гордився, на той час парох новозбудованої кам'яної церкви Великомучениці Варвари у невеликому містечку Велдіж Перегінського деканату, але Долинського повіту, відома і шанована у всій окрузі людина, аж ніяк не мав на меті отими спогадами, котрі написав і вислав на ім'я редакції "Діло", привернути увагу до своєї скромної особи і припімнути шановному громадянству, що він колись був товаришем Івана Франка, якого тепер це ж шановане громадянство так глорифікує та возвеличує. Для чого лукавити? Були у їх стосунках такі часи, коли він, Іполит Погорецький, сам хотів, щоб про них знало якнайменше людей, а тим більше говорило. Вони й так багато нашпетили у його життєвій долі та у священничій кар'єрі, якщо не є гріхом це слово вжити до просування по службовій драбині на ниві душпастирювання. Ні пан слідчий Лукавецький, який віднайшов його на станції в

Дрогобичі (так колись звалися квартири, які винаймали у людей студенти, а те, що ми зємо станціями чи станцією, колись звали двірець), ні навіть у старостві, де було стільки батькових знайомих та добрих приятелів, вже не кажуть про управу, чи як тоді говорили, – дирекцію поліції, не збирались жартувати, бо справа виглядала надто серйозною і навіть кримінальною. Йому, молодому хлопцеві, зовсім далекому від політики, пояснили, що Франко і його товариші відважились підняти руку на святая святих Австрійської держави і виступити проти віками встановленого порядку на землі та самого цісаря Австро-Угорської імперії Франца-Йосифа, якого, як відомо, русини вважають своїм батьком та покровителем. Як збирався спихнути з трону самого цісаря Іван Франко, якого Іполит Погорецький знав як несміливого і дуже скромного хлопця, в поліції не пояснили і залишили, як кажуть, здогадатись самому. Розумні люди, які вже мали справу з поліцією, радили йому менше всього в поліції на переслуховуванні говорити та просторікувати, на кожде запитання відповідати по суті і якнайстисліше, а найкраще буде, коли все заперечувати чи говорити тільки “так” або ж “ні”. Радили йому позаховувати книжки, які дарував йому Іван Франко або ж давав читати, а листи, які писав до нього, навіть познищувати. Мудрої ради він, звичайно, не послухався і книжок та листів не познищував, бо в книжках він поганого нічого не бачив, а, окрім того, як говорили вчителі у гімназії, вони не були на індексі заборонених. Нічого поганого не бачив і в листах, які писав до нього Франко. От, писав про всяке про навчання, роботу в студентському товаристві, про товаришів, особливо Ярослава Рошкевича, з яким мешкав на станції у Львові, та всіляке інше. Мало про що може писати чоловік! От звичайні листи, які пишуть всі в такому віці. То для чого їх ховати, а тим більше нищити? Цього Іполит Погорецький не розумів. Його допитували кілька разів, відтак провели ревізію і всі книжки та листи вилучили. Мало того, погрожували, що викинуть з гімназії, якщо він, не дай Боже, щось не скаже або також приховає. Іполит Погорецький був цілком застрашений і невідомо до чого б дійшло, якби у дану справу не втру-

тився директор Дрогобицької гімназії Іван Керекарто, батько якого, Микола Керекарто, був наступником діда Іполита Погорецького на парафії в селі Липі Добромильського повіту. Дід Василь Погорецький після Липи пішов парохом в село Ісаї Старосамбірського деканату, перед тим короткий час пропарохувавши в селі Завадці Височанського деканату. Отець Микола Керекарто вже з Липи нікуди не рухався і просидів у ній до самої смерті, яка сталася 4 серпня 1873 року. Він підтримував дружні та добросусідські стосунки з отцем Василем Погорецьким, хоч той помер трохи скоріше від нього. До всього треба додати ще й той факт, що й сам теперішній директор гімназії народився в Липі, а його батько запросив охрестити та миропомазати сина отця Василя Погорецького.

І справді, невідомо, що б сталося з Іполитом Сас Погорецьким, якби не Іван Керекарто, бо все йшло до того, що перестрашена Шкільна рада, боячись, щоб з отих допитів та розслідувань чогось не вийшло, рада би позбулась і Бога духа винного Іполита. Це означало би, що він дістав би “вовчий білет”, і жодна гімназія в краю, тобто в Галичині, не ризикнула б прийняти його продовжити чи закінчити гімназіальну освіту. Треба було їхати кудись за кордон: у Відень чи в Угорщину, як це робили подібні йому. На щастя, цього не сталось, бо Іван Керекарто мав авторитет. Він узяв всю відповідальність на себе, сказав хлопцеві нічого не боятись і сідати спокійно до матури. Слава Богу, що все обійшлось якнайкраще, і він закінчив гімназію.

Опісля ще мав проблеми в Перемиській консисторії, куди поїхав брати благословення владики та сертифікат на пансіонат та навчання у Львівській духовній семінарії. На це Іполит Погорецький, як син і внук священика, мав повне право, однак в Перемишлі владики, настрашений тим першим в Галичині соціалістичним процесом Івана Франка, тепер дув і на холодну воду, тому Іполит Погорецький мав певні труднощі, проте ці труднощі значно збільшились, коли він закінчив семінарію і мав висвячуватись. Хтось пригадав його давні зв'язки з Іваном Франком, деякі не вельми прихильні висловлювання про владик церкви, а тому

замість того, щоб бути висвяченим 1882 року, тобто в той рік, коли він закінчив навчання і у священничий стан були висвячені майже всі його товариші-однокурсники, він змушений був чекати ще довгі два роки і висвятися 1884 року. Невідомо, хто допоміг в цьому випадку, але щоб новоспечений отець, такий "схильний до небезпечних зв'язків", більше не мав можливості компрометувати свій священничий стан та ім'я душпастиря, то його постійно будуть запихати в такі кутки єпископства (дієцезії), куди цивілізація забула дорогу, а калабані на дорогах відрізали його від білого світу.

З часом отець Іполит помудрів і признав рацію тим товаришам, котрі добре йому радили, як вести себе на допитах. Тепер отець Погорецький неохоче згадував і про навчання в Дрогобичі, і про своє знайомство з Іваном Франком. Всі, хто оточував його, могли підтвердити, що на плебанії портрет Шевченка висів. Навіть отець сказав прибрати його у вишивані рушники, але був проти того, аби поряд повісити портрет Івана Франка. Чому так — домашні не допитувались, дехто здогадувався, що мусило щось зайти між ними ще в часи молодості, а дехто міг підтвердити, що отець висловлював думку, ніби політична діяльність Івана Франка для народу і суспільства, а тим більше церкви, є шкідливою.

Проте спогади про Івана Франка написав. Свій намір пояснив зовсім просто. "Читаючи спогади про Івана Франка, — писав в перших рядках о. Іполит Погорецький, — мало знаходжу згадок про його молоді літа, особливо про його науку в Дрогобичі. Є то прогалина, яку хоч короткою згадкою хотів би виповнити, тим більше що з ним прожив я там в милій дружбі два роки". Справді, до десятої річниці від дня смерті Івана Франка Наукове товариство імені Т. Шевченка звернулось до громадянства надсилати на ім'я правління даного товариства свої спогади про Івана Франка, щоб з часом, коли їх назбирається достатня кількість, видати їх окремою книжкою, а також в міру надходження опублікувати в поточних номерах українських часописів. Так склалось, що на той час справді було надруковано багато спогадів про Івана Франка з різних періодів життя, але спогадів про його навчання в Дро-

гобицькій гімназії не було. Ту прогалину і вирішив заповнити своїми спогадами о. Іполит Погорецький, бо справді мав і про що згадати, і про що написати, не боячись, що його ім'я буде скомпрометоване і накличе на його голову нові неприємності. Все, що могло бути найгірше в його житті, вважав, вже сталось, і те, що признається до Івана Франка, незважаючи на те, що колись фаворит Львівської консисторії отець Садовський грозив прокляттям на голову кожного священика, який буде глорифікувати Івана Франка, а тим більше підтримувати з ним зв'язки, нічого поганого йому не зробить. Він навіть не звернув уваги на відкриту обструкцію станіславівського єпископа Хомишина не тільки імені Івана Франка, а й Тараса Шевченка. 28 травня 1926 року о. Іполит Погорецький написав свої спогади, і вони були опубліковані у 125-му числі газети "Діло", яка вийшла восьмого червня цього ж року під назвою "Франко в гімназії (з моїх споминів)". Поряд з спогадами газета опублікувала оголошення про те, що в "Українській Накладні" Якова Оренштайна вийшли перші книжки з трилогії Богдана Лепкого "Мазепа": два томи "Мотрі" та том "Не вбивай". Без зміни назви та певних свідомих перекручень, дуже характерних для таких вже й не далеких часів, ці спогади навіть без купюр були передруковані в пізніших збірниках спогадів сучасників про Івана Франка. Окрім того, вони стали дуже важливими для дослідників творчості Івана Франка та його біографів, які торкалися такого важливого моменту в житті Івана Франка, як навчання в Дрогобицькій гімназії.

Спогади, проте, дуже короткі. Смысл їх зводиться до констатації факту, що після закінчення четвертого класу Іполит Погорецький та його товариш Ярослав Рошкевич, син пароха з Лолина Михайла Рошкевича, мали поважні клопоти з математикою та грецькою мовою, а тому, щоб з тих предметів не мати неприємностей у наступному році, вирішили забезпечити себе репетитором. Одним на двох, аби заощадити батькам витрати. Самі й такого репетитора знайшли. Івана Франка. В ті часи для багатьох учнів гімназії старших класів, коли ставали потрібні гроші не тільки на підручники та зошити, а з'являлись ще й інші, непередбачені

сімейним б'юджетом витрати, пов'язані з віком, репетиторство було важливою і доволі поширеною справою серед них, бо давало можливість заробити на власні потреби якусь копійчину. Для багатьох ці гроші були єдиним джерелом вижиття та навчання. Досвідчені репетитори коштували дорого, а тому паничі Ярослав та Іполит серед них і не шукали для себе вчителя. Іван Франко репетиторського досвіду не мав, але в гімназії вважався дуже здібним учнем. Мати пізнішого відомого дрогобицького адвоката Ісаака Тігермана Малпе Тігерман всім говорила, що Іван Франко має таку розумну голову, що міг би бути першим міністром в Австрії, коли б на нього хто звернув увагу. На жаль, на синів ковалів увагу в той час ще не навчилися звертати, а тому Іван Франко поки погодився стати репетитором у молодих поповичів. Історію ж про те, як говорила Малпе Тігерман, оповів у своїх спогадах про Франка Василь Стефаник, який трохи пізніше за Івана Франка вчився у Дрогобицькій гімназії.

Як виходить зі спогадів Михайлини Рошкевич, сестри Ярослава Рошкевича, в Дрогобич зі своїх парафій приїхали батьки учнів, яких Франко погодився вчити, і було домовлено з репетитором за платню за навчання. Яка це була платня, так і залишилось невідомо, бо ніхто про це не згадував. Франко якраз пішов у сьомий клас, а Ярослав та Іполит – у п'ятий. Як каже Іполит Погорецький (бо Ярослав Рошкевич так і ніколи спогадів про Івана Франка не написав), вчив їх Іван Франко обох цілий рік. “Ми щось йому там платили”, – каже у спогадах Іполит Погорецький, однак хлопці настільки заприятелювали зі своїм репетитором, що той порахував гріхом брати з них гроші за репетиторство. “Є це дуже гарна риса його характеру, що вже проявилася в Івана Франка в молодих літах” – так сказано у спогадах.

Справа ще в тім, що у восьмому класі Іванові Франку, як здібному учневі шляхетського походження, дали доволі високу стипендію з фонду Гловінського, призначеного для підтримки дітей здрібнілої шляхти. Ця стипендія, призначена ще в гімназії, перейшла з Франком до університету у Львів, куди він вступив учитись, і нею він користувався аж до тих пір, поки не сів у тюр-

му, а вже скомпрометованим студентам фонд стипендії давати відмовився, хоч Франко довго добивався поновлення її.

Іван Франко був не вельми вибагливим до себе. Ходив у вигідній полотняній блузі, як ходять на селі, що не вельми, як вважалося, пасувало студентові гімназії. Тепер, коли трохи завелись гроші, Іван Франко зважив на своє становище та громадську опінію з того приводу і вирішив поправити свій гардероб більш визнаними цивілізацією та громадською думкою речами, сиріч одягом. Сам відважитися на такий важливий крок не міг, а тому звернувся до людини авторитетної в тих справах – Іполита Погорецького, який, подібно до Ярослава, мав успіхи в дівчат (і це було основною причиною, що не могли більше часу приділити математиці та грецькій), а, окрім того, мали опінію тих, що розумілись на, як казали, “товариській огляді”. Іполит ходив у модному капелюсі, мав модні на той час панталони у широкі паси, камізельку і великий срібний годинник з великим срібним ланцюжком. Розуміючи свою почесну місію, але не маючи відваги зробити це самотійно, звернувся Іполит Погорецький до свого вуйка з німецьким прізвищем Фаєрайсля, який на той час працював лісничим Унятич, щоб той допоміг вибрати Франкові матеріал на порядний візитовий костюм. Пан лісничий погодився, вибрав, а модний в околиці кравець Фішель той костюм пошив. На основі метричних записів вдалось встановити, що лісничого звали Генриком і він у різні часи працював у різних економіях, виконуючи там всілякі адміністративні функції. Він доводився рідним братом матері Іполита Погорецького Амалії Фаєрайсль. У новому костюмі Франко почувся сміливішим і приїхав в гості до Вацович, де батько Іполита був парохом, а відтак з’явився в тому костюмі до Лолина, де парохував батько Ярослава. Ні костюм, ні Франко в ньому не зробили великого враження на обраницю його серця Ольгу Рошкевич, що примусило молодого закоханого страждати. Були сестри й в Іполита Погорецького, але ніякого результату. Принаймні про це не згадує Іполит Погорецький, хоча нащадки інших товаришів, де на парафіях був чи не був Іван Франко, тепер про амурні пригоди Івана Франка пишуть

дуже щедро і з гордістю, що на їх бабусь та прабабусь звернув увагу великий Каменяр...

У вільні від навчання хвилини хлопці робили собі різні прогулянки. Йшли до Вацович, які ще в документах значаться як Вацевичі, а в радянські часи були перейменовані на Залужани і такими залишаються на сьогодні. Вацовичі чи Вацевичі були від Дрогобича зовсім близько. Нагуєвичі були значно далше, але що то значить для молодих ніг. Були й там, і мачуха Франка гостила їх розкішними нагуєвицькими порогами в сметані. Ходили до Унятич, бо це зовсім від Дрогобича близько. В Унятичах збиралось світське товариство, особливо дооколичні претенденти до обручок, бо вуйко Генрик мав гарних доньок і він за них збирався дати непоганий посаг. Коли були в шостому класі, то на Зелені свята всі троє прибули до Унятич якраз коли там зібралось чимало гостей. Був гарний день, і комусь прийшла до голови гадка викупати коней разом з сільськими парубками. Вибрався на річку викупати коней і їх товариш Тимко Чичилович. Кобила, на якій сидів голий Тимко Чичилович, згедзалася і з вершником галопом погнала до стайні. Можна уявити картину: поважні гості на подвір'ї, всі в доброму гуморі, навколо гарно, ведуться поважні розмови, а тут на коняці влітає у двір Тимко. І до того ж голий. Як там вийшло Тимкові надалі, невідомо, але згадує Іполит Погорецький, що Франко з того так сміявся, що "аж клався зі сміху".

Як вияснилось, Тимко Чичилович – це Теофіл Чичилевич, бо, як вказує його свідоцтво про закінчення Дрогобицької гімназії, яке зберігається у Львівському літературно-меморіальному музеєві Івана Франка, де і, зрештою, зберігаються свідоцтва випускників гімназії з 1868 по 1886-ті роки, народився 24 квітня 1851 року в Горуцьку, де його батько, Йосиф Чичилевич (1822–1889), був з 1848 по 1854 рік парохом, а відтак перейшов на парафію в село Чернилява, але там довго не затримався, бо з 1856 по 1860-й рік був адміністратором в м. Яворові на Львівщині, а відтак став парохом церкви Воскресіння Господнього в селі Вижомля Судово-Вишнявського деканату. Як би там не було, але

був старшим за Ярослава та Іполита, а так само за Франка. Певно, що та пригода з кобилою не вельми зіпсувала репутацію Тимкові, бо 1877 року він одружився з дочкою вуйка Генрика – Емілією. Священиком не став, але залишився на економії в Унятичах, а батько перейшов на роботу у Вацовичі.

Два роки з'єднали Ярослава, Іполита та Івана Франка в нерозлучних друзів. 1875 року Франко закінчив гімназію, вступив у Львівський університет, батьки Ярослава Рошкевича, боячись, що їх син забайдикує і запустить науку, відправили його до гімназії під пильний нагляд Івана Франка, якого вважали вже майже своїм. Справа йшла до заручин з Ольгою. Батьки Іполита Погорецького не дозволили синові їхати до Львова, а веліли закінчувати гімназію у Дрогобичі. Мали й без того багато витрат. Старші від Іполита дочки виходили в той час заміж, треба було дбати за придане, а, як відомо, воно з неба не падає, а тому, хоч і як хотів Іполит, до Львова його не впустили. Зустріч з Франком тепер замінили листи, з яких жоден не дійшов до нас. Не відомо нічого і про книжки, які дарував і висилав Франко своєму товаришеві.

Арешт Франка поклав край тим стосункам. Іполит Погорецький про цей період зовсім не оповідає у спогадах. Зрештою, і винити його у тому нема потреби. Він чітко ставив собі за мету оповісти про той час, коли разом вчилися у гімназії.

Дороги їх, очевидно, схрещувались не раз. Отець Іполит Погорецький працював у тих селах, де був Іван Франко. Очевидно, через людей довідувались один про одного, але свідчень про їх зустрічі нема. Мали нагоду здибатись 1908 року (Іполит Погорецький помилково вважає, що в 1906 або 1907 році), коли дрогобицька гімназія святкувала свій 50-літній ювілей і директор гімназії проф. Старомейський на урочистому зібранні зазначив, що серед випускників тої гімназії є така визначна індивідуальність, як Іван Франко, "що підніс українську науку і писемство до світового значення", та Івана Франка на тому торжестві не було.

Та й не могло бути. Несподіваний і жорстокий параліч обидвох рук...

Це все, що вважав за потрібне оповісти Іполит Погорецький у своїх спогадах.

Ні слова не сказав Іполит Погорецький про фотографію Івана Франка в тому новому костюмі та з ними – Ярославом Рошкевичем та Іполитом Погорецьким. Про фотографію дізнався Михайло Возняк, якому вдалося правдами і неправдами вициганити листи Івана Франка до Ольги Рошкевич і випросити у Михайлини Рошкевич оту фотографію для кімнати-музею, яку організувало Наукове товариство ім. Т. Шевченка у 1926 році. Отець Погорецький віддав свою фотографію також. Михайло Возняк обіцяв зробити з неї копію, але так і не зробив, а отець Іполит не допоминався. Було не до того. Цю фотографію сьогодні можна зустріти у всіх ілюстрованих книжках про життя і творчість Івана Франка: на передньому плані в модному капелюсі та шлюсроку в доволі вільній позі, обхопивши спинку крісла, сидить Іполит Погорецький, а справа, трохи глибше, при срібному ланцюзі в камізьельці та модному капелюсі – Ярослав Рошкевич. Також вільна поза і обхоплена спинка крісла. Між ними в новому двобортному світлому костюмі – Іван Франко. Голова трохи звернута вбік. До Ярослава Рошкевича.

Щодо часу знайомства, то Іполит Погорецький трохи помилився. Михайлина Рошкевич, спогади якої про Івана Франка вперше були опубліковані по її смерті тільки в 1956 році, трошки інакше, ніж Іполит Погорецький, описала історію знайомства Ярослава Рошкевича та Іполита Погорецького з Іваном Франком. “Брата мого, – оповідає вона, – тато віддав до гімназії у Дрогобичі. В першому і другому класі він був відзначений, а в третьому за перший квартал дістав двійку. Велика се була для родичів гризота, тато поїхав зразу до Дрогобича, а тамтешні учителі порадили татові, щоб постарався Франка на інструктора, що то є надзвичайно здібний і порядний учень. Також і Франкові директор порадив, щоб ту лекцію прийняв”. Поскільки документально відомо, що Ярослав Рошкевич у 1875 році закінчив п’ять класів і, згідно слів Михайлини Рошкевич, Іван Франко став репетитором Ярослава на початку 1873 року. В свою чергу, Іполит

Погорецький хоч і твердить, що сталося це після закінчення ним четвертого класу, але одночасно з тим зазначає, що тоді Франко йшов до сьомого класу. А йшов він до сьомого класу у 1873 році. Це незаперечний факт, а, отже, і тоді відбулось знайомство хлопців зі своїм репетитором. Завдяки цьому уточненню, яке на перший погляд видається дріб'язковим, стало можливим виправити помилку, яка віддавна побутує у нашому франкознавстві стосовно правильного датування фотографії. Досі вважалось, що відноситься вона до часу навчання Івана Франка в університеті. “Ви вже знаєте з листа, — писав Іван Франко Ользі Рошкевич 26 травня 1875 року, — що недавно ми втрьох: я, Ярослав і Погорецький — сфотографувалися, разом і кожним окремо! З Погорецьким у Ярослава зараз погані взаємини. Ніяк не можу збагнути, чому вони заприятюлись і от тепер розійшлися, а втім, це краще для обох, бо тепер кожен матиме більше часу для навчання. Як бачите, повторюється та сама історія, що й минулого року”. Отже, відома фотографія Івана Франка з товаришами належить не до часу навчання його у Львівському університеті, а в Дрогобицькій гімназії.

Що ж до часу навчання Іполита Погорецького у Дрогобицькій гімназії, то, на основі збереженого свідоцтва зрілості, він вступив у Дрогобицьку гімназію 1870 року і закінчив її 1878 року, одержавши свідоцтво зрілості 22 липня цього року.

В епістолярії Івана Франка про Іполита Погорецького є тільки дві згадки. В отому листі до Ольги Рошкевич про фотографію та в листі, писанім, як і той, попередній, німецькою мовою, до Ярослава Рошкевича, датованого початком липня 1875 року. “Що ж до офіційної частини, — писав у цьому листі Іван Франко, — то з твого дозволу маю повідомити, що 1) Погорецький поїхав до своєї сестри і тестя. 2) Криницький сховає величезну трійку і, оскільки він не має права складати випускний іспит, поїхав з Дрогобича. 3) Рейхерт-старший отримав перший, а Рейхерт-молодший — другий ступінь”. Повідомлення з “офіційної частини” під номером 2 і 3 особливо цікаві. В третьому пункті мова йде про Филипа Рейхерта (старшого) та Йосифа Рейхерта (молодшого). Вони

були рідними братами і походили з німецької колонії Конігшау Жидачівського повіту, яка сьогодні вже не існує. Вони обидва вчилися із Франком у дрогобицькій нормальній школі отців василіан, а відтак вчилися у Дрогобицькій гімназії. З Филипом Іван Франко деякий час мешкав на станції у боднаря Корпака. Хата боднаря стояла насупроти так званої фігури, поставленої на пам'ятку, що на цьому місці колись, ще на початках польської окупації Галичини, стояла дерев'яна церква під покровом Діви Марії. Церква зазнала різних поневірянь через окупантів і врешті була продана дрогобицькою громадою в село Новошиці, де стоїть до сьогодні. Окрім того, Іван Франко вчився із сином боднаря у нормальній школі і йому Іван Франко присвятив пару рядків у оповіданні "Отець-гуморист".

Ще перед тим, як потрапити у притулок для українських січових стрільців, коли Львів був окупований брусилівською армією, а хвороба дружини загострилась вже так сильно, що Іван Франко змушений був покинути дім, то знайшов він захисток та притулок саме у Йосифа Рейхерта, колишнього свого товариша з гімназії, а зараз емеритованого львівського судді, що мешкав на вулиці Курковій. Филипа, його брата, вже не було серед живих. З усіх знайомих та друзів у Львові Іван Франко вибрав чогось саме його... Були на це причини.

До таких же друзів, близьких і сердечних, належав і Гнат Криницький, якого наше франкознавство вперто називає Василем Криницьким, вчився з Іваном Франком від другого класу нормальної школи, а відтак у Дрогобицькій гімназії, але, як видно з листа, не закінчив її, незважаючи на те, що був похресником повітового інспектора шкіл та народних училищ Василя Гапоновича, котрому підлягала й Дрогобицька нормальна школа та гімназія. Річ у тому, що народився Гнат Криницький 1 лютого 1855 року в селі Вацовичах, де його батько – Яким Криницький – з 1840 року аж до самої смерті, яка сталась 19 квітня 1864 року, був парохом. Він і прийшов у село на парафію, змінивши о. Василя Гапоновича, який пішов працювати до Стебника, що біля Трускавця. Невдовзі він став дрогобицьким деканом і мав вели-

кий авторитет серед священиків Перемиської єпархії. Коли виникла суперечка у Франковому селі між людьми та отцем Йосифом Левицьким, то саме Василю Гапоновичу Перемиська консисторія довірила провести об'єктивне розслідування даної справи.

Гнат Криницький гімназійну науку все-таки закінчив, екзамени склав у Самборі, священиком не став, а вступив на філософський факультет Львівського університету того ж самого року, що й Іван Франко, і обидва працювали в "Академическом кружке".

Що ж до першого пункту в листі Івана Франка до Ярослава Рошкевича, то на основі документів можна ствердити, що їздив Іполит Погорецький до своєї сестри Климентини, яка 28 жовтня 1872 року (ІЦДІА України у Львові. Ф. 201, оп. 4а, спр. 6310, арк. 38) у Вацовичах вийшла заміж за Івана Подлуського, випускника Львівської духовної семінарії, сина отця Теодора Подлуського, пароха Брониці, та Теклі Тарасевич. Климентині було заledве 18 років, а її нареченому (у Вацовичах чи Вацевичах кажуть не наречений, а нарічений) – 25. Давав шлюб о. Антон Чапельський, парох Добровлян з-під Дрогобича, нащадки дочок якого будуть опісля у своїх спогадах стверджувати, що Іван Франко залицявся до парохів дочок і мало що те залицяння не дійшло "до skutku", але завадив отой клятий соціалізм Івана Франка. Старостами на тому весіллі були сам власник Вацович, Снятинки, села, що поряд, та Старого Села, а також парох Летні, який іменував себе не інакше, як Іван граф Ясеницький. Їх наявність на весіллі свідчила, який авторитет мав на той час батько Іполита Погорецького в окрузі.

Згідно з даними шематизмів, Іван Подлуський народився 1847 року в селі Добрянах Городоцького повіту, де його батько з 1829 по 1849 рік був парохом, а відтак перенісся на парафію в село Броницю Мокрянського деканату Дрогобицького повіту.

Після весілля випускник теології Іван Подлуський чекав ще один рік на висвячення, врешті висвятився на Великдень 1873 року і дістав скерування на роботу в церкву Успіння Богородиці в селі Близнянка Ряшівського повіту Короснянського деканату. Саме в

оце село і їздив до своєї сестри Іполит Погорецький, і про це йде мова в листі до Ярослава Рошкевича.

Після Близнянки о. Іван Подлуський перейшов працювати в село Пруси Бистрицькі, де парохував тільки один рік, а з 1879 року став парохом села Даляви Дрогобицького повіту. Там був до 1885 року, а відтак став на душпастирську працю в село Гаї Нижні в церкву Святої Параскеви, змінивши тут на посаді пароха Віктора Кордасевича, сина о. Лева Кордасевича, пароха села Нагуєвичі, а опісля консисторіального працівника в Перемишлі, до якого, як згадує сам Іван Франко, не раз за порадою їздив Яків Франко. Довге життя о. Івану Подлуському не судилось. Він помер в Гаях Нижніх 1888 року на 15-му році душпастирства.

Про дітей старшої сестри Іполита Погорецького Клименти-ни Подлуської відомо тільки те, що в Даляві 19 квітня 1881 року народилась її дочка Євгенія, яка разом з мамою перейшла жити по смерті батька до вуйка о. Петра Погорецького, довголітнього пароха села Білина Велика на Самбірщині. Там Євгенія Подлуська 27 червня 1905 року вийшла заміж за випускника духовної семінарії Юліана Присташа, сина пароха села Михновець о. Іллі Присташа, та Емілії Солтикевич, який народився, згідно з даними метрики шлюбу, 27 липня 1881 року (Архів Самбірського райбюро ЗАГС. Кн. 3, арк. 57). З тих скупних даних, які може дати шематизм, відомо, що о. Юліан Присташ висвятився 1905 року, першим місцем праці його було село Курилівка і мурована нова церква Святого Миколая, яка тепер перетворена на костьол. В цьому селі о. Юліан довго не затримався і перейшов адміністратором церкви Успіння Богородиці села Близнянки Ряшівського повіту, де побував і його тесть Іван Подлуський. Відтак рік о. Юліан служив на парафії в селі Чашині Ліського повіту, а року Божого 1910 повернувся в родинну парафію Погорецьких в селі Липа. Там він пробув до 1927 року і перейшов на парафію в село Молошковичі Яворівського повіту на Львівщині. Останній раз його прізвище шематизми фіксують 1939 року, а поскільки цього року прийшла в Галичину радянська влада, то випуск подібних довідників був припинений і про долю о. Присташа нічого

не відомо, як, зрештою, і про його сім'ю, поскільки архіви тих районів залишились на території Польщі і стали недоступними для подібних досліджень українським вченим.

У Вацовичах той же о. Антоній Чапельський, який дав шлюб найстаршій сестрі Іполита Погорецького Климентині, обвінчав 11 листопада 1877 року молодшу за Климентину сестру Олену з випускником духовної семінарії Іваном Грицаєм (ЦДІА України у Львові. Ф. 201, оп. 4а, спр. 6310, арк. 42). Наречений Олени Погорецької був сином пароха села Михалевичі о. Данила Гриця та Аполонії Колбушевської, батько якої – Петро Колбушевський – працював на солеварні в Дрогобичі. Алюмн, тобто випускник, Львівської духовної семінарії Іван Грицай був з 1854 року, тобто на той час мав 23 роки. Він висвятився ще того 1877 року, два роки працював асистентом на парафії в Мостиськах, потім з 1879 по 1880 рік був на цій же посаді в селі Гозині Мостиського повіту, відтак у 1880–1881 роках у Хирові, потім у Княжполі Добромильського повіту. З 1883 року став працювати у селі Вірко, де й помер 25 березня 1884 року. Про сім'ю та нащадків Олени Погорецької-Грицай невідомо нічого, поскільки джерела, звідкіль про це можна дізнатись, залишились на території Польщі.

Якщо вже говорити про сестер Іполита Погорецького, то варто ще зазначити, що наймолодша з них Юлія найдовше засиділась в дівках. Вона вийшла заміж в доволі пізньому віці вже по смерті батька, коли мешкала чи, вірніше сказати, знайшла пристанище при сім'ї брата Іполита в Бродках Миколаївського повіту. Мала вже 34 роки, як 17 листопада 1891 року вийшла заміж за капітана австрійської армії 56-літнього вдівця Йосифа Максимовича, полк якого стояв у Сокалі (Архів Миколаївського райбюро ЗАГС. Кн. 25, арк. 10). Про Йосифа Максимовича з того метричного запису про шлюб, котрий дав тесть Іполита Погорецького Михайло Трешньовський, можна дізнатись хіба те, що він був сином Марії Голяшек та Михайла Максимовича. Саме на весіллі Юлії Погорецької був за старосту Генрик Фаєрайсль, про якого згадує у своїх спогадах Іполит Погорецький як про лісника в Унятичах. На даний час він працював ще в Унятичах.

Більше ні в листах, ні в автобіографічних оповіданнях та спогадах, писаних у вигляді передніх слів до різних збірок та видань, Іван Франко ніколи не згадує Іполита Погорецького. Та й, напевно, про нього б ніхто не згадав, коли б не оті спогади, котрі опублікувала газета "Діло" і, напевно б, довго не було відомо нічого про тих, що сфотографовані разом з Франком на його першій юнацькій фотографії. Життя порозкидувало їх далеко одне від одного географічно і морально.

Іполит Погорецький походив з древніх священничих родів, де все йшло своїм встановленим віками порядком, а тому й не дивно, що йому, як найстаршому синові у сім'ї, була заготовлена та сама участь. Найстаріший шематизм Перемиської єпархії за 1828 рік фіксує прадіда Іполита Погорецького Івана Сас Погорецького парохом церкви Успіння Богородиці в селі Радичині. Належав отець Іоан до тої старої генерації священників, які не закінчували ні духовних училищ, ні семінарій, а успадковували душпастирство від своїх батьків та дідів, а заразом з тим і парафію. Село Радичині не було тим селом, де він народився, бо прийшов він сюди, згідно з записами метричних книг, у 1821 році, а до того був на парафії в селі Липі Жукотинського деканату. Про нього відомо лише те, що він помер 5 грудня 1829 року у віці 80 років (ЦДІА України у Львові. Ф. 201, оп. 4а, спр. 4752, арк. 26), хоча шематизм подає, що він помер 1830 року. Не важко, отже, вирахувати, що був він 1751 року народження. Професію батька успадкували сини Дмитро та Василь. Про першого, Дмитра Погорецького, шематизми подають доволі заплутані дані. То раз вони стверджують, що був о. Дмитро Погорецький 1782 року народження, а в іншому разі – що народився він року 1778-го. Так само і про час висвячення: одного разу, що це сталося ще 1802 року, а в інших шематизмах подається, що висвятився він 1807 року. Був він парохом церкви Заліська Воля Ярославського повіту, а з 1840-го – віце-деканом даного деканату. Помер Дмитро Погорецький 19 травня 1857 року. Поскільки метричні книги даного села залишились на території Польщі, то важко сказати щось конкретного про нього самого, а тим більше про його сім'ю та нащадків.

Важко сказати також, чи вчитель народної школи села Міхновець, що неподалік Липи, Григорій Погорецький був родичем братів чи, може, однофамільцем. Він згадується у вчительських шематизмах 1833 року, але без вказівки на вік чи рік народження.

Молодшим сином Івана Погорецького, який помер 1829 року, був Василь. Він 1794 року народження, висвячувався ще за старим звичаєм у 1825 році; потім спеціально здавав латинь, аби писати людям метрики мовою, яка була узаконена цісарським декретом для такої справи. Першим місцем праці його було село Липа. Там він парохував до 1832 року, а відтак перейшов в церкву Архистратига Михаїла села Завадки Височанського деканату коло Турки на доволі бідну парафію, на якій, зрештою, довго і не втримався, бо вже 1835 року шематизми вказують, що він є священником в церкві того ж самого святого в селі Ісаї Турківського повіту Старосамбірського деканату. В Ісаях о. Василь Погорецький і помер, за даними шематизму, 4 грудня 1868 року. Був одружений о. Василь Погорецький з Францішкою Шайдицькою, дочкою о. Григорія Шайдицького (1785–1859), пароха церкви Рождества Богородиці села Михновця, в якому учителював Григорій Погорецький. Народилася Францішка Шайдицька 1811 року. Після смерті чоловіка зістала доживати віку при синові Йосифі Погорецькому, батькові Іполита, і упокоїлась на 76-му році життя в селі Вацовичах 24 лютого 1887 року (Архів Дрогобицького райбюро ЗАГС. Кн. 19, арк. 64).

Скільки дітей було у Василя Погорецького – невідомо, як і невідомо, де і коли вони народилися, з тої простої причини, що в наших архівах відсутні метричні книги з тих сіл, де Василь Погорецький працював. Відомо лише про двох його синів – Йосифа і Петра, а також дочку Теклю.

Про Йосифа Погорецького відомо, бо його зафіксували священні шематизми, а Петро Погорецький був судовим радником, працював у Тернополі, а тому його прізвище зафіксували інші шематизми – шематизм Королівства Галіції та Лодомерії. Його року народження дані шематизми, на жаль, не привели, а тому невідомо, хто був старшим – Йосиф чи Петро. Про їх сест-

ру Теклю стало відомо після вивчення метричних книг села Білина Велика Самбірського повіту. В цьому селі на парафії працював син Йосифа Погорецького о. Петро Погорецький і при ньому доживала віку його тітка, дочка о. Василя Погорецького – Текля. Вона померла на 67-му році життя 1 листопада 1920 року, отже, була 1853 року народження (Архів Самбірського райбюро ЗАГС. Кн. 2, аркуш не нумерований).

Народився Йосиф Погорецький 1828 року (згідно з даними шематизму) і, очевидно, в Липі, бо саме там на той час працював батько, закінчив Львівську духовну семінарію від Перемиської дієцезії, одружився і після одруження 1853 року був висвячений. Одружився він з дочкою посідача дібр в селі Завадка Амалиєю Фаєрайсль. В цьому селі деякий час працював парохом батько Йосифа Погорецького о. Василь Погорецький. Власника дібр звали Мартин Фаєрайсль, його дружиною була Софія Ільницька, дочка о. Івана Ільницького (1779–1841), пароха села Ясінка Масьова Турківського повіту.

Першим місцем праці о. Йосифа Погорецького після висвячення була парафія села Бориня при церкві Зішествія Святого Духа. Церква була стара, ще з 1746 року, дерев'яна. Вона проіснувала до 1912 року, а потім її розібрали, на її місці поставили нову, муровану. Село належало до Турківського повіту, а парафія входила до складу Височанського деканату. Парафія була бідна, бо давала священику у тимчасове користування 61 морг всякого поля, в тому числі й такого, що споконвіків ніколи не оброблялося і на якому ще буйно розкошували жереп та ялівець. Для опалення село давало своєму душпастирю 16 сягів дрів різних порід дерева та 28 корців вівса, бо та сільськогосподарська культура була однією з небагатьох, яка щось родила на тому камінні. Прихідників було понад тисяча, але в селі ще було 136 поляків та 156 жидів, які мали тут великий інтерес на лісі, бо незабаром всі ліси, що належали громадам і в Борині, і в довколишніх селах, опинились в їх руках. Дісталась ця парафія о. Погорецькому по колишньому пароху села Францішку Віслоцькому, який помер 21 жовтня 1853 року (ЦДІА України у Львові. Ф. 201, оп. 4а,

спр. 438, арк. 34). Він був 1805 року народження, висвятився 1830-го, а в село Бориню прийшов 1848 року. 1853 року в село навідався тиф, люди мерли, отець Віслоцький мусив йти до них з останніми дарами, причащав, сповідав, але невдовзі заразився і помер. На його місце відразу був скерований молодий спеціаліст о. Йосиф Погорецький. Наприкінці року, 4 грудня 1854 року, в молодого подружжя народилась перша дитина, дочка, яку називали Климентиною (Там же. Спр. 438, арк. 39). Метричні книги повідомили з того приводу, що хрестили дівчину 11 грудня, прийняла її на світ сільська повитуха Анна Міхальська, а хрестив та миропомазав новонароджену парох з самого Висоцька Нижнього отець Іван Денькович, декан Височанський, а, окрім того, чи й не найстаріший на той час парох в цілому деканаті.

Отець Іван Денькович удостоївся честі охрестити і наступну дитину, яка народилась 22 грудня 1855 року (Там же. Спр. 438, арк. 42), яку називали Оленою.

Третьою дитиною в сім'ї була також дочка. Вона народилась 21 травня 1857 року (Там же. Спр. 438, арк. 52). Нарекли її Юлією, і то була та сама Юлія, яка так довго не могла вийти заміж і врешті вийшла доволі пізно за 56-річного вдівця. Хрестив її о. Юліан Максимович, парох села Ботельки Вижньої, але яке відношення мав цей отець до майбутнього чоловіка новонародженої, невідомо.

Через два роки, 1 лютого 1859 року, народився нарешті син, наслідник, на якого в родині зачекались. Його називали з-панська Іполитом (Там же. Спр. 438, арк. 63). Хрещення відбулось через тиждень – восьмого лютого, хрестив також отець Юлій Максимович (1809–1869), прийняла його на світ та ж Анна Міхальська. На цей час громада Борині для свого отця поставила нову хату, яка дістала конскрипційний номер 135. Хресними батьками новонародженого був Гнат Бауманн, офіціаліст з Борині, Антон Шетцель, цісарсько-королівський (а не який-небудь!) судовий офіціаліст з Борині, його дружина Антоніна та Клара Фрувіт, особа невизначених занять.

Метрики народжень з Борині з 1860 по 1866 роки не збереглися, а тому важко судити, чи були в той період якісь діти, чи ні.

1866 року отець Йосиф Погорецький стає парохом церкви Святого Миколая в селі Вацовичі Дрогобицького повіту і Дрогобицького деканату. Це була велика і заможна парафія, бо мала звиш двох тисяч прихожан, а орного поля громада давала священикові 77 моргів, сіножатей 30 моргів, лугів 10 моргів та два морги лісу. Окрім того, отець невдовзі став побирати чималий додаток у вигляді так званої конгруї.

Вацовичі були в п'яти кілометрах від Дрогобича, і така парафія рахувалась за велике щастя для священика, який до того жив серед хащів та жерепу. Принаймні так вважали довколишні з Вацовичами священики. Попереднім парохом в селі був, як відомо, Яким Криницький, який помер 19 квітня 1864 року (Архів Дрогобицького райбюро ЗАГС. Кн. 19, арк. 13). На його місце прибув о. Іван Вендзилович (нар. 1807 року, висвятився в 1854-му), який славився своєю любов'ю до мандрів, тобто не любив на якійсь парафії затримуватись довше року чи двох. Мав намір за своє життя всюди побувати і багато чого вздріти. Він уже побував на добрих парафіях у Грушові, Модричах, Вілчі Горішнім, Уличнім і перед самими Вацевичами побував у Баричі. Невідомо чим спокусив любителя мандрів о. Йосиф Погорецький, але той помінявся з ним парафіями, і о. Погорецький опинився у Вацовичах, а о. Вендзилович в Борині.

У Борині народився перед обмінами парафіями і другий син о. Йосифа Погорецького Петро. Тільки дякуючи тому, що він 1884-го закінчив Дрогобицьку гімназію і збереглося його свідоцтво зрілості, то відомо, що він народився в тому селі 10 липня 1865 року. 1885 року став студентом духовної семінарії у Відні, яку закінчив 1889 року і дістав скерування на посаду сотрудника в церкві Святого Миколая в Сокалі, а відтак його скеровує Перемиська капітула катехитом при гімназіях в місті Дрогобичі, враховуючи його віденську освіту та справді неабиякий ораторський хист. 12 липня 1894 року в Дрогобичі народжується його син Роман. Він не пішов слідами батька, а по закінченні агрономічного відділу Львівської політехніки став інженером-рільником. 12 квітня 1895 року в Дрогобичі народився і другий син

о. Петра Погорецького – Володимир, який згинув у рядах УГА в польсько-українській війні 1919 року.

Отець Петро Сас Погорецький був одружений зі Стефанією Лавровською, дочкою отця Антона Лавровського, пароха Одрехова, та Павліни Роздельської. На той час отець Антон Лавровський з сім'єю мешкав у селі Болахівцях під Дрогобичем. Однак дізнатись, коли було весілля Петра Погорецького зі Стефанією неможливо, бо метрична книга не збереглась.

Перший запис о. Петра Погорецького у метричних книгах села Білина Велика, де хата в хату живуть люди, які всі є шляхтичі загородові, тобто ходачкова шляхта, як кажуть в народі, і всі пишуться Білинські. Відрізнити їх можна було тільки за прізвишками, які отці дописували до справжнього прізвища Білинський. Невеличкий відсоток складали в селі люди з іншими прізвищами, в тому числі Мельки. Один з них і був спочатку економом в Грушеві, а відтак вчив у Дрогобицькій нормальній школі Івана Франка і зістав ним обезсмертненим у оповіданні “Schonschreiben”.

29 квітня 1897 року (Архів Самбірського райбюро ЗАГС. Кн. 1, арк. 83) народився син о. Петра Погорецького Ярослав, який опісля також не підтримав родову священничу традицію, а став торговцем. Згідно з цією ж книгою (арк. 109), 27 жовтня 1901 року народилася дочка Зиновія, а 19 лютого 1916 року (арк. 168) син Орест-Йосиф. Після Другої світової війни нащадки о. Петра Погорецького опинились в різних куточках світу. Сам же о. Петро Погорецький міг вважати себе щасливою людиною. Він не дочекався цієї війни і не дочекався пресловутого возз'єднання, а помер 18 квітня 1939 року (Там же. Кн. 2, арк. 144). Був він свідомим українцем, активним учасником державотворення на Самбірщині в часи ЗУНР. Метричні книги того часу зафіксували записи отця Петра Погорецького такого типу: “Нехай Бог благословить і удержує Свобідну українську державу”.

18 серпня 1935 року, вже в доволі похилому віці, в Біліні Великий він зібрав усіх сущих на той час Погорецьких. Було двадцятьоро дорослих і семеро дітей, в тому числі Павло і Богдан Погорецькі – діти Юрія Погорецького. З тої нагоди й була зроб-

лено велике фото. На ньому тільки двоє чоловіків священики. Решта всі світські...

Однак повернемося до о. Йосифа Погорецького і того часу, коли він прибув у Вацовичі. Перший запис його у метричних книгах села стосується 10 квітня 1866 року. 19 серпня наступного, 1867, року, тут, у Вацовичах, народився його третій син Омелян (ЦДІА України у Львові. Фонд 201, оп. 1, справа 645, арк. 40).

Згідно з метричним записом, хрестив його парох села Якубова Воля о. Михайло Гарбінський, а хресними батьками новонародженого були о. Лука Тарчанський з села Кавсько на Стрийщині та Йозефа Маркевич, жінка офіціаліста Карла Маркевича. В 1891 році він вступив, а 1893 року закінчив Львівську духовну семінарію і протягом трьох років не висвячувався, вирішуючи своє матримоніальне питання. Врешті вирішив не женитись, після чого 1896 року був рукопокладений і призначений особистим капеланом їх преосвященства Перемишльського єпископа кир Константина Чеховича. Будучи й надалі на цій посаді, він 1910 року стає катехитом шкіл Ярослава, а 1912 року дістає титул почесного шамбеляна Єго святости папи Римського та одітий в почесну крилошанську одіж. Цього ж року він також став головним катехитичним екзаменатором для священиків та студентів семінарії. В час війни шематизми продовжують перераховувати всі його почесні титули, але зазначають при цьому, що він є без занять. Мешкає в Ярославі. Після загарбання Галичини Польщею о. Омелян Погорецький дістає скерування на працю катехита в гімназію в підльвівське містечко Жовкву, де працює до виходу на емеритуру в 1936 році, і подальша його доля невідома.

Після Омеляна народився у Вацовичах 23 березня 1869 року наступний син, якого назвали Володимиром (Там же. Спр. 645, арк. 44). Його так само охрестив о. Михайло Гарбінський з Якубової Волі, а хресними батьками був мамин брат Генрик Фаєс-райль, на той час інспектор економії в Снятинці, та Софія Фрайдлен, жінка камерального інспектора в Сприні.

Володимир Погорецький закінчив Дрогобицьку гімназію 1867 року, наступного року вступив у Львівську духовну семіна-

рію, яку закінчив 1891 року, в цьому ж році, як і належить, одружується, а відтак і висвячується. Одружується він з Емілією Чирнявською, дочкою пароха з села Крамна Ясельського повіту, та Єлизавети, дочки о. Михайла Константиновича, колишнього пароха Крапни. Шлюб відбувся 1891 року в Крапні в церкві Косми та Дам'яна. Це була одна з найстаріших церков на Засянні. Її збудували 1507 року, відтак перебудували року 1782-го, потім вже за парохування о. Омеляна Чирнявського 1893 року ремонтували. Наступна реставрація церкви припала на 1930 рік, а після Другої світової війни поляки знищили в тій церкві все, що стосувалось української культури і перетворили церкву на костьол. Нововисвячений о. Володимир Погорецький відразу по висвяченню дістає скерування від Перемиської консисторії на посаду адміністратора в церкву Юрія села Ступниці Мокрянського деканату. Село Ступниця зовсім близько від Нагуєвич, і колись поля цього села межували з селом Івана Франка. І ще воно відоме тим, що, згідно з переказом, саме ступницький пан колись дав початок селу Нагуєвичі. Прийшов Володимир Погорецький на місце відстороненого від справ попереднього отця Дашкевича. 26 січня 1893 року в молодого подружжя народжується дочка, яку охрещують Іванкою (Архів Дрогобицького райбюро ЗАГС. Книга народжень села Ступниці, арк. 216). Метричний запис зафіксував, що хресним батьком дитини був о. Петро Погорецький, на той час катехит в Дрогобичі, а опісля парох села Білина Велика. Дочці не виповнилось і трьох місяців, як 16 квітня помирає батько о. Володимир Погорецький. Про подальшу долю його дружини та дочки нічого не відомо. Відомо лишень, що 18. 07. 1896 року помер батько дружини Омелян Чирнявський. Де знайшла підтримку молода вдова і як виховала дочку, невідомо.

У Вацовичах прийшла врешті та пора, коли одні діти отця Йосифа Погорецького вже виходили заміж, покидали батьківську хату і йшли на нове попівство за звичаями та традиціями, як дві краплі води подібні на батьківську хату, а інші тільки народжувались. По весіллю найстаршої дочки 12 січня 1874 року (Архів Дрогобицького райбюро ЗАГС. Кн. 19, арк. 63) народилась

дочка Йосифа, якій Бог не судив довгого віку. Вона померла 11 лютого 1876 року, коли їй виповнилось два роки.

Наймолодшим з синів о. Йосифа Погорецького був Іван, який народився, згідно з записами шематизмів, 1875 року; поскільки метрична книга народжень з 1875 року не збереглась, то місяць та число народження наймолодшого з Погорецьких невідомі. Відомо, що 1887 року він закінчив Дрогобицьку гімназію. Після відбуття військової служби, коли йому виповнилось 23 роки, поступає монахом в Добромильський василіанський монастир. 1901 року складає довічні монаші обіти, приймає духовне ім'я Ігнатій. Після закінчення курсів філософії, богослов'я та догматики в різних василіанських монастирях він зупиняється в Крехівському монастирі, в якому 1912 року іменується професором руської літератури для викладання в семінарії, а з 1925 року переходить у Станіславівську єпархію, де стає головним катехитом жіночих та чоловічих приватних гімназій та шкіл. Подальша доля його невідома.

До виховання дітей о. Йосиф Погорецький ставився вельми серйозно. Для навчання сина Іполита, як найстаршого, була прийнята спеціально бонна, яка вчила його різних мов, добрих манер та товариської огляди (так називали колись товариське спілкування). Хлопець робив гарні успіхи, як доповідала бонна, а тому батько, знаючи, що таке нормальна школа в Дрогобичі, довго не хотів відпускати сина на навчання та глузування тамтешніх вчителів. Врешті, тягнув, доки можна було тягнути, а відтак віддав на друге півріччя четвертого класу. Екзамени він успішно склав за школу і вступив у Дрогобицьку гімназію, де доля звела його з Іваном Франком. На знак прощання зі своєю виховавчиною була зроблена світлина: в кремплінах сидить бонна і коло неї маленький хлопчик. Це була перша світлина Іполита Погорецького, і вона збереглась у сімейному архіві.

Наймолодшою з дітей о. Йосифа Погорецького була дочка Євгенія. Вона народилась 5 січня 1879 року майже тоді, коли її найстарший брат Іполит закінчував Дрогобицьку гімназію. Після смерті батька її взяв до себе в Білину Велику о. Петро Погорець-

кий. Там вона й вийшла заміж 17 липня 1900 року (Архів Самбірського райбюро ЗАГС. Кн. 3, арк. 50) за випускника Львівської духовної семінарії Ярослава де Шілліг Сінгалеви́ч, якому на той час було 28 літ і він був сином о. Якова Сінгалеви́ча, пароха села Романова, та Валерії Сіменови́ч. Село Романів розташоване неподалік Бібрки на Львівщині. Тут в родині старшого від Ярослава Олександра Сінгалеви́ча 25 травня 1911 року народився син Юрій, якому судилося стати зачинателем і подвижником відродження кобзарського мистецтва в Галичині, а також бути одним із найвизначніших бандуристів Галичини на початку ХХ століття.

Отець Йосиф Погорецький славився своїм низьким басом, а тому його радо запрошували на різні храмові відправи в навколишні церкви свого деканату, а також і сусідніх. Між колегами він мав славу дивака, бо любив шпортатися у старих паперах, які знаходив на кожній плебанії та захристії кожної церкви, де бував. Для отців даних парафій вони були звичайними старими паперами, яких потрібно було здихатись і здихались б, якби не боязнь, що може наїхати від Львова комісія і тоді запитають, де поділись ці папірці. Отець Йосиф Погорецький робив з них виписи, збирав, колекціонував і, як потім виявилось, незадармо, бо багато з них скористав і сам Іван Франко, а також інші дослідники.

Був отець Йосиф Погорецький і першим (або одним з перших) в Галичині та Україні колекціонером марок. Як зазначає газета "Філателіст" (1996 р., № 4), він мав велику збірку марок, випишував каталоги марок, а також перший в Австрії філателістичний журнал "Der Briefmarken Anzeiger". Окрім того, він вів активну кореспонденцію з різними краєзнавцями, колекціонерами, а то й просто людьми, які цікавилися історією краю чи мали ще якесь близьке до отця захоплення.

Помер отець Йосиф Погорецький 8 жовтня 1890 року (Архів Дрогобицького райбюро ЗАГС. Кн. 19, арк. 98) на 62-му році життя та 37-му році праці священника, як зазначає метричний запис смерті. Його хоронив дрогобицький декан Іван Скобельський. На місце отця Йосифа приїхав отець Алоїз Полянський з села Тисовиці Старосамбірського повіту, де він працював з 1873 року.

Отцю Алоїзу не судилось тут довго душпастирювати, бо помер він 12 грудня 1895 року, а парафія користувалась послугами доїжджаючих з сусідніх сіл священиків та деякий час не мала сталого співробітника, поки сюди не приїхав отець Іван Пастернак.

По смерті чоловіка Йосифа Погорецького дружина переїхала до старшого сина Іполита в Бродки, де недовго жила. Померла 20 липня 1891 року (Архів Миколаївського райбюро ЗАГС. Кн. 25, арк. 18).

На парафії у Вацовичах залишились всі старі папери та колекції отця Йосифа Погорецького. Вже залишки по тих колекціях бачив відомий дрогобицький краєзнавець Петро Сов'як. 1980 року все, що зберігалось на горищі колишньої плебанії у Вацевичах, як повідомляє газета "Філателіст", було знищено.

Так уже сталося, що передати свою добре обжиту парафію у Вацовичах о. Йосифу Погорецькому своєму синові Іполитові не вдалося. По закінченні у 1878 році дрогобицького гімназії Іполит Погорецький року 1879-го дістає благословення перемиського владики на навчання у Львівській духовній семінарії, яку закінчує 1883 року. Висвячується трохи пізніше. Перед висвяченням 21 лютого 1884 року він, як абсолювент семінарії, одружується з Олександрою Трешньовською, дочкою отця Михайла Трешньовського, пароха Щирця, та Емілії Громницької. Шлюб давав о. Микола Рожанський, парох села Довге Журавненського деканату. Як свідчить метричний запис про шлюб, старостами на ньому були Іван Струмінський, цісарсько-королівський радник крайового суду у Львові, та Айталь Ільницький, майор австрійського війська, що стояло у Войнилові.

Отець Михайло Трешньовський походив зі старих священичих родів, які в основному працювали у Львівській дієцезії. Він народився 1833 року. 1855-го вступив на перший курс Львівської духовної семінарії, яку успішно закінчив 1858 року, одружився з Емілією Громницькою, висвятився і дістав скерування у село Ілів Роздільського деканату в церкву Воздвиження Чесного Хреста. Там, в Іліві, і народилась Олександра Трешньовська, майбутня дружина о. Іполита Погорецького, яка була 1860 року народжен-

ня. 1865 року о. М. Трешньовський вже в селі Надітичі, як адміністратор церкви Введення Пресвятої Діви Марії. 25 травня 1872 року, згідно з даними шематизму, о. М. Трешньовський дістав скерування в село Угерско Стрийського деканату в церкву Воскресіння Хрестового, а 1882 року він стає парохом церкви Трійці у Щирці на Пісках: 97 моргів доброго поля, 36 моргів сіножатей і додаток з каси у розмірі 148 золотих. Саме тоді й одружується з його дочкою випускник семінарії Іполит Погорецький. 1885 року отець Михайло Трешньовський стає віце-деканом Щирецького деканату. Року 1898-го він повдовів, знемощів, і на парафію прийшов син Омелян (нар. 1870 р.), а сам о. Михайло Трешньовський упокоївся 14 лютого 1899 року.

Після висвячення о. Іполит Погорецький дістає скерування в село Пійло Калуського деканату як приватний сотрудник при пароху Йосифу Кобилянському, людині вельми заслуженої з титулом титулярного совітника, відзначеного крилошанським одягом, членом Народного дому, товариства бджільництва, членом "Галичо-Руської матиці", членом товариства "Просвіта" і до того ж членом "Общества им. М. Качковского".

15 грудня 1885 року (дата із надгробного пам'ятника) там же народилася дочка о. Іполита Погорецького Стефанія, а 16 березня 1886 року народжується син, якого назвали Юрієм. Його хрестив та миропомазав о. Михайло Трешньовський, який з тої нагоди приїхав до дочки. Хресними батьками новонародженого стали пан Генріх Фаєрайсль, на той час економ села Вацовичі.

1888 року отець Іполит дістає скерування в місто Збараж на Поділлі, де, окрім відправ, у церкві Воскресіння має ще й обов'язки катехита тутешніх учбових закладів. Наступного 1889 року отець Іполит дістав скерування в село Вишнів Журавненського деканату в церкву Чуда святого Михаїла. До посади йому додається 30 моргів поля, 30 моргів сіножатей, 19 моргів лісу і достатньо грошей з каси. Через два роки, тобто в 1891 році, він дістає ще кращу парафію в селі Журів цього ж деканату в церкву Великомученика Дмитрія. Тут уже додається 35 моргів орного поля, 42 морги сіножатей і порядний додаток з каси.

Однак несподівано в родину приходить нещастя. На вакаціях у діда Трешньовського дочка о. Іполита Погорецького Стефанія захворіла. Йшла по пастівнику і нараз стала проситись на руки до діда та бабці, бо її дуже стали боліти ноги. Дитину присо-ромлювали, що вже велика і повинна відвикати від рук, бо вже має п'ять років, але самі дід і бабця побачили, що біда. Дитина горіла в гарячці. Опісля виянилось, що Стефанія захворіла на інфекційний поліомієліт. Потрібне було інтенсивне лікування, а на нього необхідні гроші. Отець Трешньовський, як віце-декан і людина впливова у Львівській консисторії, вистарується зятю добре приходство в селі Бродках Щирецького деканату в церкву Непорочного Зачаття св. Анни. До приходства входили ще села Люб'яна з церквою Архистратига Михаїла та Глухівця з церквою Покрови. Окрім того, громада давала в користування священникові 131 морг орного поля, 18 моргів сіножатей та ще 217 корон допомоги з каси. Власницею дібр була відома дідичка Гер-труда Торосевич. З часом орного поля стало 151 морг, сіножатей 20 моргів, отець одержав право вільного млива і повного забезпечення дровами для опалу. Вже 1912 року отець Іполит Погорецький дістав крилошанські відзначення.

У Бродках закипіло життя. Отець виявився неабияким підприємцем, вмів вигідно вкладати у прибутковий бізнес гроші, добре в селі організував переробку молока та сільськогосподарських продуктів. Двічі на день до Львова спеціально відвозили молоко, масло, сир та сметану. Село Бродки і господарство отця Іполита Погорецького стало надійною опорою "Маслосоюзу". Добрий прибуток приносила і худоба. Виростали нові господарські прибудови на плебанії, прикупляв отець поля своїм дітям, завозились нові модні меблі для помешкання.

Дочку Стефанію він відвіз до Парижа, а відтак до Берліна на операцію, після якої дитина змогла ходити, опираючись на паличку.

Все йшло добре. Навіть ні згадки про те, чи підтримувалися отцем зв'язки з Іваном Франком. Чи знав про тяжке матеріальне становище Івана Франка отець? Чи знав про його параліч рук і

кошти, які потрібні були на лікування? Чи до тих копійок, які збирались по Галичині на допомогу Іванові Франку 1913 року, додалась бодай одна копійка від його колишнього товариша? Мовчить про це історія, мовчать про це спогади Іполита Погорецького.

До Бродок о. Іполит Погорецький дістав скерування 3 березня 1891 року. Перший запис у книзі новонароджених отець Іполит зробив 13 березня 1891-го, а 18 червня 1892 року в нього народжується другий син Євген-Йосиф (Архів Миколаївського райбюро ЗАГС. Кн. 23, арк. 57), 15 січня 1899 року народився син Олександр-Василь (Там же, арк. 109) та 15 лютого 1901 року (Там же, арк. 128) – син Роман.

Ніхто з дітей отця Іполита Погорецького не захотів успадковувати професію батька. Юрій став лісничим, Євгеній – інженером-механіком, Олександр – промисловцем, а Роман – ветеринарним лікарем.

Війна поперекреслювала весь звичайний триб життя родини Іполита Погорецького. Шематизм 1918 року зазначає, що церква в Бродках сильно пошкоджена, а відправи тимчасово відбуваються у каплиці, збудованої, щоб людям було де помолитись. Мешкання пароха військово по-варварськи знищило, спалили дощенту господарські будинки, а всі паркани прихожани та військово розібрали для своїх потреб. Відновлювати вже не було що.

Отець Іполит після відчайдушних спроб привести у попередній стан свою господарку, побачив, що йому того зробити не вдасться. Село було виснажене війною і від нього не можна було чекати жодної допомоги. З боєм у душі відправив прохання у Львівську консисторію, щоб його скерували на іншу парафію, яка пустує і потребує священика. Місце таке знайшлося аж у Велдіжі. У квітні 1920 року він покидає Бродки і приїздить у Велдіж. Там, через бурхливу річку Свічу, як перейти, є село Лолин, в якому був часто в гостях у Ярослава Рошкевича. Знав, що це село, де вперше Франко покохав. Чи хоч читав його збірку “Зів’яле листя”?

Тепер у Лолині не було нікого з тих часів. Війна пошкодила церкву, і громада збудувала нову. Згоріло старе приходство.

Тепер також будувалось нове. Тільки й сліду по тому часі, що могила отця Михайла Рошкевича, яку не пошкодував час.

Недобудоване приходство, недобудована церква, посвячена Великомучениці Параскевії. Церкву почали будувати ще в 1910 році, потім будівництво затягнулось, почалась війна, і от тепер все випало на руки отця Іполита. До приходства належало 1500 греко-католиків, отцю виділили 25 моргів поля, 30 моргів сіножатей та вісім моргів лісу.

На той час діти вже були при роботі і при справі. Залишалась невизначеною доля старшої дочки Стефанії. Тоді надумав Іполит Погорецький вибудувати для неї в Стрию кам'яницю, купити кусень землі і тим забезпечити її майбутнє. Думав, що хтось візьме її за жінку. На будівництво кам'яниці, яка сьогодні стоїть при вулиці Шевченка, 8, в Стрию, було затрачено багато грошей. Будував дім залізничний будівельник. Товщину стін клав до півтора метра завтовшки. Хвалився, що будинок такий, що може на першому поверсі горіти, а на третьому можна спокійно грати в карти.

Кам'яницю, звичайно, націоналізували: такі настали часи. Стефанія не вийшла заміж. Жила з того, що робила штучні воскові квіти і продавала на базарі. На саме Різдво, 9 січня 1935 року, померла. Її похоронили в гробівці батьків.

Неприємностей після переїзду на нове місце праці не убувало, а прибувало. В Америку виїхав Олександр Погорецький, залишивши вдома дочку, яка народилась 25. 04. 1923 року і котру назвали Софією. Вона виховувалась при родині діда, так і більше ніколи не побачивши батька. Вийшла заміж і живе зараз у Стрию. В Америці Олександр став промисловцем. Невдовзі за ним родину покинув Євген Погорецький, його брат. Працював разом з Олександром, повернувся до краю хворим на туберкульоз і помер у Львові десь у 1942 році. Сам Олександр помер у 1980-х роках. Роман Погорецький, наймолодший з синів о. Іполита Погорецького, став ветеринарним лікарем, працював у Любельськім воєводстві, був одруженим, але дітей не мав, помер десь у 1980-х роках. Дати смерті неточні. Їх списано зі спогадів Софії Середницької, дочки Олександра.

Гості приїздили до отця Іполита кожного року на його день народження, а також на іменини. Тоді й робив отець собі світлицю в оточенні найдорожчих йому серцю людей, багато з яких збереглося.

1933 року отець вже не міг виконувати своїх душпастирських обов'язків. Тоді перебрався до Стрия до новозбудованої кам'яниці дочки Стефанії, де й помер 16 жовтня 1934 року, про що сповістили клеписдри, видрукувані у стрийській друкарні Ж. Ольбріха: "О. Гіполит Сас Погорецький, совітник і парох Велдіжа, повіт Долина, помер по довгій а важкій недужі, заосмотрений Найсвятішими тайнами. Упокоївся в Бозі в 75-му році життя а в 50-му році священства в Стрию 16 жовтня 1934 року. Перенесення тлінних останків з дому жалоби при вул. Шевченка, ч. 6, до Парохіяльної Церкви в Стрию зачнуться в п'ятницю дня 19 сього місяця о год. 8-й рано. На цей сумний обряд запрошує всіх свояків, знайомих і парохіян прибиті горем жена, діти, внуки".

Ніхто бодай перед смертю не звернувся із дослідників записати від Іполита Сас Погорецького більш розширені спогади про Івана Франка, а також дізнатись про те, чи бодай десь-колись ще бачились. Чим пояснити, що розірвалась така дружба між ним і Ярославом Рошкевичем, а також між ними обома, колишніми учнями Івана Франка, і ним — Іваном Франком? Чому так вперто обминав це Іполит Погорецький у своїх спогадах, що дійшли до нас? Чому уникав імені Франка у своєму домі? Все забрала з собою смерть. В тому числі і відповіді на ті запитання.

Через два роки на вулицях міста Стрия появились клеписдри про смерть найстаршого сина о. Іполита Погорецького Юрія: "Юрій Сас Погорецький, інжінер-лісник, емеритований інспектор охорони лісів, помер по довгій а важкій недужі, заосмотрений Найсвятішими Тайнами для 11 листопада 1936 року в 50-му році життя". Далі повідомлялось, що похорон відбудеться в п'ятницю 13 падолиста з дому жалоби при вулиці Бічна Добрівлянська, ч. 10, на котрий запрошуються всі кривні і знакоми. Запрошували жінка з дітьми, мати та рідня.

Як свідчить свідоцтво смерті, причиною кончин був перитоніт.

Ще через два роки клепсидри, видрукувані на цей раз у стрийській друкарні Й. Собля, сповістили про смерть вдови го священику Олександри з Трешневських Погорецької, яка упокоїлась в Бозі по важкій та довгій недугі дня 25 травня 1938 року, проживши 77 літ...

На Батьківщині після Другої світової війни залишились тільки нащадки Юрія Погорецького. По закінченню Дрогобицької гімназії він категорично заявив батькові, що не має жодного бажання бути священиком і продовжувати родову традицію. Всупереч волі батька, вступає добровільцем на лісничу практику в лісах графа Романа Потоцького. В 1906 році вступає до Вищої лісничої школи у Львові, а 1907 року переводиться на навчання до Вищої лісничої школи в Піску на Чехах, яку закінчив 1909 року. З кінця 1909 року аж до кінця року 1910-го працював ад'юнктом в добрах Пшеворської ординації, а відтак виконував обов'язки самостійного лісника в дібрах Львівської метрополії в Перегінську аж до вибуху війни 1914 року. Відтак – фронт і служба в армії. По розпаді Австро-Угорщини опинився на Закарпатті. На запрошення уряду Прикарпатської Русі працює в лісництві, але після падіння його зайнявся приватною практикою.

8 листопада 1921 року Юрій-Микола Сас Погорецький одружується із вдовою Йоланою Тругльовою, вродженою Гродською. Юрію Погорецькому було 35 років, а Йолан – 29. Як свідчать збережені документи, народилась Йолан 12 червня 1892 року у Великому Бичкові, де її батько Одон Гродзкі був лісником, а мати Йолан Рапп була звичайною господинею дому і виховувала шестеро дітей, з яких майбутня дружина Юрія Погорецького була другою з народжених. 15 вересня 1913 року Йолан Гродська вийшла заміж за Елемера Труглі, який народився 21 жовтня 1880 року. 28 листопада 1918 року він помирає від перитоніту. Від цієї хвороби 11 листопада 1936 року помре і другий чоловік Йолан Юрій Сас Погорецький.

Самій же Йолані Погорецькій судився довгий вік. Вона пережила свого другого чоловіка на 39 літ і померла в Стрию 14 травня 1975 року на 84-му році життя.

1923 року при кінці листопада родина Юрія Погорецького переїздить із Закарпаття в Польщу і зупиняється у Велдіжі, куди нещодавно з Бродок перебрався о. Іполит Погорецький. Тут і 20 березня 1925 року народився син Павло.

Невдовзі Юрій Погорецький дістає посаду лісничого інспектора в Пулавах Познанського воєводства. Тут же 2 січня 1927 року народжується другий син Богдан. Обіймав Юрій Погорецький високу посаду комісара охорони лісів повіту. Мав сьомий ранг служби. 1934 року вийшов на пенсію. Йому зараховано 21 рік служби, а 17 липня 1934 року призначено пенсію. По смерті чоловіка Йолані Погорецькій було призначено вдовину пенсію в розмірі 97 золотих на місяць та 24 золотих на кожного сина. Це давало можливість рахуватись бідними і вчити синів на пільгових умовах. 1938 року старший син Павло став учнем першого класу Стрийської гімназії. Потім пішли відомі події. Сім'ю ущільнили, для визволителів забрали помешкання і залишили одну кімнату. Тільки відкрита форма туберкульозу Богдана врятувала сім'ю, і їй дали через суд більш-менш нормальні умови життя, тобто повернули одну з відібраних кімнат.

На початку 1998 року Павло Погорецький віддав родинний архів Львівському літературно-меморіальному музеєві Івана Франка. Невисока гірка старих документів, витягнутих зі старого кутого куферка, розшарпаний альбом зі сецесійною віньєткою, де більшість фотографій не підписано і невідомо, хто на них, клепсидри, метрики народжень, одружень, пенсійні справи, трохи листів. Усе, що залишилось з колись могутнього роду Погорецьких гербу Сас, з яким колись на життєвій стежі звела доля Івана Франка.

ВІРА БОНЬ

АННА ФРАНКО-КЛЮЧКО

Анна – четверта, наймолодша дитина Івана Франка. Нелегка судилася їй доля. Молоді роки дівчини затьмарила недуга батьків, розлука з ними напередодні Першої світової війни. Було заміжжя, проживання з сім'єю на Закарпатті, ув'язнення чоловіка радянськими органами після Другої світової війни, його передчасна смерть. Був виїзд до Канади, турбота про старшого сина, який часто хворів. Скромне проживання на чужині, безмежна туга за рідним краєм і постійні докори совісті за несповнений обов'язок перед батьком.

Українська суспільність не проявила належної турботи про Івана Франка, і ніхто з дітей також не був при батькові в час його важкої недуги.

У своєму житті Анна Франко часто опинялась у складних умовах суспільних і сімейних, але завжди залишалась патріоткою України, достойною донькою свого батька. Вона ніколи не дозволяла використовувати своє ім'я в інтересах різних партій і угруповань, які по-різному ставились до особи Івана Франка.

Живим словом (в тому числі у пресі) Анна пропагувала творчість свого батька, брала участь у святкових заходах у його честь, виступала з доповідями, друкувала спростування неправильних тлумачень його творчості. Сповняючи свій обов'язок перед пам'яттю батька, ще молодою почала писати спогади про нього. Закінчила їх на схилі своїх літ. Окремою книжкою вийшли вони в Торонто 1956 року під назвою "Іван Франко і його родина. Споми́ни" і одержали широкий розголос серед української спільноти. В Україні тоді були заборонені.

Спогади Анни Франко-Ключко – це душевна розповідь про свою родину – про батька, матір, братів, про спільно прожиті разом з ними роки. Дочка написала про свого батька не тільки як про велета праці, але і як про мужа та батька чотирьох дітей. Вона вперше подала відомості про свою матір – Ольгу Федорівну з Хоружинських, про її походження, родинне оточення, виховання. З гірким болем, але без замовчувань, описала Анна ті важкі обставини, серед яких жив і творив її батько.

Згодом Анна Франко-Ключко виконала ще один свій родинний і громадський обов'язок – допомогла створити Меморіальний музей-квартиру Івана Франка. Під час двох своїх приїздів на Україну (у 1967 та 1971 роках) подарувала музеєві 16 меморіальних експонатів. Її особисті контакти з працівниками музею допомогли відтворити первісний вигляд Франкового помешкання. Записані від неї спогади, листи до працівників музею – безцінні.

У фондах Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка нараховується 75 оригінальних експонатів, пов'язаних з ім'ям Анни Франко-Ключко. Це речі сім'ї Івана Франка, його рукописи, рукописи самої Анни, її статті і пояснення, фотографії, книжки.

Серед названих експонатів є два листи і одна поштівка, написані рукою Івана Франка до Анни, чотири листи і одна поштівка Анни до матері, три листи Анни до брата Тараса, один лист Анни до братової (дружини Петра), шість листів і три поштівки до працівників музею.

Окрему групу матеріалів становлять такі статті та пояснення Анни Франко: "Як учив і виховував Іван Франко нас, своїх дітей", "Малий Мирон", "Спогади про батька", "Звідки у музеї взялася сорочка Івана Франка?", "До студентів Львівського університету", "Рукописні пам'ятки листів Івана Франка до його дочки Анни Франко-Ключко", магнітофонний запис опису квартири Івана Франка, книжка "Мойсей" англійською мовою з автографом Анни Франко, автобіографічні спогади Ольги Федорівни Хоружинської-Франко "Епізоди з мого життя" та інші експонати.

Народилася Анна Іванівна Франко 3 вересня 1892 року. Сім'я проживала тоді у Львові на вулиці Крижовій, 12. Охрестив Анну разом з Петром (коли їй виповнилось чотири, а братові п'ять років) православний священник – як того хотіла мати дітей. Виросла дівчина у дружбі і згоді зі своїми братами Андрієм, Тарасом і Петром. Про родинну атмосферу, метод виховання і навчання дітей у Франковій сім'ї розповіла Анна у книжці “Іван Франко і його родина. Спомини” та в статті “Як учив і виховував Іван Франко нас, своїх дітей”.

Авторка писала: “Невпинна працьовитість нашого Батька немов якимось флюїдом передавалась і нам, дітям. У нас вдома панувала атмосфера навчання, але навчання веселого, цікавого а заразом серйозного. Ми всі четверо немов бавились в науці вперегони”¹.

Як згадувала Анна, у вихідні дні батьки з дітьми прогулювались за містом, влітку виїжджали на село до родини і знайомих. Батько розповідав дітям про природу, життя тварин. Анні запам'ятався великий альбом Брема з малюнками звірів світу, який був у їх хаті.

“Наша мама, – писала Анна у тій же статті, – мала високу освіту, а заразом була педагогом, притім очитана і всесторонньо образована, виховувала нас по-спартанськи. Ми спали на ліжках з твердими солом'яними сінниками, застеленими простирадлами з грубого сільського полотна. Спальні взимі майже були неоплювані, а рано тільки вставали, ми натиралися холодною водою, аж ішла пара”.

Обов'язком дітей було різати і рубати дрова, приносити воду з колодязя, зимою відкидати сніг від хати, розчищати вулицю.

Діти Івана Франка навчались в українських школах. Анна закінчила народну школу для дівчат і учительську семінарію. Про своє навчання, учителів, товаришок згадувала з великою пошаною і любов'ю.

Щасливе дитинство швидко проминулося. Сім'я Франків побудувала власну хату (збулася їх давня мрія), і прийшли нові клопоти. Дружина письменника важко захворіла. “Втрата всіх

грошей, що пішли на будову хати, вибила з-під її ніг останню опору. Зарібок тата все був малий, все в хаті була недостача, вічна журба і гризота: що буде завтра?” – писала Анна. Через хворобу матері дочці часто доводилось переймати на себе обов’язки господині дому. В листі до Є. К. Трегубова 1 лютого 1906 року Франко писав, що Гандзя “...у нас не то учениця, не то кухарка”.

У 1907 році в зв’язку з перенесенням видання “Літературно-наукового вісника” до Києва Іван Франко втратив постійну роботу в НТШ. Про це Анна писала як про велику трагедію у житті батька. Іван Франко важко захворів. Помилковий діагноз, а відтак лікування у Ліпіку вплинули на загострення хвороби. З Ліпіка Іван Франко надіслав Анні цікаву поштівку – дванадцять фотографій краєвидів Ліпіка, складених у гармонію, і короткий лист, написаний його рукою. Цю поштівку Анна зберегла і подарувала музеєві².

Після закінчення вчительської семінарії Анна не змогла знайти роботи вчительки рідної мови і, щоб підтримати сім’ю матеріально, пішла працювати урядничкою у страхове товариство “Дністер”. Незатишним для дочки Івана Франка було перше місце її праці. Згодом вона писала: “Багато гірких хвилин довелось мені пережити у “Дністрі”. Зате з великим задоволенням Анна стала навчатись на курсах сестер милосердя, які організував відомий вчений та громадський діяч Євген Озаркевич.

У червні 1914 року Анна Франко виїхала до Києва на запрошення своєї тітки Олександри Ігнатович. Батько хотів поїхати разом з нею, але на кордоні начальник російської жандармерії не радив йому їхати. Анна поїхала сама. Плануючи двомісячні відвідини, вона залишилась чотири роки у Києві під наглядом російської поліції як австрійська громадянка.

У Києві Анна познайомилася з життям родини своєї матері. Відчула повний достаток і вперше збагнула прірву між цим життям і злидарюванням її родини у Львові. Спочатку вона поїхала до маєтку свого дядька Ігнатовича в село Плютенці біля Білої Церкви. Коли розпочалась російсько-австрійська війна, переїхала до Києва. Бувала в Олени Пчілки, Ганни Барвінок, в родині

Науменків, Трегубових, познайомилась з Черняхівською, Стешенком, ходила до театру на вистави Саксаганського, слухала опери Лисенка, Чайковського. Маючи диплом медсестри, Анна працювала в новоорганізованому шпиталі для військовополонених.

Під час війни поштове сполучення зі Львовом перервалось, але Анна передавала батькові листи через військових, які їхали на фронт до Галичини, і таким же шляхом одержувала відповіді.

Збереглося два листи Івана Франка до Анни і чотири листи та одна поштівка Анни до батька. З їх змісту випливає, що листів було більше. Листи Франка Анна зберегла (від 3–13 лютого 1915 р., 24 березня 1915 р.) і опублікувала у журналі “Жовтень” (№ 5 за 1968 рік) з коментарями. Ці листи ввійшли до 50-го тому творів Івана Франка. Рукописи листів Анна подарувала музеєві³. Листи писані лівою рукою; в них Іван Франко цікавився долею знайомих, повідомляв доньку про родинні справи, просив зробити йому виписки з книжок.

Листи і поштівка Анни до батька збереглися в архіві Івана Франка. Вони досі не опубліковані. Першою за часом написання є поштівка з датою 3 листопада 1909 року, вислана в Одесу на адресу: “Готель Версаль, вул. Грецка”⁴. У ній Анна запитувала, чи батькові потрібно вислати гроші. Два листи Анни до батька датовані 27 лютого 1915 р. та 27 травня 1915 р., а два без дати.

Зі змісту листа Анни до батька (без дати, можливо кінець 1914 р.) видно, що Франкові важко жилося у Львові, тому він хотів виїхати до Києва. На це вже була згода родини. Але незабаром Анна повідомила батька, що йому не радять їхати, “...бо хоча й би і пропуск Тобі дали, міг-бись мати великі неприємності в Києві, взагалі в Росії, не виключаючи тягонини і арештування. Одним словом, їхати не радять. Щодо Мами, тим більше приїзд її не є бажаний для нікого. Мама, як ту була кілька днів, то тільки наробила скандалів”⁵.

Про важке матеріальне життя Івана Франка довідуємось з його листа до Є. К. Трегубова (вересень–жовтень 1914 р.). Він писав: “...наслідком війни мені грозить просто голодна смерть,

бо дирекція страхового товариства “Дністер”, у яким зложені мої гроші, заявила, що від першого вже не одержу нічого”.

З листа Анни до батька від 27 травня 1915 року випливає, що Іван Франко просив родину Ольги Федорівни допомогти йому. Анна повідомила батька, що Трегубов і Ігнатович “...роблять заходи щоб тобі гроші роздобути”⁶.

Відомо, що прихильники Івана Франка надіслали йому російську валюту, завдяки чому письменник міг прожити важкі часи російської окупації Галичини. В листі до сина Тараса 15 серпня 1915 року Іван Франко підтверджував: “Я прожив усю зиму російськими грішми, яких у різних місцях зложено для мене звиш 600 рублів, а без них був би справді пропав”.

В іншому листі (без дати, можливо з березня 1915 року) Анна просила батька передати їй деякий одяг. Повідомляла також, що була у Грушевських, але більше до них не піде, бо її “неприятно” прийняли⁷.

У листі від 27 лютого 1915 р. Анна сповідалася перед батьком, звинувачувала себе за те, що залишила його самого у найважчі хвилини його життя: “Ти пишеш, що я маю на совісти щось проти Тебе. То правда, і се буде для мене вічним докором, що я ніколи не була для тебе доброю донькою, замість того, щоби осолоджувати Тобі прикре життя, я відсунулася, відчужилася від дому. Тату, чи ж Ти думаєш, що я сего не виділа, будучи еще вдома. Чи ж я не думала про се кожний день! І се лежить на мені тяжким докором! На ціле моє життя. Не знаю, чому так сталося. Може бути, що та отрута, котру мама вливала літами в наше родинне житє, забила в мене всякі чувства”⁸.

Тепер Анна, як і інші, в усьому недоброму, що було в їхньому сімейному житті, винила маму. І лише згодом, усвідомивши пережите і багато дечого довідавшись, змінила свою думку. Анна звинувачувала усіх, тільки не маму – високоосвічену, інтелігентну, з тонкою і вразливою душею жінку, яка посвятила своє життя своєму чоловікові і сім’ї. Не її вина була в тому, що вона душевно зламалася, а винні були ті обставини життя, яких вона не витримувала. У своїх спогадах Анна звинувачувала багату роди-

ну матері, яка “випхала” сироту в незнаний і чужий їй світ. Звинувачувала львівських високопоставлених осіб, які, заздрячи генієві Франка, не давали йому змоги творчо працювати і належно заробляти на сім'ю. Звинувачувала галицьке суспільство, серед якого “...не знайшовся ніхто, хто б подав помічну руку, хто б дав реальну допомогу, хто б заопікувався нещасними хворими батьками, хто б зрозумів і відчув наш відчай”⁹.

У Києві Анна дістала вістку про смерть батька. Телеграму, яка йшла зі Львова до Києва три місяці, вручив їй Микола Вороний. Анна сумувала. “Тато кликав нас – своїх дітей. Та вмирав самотній, не було нікого з дітей біля нього”, – писала вона у спогадах. Поїхала до Львова аж у 1917 році на кілька днів, поклонилась батьковій могилі і знову повернулася до Києва.

Політичні події в Україні швидко змінювались. Австро-Угорщина розвалювалася. Київські тюрми були наповнені арештованими і злочинцями з Галичини. Анна активно включилася у громадське життя. Стала членом таємної організації української націоналістичної молоді, брала участь у роботі Товариства з допомоги потерпілим. Разом з товаришками готувала пакунки з їжею, одягом, медикаментами і розносила їх по тюрмах. Навчалася на вечірніх курсах Київського університету, який тоді став центром українізації молоді.

Анна брала участь у квітневій українській маніфестації на Софіївській площі у Києві (1917 рік), що проходила під керівництвом Центральної Ради. Згодом дуже важко пережила події кривавого розгрому більшовиками української незалежності.

У фондах Львівського музею Івана Франка збереглися чотири листи і одна поштівка, написані Анною до своєї матері, та три листи до брата Тараса, вислані вже після цих подій.

Як відомо, Ольга Федорівна у 1918 році повернулася з лікарні до свого дому. Перші місяці бідувала. Життя її поліпшилося тоді, коли з війни повернувся син Тарас. Потім почала отримувати пенсію з Харкова.

У листі до матері, датованому третього листопада (року не вказано, очевидно 1918-го), Анна повідомляла про те, що неза-

баром виїде з Києва, що вислала матері пакунок і що написала до неї багато листів, але відповіді не одержала. Писала: “Авторські права ми ще не продали і не знати коли продамо, а як продамо, то перше всего о тім будете знати Ви, бо укривати сего перед Вами нема потреби”¹⁰.

Київське видавництво “Вернигора” вперше звернулося до Анни за дозволом друкувати твори Івана Франка. Українське державне видавництво також запропонувало відкупити у неї авторське право. “Уже була складена умова, але до продажу не дійшло із-за відомих подій”, – писала Анна у спогадах.

У січні 1919 року Анна виїхала до Берліна з Місією Червоного Хреста для допомоги українським полоненим. Там вона вийшла заміж за Петра Ключка, який походив з Києва і до війни навчався у Празі. Він був головним лікарем у поїзді, де медсестрою працювала Анна. Про своє заміжжя Анна повідомила матір листом від 20. 09. 1919 року. Писала, що від брата Петра, який тоді проживав у Відні, Анна довідалася, що мати живе сама, тому просила її приїхати до них. Радила звернутись за допомогою до К. Бандрівського, щоб здати хату, а С. Юзичинську попросити зробити їй паспорт до Німеччини. “Авторського права ми не продали, але грошей вистачає на скромне життя і вистачить і для Вас”, – вмовляла дочка матір¹¹.

Після завершення діяльності Місії Червоного Хреста подружжя Ключків переїхало на Закарпаття (тодішня Чехословаччина) у село Довге, у якому Петро Ключко дістав посаду окружного лікаря. У цьому селі вони прожили 20 років. Там народилися їх сини Тарас і Мирон.

Декілька разів Анна приїжджала до матері, допомагала їй матеріально, зустрічалася з братами і їх сім’ями. З села Довге Анна писала матері листи. Так, 20. 05. 1926 року повідомила про те, що з чоловіком хотіла приїхати до Львова, але йому не видали паспорта через несплату податків. Діти хворіли. Думали виїхати до Італії, а тепер до Америки. Донька запрошувала маму приїхати до неї у село Довге. Писала, що просила Лизанівського вислати їй 500 доларів (йшлося, очевидно, про гонорар). У цьо-

му ж листі писала: “Ваш мемуар перший і другий прочитала і заховала на пам’ятку”¹².

Багато років берегла Анна “мемуар” матері – її автобіографічні спогади “Епізоди з мого життя”, згодом передала їх до музею. У листі до працівників музею від 27. 01. 1972 року писала: “Посилаю Вам копію споминів Ольги Франко – моєї мами, так як я це обіцяла; не посилаю Вам оригіналу, бо боюся, аби він не пропав, а може, буде нагода, то передам кимсь із знайомих”.

Оригіналу так і не вдалося Анні передати. Нічого не згадує вона і про другий “мемуар”.

У листі від 15. 08. 1926 року Анна знову запрошувала матір приїхати до неї. Писала, що має гарне помешкання, просила привезти їй коралі скляні дуті для українського строю, викройку на жупан, українські підручники для другого класу, взірці для малювання, витинанки для дошкільного виховання. “Якщо не дістанете паспорту і не зможете до нас приїхати, то вишліть мені кілька тисяч”, – писала Анна¹³.

З цього листа не зрозуміло, про які гроші йдеться. Відповідь дають листи Анни до брата Тараса від 25. 05. 1925, 12. 09. 1925 та 22. 01. 1926 років. З них видно, що йдеться про гонорари за видання творів Івана Франка. Розрахунки з Анною йшли, очевидно, через Тараса.

Важливим є лист від 25. 05. 1925 року. З нього довідуємося про речі, які були у хаті Івана Франка (деякі з них не збереглися). Так, Анна просила брата Тараса привезти їй речі, які були її віном (так вона вважала), а саме: “Портрет тата, 1-2 образи Труша, дві жіночі головки і образ гадалки, як мож то ще Наполеона... два килими і золотий годинник і перстень... Най мама привезе копію Матери Божої, о котру я вже так довго прошу”¹⁴. Донині не встановлено, де поділися один малюнок жіночої голівки, статуетка Наполеона, два килими, золотий годинник і перстень. У цьому ж листі Анна запитувала Тараса, чи він вже одержав гроші та чи вислав їй. “Не розумію, чому Ти пишеш, що я дістану 1/5 часть, думаю, що Ти помилився, бо ж мені належиться 1/3”, – писала вона.

У листі від 12. 09. 1925 року Анна просила пояснити їй "...як стоїть справа з грішми. Ти весною писав, що заплатить і Союз, і Громницький, і Лизанівський..."¹⁵. Анна вимагала також, щоб Гроляру, який жив тоді в хаті Франка, відмовити, а поселити там її знайомого чеха-інженера.

У листі від 21.01.1926 року Анна дякувала Тарасові за надіслані книжки, знову запитувала про гроші від Лизанківського, писала, що хоче приїхати з дітьми до Львова¹⁶.

На Закарпатті українська культура переслідувалася. Своїх дітей Анна виховувала в українському дусі. Сама навчала їх за українськими підручниками, які висилали їй рідні зі Львова.

У 1939 році сім'я Анни Франко-Ключко переїхала до Відня. Тут діяв клуб українських емігрантів, в якому Анна виступила зі спогадами про свого батька. Друга світова війна застала Анну у Відні. Жертвою радянських репресій став Петро Ключко. Його арештували і вислали до львівської тюрми. Анна добилася його звільнення. Їй, як дочці Івана Франка, 90-річчя якого широко відзначалось на радянській Україні у 1946 році, не відмовили у клопотанні.

Виснажений тюрмою, Петро Ключко у 1948 році раптово помер. Знаючи долю свого брата Петра, Анна боялася повернутись в Україну. Вона з синами переїхала до Канади (Торонто), де проживала до кінця свого життя.

У Канаді брала активну участь в громадському житті української повоєнної еміграції. У 1956 році за рішенням Всесвітньої Ради Миру, прийнятому в Стокгольмі, відзначалося 100-ліття з дня народження Івана Франка. У Канаді ювілейні святкування започаткували Ліга Визволення України і Спілка української молоді. Першого липня у Торонто на площі Всеукраїнської Національної Виставки відбувся десятитисячний Здвиг української громади. На цьому святі Анна Франко-Ключко виступила з доповіддю про свого батька. Анна хотіла взяти участь в ювілейних святкуваннях Івана Франка в Україні, але радянський уряд не дав їй на це дозволу.

Про життя дочки Івана Франка у Канаді працівники Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка дізнали-

ся від Ольги Федорівни – дружини Петра Франка. Після загадкового зникнення Петра в червні 1941 року (його забрали працівники КДБ) його сім'я жила у забутті, не була матеріально забезпечена. Анна з Канади зрідка допомагала їй, хоч і сама жила скромно.

У листах до братової Анна цікавилася роботою музею, його виглядом, людьми, які у ньому працювали.

Працівники музею також чекали Анну. Хотіли при її допомозі відтворити квартиру Івана Франка такою, якою вона була при його житті.

На початку 1966 року до музею від Анни Франко-Ключко надійшов лист такого змісту:

“До Управи музею Івана Франка у Львові. Вул. Івана Франка, ч.4.

Повідомляю, що в моїм посіданні є сорочка І.Франка, ложка, яку він уживав, і декілька листів. Для того, що ті речі для мене представляють велику цінність, не можу їх посилати поштою. Добре би було, щоби хтось з родини по них приїхав, от хоч би моя братанка Ася Франко. Вона би могла приїхати екскурсією, зайти до мене і забрати речі. Дуже Вам буду вдячна, якщо Ви їй в цім допоможете.

З повагою Анна Франко-Ключко
27 січня, 1966р.”.

Асі Петрівні не було дано дозволу поїхати до Канади. У 1967 році Анні Франко-Ключко було дозволено приїхати в Україну. Думається, що цьому посприяли Кіх М. С. (тодішній директор музею) і П. Тронько, який тоді був заступником Голови Ради Міністрів УРСР.

Анна отримала візу на приїзд до України туристкою, з правами приватної відвідувачки терміном на три місяці – починаючи з 28. 05. 1967 року. Прибула вона в Україну кораблем “Олександр Пушкін”. Шість днів провела у Києві, де зустрілась з братом Тарасом і його сім'єю, була на Байковому кладовищі, відвідала Колегію Павла Галагана. В Інституті літератури ім. Т. Шевченка

оглянула рукописний відділ і бібліотеку свого батька і була дуже задоволена умовами їх збереження і опрацювання. Дальша її подорож вела на Закарпаття у село Довге, де знала кожну хату. Там зустрілася з друзями, знайомими. Повернулася знову до Києва, побувала в Каневі на могилі Т. Шевченка, поїхала до Харкова, Полтави, Чернігова. Велике враження на неї справила зустріч з дочкою М. Коцюбинського Іриною Михайлівною, яка саме тоді завершила роботу по відтворенню меморіальної квартири свого батька. Після зустрічі в Одесі з екіпажем корабля, що носив ім'я Івана Франка, Анна літаком відлетіла до Львова. Тут її зустріла братова Ольга Федорівна з дітьми і внучатами. Перші її кроки були до рідної хати, де тепер розміщався Літературно-меморіальний музей Івана Франка.

Хвилюючись, повільно, крок за кроком ступали її вже не молоді ноги. Підійшла до дерев, обняла їх, пізнала кожне – яблуні, вишні, грушу, горіх, які колись садив її батько зі своїми дітьми. Анна помітила, що дубок, посаджений у 1940 році на місці колишнього горіха, дуже виріс.

“А де кущі калини, де мальви, піони, флокси, георгіни, настурції, які колись росли перед нашою хатою?” – запитала вона. Дочка Івана Франка зайшла до хати, познайомилася з працівниками музею. Відбулася зворушлива, хоч і коротка зустріч. За кілька днів Анна виїхала до Нагуєвич, зустрілася з внуками і правнуками батькового брата Захара, з працівниками місцевого музею Івана Франка. Відвідала Дрогобич, Борислав, село Підгірки біля Калуша, де колись проживав Онуфрій Франко. На початку липня Анна прибула до Івано-Франківська, а звідти через Яремче, Шешори, Косів добралася до Криворівні. Тут, у хаті гуцула-різьбяра Василя Якіб'юка, в якого жив колись Іван Франко, тепер – музей його імені. Тепло прийняли свою гостю гуцули – внуки вірних Франкових друзів. До Львова Анна поверталася через Коломию, де оглянула музей народного мистецтва “Гуцульщина”.

У Львові Анна Іванівна відвідала університет, який тепер носить ім'я Івана Франка, зустрічалась зі студентами і викла-

дачами, була на Личаківському цвинтарі, поклонилаь могилам своїх батьків.

Найбільше часу вона присвятила музеєві. Сумно дивились її очі на літературну експозицію – численні фотографії, малюнки, тексти, розвішані по стінах їх колишньої квартири.

– Тут усе не так, як було у нас. Лише печі, чудові кахлеві печі білого, зеленого, коричневого кольорів збереглися такими ж, – сказала вона.

– А як же було, розкажіть? – просили працівники музею.

Разом з Анною вони переходили з кімнати в кімнату, зупинялися біля кожного куточка і записували її розповідь на магнітофонну стрічку.

Ці записи і пізніші листи Анни до музею повні уточнень, деталізації, бо щось їй запам'яталось з дитинства, а щось додалося пізніше, змінилось. Анна розповіла багато зі свого сімейного життя, про те, що мама дозволяла дітям робити у хаті “розгардіяж”, забавлялись у хованки. Невільно було заходити лише до бібліотеки батька. У хаті завжди були киця, пташенята. Старший син Андрій захоплювався марками і мав їх дуже багато, Петро з дитинства робив різні хімічні досліди, а Тарас повчав усіх висловлюваннями з грецької та латинської мов.

Основне в листах Анни – докладний опис квартири Франків. Дочка письменника пригадувала собі окремі деталі та в кожному листі інформувала про це. Так, 17 вересня 1967 року вона писала: “Думаючи, що було ще в нашій хаті, то я собі пригадала про ось такі речі: “нахтасники” коло кожного ліжка, властиво нічні столики, радше шафки, на кожний столик був срібний, радше посріблений ліхтар зі свічкою, на комоді було зеркало в срібній рамці і вишивана серветка маминої роботи, далше на столі в їдальні була лампа з зеленим абажуром, стіл, накритий домашньої роботи з Косова обрусом. Ліжка накриті були ліжниками, коло ліжок невеликі килими... Я відчуваю, що багато завинила перед пам'яттю Батька, не думаючи про музей його пам'яті, тому тепер це мені не дає спокою”.

У цьому ж листі Анна просила музей сприяти виконанню її заповіту: “Щоби урна моя була вложена в гріб моєї мами, на що напевно знайдеться місце, і щоби був поставлений пам’ятник з обома іменами”¹⁷.

Анна Франко подарувала музеєві автографи свого батька: поезію “Блаженний муж, що йде на суд неправих”, уривок критичного розбору Франком поезії Т. Шевченка “Три ворони”, два листи, писані І. Франком до Анни з 1915 року, а також білу мережану сорочку, яку подарувала Франкові Христя Алчевська, та дерев’яну паличку, яку вирізьбив Іван Франко для своєї дружини.

Від музею Анна також отримала дарунки: два ліжники в сіро-білих тонах, білу вовняну свиту роботи львівської майстрині Стефанії Кульчицької, гуцульську різьблену шкатулку, до якої вона поклала грудку землі з Нагуєвич і листочки з дерев, посаджених Франком біля їх хати.

Поїздкою по Україні Анна була задоволена, лише її боляче вражало те, що на свої запитання часто чула відповідь російською мовою.

З публікацією про русифікацію в Україні вона виступила в канадській пресі. Це було причиною того, що їй двічі відмовили у приїзді на Батьківщину. І все ж в листопаді 1971 року їй дозволили вдруге прибути в Україну, попрощатись з братом Тарасом перед його смертю.

На цей раз Анна гостювала в Україні недовго. Це була її остання зустріч з рідною хатою, зі Львовом, з Україною.

До музею привезла обіцяні речі – срібну ложку, яку подарувала Іванові Франкові його дружина Ольга Федорівна в день їх вінчання 04. 05. 1886 р., малюнок “Ворожіння” – копію з картини М. Пимоненка, виконану художником Горином (цей малюнок подарував Франкові Ф. Вовк), різьблений куманець і тарілку – дарунок Франкові від друзів-різьбярів з Криворівні. Не могла привезти, але обіцяла при можливій нагоді передати до музею самовар, який у 1909 році Франко привіз з Одеси, срібне столове накриття на 12 осіб (придане дружини) і дві старовинні ікони Матері Божої і Ісуса Христа, якими благословили її батьків

до шлюбу. Бажанням дочки письменника було, щоб ці сімейні реліквії знаходились в хаті її батьків у Львові, про що, як повідомляла, вона написала у своєму заповіті. Анна обіцяла також передати до Львівського музею роботи внучки Галі – рисунки і вишиванки на теми Франкових творів.

Минали роки. Все сумніші вістки приходили від Анни: вона впала чотири рази і пошкодила голову, син Тарас важко хворіє, внучка Галя дуже талановита, але також нездужає. Анна нічим не могла їм допомогти. Свою журбу тамувала вишиванням і продовжувала писати спогади.

У 1986 році, до 130-ліття від Дня народження Івана Франка, працівники музею відтворили квартиру сім'ї письменника. В основу створення меморіалу покладено спогади Анни Франко-Ключко. Дочка письменника вже не могла побачити нову експозицію. Була важко хвора, проживала в оселі для літніх громадян ім. Івана Франка у Торонто. Померла 24 квітня 1988 року – на 96-му році життя. Похована у Торонто.

ПРИМІТКИ

1. Франко-Ключко Анна. Як учив і виховував Іван Франко нас, своїх дітей. Машинопис. – Торонто, 1964. – Фонди музею, інв. № 1031.
2. Львівський літературно-меморіальний музей І. Франка. Фонди музею, інв. № 282.
3. Там само. Інв. № 280, 281.
4. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Ф. 3, спр. 1636 г, арк. 61–62.
5. Там само. Арк. 71–74.
6. Там само. Арк. 67–70.
7. Там само. Арк. 75–77.
8. Там само. Арк. 64–66.
9. Франко-Ключко Анна. Іван Франко і його родина: Спомини. – Торонто, 1956. – 100 с.
10. Львівський літературно-меморіальний музей І. Франка. Фонди, інв. № 659.
11. Там само. Інв. № 693 (Лист Анни до матері, писаний рукою Петра Ключка).
12. Там само. Інв. № 691.
13. Там само. Інв. № 694.
14. Там само. Інв. № 692.
15. Там само. Інв. № 689.
16. Там само. Інв. № 688.
17. Там само. Інв. № 3108.

ЯКИМ ГОРАК

ВЗАЄМИНИ МІЖ ІВАНОМ ФРАНКОМ ТА ОСТАПОМ НИЖАНКІВСЬКИМ

Взаємини І. Франка та О. Нижанківського ще не були об'єктом спеціального наукового дослідження, хоча побіжно заторкувалися дослідниками життя і творчості цих мужів. Зокрема, у монографіях про О. Нижанківського Ярослави Колодій¹ та Романа Сов'яка² можна прослідкувати загальну фактологічну та хронологічну канву цих взаємин. Та при ближчому знайомстві з фактологічним матеріалом виявляється, що у названих монографіях недостатньо (коли врахувати обсяг матеріалу), а подекуди й неточно подаються деякі факти. Багато наведених фактів (як, наприклад, про агітацію О. Нижанківського за кандидатуру І. Франка під час парламентських виборів чи про приналежність І. Франкові та О. Нижанківському ідеї зведення пам'ятника Т. Шевченкові у Завадові) позбавлені джерельного ґрунту, деякі джерельні матеріали (листування, стаття І. Франка в "Ділі" 1911 р.) не враховані зовсім. Дещо скрадають цей недолік окремі публікації Б. Луканюка³, Г. Дем'яна⁴, кожна з яких детальніше висвітлює той чи інший епізод їх взаємин. Вагомим джерелом для з'ясування деяких деталей є опублікована недавно нотографія творів О. Нижанківського⁵. З метою повноти охоплення фактологічного матеріалу в пропонованому дослідженні доводилося об'єднувати матеріали, синтезовані з різних опублікованих досліджень, з деякими матеріалами (як листування, статтею І. Франка в "Ділі"),

які недоступні і невідомі широкому загалу. Останні зі згаданих матеріалів з цієї причини наводимо повністю.

Коли саме познайомився Остап Нижанківський з І. Франком – точно не встановлено. Припускається, що знайомство відбулося у Львові десь у першій половині 80-х років, коли, повернувшись з військової служби до Львова, Остап Нижанківський відвідував сходи "Академічного братства". Активна діяльність Івана Франка в тому товаристві у той час, очевидно, сприяла їх зближенню. Одним із завдань, поставлених перед "Академічним братством", була організація так званих "артистичних мандрівок" студентської молоді по краю не лише з пізнавальною, а й культурно-просвітницькою метою – збирання етнографічних матеріалів, влаштування артистичних вечірок. Таких мандрівок за історію Братства відбулося чотири. В одній з них (другій), яка тривала з 27 липня по 20 серпня 1884 року, брав участь Іван Франко. Він вів поетичний літопис (щоденник) цієї мандрівки, виданий того ж року окремою книжечкою під назвою "В дорогу!". Участь О. Нижанківського у цій мандрівці підлягає сумніву. Дослідження Р. Сов'яка та Я. Колодій⁶ намагаються довести, що О. Нижанківський брав участь у мандрівці як керівник хору, але водночас дослідники не подають переконливих документальних свідчень. На 15-й сторінці книжечки "В дорогу!" міститься чималий перелік музичних творів, виконаних на вечірках під час мандрівки, ім'я О. Нижанківського ані як автора музичних композицій, ані керівника хору, що виконував ці твори, тут не фігурує. Немає також і підпису О. Нижанківського серед автографів усіх учасників мандрівки на звороті обкладинки згаданої книжечки, яка збереглася потім у І. Франка і де були автографи всіх учасників мандрівки. Кирило Трильовський⁷, згадуючи про вигляд і зміст книжечки "В дорогу!", зазначає, що "перед самою програмою був видрукуваний заспів. Його поклав на музику Остап Нижанківський, диригент мандрівного хору, а пізніше взагалі цікавий композитор, якого замордували поляки в 1919 році. Цей заспів мав рефрен:

*Гей, радістю святою
Наповнім свавільну груди,
Жий в свободі і спокою,
Горе-лихо днесь забудь!"*.

Поетична строфа, подана К. Трильовським, відсутня у тексті Франкової книжки і І. Франкові не належить. Її автором є Орест Дубенський⁸ і написано її лише 1888 року, коли відбулася четверта студентська мандрівка, до якої І. Франко не мав жодного відношення. О. Нижанківський справді поклав цю поезію на музику і твір називався "Мандрівнича пісня", але його втрачено. Найновіша нотографія творів О. Нижанківського навіть не фіксує його назви⁹.

У січні 1885 року "Академічне братство" організувало відзначення 25-ліття творчої діяльності Олександра Кониського. З ініціативи І. Франка до участі у святі було запрошено хор "Академічного братства" під керівництвом Остапа Нижанківського. Спеціально для свята І. Франко запропонував Остапові написати кантату на честь ювіляра. Так було створено кантату "Не гармати грають нині" до слів І. Франка. Цей твір було виконано на святі і приніс композиторові визнання серед музичних кіл Львова. На жаль, музичний текст кантати до нас не дійшов, а поезія І. Франка, на текст якої її створено, у п'ятидесятитомному виданні творів відсутня. Лише частина цієї поезії наведена у статті В. Щурата "Пам'ятка по Нижанківському"¹⁰.

Зусиллями О. Нижанківського та його друзів-хористів 1885 року було засноване музичне видавництво "Бібліотека музикальна", метою якого було популяризування української хорової музики. З початків свого існування видавництво отримало підтримку І. Франка. У замітці "Симпатичне видавництво музикальне" він висловив думку про те, що видавництво повинно "Зазначити поворот від теперішнього сентиментального шаблону до щиронародного реалізму"¹¹. Не без поради І. Франка видавництво запросило до співпраці Миколу Лисенка, який схвально віднісся до запрошення. Через І. Франка відбулося незабаром і особисте

знайомство О. Нижанківського з М. Лисенком, що мало магістральне і переломне значення для формування О. Нижанківського як музиканта і композитора. Через Івана Франка Микола Лисенко намагався вплинути на галицьких музикантів, — отже, спілкування з І. Франком, авторитет його думки був для О. Нижанківського порівну високий і важливий, як і спілкування з М. Лисенком. Це сприяло консолідації їх поглядів, їх єдності. Останнє відразу засвідчила подія, яка не без участі І. Франка відбулася того ж 1885 року.

Того року з'явився друком твір О. Нижанківського “До ластівки” (сл. В. Навроцького). У журналі “Зоря” на це видання надрукована об'ємна, загалом схвальна критична рецензія Порфирія Бажанського¹². Після всестороннього аналізу твору О. Нижанківського рецензент висловив свої міркування, що “об'єм народності в музиці єсть узький” і, оскільки розвиток музичних засобів, композиції пішов далше, то композитор “не може бавитися лоскотаючими звуками, а мусить вознестись над ціху народности”. До рецензії П. Бажанського І. Франко долучив свою замітку, де, посилаючись на фрагмент листа М. Лисенка з високою оцінкою квартету О. Нижанківського “Туляли”, поставив питання про взаємодію народної та професійної музики і міри національного забарвлення у професійній музиці. Отже, розпалася дискусія, приводом до якої став твір Остапа Нижанківського. Проблематика цієї дискусії широко обговорена у музикознавчій літературі¹³. Як відомо, свої міркування у цій дискусії в різний час висловили Віктор Матюк, Філарет Колесса, а остаточну крапку в ній поставив С. Людкевич статтею “Націоналізм у музиці”, написаній 1925 року. Дискусія, таким чином, тривала сорок років, а її зародження стало визначним для становлення спільних творчих зацікавлень Івана Франка та Остапа Нижанківського. Саме праця над збиранням і опрацюванням народних пісень стала тою ділянкою, на якій найбільш плідно відбулася співпраця та їх творче спілкування впродовж кількох наступних років.

1889 року¹⁴ у видавництві з'явився друком збірник з 20-ти коляд, опрацьованих для чоловічого хору Остапом Нижанківсь-

ким. Це видання спонукало І. Франка до опублікування статті “Наші коляди”, про що свідчать перші речення згаданої Франкової статті. Очевидно, стаття первісно задумувалася як рецензія на видання О. Нижанківського, але в процесі написання переросла у об’ємніше більш літературознавче, аніж музичне, дослідження.

1894 року за ініціативою І. Франка було створено комітет, метою роботи якого було систематичне збирання і публікація народних пісень. Як основний документ своєї діяльності, Комітет опублікував у багатьох друкованих органах (“Народ”, “Діло”, “Життє і слово”) “Відозву”, датовану 9 грудня 1894 року¹⁵. Згідно з її текстом комітет “поставив собі завдання: публікувати систематично мелодії народні в періодичних випусках під заг. “Русько-українські народні мелодії” і просив “всі рукописі, відтак кореспонденції і можливі запитання в тій справі надсилати на руки Остапа Нижанківського у Львові, ул. Городецька, ч. 33”. На жаль, діяльність комітету була дуже короткотривалою і не дійшла до сподіваних наукових результатів (видань тощо). Як згадує Ф. Колесса¹⁶, “відбулося кілька засідань комітету, на яких обговорювався головню план видання народних мелодій, їх класифікацію і записано народні пісні від деяких членів комітету (Б. Лепкого, М. Павлика та ін.)”. До того ж часу належить, мабуть, запис О. Нижанківським кількох пісень з голосу І. Франка – “Та не мав Іван що робити”, “Ходить турчин по риночку”, “Ой у полі сосна” та “Ой умру я, мати”. На думку Б. Луканюка, який дослідив та опублікував мелодії цих пісень¹⁷, ці записи є свідченням праці Остапа Нижанківського як члена цього комітету.

Після цього доля дещо послабила їх взаємини. Причиною такого послаблення стала не розбіжність у поглядах чи якісь особисті чвари, а просто географічна віддаленість місць їх діяльності. Якщо І. Франко працює переважно у Львові, то О. Нижанківський з 1897 року займає вільну парафію у багатому селі Довжанка, що на Тернопільщині. Р. Сов’як наводить цікаву інформацію про те, що під час виборів до австрійського парламенту того року О. Нижанківський агітував за кандидатуру І. Франка,

за що поплатився втратою парафії у Довжанці і був переведений на парафію до бідного села Качанівка¹⁸. Три роки, проведені в Качанівці, були найважчими у житті композитора. Тільки з 1900 року, коли О. Нижанківський, ставши парохом у Завадові, повернувся на рідну Стрийщину, його контакти з І. Франком знову активізувалися. І. Франко часто гостює у родині О. Нижанківського, причому притягує його сюди рибальська пристрасть. Про рибалку І. Франка у Завадові та Голобутові та відвідини родини О. Нижанківського читаємо у спогадах дітей письменника (сина Петра та доньки Анни¹⁹), Левка Чикаленка (про риболовлю 1904 року²⁰). Історія однієї Франкової риболовлі є змістом опублікованих листів І. Франка до О. Нижанківського і О. Нижанківського до І. Франка в 1907–1908 роках²¹.

1903 року львівська громадськість відзначала 35-літній ювілей творчої діяльності Миколи Лисенка. Було організовано ювілейний комітет на чолі з А. Вахнянином, який запланував і провів ряд заходів до цієї нагоди. Центральною подією була урочиста академія і концерт з творів ювіляра, який приїхав до Львова і був присутній на урочистостях. В одній ложі з ювіляром сидів І. Франко. Величезним об'єднаним хором, зібраним зі всіх куточків України, диригував на концерті Остап Нижанківський. Під безпосереднім враженням від концерту І. Франко написав статтю "Лисенкове свято в Австрії", де дав загалом дуже різку оцінку виступу галицьких музикантів і, зокрема, хорів на концерті. У статті згадується: "Треба було бачити Лисенка, коли він чув свої композиції, виконувані галицькими співаками. Від часу до часу він корчився, морщився, зривався з місця або похилявся, мов під холодним дощем, і з його уст виривалися жалібні, безпомічні окрики: "Кринос! Се чистий кринос!"

Здавалося часом, що він так і вихилиться зі своєї ложі і закричить диригентові: "Темпо! Темпо!"

А друга річ. Певно, *Laudanda voluntas* (Гідне похвали бажання. – Я. Г.) галицьких співаків пошанувати київського гостя монстр концертом, зложеним із хорів вісьмох галицьких "Боянів". Але треба ж при тім мати милосердя над чоловіком, у якого слух

розвинений тонко, естетичний смак – не менше, а довголітня диригентська практика виробила дуже докладне розуміння співацької техніки. Подавати такому чоловікові концерт із восьми незіспіваних хорів, вивчених різними людьми, які при тім, на його погляд, співають усі фальшиво, тільки на різні лади, – се ж попросту негуманність, що не сказати ще сильнішого слова”²². О. Нижанківський, як керівник та диригент хору, згадуваного І. Франком, може, і відчував деяку образу, та не зреагував. Проте не погодився з такою Франковою оцінкою М. Лисенко. На сторінках газети “Діло” від 16. 03. 1904 року він опублікував лист, де говорилося: “Я не зрікаюся, що добр. Франкови, як і О. Нижанківському й інчим, казав і критикував незрозумілі сторони в виконанню деяких уступів [...], але все те не шкодить і не заважає в цілості віднестись з повним узнанням і вдячностей до всіх заходів і праці, які вкінці дали задовольняючі результати”²³.

Після цього доволі неприємного для О. Нижанківського факту його взаємини з І. Франком перервалися на 2 роки і поновилися в 1906 році, коли О. Нижанківський почав працювати над упорядкуванням “Українського співаника”. Зміст співаника мали складати пісні на громадсько-патріотичні тексти²⁴. За допомогою в упорядкуванні та опублікуванні співаника О. Нижанківський звернувся до Івана Франка. У відділі текстології Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України у фонді Франка²⁵ збереглися три листи та кореспонденційна картка Остапа Нижанківського до Івана Франка, які висвітлюють процес підготовки співаника до друку. Згадані автографи О. Нижанківського мають наступне датування: кореспонденційна картка – 27 лютого 1906 року, листи від 19 травня, 28 грудня 1906 року та 16 березня 1908 року. З листів лише останній (з 1908 року) опублікований повністю у розвідці Г. Дем’яна (про що говорилось вище), а інші – повністю не опубліковані. Лише лист від 28 грудня 1906 року частково цитується у монографіях Я. Колодій та Р. Сов’яка²⁶, але не з посиланням на автографи, а на фрагментарне їх цитування у інших працях. З огляду на сказане і на невеликий об’єм цих листів, вважаємо за необхідне подати тут їх тексти повністю.

Кореспонденційна картка, адресована І.Франкові у Наукове товариство ім. Т. Шевченка, порушує питання про місце опублікування співаника: “Високоповажаний Добродію! – читаємо у картці. – Если Ваша ласка, подайте вістку, як рішили-сьте в справі видання співаника. Здорові будьте! Остап Нижанківський”. І. Франко відповів на цей лист аж 1 травня 1906 року, але лист-відповідь І. Франка нам, на жаль, не відома. Відповідь була, очевидно, схвальна, про що змушує думати наступний лист О. Нижанківського від 19 травня 1906 року: “Високоповажаний Добродію! Дякую Вам за Ваш лист з 1/5 с.р., у котрім згадуєте, що удалось пустити мій збірничок пісень через Вид[авничу] Спілку до друку. Спасибі! Посилаю в доповненню деякі ще річи, котрі, – думаю, – повинні б знайти місце, а се: 1) Марсільєза, 2) Шалійте... та 3) Тюрма за волю. – Червоний прапор Л. Яровенка можна (если узнаете за відповідне) помістити безпосередньо по Вашім: “Який то вітер шумно...” (йдеться про “Пісню руських хлопів-радикалів”. – Я. Г.): так само “Наймитова пісня” пішла б також без нот, як і попередня по пісні: “Течуть річки кревавії до самого Відні...”. Коли б найшли у себе троха вільного часу, загостіть на судачки до нас та Доб[родія] Хоткевича намовте, а будем Вас щиро вітати. Остаю з правдивим поважанем Остап Нижанківський”. Усі названі в листі пісні, разом із Франковою “Піснею руських хлопів-радикалів”, – увійшли до збірника.

Третій лист, датований 28 грудня 1906 року, наступного змісту: “Високоповажаний Добродію! Посилаю до співаника ще решту пісень, – прошу ласкаво переглянути та, коли б не по Вашій думці, справте в словах або і вкиньте.

Звертаю увагу на одну з них, а се, на пісню “робочой артелі” – “Дубінушка”. Не знаю, що Ви з нею зробите. Я чув її співану недавно одним панком, так її і записав. По-російськи не знаю, та полишив виговір фонетичний; мельодія гарна і то дуже! А може, Ви схочете її (пісню) переложити на український язык? Зробіть так, як Вам нравиться буде.

До Піллера заходив оногди, та не застав нікого, отже написав єму лист з виговором за таке проволіканіє та просив, щоб він

у справах коректи безпосередньо до мене не вдавався. Коли б знаття було, що він буде так марудити, – краще було віддати Лазореви в Перемишли або друкарні Василіан, – де мають о много кращі черенки та скоро були б зробили. Тепер якраз час на такий співаник, а чим пізніше, тим гірше буде на него. Перейдіть з ласки своєї до друкарні, та потисніть. Здоровлю Вас, Добродію, щиро та остаю з поважанем. Остап Нижанківський. Коли б Ви не мали часу, може б, Добр[одій] Лукіянович схотів походити за тим?”. Згадана у листі пісня “Дубінушка” увійшла також до співаника, який було видано накладом Видавничої спілки 1907 року. До нього, крім поезії І. Франка “Пісня руських хлопів-радикалів”, увійшли також пісні на слова І. Франка: “Не пора!” (з муз. Д.Січинського), “Розвивайся ти, високий дубе...” та “Січова пісня” (“Гей, Січ іде...”).

Наступний і останній фрагмент взаємин Остапа Нижанківського та Івана Франка припадає на 1911 рік, коли в Галичині, а, зокрема, у Львові, широко відзначалося століття з дня народження Маркіяна Шашкевича. На шпальтах газети “Діло” Остап Нижанківський опублікував розгорнений відгук про концерти, які відбувалися 6 і 7 листопада 1911 року з цієї нагоди за участю славнозвісної Соломії Крушельницької²⁷. Описуючи блискучий виступ “Бояна” на святі, О. Нижанківський згадав і висловлену Іваном Франком у далекому 1904 році думку про “концерт із вісьмох незіспіваних хорів”, які “співають усі фальшиво”. У наступному номері “Діла” (ч.254) І. Франко опублікував статтю “Крилос – крилос!”, де відповів на закиди О. Нижанківського. Ця стаття зафіксована у бібліографії М. Мороза²⁸, але не увійшла до 50-томного видання творів І. Франка; з огляду на її невеликий об’єм, подаємо її майже повністю:

“В ч. 249 “Діла” з четверга, дня 9 падолиста с.м. у своїм фелетоні “Два концерти в пам’ять столітніх роковин уродин Маркіяна Шашкевича 6 і 7 падолиста 1911 р.” написав О. Нижанківський, між іншим, про мене щось таке, що мушу рішучо спростувати. Згадуючи про першу виставку Лисенкової кантати “Радуйся, ниво неполитая”, виконану львівським “Бояном” уперве

1904 року під час ювілею Лисенка (не 1894, як подано в “Ділі”), він пише про труднощі, з якими сполучене було виконання сеї величної кантати. Хоч тяжка то була річ, – читаємо на 4 ст. в останній шпальті фелетона, – вивести суцільно річ з такими зі собою незіспіваними групами за дві проби всього, все ж таки треба сю хвилю признати світлішим моментом “Бояна”. Правда, дістало ся тодішньому диригентові від д-ра Франка в Л.Н. Віснику, що се дяківський спів, бо кликнув: “Кринос – кринос!”. Хотів, значить, присутній тоді М. Лисенко мати в частині у (Andante Vivace) темпо два рази скорше, – не питав, чи взагалі на се і нині сама будова фуги дозволить? Отсей “Кринос” був тоді самотнім словом, яке мало заступити річеву та безсторонню критику тяжкої в тих часах організаційної та артистичної діяльності “Бояна”. Але перебули ми панщину, перебудемо і критику! І нині кантата зробила своє”.

Із сих слів виходило би, що 1904 року замість признання заслуг диригента – був ним О. Нижанківський – зробив йому неоправданий закид. Супроти того вважаю незайвим навести з т. XXV Літературно-наукового вісника ті уступи, про які коротко згадує о.Н., щоб показати, від кого вийшов оклик “Кринос, кринос” і яка була моя оцінка концерту”. Після наведення уступу зі статті “Лисенкове свято в Австрії” (його цитувалося вище) І. Франко продовжує: “Думаю, що ці слова аж надто виразно показують, що я особисто не зробив тоді ніякої кривди о. О. Нижанківському, який як диригент величезного і незіспіваного хору справді зробив усе, що було в його силах, аби концерт випав якнайкраще. Моя провина була хіба в тім, що я в часі того концерту, сидівши в одній льожі з М. Лисенком, у своїй статті передав його враження з продукції галицьких співаків. М. Лисенко не взяв мені сего за зло. І коли Остап Нижанківський, кривдуючи собі з моєї статті, потішає себе тим, що “перебули ми панщину, перебудемо й критику”, то се очевидне непорозуміння, бо моя критика не була ніякою панщиною, а радше гаслом до визволення галицько-руської світської музики від найтяжчого тирана – шаблону, від якого доси не визволився й сам о. О.Н. як композитор, який у своїх

композиціях, окрім майстерного “Гуляли”, доси не тільки не пішов далі наперед, але навіть не піднявся ані раз на висоту тої одної з найперших своїх композицій”.

Отже, все сказане переконує, що взаємини І. Франка та О. Нижанківського є складовою частиною і плідним ґрунтом для дослідження контактів І. Франка з галицькими композиторами і музикантами. Історія цих взаємин показує небайдужість І. Франка до сучасних йому музично-історичних процесів у Галичині, зацікавленість творчою працею молодших від нього перспективних музикантів – з одного боку, незаперечний авторитет І. Франка і його вплив на формування світогляду, творчих ідей композиторів, зокрема Остапа Нижанківського, – з іншого боку. Взаємини були загалом рівними і постійними, проте мали періодичний характер, часто перериваючись через географічну віддаленість місць діяльності Івана Франка та Остапа Нижанківського. Та найбільш продуктивними були в часі перебування і праці О. Нижанківського у Львові. Ділянкою, на якій найбільше позначилася тісна їх творча співпраця, стала праця в справі збирання і опрацьовування народних пісень. Дослідниками, в чиїх працях порушується факт співпраці І. Франка та О. Нижанківського, нагромаджено чималий матеріал для пізнання стосунків обох цих мужів, та матеріал, як показує проведена робота, вичерпано не повністю. Це з часом буде надолужено і стане можливим повноцінно і детально висвітлити історію їх взаємин, до чого мізерним внеском, сподіваємося, стане ця праця.

ПРИМІТКИ

1. Колодій Я. Остап Нижанківський. – Львів, 1994.
2. Сов'як Р. Остап Нижанківський: Нарис про життя і творчість. – Дрогобич, 1994.
3. Луканюк Б. Народнопісенні мелодії з голосу І. Франка та М. Павлика // Народна творчість і етнографія. – 1985. – №5 – С. 65–68.
4. Дем'ян Г. Золотий гомін // Хвилі Стрия: Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху, сучасне літературно-мистецьке життя. – Стрий: Щедрик, 1995. – С. 250–252.

5. Осадця О., Соловій Л. Нотографічний показчик творів Остапа Нижанківського // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. 226. Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – С. 477–494.
6. Див.: Сов'як Р. Остап Нижанківський... – С. 19–20; Колодій Я. Остап Нижанківський. – С. 13.
7. Трильовський К. Іван Франко в часі студентської мандрівки // Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 183.
8. Сов'як Р. Остап Нижанківський... – С. 32–33; Колодій Я. Остап Нижанківський. – С. 31.
9. Осадця О., Соловій Л. Нотографічний показчик творів Остапа Нижанківського // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. 226. Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – С. 491–492.
10. Діло. – 1928. – Ч. 84.
11. Зоря. – 1886. – Ч. 1.
12. Бажанський П. До ластівки: Дуєт на тенор і баритон з фортеп'яном // Зоря. – 1885. – Ч. 23. – С. 274–276.
13. Див.: Витвицький В. Власини М. Лисенка з І. Франком. – Краків, Львів: Українське видавництво, 1942. – С. 6–8; Цвєнґрош Г. З історії дискусій навколо церковно-музичної спадщини Дмитра Бортнянського // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Т. 232. – Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1996. – С. 250–253.
14. З датуванням збірника коляд О. Нижанківського до кінця не в'яснено. Р. Сов'як у монографії подає рік виходу цього збірника то 1889 (с. 39), то 1891 рр. (с. 40). Стаття І. Франка з'явилася друком в кінці 1889-го – на початку 1890 року. Отже, логічною датою вважаємо 1889 р. Так само датують появу цього збірника коляд укладачі коментарів 28-го тому Зібрання творів І. Франка (Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 28 – К.: Наукова думка, 1980. – С. 377). У нотографії творів О. Нижанківського (Осадця О., Соловій Л. – Цит. праця. – С. 289), в інформації про друк збірника року видання не зазначено.
15. Цитую за публікацією: Народ. – 1884. – Ч. 22.
16. Колесса Ф. Народнопісенна ритміка в поезіях Івана Франка // Колесса Ф. Фольклористичні праці. – К.: Наукова думка, 1970. – С. 336.
17. Луканюк Б. Народнопісенні мелодії з голосу І. Франка і М. Павлика // Народна творчість і етнографія. – 1985. – №5. – С. 65–68.
18. Сов'як Р. Остап Нижанківський... – С. 56.
19. Франко П. Іван Франко зблизька (п'ять портретів). – Львів, 1937. – С. 6–7; Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. – Торонто, 1956.
20. Чикаленко Л. Як ми з І. Франком ловили рибу // Спогади про Івана Франка. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 473–474.

21. Дем'ян Г. Золотий гомін // Хвилі Стрия: Сторінки з історії культури та національно-визвольного руху, сучасне літературно-мистецьке життя. – Стрий: Щедрик, 1995. – С. 250–252.
22. Франко І. Лисенкове свято в Австрії // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 88–89.
23. Цит. за: Витвицький В. Взаємини М. Лисенка з І. Франком. – Краків, Львів: Українське видавництво, 1942. – С. 29.
24. Не зупиняюся детальніше на змісті збірника. Про це див.: Осадця О., Соловій Л. Нотографічний показчик творів Остапа Нижанківського // Записки Наукового товариства ім. Т.Шевченка. – Т. 226. Праці Музикознавчої комісії. – Львів, 1993. – С. 491–492.
25. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів та текстології. Ф.3, № 1638, С. 405–412.
26. Колодій Я. Остап Нижанківський. – Львів, 1994. – С. 63; Сов'як Р. Остап Нижанківський: Нарис про життя і творчість. – Дрогобич, 1994. – С. 67.
27. Нижанківський О. Два концерти в пам'ять 100-літніх роковин уродин Маркіяна Шашкевича 6 і 7 листопада 1911 р. у Львові // Діло. – 1911. – Ч. 249.
28. Іван Франко: Бібліографія творів 1874–1964. Склав М.Мороз. – К.: Наукова думка, 1966. – С. 326.

КАТЕРИНА ЗОЗУЛЯК

СПРАВЖНІЙ ЛИЦАР ОБОВ'ЯЗКУ

Колоритною, багатогранною постаттю Франкового часу був усюдисущий, скрізь і для всього потрібний та бажаний Ілля Кокорудз¹. Його діяльність в цілому, його феномен навіть важко осягнути.

При читанні праці І. Кокорудза "Професор др. Омелян Огоновский. Огляд его жите і наукової та літературної діяльності" ловиш себе на думці, що її автор, визначаючи життєві засади свого улюбленого вчителя, говорить про самого себе: "...Сї слова приходять мені на мисль, коли припімну собі щирість, отвертість і велику добрість его душі, котрою хотів до себе всіх притягнути і всіх за собою до праці народної повести, і коли кину оком на ціле его жите, так скромне, так тихе, так не блискуче, безкористолюбне і не запобігливе до почестий сего сьвіта, а при тім так трудолюбне і так богате творами его духа, що дійсно можна сказати, що в чистоті, погіднім і щасливім умислі і науковій та літературній праці на користь свого народа видїв бл[аженної] п[ам'яті] Омелян Огоновский ціле своє богатство"².

* * *

До нас дійшло кілька автобіографій І. Кокорудза. Найдокладнішими з них є три:

- 1) автобіографія, надіслана І. Кокорудзом із листом від 31.12.1897 р. бібліографові Іванові Левицькому для його "Прикарпатської Руси" (цю автобіографію опрацював і опублікував М. Возняк)³;
- 2) автобіографія, подана 01. 06. 1899 р. виділові українсько-руського Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові⁴;

3) автобіографія, писана І. Кокорудзом у 1923 р.⁵

Ці автобіографії на сьогодні є безцінними документами для тих, хто хоче пізнати, вивчити життя Іллі Кокорудза – громадсько-політичного, наукового, культурного, освітянського, просвітницького діяча Галичини кінця ХІХ – початку ХХ століть.

Народився І. Кокорудз 31. 07. 1857 року в Яворові коло Львова у міщанській сім'ї. Батько – Теодор (Федір), “розумний, – як визнає син, – і поважаний передміщанин, що брав живу участь у всіх народніх громадських справах”⁶. Розуміючи, якою перешкодою в усіх діяннях є неграмотність, він постановив собі посилати сина до школи. Мати – Анастасія, проста, добра і любляча; саме вона завела і записала свого єдиного сина до школи в Яворові.

Учився І. Кокорудз дуже пильно, закінчив школу успішно, як говорили тоді, – преміянт. Після закінчення яворівської школи (зробивши однорічну перерву) І. Кокорудз разом із сусідським хлопцем – своїм товаришем І. Маковеєм (він пізніше став священиком), поїхав до Львова і записався до першого класу академічної української гімназії. В усіх класах одержував свідоцтва з відзнаками, на відзнаку склав іспит зрілості. Одержував стипендію імені Франца-Йосифа і Єлизавети в золоті. Закінчив гімназію у 1879 році. Записався на філологічний відділ Львівського університету, де, як сам пише, “студіював українсько-руську мову і літературу та класичну філологію”. Чотири роки слухав лекції з української мови і літератури професора Омеляна Огоновського.

На гімназійний та університетський періоди життя І. Кокорудза припадає знайомство і співпраця його з І. Франком. Тоді (в 1871–1882 рр.) діяло студентське товариство у Львові “Дружний Лихвар”, і обидва вони були його активними членами. Це товариство мало народовецький характер, протистояло сильнішому москвофільському “Академічному кружку” (з 1882 р. – “Академічне братство”).

Ілля Кокорудз працював виділовим “Дружного Лихваря”, вивголошував наукові доповіді, як делегат цього товариства брав участь в анкеті, що постановила в 1879 р. заснувати орган “Діло”.

Уже тоді І. Кокорудз мав з І. Франком творчі зв'язки. З листа І. Франка до О. Рошкевич від 06. 04. 1879 р. довідуємося, наприклад, про те, що він, пишучи статтю “Причинок до характеристики психологічного і культурного стану нашого суспільства”, вдячно послуговувався матеріалами, які надіслав йому І. Кокорудз. “...хотів би-м... – повідомляє І. Франко, – звести по святах статтю... котра має поміститися в “Громаді”. До такої статті маю матер’яли від п[ана] Олеськ[іва], Кокорудза і від тебе...”⁷.

На другому році університетських студій І. Кокорудз відбув одночасно однорічну військову службу і, склавши іспит, був іменований поручником у резерві. Цим він, до речі, дорожив і виставляв як своє досягнення. І. Франко висміяв його “сходини” по військовій лінії. У листі до М. Павлика між 20. 05 і 06. 06. 1879 р. він писав: “Я служити буду в війську сього року... і то не у Відні, а у Львові... На наше помешкання спровадяться Коси і Олесь, так, бодай, здається, Кокор[удз] змикитить – на срібновесільнім вечерку впоровся такою стихією... а слава Австрії смерділа на десять кілометрів, – ну, і відтоді не приходить нагору. Впрочім, я ще не трачу надії на нього, хоч, бідака, дарма мучився так славити нашу матушку Австрію, бо отсе навесні відобрали го до війська на 3 роки на реквізиції старости, котрий зволив підозрівати його о соціалістичні забаги”⁸.

1883 р. І. Кокорудз став працювати провізоричним помічним заступником вчителя в українській гімназії, одночасно готувався до вчительського іспиту. Склав його в липні 1885 р., а вже у жовтні одержав посаду заступника вчителя в німецькій гімназії у Бродах. Паралельно віддавався навчанню на класичній філології – склав професорський іспит з класичної філології, як головного предмета для гімназій. При цьому І. Кокорудз не відлучався від громадської та творчої діяльності.

У 1885 р. в журналі “Зоря” він друкував свою працю “Послання Шевченка. Естетично-критична студія”⁹. Іван Франко відразу позитивно оцінив її. У статті “Вступ до докторської дисертації “Політична поезія Шевченка. 1844–18[47]рр.” – фрагменті задуманої, але не написаної докторської дисертації, він писав:

“Тільки в 1878 році М. Драгоманов у своїй статті “Шевч[енко], укр[аїнофіли] й соціалізм” перший звернув увагу на конечність історичного і генетичного студіювання Шев[ченка]... Ті самі думки висказав і я в р. 1882 в “Світі” і І. Кокорудз 1885 р. в “Зорі”, хоча, сказати правду, на галицькім ґрунті думки ті були в значній мірі *ria desiderata* (добрі побажання) задля матеріалів друкованих і задля недостатчі живого наглядного знаомства з самим краєм, де родився Шевч[енко]...”¹⁰.

Дещо інакше оцінив згадану працю І. Кокорудза М. Драгоманов. У листі до І. Франка від 18. 09. 1885 р. він висловився надто різко: “Оце перечитав “Зорю” 17 і в “Дѣлѣ” шче допись з України про штунду... Кокорудз крутить Шевченка, як попи Христа, і заплутується шче гірш попів...”¹¹.

Таким чином, не прочитавши усієї праці І. Кокорудза (а вона друкувалася у кількох номерах “Зорі”), М. Драгоманов дав таку необ’єктивну оцінку. І. Франко у листі-відповіді М. Драгоманову обійшов мовчанкою його думку – залишився вірним собі, а саме оцінці, висловленій ним у “Вступі до докторської дисертації ...”.

Не схилювався, мабуть, до Драгоманової оцінки й сам І. Кокорудз – більше важила для нього Франкова думка. Він ще активніше заговорив про себе як педагог, політик, літературний критик, літературознавець. 15. 02. 1886 р. звертається до І. Франка, який редагував тоді “Зорю”, з новою пропозицією і проханням: “Високоповажаний Пане Редактор! Присилаю Вам незначну працю зі законодавства литовско-руского... будьте ласкаві помістити в “Зорі”. Предмет досить цікавий, тим більше, що єсть причинком до обяснення рускої старини. Єсть се лише один уступ з моїх студій над Правдою Рускою і Статутом Литовским. Як помістите сей, то пришлю Вам відтак дальше про “Поняття власности” в законодательстві рускім и инші. Просячи о ласкаву відповідь и заховане рукописи

поручаюсь Вашим взглядам”¹².

І. Франко відгукнувся на цього листа, що засвідчують наступні листи до нього І. Кокорудза. У листі з Бродів від 30.04.1886 р.

мовиться: "Посилаю Вам візований пашпорт. За ласкаву пам'ять о мені сердечно дякую. Не менше висказую Вам подяку за ласкаве заявленя, що моя статя буде поміщена зараз в наступаючих числах "Зорі"; боюся лишень, щоби Ви її не скорочували.

Щирий Ваш друг *Ілля Кокорудз*"¹³.

А в наступному листі – від 23. 10. 1886 р. – І. Кокорудз викладав І. Франкові свої дальші творчі наміри: "Посилаю Вам тепер... варту до "Зорі" працю про власність та її нарушенє в стар[иннім] законодательстві руськім. Я наміряюсь таким образом зі всіх боків рускі правничі пам'ятники обробити, щоб відтак можна скорше і лекше цілість зіставити і видання Статуту Лит[овского] підготовити. Другим разом думаю обробити стан невільників в праві руськім. Здоровлю Вас сердечно.

З глибоким поважаньом

Ілля Кокорудз"¹⁴.

Працю І. Кокорудза "О становищу женщин в стариннім законодательстві руськім" було надруковано в "Зорі" в 1886 р., а "О власности и еи нарушенію в стариннѡмъ законодательствѣ рускѡмъ" – в "Зорі" 1887 р. Другу з названих праць І. Франко в "Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р." оцінив як кращу серед інших наукових праць¹⁵.

Крім уже згадуваних, І. Кокорудз у 1887 р. помістив у "Зорі" своє дослідження "Маркіянъ Шашкевичъ і народни пѣсни"¹⁶. У ньому висловив вічну і святу істину: "Ажъ Маркіянъ Шашкевичъ, пізнавши народну устну словесність, дійшов до переконання, що лише той поет може порушати цілими масами, може вказовати дорогу і будити нарід до світла і науки, може бути правдиво народним поетом, що заговорить і заспіває власним язиком народним, що зуміє одчитати з пісній тайни творчости народно-го духа..."¹⁷

Упродовж 1888 р. у "Зорі" І. Кокорудз публікував працю "О мітольоґії славянскій", в якій охарактеризував у загальних рисах багату скарбницю слов'янської міфології, релігію древніх слов'ян, розкрив розвиток поняття древніх слов'ян про існування богів, описав основні обряди і релігійні свята.

Співпрацюючи так плідно із “Зорею” – з 1885 року друкованим органом Наукового Товариства ім. Шевченка¹⁸ і з його редакційним комітетом (М. Грушевським, І. Франком, М. Павличком), І. Кокорудз, був, отже, органічно зв’язаний із діяльністю Товариства. Як член-основник, входив до виділу цієї наукової інституції, виконував обов’язки секретаря. У Львівському літературно-меморіальному музеї І. Франка зберігається красномовний документ – привітання І. Франкові з нагоди 25-ліття його наукової та літературної діяльності від виділу НТШ, свій підпис під яким поставили М. Грушевський, як голова виділу, та І. Кокорудз, як секретар¹⁹.

* * *

У 1890 р. І. Кокорудз переїхав з Бродів до Станіслава – почав працювати там дійсним учителем польської гімназії, одержавши титул професора. Звичайно, педагогічному обов’язку віддався цілковито, але й цілковито віддався і громадським справам. У згадуваній уже автобіографії, яку писав для І. Левицького, І. Кокорудз констатував: “У станиславівській гімназії вперше за його (І. Кокорудза. – К.З.) понукою почала гімназійна молодь улаштовувати щороку вечери в честь Шевченка. Поза школою був діяльний, де тільки народня справа того вимагала: то в “Руській Бесіді” як виділовий, то в комітетах, що улаштовували публичні вечери в честь Шевченка або які інші, маючи на них промови або відчити, то в філії товариства “Просвіта” як виділовий, то в “Товаристві руських жінок” як секретар... то в “Руській Клубі” як член-основник і виділовий, то, нарешті, в “Банку Зв’язковім”, будучи його основником і директором... вів діла того банку більше ніж рік майже сам-один (1895/6 р.)... За те, що написав до “Записок” Товариства ім. Шевченка статтю “Проф. Др. Ом. Огоновский”, іменувало його це Товариство своїм членом-основником”.

До сказаного в автобіографії треба додати ще й те, що, одружившись у 1892 р. з Іванною Чачковською – головою “Товариства руських жінок” в Станиславові, щиро допомагав дружині в її громадських справах.

Працюючи п'ять років у Станиславові, І. Кокорудз не поривав своїх зв'язків зі Львовом, зокрема з Науковим Товариством ім. Шевченка, з його друкованим органом "Зоря" та газетою "Діло".

У "Зорі" в ті роки друкувалися не тільки його літературознавчі дослідження ("Переклад Гомерової Одиссеї", 1890; "Моему критикови – Дра Ом. Огоновского", 1891; "Виїмки з народної літератури укр[аїнско]-рускої ХІХ віку, 1894; "Писання Трохи-ма Зінківського", 1894), але й мовознавчі ("Причинок до спору язикового", 1891) та педагогічні ("Оцінка "Рускої Читанки для І класи шкіл середних", 1892–1893; "Оцінка "Рускої Читанки для висших клас шкіл середних", 1892; "Оцінка "Граматики латинської для І і ІІ класи шкіл гімназіяльних", 1892; "Оцінка "Вправ латинських", часть ІІ для 2 класи", 1894).

У № 7 (с. 137) часопису "Зоря" І. Кокорудз виступив і як рецензент – опублікував тут свою рецензію "Сурка, оповідане служниці. Написав Іван Франко. – Львів, 1890". У ній писав: "З незначного матеріялу зумів автор своїм талантом виковати діло штуки, викінчене під всяким зглядом... Ціле оповідане повне вельми хороших, а так плястичних і вірних описів і докладних мальовань мислей і чувств душі, що нічого не дало б ся відняти ані додати без попсованя гармонії. Чи маю говорити о язиці і стилі! Звістно, що автор володіє нашою мовою так добре, як рідко. А не менше поетична форма, розклад, симетрія з одного боку, а гладкий, як ріка пливучій, рівний вірш з другого боку, підносять ще вартість твору, яко твору штуки".

Іван Франко був задоволений таким аналізом свого оповідання. У листі до Василя Лукича від 15 травня 1891 р. він писав: "...Д[обродію] Кокорудзові щиро дякую за розбір "Сурки". Перецінив він її трохи, але все-таки він перший критик в "Зорі", котрий стрібував ввійти в інтенції автора і критикувати річ саму по собі, з того, що в ній сказано і показано, не примірюючи і не прикроюючи її ані до своїх власних улюблених тенденцій, з котрими автор не має нічого спільного (метода Цеглинського), ані до того, що той автор десь-колись на зовсім іншу тему о іншій речі сказав або й не сказав (метода Кримського). Д[обродій] Коко-

рудз приступив до діла як критик, а не як публіцист, і за се йому велике спасибі, хоч я був би радіший, щоб підніс був і слабі сторони поемки, щоб не виглядало, що я дякую йому за те, що мене похвалив. Від критика, котрий справді науково розбирає річ, догана для мене цінніша, ніж похвала, бо з догани я більше навчуся”²⁰.

Свої матеріали надсилав І. Кокорудз і газеті “Діло”. У 1892 р. помістив у ній працю “Думки Шевченка. Їх генеза і мотиви”, в 1894-му – статтю “Слово до розваги”, а в 1895-му – статтю “Десятилітня діяльність Товариства руских женщин в Станиславові”.

Друкувався тоді І. Кокорудз і в “Правді” та “Записках НТШ”. У “Відбитках зі Справоздань Дирекції гімназії в Станиславові за рр. 1891 і 1892” опублікував наукове дослідження “*Ablativus, Locativus i Instrumentalis u Homera pod wzgledem formalnym i syntaktycznym. Cz. I i II*”.

Як видно навіть з простого переліку діянь І. Кокорудза в Станиславові, він проявляв дивовижну працюовитість та обов’язковість. І це не залишилося непоміченим. Шкільна влада у 1895 р. виклопотала переведення І. Кокорудза зі Станиславова до Львова – для викладання в українській академічній гімназії.

У Львові на нього чекали нові обов’язки. Увійшов до виділу Наукового Товариства ім. Шевченка, до “Руської Бесіди”, “Руського Педагогічного товариства”; став працювати в “Руслані” – товаристві для підмоги бідним учням, завідувати українською бібліотекою для учнів, розгорнув діяльність в Конкурсній комісії краєвого виділу для оцінки драматичних творів; як член, а потім голова – в “Артистичній комісії для нагляду руського народного театру”, як член – у багатьох філантропійних товариствах. З коротшими і довшими перервами замінював директора гімназії – ірадника Харкевича, проводячи одночасно і свої лекції.

При всій зайнятості громадськими справами віддавався ще й творчій праці. У 1895 р. помістив у “Наукових записках Наукового Товариства ім. Шевченка” (т. V, кн. 1) згадувану вже на початку цієї розвідки працю “Професор др. Омелян Огоновский. Огляд его жите і наукової та літературної діяльності”. Писав дидактично-методичні матеріали і поміщав їх у “Справозданнях

Дирекції академічної гімназії (1898 і 1899 рр.)”, у “Ділі” (1899 р.). У “Ділі” (1898 р., ч. 19) надрукував свою промову на загальних зборах “Просвіти” під назвою “Наукова діяльність Товариства ім. Шевченка в рр. 1896 і 1897”, чим засвідчив величезну обізнаність з діяльністю Товариства в цілому.

01. 06. 1890 р. І. Кокорудза, як людину з багатим науковим набутком, винятково працездатну і авторитетну, було обрано дійсним членом НТШ. Став дійсним членом Товариства в один день з такими видатними діячами, як М. Грушевський, І. Франко, В. Гнатюк, Є. Тимченко.

Його відразу було обрано членом філологічної секції, мовної комісії, Комітету для роздавання заповомог із фонду літератів, “адміністратором камениці” Товариства, “магазинером” і “касієром”, а згодом – головою комісії для класичної філології. І виконання всіх цих обов’язків поєднував зі своєю працею в гімназії, з читанням лекцій з української мови в Львівському університеті, з просвітницькою діяльністю. Навіть важко збагнути, як одна людина могла виконувати стільки обов’язків, до того ж так сумлінно і фахово. Пояснював своїм друзям і знайомим, що, не маючи дітей, може повністю посвячуватися загáлові.

На засіданнях філологічної секції НТШ І. Кокорудз виголошував реферати. Як повідомляла “Хроніка Наукового Товариства імени Шевченка” за січень – квітень 1900 р., у “Записках НТШ” скорочено друкувався його реферат “Причинки до пізнання розвитку народньої мови в письменстві у галицьких русинів”; 01. 04. 1901 р. він зреферував працю доктора І. Копача “Критична аналіза т. зв. Тукидидової археології”, а 19. 06. 1902 р. – працю Ф. Колесси “Про автентичність Анабази Ксенофонта”.

На засіданні 09. 10. 1902 р. М. Пачовському, В. Коцовському та І. Кокорудзові доручалося “виробити і предложити секції до кінця року підручник правописи та короткий словарець, в яким були б подані всі відхили правописні”²¹.

18. 03. 1904 р. І. Кокорудз подав філологічній секції для оцінки проект підручника для шкільного вжитку.

На засіданні секції йому було доручено ще одне явно непросте завдання. Про це пише І. Франко у "Передмові [до видання "Писання Осипа Юрія Федьковича. Перше повне і критичне видання. Том перший. Поезії Осипа Юрія Федьковича, Львів, 1902]": "Щоб для найширших кругів зробити доступними найкращі Федьковичеві твори, постановив виділ Наукового тов[ариства] ім. Шевченка на основі оцього повного видання зробити менше видання вибраних творів Федьковича для ужитку молодезі і менше заможних читачів... Редакцією сього скороченого видання з поручення виділу... займається проф. Ілля Кокорудз"²².

І. Франко своїм визначенням "редакцією сього... видання... займається... Ілля Кокорудз" дещо обмежив обсяг роботи над формуванням нової книжки І. Федьковича. І. Кокорудз, взявшись за виконання доручення виділу Товариства, упорядковував текстовий матеріал, проводив його коректуру, правописні норми підпорядковував діючим шкільним правописним нормам. А це далеко не проста справа.

І. Кокорудз і це доручення Товариства виконав сумлінно та фахово. У 1906 р. накладом Наукового Товариства ім. Шевченка вийшла книжка "Поезії Осипа Юрія Федьковича. Вибір з першого повного видання для ужитку молодези. Зладив Іл. Кокорудз. У Львові, 1906". Цю ж саму книжку було перевидано в 1907 р. з передмовою і примітками Д. Лукіяновича.

У Львівському центральному державному історичному архіві зберігається звернення І. Кокорудза до виділу Товариства після виходу названої книжки у світ: "Світлий Виділе! Підписаний просить о ласкаве визначенє і виплаченє ремунерації за зредагованє книжки "Поезії Осипа Юрія Федьковича. Вибір з першого виданє для ужитку молодези. Зладив Іл. Кокорудз. У Львові, 1906" – а іменно за зладженє вибору, відповідного для молодези, для приміненє правописи до шкільної і за коректу трикратну. У Львові 6 листопада 1906. З високим поважанєм Іл. Кокорудз"²³.

Наукове Товариство ім. Шевченка періодично доручало І. Кокорудзові упорядкування чи редагування рукописів і підготовку їх до друку. З листів І. Кокорудза до О. Барвінського (від

31.05.1904; 05.07.1904; 16.07.1904; 26.07.1904; 15.09.1904) дізнаємося, наприклад, про те, що він скрупульозно, дбайливо працював над “Словарцем для русинів”²⁴.

У 1904 р. І. Кокорудза було обрано заступником голови (а головою був тоді І. Франко) філологічної секції НТШ. Ним він працював довгі роки. А коли здоров’я І. Франка похитнулося і він не міг, як раніше, повністю віддаватися роботі в Товаристві, І. Кокорудз працював за двох. Мало того, замість секретаря (щоб підкреслити свою особливу повагу) писав І. Франкові листи (від 25.05.1910, 13.06.1910, 12.11.1910)²⁵ – запрошував його на засідання філологічної секції (бо І. Франко, як відомо, навіть будучи хворим, на всі засідання приходив – або сам, або в супроводі синів).

Листи-запрошення на засідання філологічної секції надсилав І. Кокорудз також В. Гнатюкові (від 15.10.1908; 23.12.1908; 11.02.1909; 25.05.1910)²⁶.

Взагалі листування І. Кокорудза – благодатне джерело для пізнання його як людини. Прямий, відвертий, вимогливий, правдивий, деколи категоричний, але завжди шанобливий і стриманий.

До нас дійшло чимало листів І. Кокорудза: 6 – до І. Франка²⁷, 29 – до О. Барвінського²⁸, 11 – до І. Белея²⁹, 6 – до В. Гнатюка³⁰, 2 – до М. Возняка³¹, 1 – до К. Студинського³².

У цих листах І. Кокорудз торкався багатьох конкретних службових і приватних справ. Його епістолярна спадщина варта окремого дослідження.

* * *

І. Кокорудз прагнув постійно розширювати свої знання, не любив тупцювання на одному місці. Велику радість, зокрема, мав від подорожувань. 1900 р. побував у Парижі на всесвітній виставці, в 1905 р. – в Афінах як учасник Першого міжнародного археологічного конгресу, в 1907 р. – у Ватикані. Згодом у своїй автобіографії (лист до О. Барвінського від 22. 02. 1911 р.) він виставлятиме це як важливі і необхідні моменти в житті: “...крім того, – пише він, – розширив своє освітнє науковими подо-

рожами до Італії, Греції, Константинополя... Парижа і по Україні; брав участь в міжнародних конгресах: в археологічному в Атенах і педагогічному в Парижі”³³.

Цими подорожами скористався І. Кокорудз сповна. Досліджував мистецтво країн, в яких побував. Враження свої від поїздок пізніше опубліковував. Так, у “Ділі” 1900 р. появилися його “Вражіння з подорожи на виставку в Париж”; у “Ділі” 1902 р. – “Вражіння з подорожі на Україну і Крим”, а в “Ділі” 1905 р. – “Перший міжнародний конгрес в Атенах”. У “Звіті Дирекції академічної гімназії у Львові за р. 1907” помістив своє дослідження “Старинна штука у Ватиканському музею”, в якому з хистом мистецтвознавця проаналізував старовинну різьбу і скульптуру у Ватиканському музеї.

Однак публікаціями своїх вражень у пресі він не обмежився. Розширив обсяг своїх краєзнавчих досліджень, поглибив їх зміст і видрукував окремими книгами. 1905 р. вийшло окремим виданням дослідження “Археологічна поїздка по Греції”³⁴, а 1906 р. – “Спомини з Атен (з 5 ілюстраціями і картою Атен)”. Мету другої книги виклав у передмові до неї: “Багато різнородних і сильних вражінь... лишилося в моїй душі... і я хочу ними з шановною читаючою публікою поділитися і тим способом в ту сіру одностайну буденщину внести новий елемент з поля штуки і науки, що відсвіжує ум, підносить душу і упрятнює жите”³⁵.

Краєзнавчі книги І. Кокорудза і нині можуть служити зразком для краєзнавців і мистецтвознавців. Це справжні науково-популярні видання з елементами мистецтвознавчого аналізу.

* * *

П’ятнадцять років свого життя (1911–1927 рр.) І. Кокорудз працював директором Української академічної гімназії у Львові. На практиці випробував себе як учитель і педагог, як бухгалтер і касир, як організатор і реформатор навчального процесу, а тому директорство прийняв як обов’язок, з яким уже давно зжився. В автобіографії, викладеній у листі до О.Барвінського від 22.02.1911 р., писав: “Вже 4-й рік з коротшими і довшими перервами заступаю я радника Харкевича, покликуваний до того...”

Радю Шк[ільною] Кр[аєвою]... Заступство се... виконую з повною енергією... Написав над 30 наукових праць і розвідок, між ними 7 розвідок до Справоздань гімназизальних... Через цілу гімназію ішов з відзначенем, отже розуміюся і на предметах шкільної науки... Маю повагу в зборі учительскім і в суспільности як рускій, так польскій... Если я був добрий яко заступник, то ще ліпший буду яко директор..."³⁶.

Отже, тогочасну офіційну владу І. Кокорудз змушений був ще й переконувати в тому, що має повні підстави і право стати директором української гімназії. Переконував, бо, як свідомий патріот, добре розумів місце і значення національної освіти в складних умовах тогочасного суспільства.

П'ятнадцятирічний період життя І. Кокорудза – директора академічної української гімназії у Львові – теж вартий окремого, спеціального дослідження³⁷.

1927 р. І. Кокорудз вийшов на пенсію. Та відпочивати йому ще не судилося. Шкільна влада вмовила його взяти на себе обов'язки голови "Рідної школи". Повне обґрунтування свого життєвого кроку І. Кокорудз дав у своєму слові на Ювілейній Академії "Рідної Школи" у Львові 15. 05.1932 р.:

"Тільки рідний учитель в рідній школі схоче і зможе навчити молодь любити і шанувати історичну традицію, любити свій нарід і на нього працювати, зможе і схоче прив'язати молодь до своєї церкви і обряду; тільки учитель в рідній школі буде щиро старатися виховати молодь на пожиточних, ощадних, тверезих, активних громадян своєї нації; тільки рідний учитель в рідній школі зможе заціпити в душі і серця молоді... лицарську непохитність і неустрашимість у змаганнях свого народу... за здійснення найвищих національних ідеалів..."³⁸.

Жертовність задля загальної справи жила у ньому до останнього подиху.

Все, що мав у життю,

Він віддав для одної ідеї, –

можна сказати про І. Кокорудза словами І. Франка.

* * *

06. 06. 1932 р. І. Кокорудз, як добрий господар, що думає наперед, склав заповіт. Записав на Стипендійну фундацію для студентів Високих шкіл ім. Іллі та Іванни Кокорудзів свій двоповерховий будинок у Львові, на тодішній вулиці Листопада, 46. У Львівському ЦДІА зберігається “Справа про заснування стипендіального фонду ім. Кокорудзів”. У ній читаємо: “Бл. п. Ілля Кокорудз... полишив завіщання з дати: 6/6 1932 р... Записав на цю фундацію по вічні часи двоповерхову каменицю у Львові при вул. Листопада ч. 46... з якої дохід має творити стипендійний фонд ім. Іллі і Іванни Кокорудзів для студентів Високих шкіл грецького обряду української народности... Стипендії в числі 10 (десять) мають бути виплачувані з чистого доходу згаданої камениці... Завідателем тієї фундації установає тестамент Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, а на випадок, якби Товариство перестало існувати... то кожночасний Греко-Католицький Митрополичий Ординаріат у Львові... Кожночасний адміністратор фундації обов’язаний улаштувати раз в році від імени фундації заупокійне Богослуження за покійних фундаторів”³⁹.

НТШ взяло на себе обов’язок управляти стипендіальним фондом ім. Іллі та Іванни Кокорудзів відповідно до статуту згаданої фундації та згідно з волею дружини професора І. Кокорудза – Іванни з Чачковських.

02. 06. 1933 р. професора І. Кокорудза не стало. Перестало битися натружене серце. На будинках рідношкільних установ замаяли чорні хоругви; друковані органи, з якими співпрацював покійний, подали жалобні повідомлення. До Головної управи “Рідної Школи”, до вдови стали напливати листи, телеграми з усіх повітів краю і з еміграції. Сумувала уся громадськість.

Часопис “Рідна школа” із сумом писав: “Він віддавався Рідній Школі всеціло і видержав на позиції до останніх днів життя. Ще тиждень тому проводив на засіданні Президії Товариства. Ще вчора, як, зрештою, щодня від занедужання, їздили до нього референти Централі Т[оварист]ва, щоби зреферувати йому про біжучі справи, щоб вислухати його думки в кожній справі...”⁴⁰.

У цьому ж самому номері “Рідної Школи” вміщено було біографічний нарис М. Струтинського⁴¹, промову доктора К. Левицького на похороні І. Кокорудза під назвою “Великий Громадянин”⁴² та промову Константи́ни Малицької у першій жіночій школі Рідної Школи (до 35-річчя школи)⁴³.

Константина Малицька з гіркотою говорила: “Не стало в живих голови Рідної Школи бл[аженої] пам[яті] радника Іллі Кокорудза, одного з тих, що перед роками належав до перших піонірів рідношкільної ідеї. Був щирим прихильником української молоді, українського вчительства, української школи. Останки свого життя віддав їм на службу. Замість заслуженого відпочинку на старі літа запрягся у важке ярмо рідношкільної установи, не жаліючи для неї ні труду, ні гроша. І хоч вже тяжко хорий, витривав на своїм постерунку до кінця, справжній лицар обов’язку”.

А газета “Діло” 06. 06. 1933 р. сповіщала: “Відійшов від нас... громадянин, що все своє життя віддав щоденній, муравлиній, невдячній праці для загалу. Пок[ійний] Ілля Кокорудз не належав до тих, що своєю вдачею висувуються в перші ряди... він був типом зразкового, тихого, вельми товариського громадянина, що зі ступні на ступінь переходить на різні становища і на них виконує якомога совісно прийняті на себе обов’язки... Тут варто ще пригадати, що за ученицьких і студентських часів був Кокорудз одним з близьких товаришів Івана Франка і співробітником у редагованих ним видавництвах... Умер з почуттям добре сповненого обов’язку на тій тяжкій, але почесній позиції, на якій поставила його воля громадянства”⁴⁴.

Поховано І. Кокорудза на Личаківському кладовищі у Львові. Поруч з ним спочиває і його вірна дружина Іванна Кокорудз (померла в 1944 р.).

ПРИМІТКИ

1. Первісно наголос у цьому прізвищі був на другому складі (див. енциклопедичні джерела). Поступово етимологічне тяжіння над прізвищем загального поняття “кокорудза, кукурудза” призвело до перенесення наголосу в прізвищі з другого на третій склад. До того ж при відмінюванні

прізвище набувало чужих форм: родовий відмінок – “Кокорудз-и”. Таке відмінкове закінчення фігурує і тепер у назві львівської вулиці, на якій стоїть школа “імені Іллі та Іванни Кокорудзів”: “Вул. ім. І. Кокорудз-и”.

Ще І. Франка обурювало таке вільне поводження з мовними законами. Аналізуючи працю М. Комарова “Т. Шевченко в литературе и искусстве”, він писав, що в ній “без потреби проф. І. Кокорудз перехрещений на Кокорудзу (ч. 310, 468)” (Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 35. – К.: Наукова думка, 1982. – С. 168). Обурювався б І. Франко і нами, нинішніми.

2. Записки Наукового Товариства імени Шевченка. – 1895. – Т. V, кн. 1. – С. 1.
3. Возняк М. Ілля Кокорудз про своє життя до 1897 р. // Рідна Школа. – 1938. – Ч. 13–14.
4. Хроніка НТШ. – Львів, 1900. – Ч. 1. – С. 66.
5. ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 387, арк. 1–16.
6. Метрична книга народжень Яворова. – ЦДІА України у Львові, ф. 201, оп. 4а, спр. 6078.
7. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 48. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 174.
8. Там само.
9. Зоря. – 1885. – № 15–19.
10. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 27. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 247.
11. Листування І. Франка і М. Драгоманова // Матеріали для культурної й громадської історії Західньої України. – К.: З друкарні Всеукраїнської Академії наук, 1928. – Т. 1. – С. 121.
12. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 3, № 1615, арк. 387–388.
13. Там само. Арк. 465–466.
14. Там само. Арк. 591–592.
15. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 440.
16. Зоря. – 1887. – Ч. 21, 22.
17. Там само.
18. Зреформований Науковим Товариством ім. Шевченка часопис “Зоря” з 1898 р. став називатися “Літературно-науковим вістником”.
19. Львівський літературно-меморіальний музей Івана Франка. – Фонди, інв. № 387 мем.
20. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 49. – К.: Наукова думка, 1986. – С. 274.
21. Хроніка українсько-руського Наукового Товариства імени Шевченка у Львові. – 1902. – Вип. V. – Ч. 12. – С. 13.
22. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. – Т. 33. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 387.
23. ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 432., арк. 9.
24. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 11 (Барв.), спр. 1416.

25. Інститут літератури ім. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 3, № 1615, арк. 165–166.
26. ЦДІА України у Львові, ф. 3с. 309, оп. 1, од. зб. 2274, арк. 31, 79.
27. Інститут літератури ім. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 3, № 1615, арк. 387–388, 465–466, 591–592, 165–166, 169–170; ЦДІА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 314, арк. 1–2.
28. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 11 (Барв.), спр. 1416.
29. Інститут літератури ім. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 100, № 1835–1844.
30. ЦДІА України у Львові, ф. 3с. 309, оп. 1, од. зб. 2265, 2274, арк. 31, 79; ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. Гнат., спр. 264, арк. 2.
31. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. Воз., спр. 323, арк. 1, 2.
32. ЦДІА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 314, арк. 3.
33. Лист І. Кокорудза до О. Барвінського. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 11 (Барв.), спр. 1416.
34. Ілля Кокорудз. Археологічна поїздка по Греції. – Львів, 1905. – С. 3–112.
35. Проф. Ілля Кокорудз. Спомини з Атен. – Львів: Виданє Руского Товариства Педагогічного. З друкарні НТШ під зарядом К. Беднарського, 1906. – С. 4.
36. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф. 11 (Барв.), спр. 1416.
37. Діяльність І. Кокорудза як голови “Рідної Школи” уже висвітлено до певної міри в таких виданнях: Ясінчук Лев. 50 літ Рідної Школи. 1881–1931. – Львів: Друкарня Видавничої спілки “Діло”, 1931; “Приватна дівоча гімназія “Рідної Школи” Українського Педагогічного Товариства імені Іллі та Іванни Кокорудзів. Друкується за ухвалою Комітету гімназисток Приватної дівочої гімназії “Рідної Школи” Українського Педагогічного Товариства з нагоди 60-ліття переведення гімназії у власний будинок (1934–1994) і присвоєння їй імені фундаторів Іллі та Іванни Кокорудзів. – Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1997.
38. Рідна школа. – 1932. – Ч. 12.
39. Справа про заснування стипендіального фонду ім. Кокорудзів – ЦДІА України у Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 547, арк. 9.
40. “Рідна школа” від 04. 06. 1933 р.
41. Там само. С. 199–200.
42. Там само. С. 200.
43. Там само. С. 203.
44. “Діло” за 04. 06. 1933 р.

ВАЛЕНТИНА КУХАР

НЕВІДОМИЙ ФРАГМЕНТ ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА ТА ОЛЕНИ КИСІЛЕВСЬКОЇ

Як відомо, І. Франко вніс визначний вклад у розвиток української літератури не лише своїм письменницьким та науковим доробком, а й тим, що сприяв становленню багатьох молодих талантів. У числі тих, кому привідкрив двері у велику літературу, була й визначна українська громадсько-політична діячка, видавець і письменниця Олена Львівна Кисілевська. Народилася вона 24 березня 1869 р. у с. Фільварки, яке тепер входить до складу м. Монастириськ Тернопільської області. Мати Олени походила з родини Туркевичів; батько, Лев Сіменович, був парохом м. Монастириськ. За згадками самої Олени Кисілевської, батьківська родина була “старим патріотичним українським родом”¹.

У рідній сім’ї почерпнула перші уроки патріотизму і Олена. По-перше, велике значення для патріотичного виховання дівчинки мало те, що у родині Сіменовичів з діда-прадіда розмовляли українською мовою, що тоді у священничому середовищі було рідкістю. По-друге, з наймолодших літ бачила вона у своєму рідному домі “працю для народу”. З усіх Сіменовичів найбільший вплив на виховання Олени мав брат Володимир. “Взагалі, на моє виховання, освіту, замилювання до читання, зацікавлення громадянськими справами, вироблення характеру, — згадуватиме пізніше О. Кисілевська, — мав найбільший вплив старший від мене о 12 літ брат Володимир. Він теж мене як молоденьку

дівчинку зацікавив справою емансипації жінок”². Уже п’ятнадцятирічною юнкою О. Кисілевська брала участь в установчих зборах “Товариства руських женщин”, заснованого Н.Кобринською у 1884 р., а пізніше так само від самого початку (тобто з 1893 р.) вона була членом Руського жіночого гуртка у Коломиї, який належав до найстаріших жіночих товариств Галичини.

Початкову освіту О.Кисілевська здобула у Заліщицькій школі та Станіславівській гімназії. Але через смерть батька змушена була перервати навчання і завершила свою освіту вдома під керівництвом брата Володимира³.

На письменницькій стежі О.Кисілевська вперше поспробувала свої сили 1903 р. Вона дебютувала збіркою оповідань “З нарисів Калини”, присвячених нелегкій селянській долі, які І. Франко умістив того ж року у “Літературно-науковому вістнику”. У 1904 р., знову ж таки з легкої руки І. Франка, О. Кисілевська опублікувала у вістнику ще два нариси⁴. Усе своє життя О. Кисілевська багато подорожувала й багато вражень від мандрівок послужили основою її оповідань, що увійшли до книг “Враження з дороги”⁵, “До комор Довбуша”⁶, “Швейцарія”⁷, “По рідному краю: Полісся”⁸, “Під небом півдня”⁹.

Літературні проби пера О. Кисілевська успішно поєднувала з журналістською працею. “...Журналістська доля О. Кисілевської, на думку визначного українознавця Володимира Качкана, розпочалася невеликими дописами-інформаціями про справи в жіночих осередках різних товариств на сторінках тоді популярної по всій Галичині газети “Діло”¹⁰. Публіцистична творчість О. Кисілевської знайшла своє відображення на сторінках журналів “Український голос”, “Молода Україна”, “Ілюстрована Україна”, “Нова хата”, “Світ” та інших¹¹.

Олена Кисілевська багато зробила для становлення української періодики для жінок. На початку 1900-х рр. вона разом з В. Бачинським виступила ініціаторкою безплатного видання додатку до “Діла” – “Жіноче діло”, і у 1912 р. Студентська громада переконала редакцію газети в доцільності видання такого тижневика за редакцією О. Кисілевської.

В роки Першої світової війни О. Кисілевська мешкала у Відні й за працю в Українському жіночому комітеті допомоги пораненим і полоненим австрійським урядом була нагороджена срібним хрестом¹².

У міжвоєнний період О. Кисілевська оселилася у Коломиї. Тут вона заснувала й редагувала у 1923–1939 рр. журнал “Жіноча доля”¹³, видавала додатки до цього журналу “Жіноча воля” (1932–1939), “Світ молоді” (1932–1939)¹⁴. У виданні “Жіночої долі”, головною метою якої було “уможливити селянкам користати з рівноправності та ... стояти поруч з мужчинами у боротьбі за громадські права”, О. Кисілевській допомагали члени жіночого гуртка у Коломиї й особливо Марія Мельник, Олена Витвицька, Марія Кічура, Наталія Чайківська, Наталія Шипайло, Емілія Дороцька, Марія Ставнича та Марія Тимкевич¹⁵. За оцінкою В. Качкана, “Жіноча доля” мала значну кількість читачів, вважалася авторитетним, глибоко змістовним універсальним ілюстрованим виданням, на сторінках якого читачі різних вікових груп та художніх уподобань знаходили необхідну інформацію через різножанрові публікації – від політики та громадсько-культурного життя до просвітництва та порад у господарстві”¹⁶.

Вся діяльність О. Кисілевської у коломийський період життя виразно засвідчує її неабиякий організаторський хист. З її ініціативи у Коломиї було відзначено 40-річчя літературної діяльності О. Кобилянської¹⁷. Масове постання сільських гуртків Союзу українок 1926 р. теж відбулося великою мірою завдяки зусиллям О. Кисілевської, яка у той час була головою організаційного комітету Союзу українок¹⁸. Багато уваги вона приділила відновленню регіональних гуртків Союзу українок після скасування заборони діяльності товариства 1929 р.¹⁹ Зважаючи на великі організаторські здібності, у 1934 р. Кисілевську було обрано головою організаційної комісії товариства “Просвіта” на Гуцульщині²⁰.

З 1928 року – Олена Кисілевська у великій політиці. Аж дві жаденції вона була обрана послом польського сенату від Українського національно-демократичного об’єднання. До речі, шлях Олени Львівни до свого політичного олімпу був вже не настільки

й легким. Демократичність у спілкуванні, “простий баб’ячий вигляд” додавали популярності О.Кисілевській у масах, але відвертали від неї впливових українських політиків старшої генерації. Компроміс було знайдено. Після розмови з Шепарович Олена Кисілевська почала більше уваги приділяти своєму зовнішньому вигляду, і це дозволило їй більш впевнено представляти інтереси свого народу у польському сенаті.

У 1935 р. О. Кисілевська стає головою секції господинь при українському кооперативному товаристві “Сільський господар”. Цю посаду вона обіймає в розпал боротьби між Союзом українок та українським кооперативним рухом за поширення свого впливу на сільське жіноцтво. Йдеться про те, що “Сільський господар” почав створювати жіночі кооперативи, оминаючи Союз українок. За таких обставин перехід О. Кисілевської на роботу до “Сільського господаря” фактично провокував розкол в українському жіночому русі. Залишаючись членом управи Союзу українок, О. Кисілевська обстоювала позиції, діаметрально протилежні поглядам Союзу щодо роботи на селі. Підкоряючись партійній дисципліні (а вона, як відомо, була членом УНДО), О. Кисілевська обстоювала необхідність співпраці з польським урядом, у той час коли Союз українок приймав резолюції відверто антипольського спрямування. Більше того, врозріз позиції Союзу українок напередодні Другої світової війни О. Кисілевська взагалі висловила за згортання діяльності Союзу в економічному секторі²¹.

Але навіть розкольніцька діяльність у другій половині 30-х років не применшила авторитету О. Кисілевської в українському жіночому русі. 1948 р., уже в еміграції²², О. Кисілевська стала першим головою Світової федерації українських жіночих організацій. Цю посаду вона обіймала аж до самої смерті у 1956 році²³.

Невідому сторінку співпраці Великого Каменяра і Олени Кисілевської насвітлюють нам її листи до І.Франка, які зберігаються в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Листування О. Кисілевської з І. Франком охоплює період 1903–1906 рр. Першого разу (у 1903 р.) О. Кисілевська надісла-

ла І. Франкові декілька нарисів, підписаних псевдонімом “Калина”. Як уже згадувалося вище, з легкої руки І. Франка оповідання “Лікарка”²⁴, “В поштовім бюрі”²⁵, “Каліка”²⁶, “Огонь”²⁷ було опубліковано в “Літературно-науковому вістнику”.

У 1904 р. О. Кисілевська знову надіслала І. Франкові нариси “Перший сніжок”²⁸ і “Стріча”²⁹, підписані псевдонімом “Незнайома”. Обидва вони були опубліковані І. Франком у вересневому номері “Літературно-наукового вістника” за цей же рік. За свідченням самої авторки, ці нариси навіть у польській “Критиці” були оцінені як “писані з талантом”.

О. Кисілевська знову неодноразово (1906 р.) зверталася до І. Франка з проханням опублікувати її оповідання. На жаль, нам не вдалося встановити, які саме твори були надіслані Оленою Кисілевською для публікації у цьому році. Очевидно лише, що серед них було оповідання “Море”³⁰, опубліковане І. Франком у грудневому номері за 1906 рік.

1908 р. у “Літературно-науковому вістнику” було опубліковано оповідання О. Кисілевської “Нові чобітки”³¹, а у 1911 р. — “З днів розпуки”³², однак навряд чи І. Франко був причетний до появи цих публікацій³³, оскільки він у 1907 р. був відсторонений від редагування журналу у зв’язку з перенесенням видання до Києва.

* * *

Високоповажний Пане!

Оце вже третій раз приходить мені займати Вас своїми справами. Перший раз в 1903 р. надіслала я Вам кілька нарисів³⁴, котрі Ви помістили у Вістнику³⁵ п[ід] за[головком] “Із нарисів Калини”.

В р. 1904 я надіслала знов два нариси, котрі були поміщені під псевдонімом Незнайомої (у вересневій книжці Вістника)³⁶. Се мене заохотило, тим більше що в польській “Критиці” я вичитала, що образки ті писані з талантом і “posiadja duzo uczucia i smaku artystycznego”³⁷.

Обставини не дозволили мені писати що-небудь під своїм власним назвиском — я постановила затримати те, яким мене

прозвали знакомі Українці за Кордоном³⁸, попросту знано мене тільки під назвою “Галичанки” – в дальших працях, наколи мені доведеться їх печатати, на милий спогад остану й надаліше Галичанкою.

Та не в назвіску річ, а в тім, чи варті щось нариси – чи схочете їх ласкаво і даліше містити у Вістнику на случай, коли б я їх більше Вам надіслала, сли оказались не без будь-якої хоть малої вартости літерацкої – чи могла б я мати надію поміщення їх за якою винагородою!

З весною вибираюся на Україну – від матеріальних средств залежить – чи більше або менше буду могла видіти і користати – проте не дивуйтесь, що пробую хоть яку-таку користь осягнути із моїх праць.

Тут залучаю Вам два маленькі оригінальні нариси. Окрім того перетолковала я із “Журнала для всіх” статтю Муринова, в справі котра хоть багато разів була обговорювана, але в тім освітленю, здаєсь мені, була б не без інтересу для читачів Вістника.

Крім того, маю тепер кілька малих праць готових. Се нариси обсервації із життя. Писала-м також спогади із побуту в Одесі (в 1904 р.), в Києві, на могилі Шевченка, і Кримі – деякі образки з недавньої подорожи в Італію. В разі жадання могла б для Вістника перевести дещо із Чехова, Андреева або других.

Если по прочитаню моїх праць будете так добрі мені відповісти, прошу се вчинити під адреса

О.Гал[ичанці], Коломия, poste-restante³⁹.

Остаю з глибоким поважанем

Ол[ена] Галичанка

12.ІІІ.1906 р.

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, ф.3, спр.1630, арк. 577–580.

В[исоко]поважний пане!

Простіть, що еще раз труджу Вас своїми письмами, – перегляньте ласкаво сі і давніші мої письма, надіслані до ред[акції]

Вістника. Если Вам видасться то пригоже – видрукуйте в шановнім часописі Вашім. Если ні, то прошу Вас звернути мені на руки добродія Олекси Іванчука: Львів, ул[иця] Супінського, число 4. Маю надію, що на сей раз вволите моїй просьбі і все непотрібне Вам верне тією дорогою до моїх рук.

Остаю з глибоким поважанем

Ол[ена] Галичанка

Коломия 26.X.1906

Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, ф.3, спр.1630, арк. 581–584.

ПРИМІТКИ

1. ЦДІА України у м.Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2160, арк. 70.
2. Там само.
3. Там само.
4. Н е з н а й о м а [Кисілевська О.] Перший сніжок // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1904. – Т. 27. – С.256–260; Вона ж. Стріча // Літературно-науковий вістник. – Львів, 1904. – Т.27. – С. 260–261.
5. Г а л и ч а н к а О. [Кисілевська О.] Вразіння з дороги. – Львів, 1910. – 156 с.
6. К и с і л е в с ь к а О. До комор Довбуша. – Львів, 1925. – 60 с.
7. К и с і л е в с ь к а О. Швейцарія. – Коломия, 1933. – 213 с.
8. К и с і л е в с ь к а О. По рідному краю: Полісся. – Коломия, 1935. – 128 с.
9. К и с і л е в с ь к а О. Під небом півдня. – Коломия, 1937. – 134 с.
10. К а ч к а н В. Організаторка “Жіночої долі” (Олена Кисілевська – редактор, видавець, громадсько-культурна діячка) // Українська періодика: історія і сучасність. Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 9–10 грудня 1993 р. – Львів, 1993. – С. 233.
11. А р с е н и ч П. Кисілевська Олена Львівна // Українська літературна енциклопедія. – К.: Українська радянська енциклопедія, 1990. – Т. 2. – С. 470.
12. ЦДІА України у м.Львові, ф. 309, оп.1, спр. 2160, арк. 70.
13. До появи 1935 р. видання “Жінка” журнал “Жіноча доля”, який вважався неофіційним виданням Союзу українок.
14. Детальніше про ці видання див.: Романюк М. М., Галушко М. В. Українські часописи Коломиї (1865–1994): Історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 1996. – С.114–120, 141–146, 149–152.
15. Б о г а ч е в с ь к а - Х о м ’ я к М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939 рр. – К.: Либідь, 1995. – С.205.

16. Качкан В. Організаторка "Жіночої долі" (Олена Кисілевська – редактор, видавець, громадсько-культурна діячка) // Українська періодика: історія і сучасність. Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 9–10 грудня 1993 р. – Львів, 1993. С. 234.
17. Арсенич П. Кисілевська Олена Львівна // Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – К.: Українська радянська енциклопедія, 1990. – С. 470; Луговий О. Олена Кисілевська // Луговий О. Визначне жіноцтво України: Історичні життєписи. – Київ: Дніпро, 1994. – С. 226; Воронин О. До читачів // Кисілевська О. По рідному краю. – Торонто: Добра книжка, 1955. – С. 7.
18. О.Кисілевська була організаційним референтом Союзу українок у 1923–1928 рр. (Кисілевська Олена // Енциклопедія українознавства. – Т. 3. – Львів: НТШ, 1994. – С. 1033).
19. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939 рр. К.: Либідь, 1995. – С. 205, 258.
20. Дядюк М. Жіночий рух на Гуцульщині: суспільно-політичний аспект // Історія Гуцульщини / За ред. М. Домашевського. – Т. 5. – Львів: Логос, 2000. – С. 111.
21. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884–1939 рр. – К.: Либідь, 1995. – С.255–256, 274.
22. 1948 р. О. Кисілевська емігрувала до Канади, де і померла у 1956 р.
23. Balan V. Kysilevska Olena // Encyclopedia of Ukraine. – Vol.II. – Toronto, Buffalo, London, 1988. – P.736.
24. Калина [Кисілевська О.] Лікарка // Літературно-науковий вістник. – Т.23. – Львів, 1903. – С.217–219.
25. Калина [Кисілевська О.] В поштовім бюрі // Літературно-науковий вістник. – Т.23. – Львів, 1903. – С. 219–222.
26. Калина [Кисілевська О.] Каліка // Літературно-науковий вістник. – Т. 23. – Львів, 1903. – С.222–224.
27. Калина [Кисілевська О.] Огонь // Літературно-науковий вістник. – Т. 23. – Львів, 1903. – С. 224–227.
28. Незнайома [Кисілевська О.] Перший сніжок // Літературно-науковий вістник. – Т. 27. – Львів, 1904. – С. 256–260.
29. Вона ж. Стріча // Літературно-науковий вістник. – Т. 27. – Львів, 1904. – С. 260–261.
30. Галичанка О. [Кисілевська О.] Море // Літературно-науковий вістник. – Т. 36. – Львів, 1906. – С.343–345.
31. Галичанка [Кисілевська О.] Нові чобітки // Літературно-науковий вістник. – Т. 41. – Львів, 1908. – С. 507–515.
32. Галичанка [Кисілевська О.] 3 днів розпуки // Літературно-науковий вістник. – Т. 56. – Львів, 1911. – С. 430–437.

33. Див.: Літературно-науковий вістник. Показчик змісту. Том 1–109 / Уклав Б. Ясінський // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Філологічна секція. – Т. 213. – Київ–Нью-Йорк, 2000. – С. 165.
34. У 1903 р. у “Літературно-науковий вістнику” було опубліковано оповідання О.Кисілевської “Лікарка”, “В поштовім бюрі”, “Каліка”, “Огонь”.
35. Вістник – “Літературно-науковий вістник”.
36. Н е з н а й о м а [Кисілевська О.] Перший сніжок // Літературно-науковий вістник. – Т. 27. – Львів, 1904. – С. 256–260; Вона ж. Стріча // Літературно-науковий вістник. – Т. 27. – Львів, 1904. – С. 260–261.
37. Багатою чуттєвістю та артистичним смаком (*польськ.*)
38. У Наддніпрянській Україні, яка входила тоді до складу Російської імперії.
39. *Poste-restante (фр.)* – до запитання.

МАРІЯ ВОЙЦИЦЬКА

“...ЗМОЖУ ХОТЬ ЧИМ ПРИСЛУЖИТИ РІДНІЙ ЛІТЕРАТУРІ”

(Листи Марії Колцуняк до Івана Франка)

Ім'я Марії Колцуняк на сьогоднішній день мало про що говорить не лише пересічному читачеві, а й багатьом спеціалістам-літераторам. Твори її здебільшого друкувались у періодичних виданнях, а згодом забулись, як і забулось ім'я їхньої авторки.

У літературі вона залишила невеликий спадок – всього декілька оповідань, які свідчать про її непересічний літературний талант, який, проте, не мав змоги розкритися повністю. Її життя передчасно обірвалося у віці 38 років від туберкульозу.

Ні в статтях Івана Франка про українську літературу, ні в його епістолярії немає жодної згадки про Марію Колцуняк та про її творчість. Останнє й давало підстави деяким дослідникам твердити, що творчість не розвивалась під благодотворним впливом Івана Франка, а мала дещо автономний характер. Виявлені листи цьому перечать. Після того, коли, дякуючи Іванові Франкові, в “Літературно-науковому вістнику” (1902 р. т. 17, с. 130–141) за підписом Марійка К. було надруковане її невеличке оповідання з гуцульського життя “Як не моя, то чия...”, то ошчасливлена авторка писала йому: “Се влило мені надію в серце, що я таки зможу хоть чим прислужити рідній літературі. А се моя найкраща, найвисша мрія”.

Рідній літературі вона служила до останку своїх днів.

Колцуняк Марія Михайлівна (по чоловікові – Кузьма) народилася 6 грудня 1884 року в селі Яворів, тепер Косівського району Івано-Франківської області. У 1906 році закінчила Львівську учительську семінарію, після чого вчителювала у селах Покуття та Коломиї. На літературну стежку вона стала не випадково: любов до книжки і пера прищепив їй батько – Колцуняк Микола Семенович, етнограф і фольклорист, громадський діяч, який у 1880 році був заарештований і відбував ув'язнення у коломийській тюрмі одночасно з Іваном Франком.

У 1889 році у Львові починає виходити "Літературно-науковий вістник", редагований Іваном Франком. Це був журнал, куди надсилали для публікацій свої твори як відомі, так і молоді письменники того часу. Треба сказати, що Іван Франко з великою повагою ставився до молоді, особливо творчої, давав їм щирі поради та зауваження. Саме до таких молодих письменників, які шукали дружньої підтримки у Франка, і належить Марія Колцуняк. Разом із своїми творами вона надсилала йому листи, в яких просила щирої батьківської ради та допомоги. У фондах Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України (відділ рукописів, ф.3, № 1624, 1638) знаходиться чотири листи Марії Колцуняк до Івана Франка, які вперше друкуються без зміни фонетичних, морфологічних та синтаксичних особливостей тексту.

Лише два із цих листів датовані, а дати ще двох визначалися на основі змісту і подій, які в них описані. Листування охоплює період з 1901 по серпень 1906 року.

Дата написання першого листа нам невідома, але із змісту її можна визначити за двома ознаками: по-перше, Марія Колцуняк детально розповідає свою біографію, де говорить, що коли їй було несповна вісім літ, то помер її батько, і ось на час написання листа вже минуло одинадцять років, як його немає. Якщо взяти дату народження Марії Колцуняк і дату смерті Миколи Колцуняка та співставити із тими цифрами, які подає у листі авторка, то й одержимо дату написання першого листа – 1901 рік. По-друге, Іван Франко радить звернутись молодій дівчині до д-ра

Кобринського, відомого українського культурно-освітницького діяча, друга Івана Франка. В українській літературній енциклопедії дата смерті Й. Кобринського зафіксована як 28. III. 1901 р., отже, судячи з того, можна допустити, що лист був написанийдесь на початку 1901 року, ще за життя Йосафата Кобринського.

Другий лист теж не датований, але в ньому Марія Колцуняк говорить про свій твір “Як не твоя, то і нічия”. Цим оповіданням, надрукованим у лютневій книзі “Літературно-наукового вістника” за 1902 рік вона і дебютувала у літературі. Оповідання має ще і підзаголовок “Оповідання з гуцульського життя”, але це зовсім не романтична історія на тлі екзотичної гуцульської природи. Уже в першому своєму творі сімнадцятирічна авторка відтворює реалістичні явища дійсності – сіре, буденне життя своїх героїв, розвиває драму їхнього життя, причиною якої стали умови соціального буття. Очевидно, відразу після надрукування цього оповідання в “Літературно-науковому вістнику”, із надією у серці, що вона таки зможе прислужитися рідній літературі, і надіслала свій другий лист Марія Колцуняк до Івана Франка. Це був 1902 рік.

Два наступні листи були написані через декілька років – у 1905 та 1906 роках.

Маємо підставу стверджувати на основі листів Марії Колцуняк до Івана Франка, що перебували вони у приятельських, щирих стосунках. Ці листи – важливий матеріал до вивчення того, як формувалася літературна свідомість коломийської письменниці. До Івана Франка в неї були теплі і ніжні почуття, звертається за порадами до нього, бо ближчої людини в неї немає, а також порівнює його із “ясним сонечком”, яке усіх гріє і до якого усі звертаються. Але одночасно із вольовою і рішучою дівчиною, яка насмілилась шукати поради у такої високошанованої людини, перед нами постає і сором’язлива Марійка, яка не насмілюється друкувати свої твори під справжнім іменем, а шукає собі псевдоніми: Марійка К., Ірина Валівська, Семен Гліч. Вона вважає, що її творчість ще не досягла належного рівня, і з її писань будуть насміхатися. Це може завадити їй скласти іспити в учительській семінарії.

Марія Колцуняк знайшла своє покликання – вона була добрим педагогом, любила свою роботу та дітей. Але література була не просто її захопленням – це була часточка її життя: “Вона для мене є часом тим, чим роса для рослин, спрагнених води”. Її найзаповітнішою мрією було видати хоча б томик своїх творів. На жаль, ця мрія так і не стала реальністю. За її життя вийшло небагато творів, які друкувалися переважно в періодичних виданнях. Головна тема її двох наступних нарисів – “Отсе життя” та “Без щастя”, надрукованих “Літературно-науковому вістнику” за 1903 рік – це тяжка доля жінки, її безталання, і причиною всіх цих нещасть є соціальний устрій того часу.

Найбільшим за обсягом твором Марії Колцуняк є повість “На стрічу сонцю золотому”, опублікована в 1904 році в “Літературно-науковому вістнику”, а згодом видана окремою книжкою. Основна тема твору – служіння інтелігенції своєму народові. У повісті показано важкий шлях до освіти талановитого селянського сина Стефана Марчука, якому доводиться переборювати не лише великі матеріальні нестатки, а й численні моральні кривди.

У 1908 році окремою книжечкою виходить велике оповідання “Сама винна”, яке авторка присвятила “докторові Іванові Франкові в його ювілейний рік”. І знову в центрі оповідання образ жінки-страдниці, яка, незважаючи на глум, зневагу, поневіряння і злидні, всім своїм єством прагне до звичайного людського щастя.

Повість “Проти филь”, видана окремою книжкою у 1921 році, носить автобіографічний характер і перегукується із п’єсою І.Франка “Учитель”.

Оце і всі твори, які побачили світ ще за життя їх авторки. Вже після смерті письменниці, у 1927 році, вийшло друком її оповідання “Набік, зневіро”.

Марії Колцуняк належать також переклади на українську мову двох оповідань Д. Н. Мамина-Сибіряка “Живая совесть” (“Чутлива совість”) і “Папка” (“Татко”), що вийшло окремою книжечкою в Коломиї перед Першою світовою війною, фрагменти з драм “Дивна людина” М. Лермонтова та “Лілла Венета” Ю. Сло-

вацього. Виступала вона також з публіцистичними статтями, рефератами про роль жінки у громадському і культурному житті та на педагогічні теми. Склала українську читанку для народної школи (1920 р.).

Звичайно, що Марія Колцуняк залишила нам не такий уже великий доробок своїх творів, але в них не раз сказала своє мужнє слово, і вже цим заслужила на нашу пошану.

ЛИСТ № 1

[1901 р.]'

Високоповажаний пане Доктор!

Дякую сердечно за Ваш лист та за Ваші щирі, батьківські ради. Ви кажете, що вони різкі та немілі, ну певно, приємніше було б почути від Вас похвалу для себе, та я її не заслужую і знаю, що ще довго і довго треба працювати, ніж учую для себе з Ваших уст похвалу. Коли те станесь, то сповниться моя гарна мрія.

Вашим щирим листом, правдою, сказаною мені в очі, Ви мене багато-багато навчили. Ви отворили мені очі на те, що належить писати все лише те, що відчуваєсь глибоко, те належить писати просто, без прикрас та без штучних зворотів. А те, що я написала посліднім разом, то, правда, було глибоко відчуте, нещирости там нема, але коли писала-м, то замало вдумувалася в характери осіб, в обставини їх життя, занадто поверхово збула-м підклад матеріальний та моральний того факту, а більше уваги звертала на поверхову форму мого писання. Отсе – не тепер пізнаю – була робота делітантська. Та мені здається, що більше того у мене не буде, бо я не пишу лише для розривки, я пишу для душевної потреби, і всі сили хочу посвятити моїй улюбленій літературі. Лишень не думайте, Високоповажний Пане Докторе, що я, може, настільки зухвала, і знаючи се сама, що моя праця до нічого, сміла нею забирати Ваш час. Оно не так, я вправді виділа, що ще дечого бракує, але признаю я щиро – мені дуже подобалась та моя (як Ви називаєте) “псевдопоетична несносна лірика” і я влас-

не думала, що вона в оповіданні найліпша (но розумієсь — недосконала), то і тому відважилася його Вам посилати. Та тепер вже очі отворились, — пізнала-м, що правда гарніша від фраз, но і розумієсь, що страшно мені соромно. Не пишу знов, бо знов "мушу" писати і знов не знаю, чи воно буде до чого потрібне. Коли вдасться так словами переповісти та розказати, як щиро воно передумане безсонними ночами, коли образи з оповідання того снуються перед очима, вдивленими в темряву, коли удасться переповісти ті розмови, що вокруг себе, як чую і вокруг вслухуюсь, то, може, що і буде з того оповідання. От нераз маю вчитись, а замість того, що голосно повторяю, ловлю та дивлюся очима душі на образи з мого оповідання, що його пишу.

А тепер кілька слів про себе. Я донька Миколи Колцуняка², учителя насамперед в Яблонові, потому в Яворові. Коли мала-м несповна вісім літ, то мого дорогого Батечка не стало. Як я оту страту страшенно відчула, але нема слів, щоб виразити біль, котрий і досі нуртує душу, хоч то вже одинайцять літ. Та хто врешті годен виразити жаль за таким Батьком. Під впливом казок та оповідань, тільки переслуханих із їх уст, в мені збудилась снага оповідати, а пізніше і переливати деякі думки на папір доперва по їх смерті. А по смерті Батька ми перенеслись до Коломиї, де я ходила до школи, вчилась та читала через 8 літ с. є від 2 кляси пор. до 5-тої або 9-тої виділової. По дев'ятій клясі два роки сиділа дома, шила-м та читала-м (як було що), а тепер другий рік вже вчусь до учительської матури, боюся, що її не здам, пишу шию і т.д., а на другий рік іду на село учителювати.

Я таки дуже хочу бути учителькою, лишень не знаю, чи часом не порозбиваю дітям голов, як не будуть чого вчити або як і будуть страшенно тупі. Я не така дуже нагла в буденнім життю, але часом не можу знести тупости.

Ви радите, Високоповажний Пане, звернутись до п. Раковського³ та д-ра Кобринського⁴. Я дуже сердечне дякую Вам за Вашу щирість, з великою охотою сповнила б те, коли б троха більше мала "sawoir livre",⁵ бо я така в тім невправлена, що на правду не знаю, як би те зробити, ні, я таки того не вмію і не можу вчини-

ти. Коби я не дівчина, лише хлопець, то попросту приступила б до них, вияснила їм все: так і так, порадьте, що читати, дайте що до читання, бо ви мудрі, а я ні, я ще мушу зважитись займати їх своїми справами, бо наші коломийські люди сказали б зараз: о, до кого вона пхаєсь, о, хоче удавати премудру і т.д., а я хоч не багато роблю собі з людських обмов, та все-таки я ще молода і такі дурні уваги страшно мені болять і ранять, і відбирають спокій, і, нарешті, знехочують до життя. Ну я страшно “недотикальська”, а то би вже менше о мене, але тими своїми сумними мінами та увагами затроюю жите матуси, а це прецінь погано. Ой та наша Коломия кохана! Якби ви знали, яке в ній погане “вегетованє” (бо життям того не мож назвати), то може і не гнівалися б і не дивувалися сьому мойому мазаню. Але не буду старатись надокучати Вам більше – аж хіба як докінчу своє нове оповіданє, а тепер ще лиш прошу ласкаво вислати то моє мазаня нещасне мені на адресу: Марія Колцуняк в Коломиї, вул. Міцкевича. Ну вже хотіла-м скінчити, дати Вам спокій, а ту ще одно. Ви питаєтесь, чому я видумую собі псевдоніми, то знаєте, перше, що хочу здати матуру, а наша Рада школьна дуже взагалі дбала о то, щоб ніяка дівчина не здала іспиту, а друге, що мусіла би-м забагато говорити із ріжними цікавими та слухати премудрих уваг. Се, що Ви кажете, що, може, я звертаю увагу на те, що випадає, а що ні, то мені зовсім о те не ходить, і врешті, мені на тім не залежить, чи то буде псевдонім мужеський, чи жіночий. Але коли б се, може, те укривання під псевдонімом мало бути ознакою якоїсь трусливості чи чого, то підписуйте повним назвиськом. Не думала, що то нічо злого, бо я се роблю майже з конечности, і врешті много людей робили так само. А тепер дякую ще раз за все добре, з цілої душі дякую і остаю з найглибшим поважаньом.

Марія Колцуняк

У нарисі “Вечірньою порою”⁶ нема нічого автобіографічного.

Лист № 2

Коломия, ул. Міцкевича, [1902 р.].

Високоповажний Пане Доктор!

Даруйте, Високоповажний Пане, що ще і я осмілююсь забрати Ваш час своїми справами. Але то, знаєте, не конче хочу до чогось діткати своїм писанням, та мушу до того йти, як то кажуть, “власними силами”, бо не маю нікого такого, кого б могла порадитись або поспитати: “Кудюю йти?”; як жити і взагалі чи жити? У “Вістнику” за лютий був друкований мій твір п.з. “Як не твоя, то і нічия”⁷, і се влило мені надію в серце, що я таки зможу хоть чим прислужити рідній літературі. А се моя найкраща, найвисша мрія. Про се я мрію, мабуть, відтоді, коли ще лиш писать навчилась та зрозуміла, що се писати. Я пишу від осьмого року життя, бо чую часом в собі якусь вищу силу, котра попросту розказує: “Бери перо в руки і пиши”. І я тій силі не противлюсь – ні – бо се такі щасливі хвили для мене, се осолода, щастя мого життя. Ну, але те все нічо до річи не має. Осолода осолодою, а талант талантом. Часом мені здаєсь, що він є в мене, але чи справді – не знаю.

Тому-то посилаю Вам, Високоповажний Пане, свій новий твір “Вечірньою порою” і прошу ласкаво осудити його, чи він до чого здалий, чи ні? Чи надрукуєте його в “Вістнику”, чи він того не доріс. Я дуже прошу сказати мені одверто Вашу думку о нім і дарувати, що смію докучать, але то, знаєте, таке: одно сонечко гріє, а всі ж його проміня просять – а Ви в нашій літературі таке ж сонце. Лишень не думайте, що се може підхлібство – ні, на се я би-м навіть не відважилась, а впрочім се не в моїй натурі. Се лише моє найщиріше пориванє, а висказую його для того, бо хотіла б хоч трохи оправдати свою смілість – бо ж у Вас тисячі робіт, окрім переглядання творів молодих писателів. Та я звертаюсь помимо того впрост до Вас, бо хочу мати раз якусь певність і, зрештою, не хочу, щоб ті мої твори (які они вже і є, а все ж они найкраща частка моєї душі) де по кутах валялись. Тому-то, если він, той мій новий твір, не буде друкуватись, то прошу мені о тім

кількома словами бодай донести, які в нім браки, а я буду старатись якнайскорше собі його відібрати. Сли ж буде друкуватись, то просила би-м видрукувати його під псевдонімом "Семен Гліч"⁸.

З найглибшим поважанням

Марійка Колюняк.

ІЛ, ф.3, № 1638, с. 243–246. Оригінал. Рукопис.

Лист № 3

Коломия, 9 вересня 1905 р.

Високоповажний Добродію!

Отсе вже знова починаю докучати Вам своїми справами.

Маю декілька ліричних стрічок, написаних послідніми роками, – хотіла б їх видрукувати, та якось не можу зважитись друкувати їх в якійсь газеті, бо мені здається, що друковане ліричних річий по газетах – се немов анонси. Дивіться, як терплю, і жалійте мене.

Та вже раз приступаю до речі. Прошу Вас, Вп. Добродію, прочитайте ті стрічки, та й коли можливо, видрукуйте в "Вістнику". Мені здається, що вони красші від моїх колись-то давно писаних картинок дневника "Вечірньою порою", бо в отсій "Самоті"⁹ більше душі, і чуття, і щирости. При отсій нагоді мушу Вам ще раз подякувати за Ваш строгий суд могого "Вечірньою порою". Так, Ваш суд видався мені тоді строгим і прикрим, але не будь його, не було б і моєї повісти "На стрічу сонцю золотому"¹⁰. Ну, я знаю, що вона зовсім нічо великого, та моя повість, але я все не трачу надію, що, може, колись, ще що доброго напишу. Ваші слова, "що надієтесь бачити мене в раді робітників нашого пера", дають мені надію на се.

Я вже третій рік учителюю на селі. Люблю ту свою працю, може, найбільше тому, що маю пильних, охочих і здібних учеників, а з такими праця не страшна. Однако ж попри се пера не кидаю, бо не годна обійтися без писання. Але не думайте, що ува-

жаю те своє писанє якоюсь лише розривкою. Воно для мене є часом тим, чим роса для рослин, спрагнених води. За послідні два роки написала оповіданє “Пани”¹¹, отсі стрічки, що Вам присилаю, і ще кілька дрібніших річий. Однако ж, крім “Панів” (що їх післала “українським дівчатам” зі Львова до тої газети, що колись має виходити), нічо не посидала до друку, аж отсю “Самоту”.

Жию досить самотно, може, потрохи дичію, бо скупю у мене і книжок, і ясних слів, лише праця та й праця, та й сумні, невідрадні думки, з котрими борюся, і, може, тому зневірююсь.

Нераз повстає в душі бажанє вирватись на широкий світ, учитись, читати, працювати кілька стане сил. Та воно дарма. Ще не такі, як я, таланти, марнуються по закутках, голодують і бідують, терплять далеко більше, чим я, — бо на голод і біду я нарікати не можу. Правда, чоловік не може жити лише хлібом, треба йому жити й духом, та часом дарма. Зрештою, із сього стане ся хиба та шкода, що не зможу здійснити свої мрії та й видати хоч томик своїх творів. (Мені колись хотілося дуже-дуже мати хоч маленьку книжечку свою власну.) Та хиба ще треба ждати. Своім накладом видати не можу, а чи “Видавнича спілка” схотіла б видати своїм, сього також не знаю. Здається, що ні. Та, зрештою, перепрашаю Вас дуже, Вп. Добродію, за отсе “думанє вголос” — бо воно, властиво, не повинно мати місця в сьому листі. Лише я вже лишаю лист таким, як написала, бо ліпшого не напишу.

Коли ласка, то дуже просила би хоч кілька слів відповіді.

З глибоким поважанєм —

Марія Колюняк.

P.S. Як будете друкувати “Самоту”, то прошу з підписом: “Ірина Валівська”, бо не хочу, аби звонили в усі звони про те, що мене надто близько дотикає.

Лист № 4

13 серпня 1906

Високоповажаний Добродію!

Простіть за мою нечемність. Ви ледві доїхали зі свіжого воздуха до душного Львова, а тут уже Вас жде праця, а ще до того закручують Вам голову своїми справами всякі молоді письменники, між ними і я. Вправді ще від тамтого року, т.є. від видрукування моєї “Самоти” (Ірина Валівська), я нічого ніде не друкувала, та писати – “пишу скільки дозволяють мені на се різні інші занятія. Я – як знаєте – вчителюю на селі, тож роботи маю досить, а ще до того моя посада (Корнич)¹² недалеко Коломиї – отже і рідного дому, та й я частенько бігаю то з Корнича, то до Корнича. Ну, правда, тепер через вакації сиділа весь час дома (в Коломиї) та й вчила ся до кваліфікації, бо хочу її сього місяця здавати. Та, зрештою, се все не належить до річи. Властива річ в тому, що сього року довгими зимовими вечорами вдалось мені перевести гарне оповідані з російського, і хотіла б, щоб воно було видруковане. Оповідані наскрізь революційне, а притому таке правдиве, що аж за душу хватає, читаючи його. Не знаю лише, як там вдавсь мій переклад. Та здається мені, що досить добре. Правда, я пишу-пишу, а не напишу, як оповідані зветься. Отже, “Ліпочка-попівна”¹³ – автор Йоан Новокрещенський. Хоть автор невеликий письменник, а проте його Ліпочка свого роду chef d’oeuvre¹⁴, принаймні так мені здається. Те оповідані передала я в липні одному з товаришів, коли їхав на віче академічної молодіжи, і він віддав до “Видавничої спілки”.¹⁵ Однак ж тепер я ще хотіла б знати, чи воно буде друкуватись, чи ні. Тому, отже, звертаюсь до Вас, Вп. Добродію, з щирою просьбою донести мені про те. Даруйте, що пишу до Вас, та якось мені найкраще віднести до Вас, бо якось Ви маєте щасливу руку щодо мене, і головню Вам завдячую ті щасливі хвилини, коли працюю пером, і воно на щось здається. Вправді, перед трома роками – ні, штирма – дуже прикро було мені читані про Ваше невдоволені із люттю “Вечірною порою” – та псевдоліричної лірики, та се вилічи-

ло мене із неї та повело на стежку обсервації людського життя і терпінь, і тепер вже хиба мої писання зачорні, не забілі. А, може, лише щирі. У мене тих моїх творів набереться вже на книжочку, так хотіла б бачити їх разом в одній цілості, в одній книжці видрукованими. Лишень прошу не лякатись! Я зовсім не хочу передруковувати ті, що були вже друковані (бо досить з них того, що вже раз їх друковано, з виїмком хиба двох-трьох маленьких нарисів), та у мене є нові, ще ніде досі не друковані речі (бо я не хочу чого-будь друкувати, а не маю часу на викінчені, та й, зрештою, інше вражінє робить оповідані в цілості, а розкидане по фейлетонах газети), які я хотіла б видрукувати разом. Чи можу мати надію, що "Видавнича спілка" видрукує? Прошу мені хоч кількома словами про се донести. По істині буду мати більше вільного часу та й викінчила б ті оповідання так, щоби були пригожими до друку.

Простіть, що я так розбалакалась. Та се вже така проклята моя вдача, що люблю багато говорити, зрештою, се ще й тому, бо послідніми часами і говорити не маю часу. Та вже сяк чи так, а треба кінчати. Прошу не гніватись і відповісти хоч кількома словами, на котрі я ждатиму, мов на весну.

З глибоким поважанім

Марія Колцуняк.

В Коломиї, ул. Міцкевича.

ІЛ, ф. 3, № 1638, с. 231–236. Оригінал. Рукопис.

ПРИМІТКИ

1. Датується на основі змісту листа.
2. Микола Колцуняк (16.V.1856–2.VII.1891) – український етнограф і фольклорист, батько Марії Колцуняк. 1880 р. заарештований за "соціалістичну" та "атеїстичну" пропаганду, відбував ув'язнення у коломийській тюрмі одночасно з І. Франком.
3. Раковський Іван (1874–1949) – відомий громадський діяч, вчений-антрополог. По закінченню Львівського університету з 1896 року працював викладачем Коломийської гімназії.

4. Кобринський Йосафат Миколайович (псевд. І крит. – Іосафат, К., К...їй та ін., 28. IX. 1818–28. III. 1901) – український культурно-освітній діяч. Ініціатор відкриття першої читальні в м. Коломиї. Один із засновників Галицько-руської матиці (1848), Коломиївської бурси (1848), Народного дому у Коломиї (1892), учасник з'їзду руських учених (Львів, 1848) та ін.
5. Sawoig živge – життєпис, біографія (*фр.*).
6. “Вечірньою порою” – під такою назвою твору М. Колцуняк надруковано не було.
7. “Як не твоя, то й нічия” – це оповідання було опубліковано в ЛНВ, кн. II, лютий 1902 р., с.130–141.
8. Семен Гліч – під таким псевдонімом жоден твір М. Колцуняк не був надрукований.
9. Оповідання “Самота” було опубліковане в кн. XI за листопад в ЛНВ, с. 100–112, за підписом Ірина Валівська.
10. Повість “На стрічу сонцю золотому” була опублікована в ЛНВ, 1904 р.: т. XV, кн. I (січень). С. 50–74; кн.2 (лютий), с.120–156; кн. III (березень), с.212–238; кн. IV, (квітень).
11. Оповідання “Пани” опубліковане не було.
12. Корнич – село Коломиївського повіту неподалік Коломиї. В ньому перед Першою світовою війною працювала вчителькою М. Колцуняк.
13. Переклад оповідання “Ліпочка” Йоана Новокрещенського надруковано не було.
14. Шедевр (*фр.*).
15. Українсько-руська видавнича спілка була заснована 1898 р. у Львові. Одним з її організаторів був І. Франко. Спілка видала понад 200 книг українських письменників, що увійшли у золотий фонд української літератури.

ОЛЕКСАНДРА СТАРАК

ЩИРИЙ ДРУГ ІВАНА ФРАНКА

У родинному фотоальбомі Івана Франка серед фотографій друзів і знайомих письменника зберігається і фотографія Генрика Бігеляйзена – людини високоосвіченої, обдарованої, інтелігентної, сердечної, щирого друга українського генія.

Генрик Бігеляйзен – єврей за національністю, відомий польський літературознавець, критик, етнограф, педагог.

Народився Генрик Бігеляйзен 24 жовтня 1855 року в селі Товсте Гусятинського району на Тернопільщині, у сім'ї лікаря. Навчався у гімназіях Тернополя і Бережан. Після закінчення гімназії вчився на філософському факультеті Львівського університету (1876 – 1880 рр.), пізніше у Ляйпцігу, де був у докторантурі і 1882 року захистив докторську дисертацію. Понад 50 років працював учителем і директором в різних приватних та державних школах Львова.

Генрик Бігеляйзен, будучи зайнятий педагогічною працею, все-таки знаходив час для наукової діяльності. Він написав до 200 наукових праць з історії польської літератури та етнографії. Бігеляйзен – автор п'ятитомної ілюстрованої польської літератури (1898 – 1906 рр.) від найдавніших часів аж до епохи романтизму включно. Можна лише подивлятися цій незвичайній працездатності, і не даремно Іван Франко назве Бігеляйзена “невтомний Бігеляйзен...”. Подавши повну історію польського письменства, а подекуди й культури, вчений трактував літературу як один з її елементів. Це була титанічна праця.

Генрик Бігеляйзен написав монографії про Я. Кохановського, Т. Ленартовича, А. Міцкевича, Ю. Словацького, А. Фредра та ін. Написав і видав популярні книжки “Ян Кохановський, князь польських поетів” (1884), “Нариси історії польської літератури” (1922). Найбільше праць присвятив творчості романтиків, серед яких особливе місце відводив Ю. Словацькому. Бігеляйзен видав твори цього поета у чотирьох томах (1894) і написав монографію про нього (1895).

Підготував і видав з власними передмовами твори Адама Міцкевича у чотирьох томах (1893), твори А. Фредра в п'яти томах (1897).

Окреме місце в працях Бігеляйзена знайшла іноземна література, зокрема твори У. Шекспіра. Вчений зібрав, опрацював і видав твори Шекспіра у десяти томах в польських перекладах. У десятому томі цього видання помістив свою наукову працю “Студії про життя і творчість Шекспіра”.

Про своє знайомство з Іваном Франком Генрик Бігеляйзен розповідає у спогадах, написаних 1927 року для газети “Літературні вісті”: “В стобарвних спогадах про любого мого друга Івана Франка перша наша стріча саме й розкриває весь трагізм бурхливого життя цього вічного революціонера. Пізнав я його на порозі місяця липня 1877 року, закованого у кайдани, як під ескортою жандармських штиків мандрував – пригноблений та, проте, незламний – до поліційних арештів”¹.

Генрик Бігеляйзен намагався вирвати Івана Франка з жахливих умов тюрми, але це йому не вдалося. Коли ж Івана Франка було звільнено, Г. Бігеляйзен не відвернувся від нього як “проскрибованого”, а став його щирим другом. Часто зустрічалися вони як студенти одного факультету. Адже обидва навчалися одночасно на філософському факультеті Львівського університету.

У 1887 році Івана Франка запросили на роботу в часопис “Kurjer Lwowski”, співвласником і головним редактором якого був Болеслав Вислоух, який високо цінив Івана Франка як вченого і письменника, як знавця багатьох мов, в тому числі поль-

ської. Крім того, Франко мав уже тоді власні переклади багатьох своїх творів. Він уже друкувався у таких відомих польських часописах, як "Kraj", "Prawda", "Głos", "Ruch" та ін.

Іван Франко став співробітником "Kurjera Lwowskiego", в якому працював і Генрик Бігеляйзен. Обидва ще тісніше здружилися.

Франко став поміщати у польському часописі та у його тижневому додатку "Tydzień" редакційні статті на громадські, економічні й політичні теми та свої літературні твори. Було надруковано повість "Jaś Zalepuha" (1887), оповідання "Cyganie" (1888), "Pantałacha" (1888), "Hawa" (1888), "Manipulantka" (1888), "Murarz" (1888), "Pierogі z czernicami" (1888).

Г. Бігеляйзен згадує: "...одного разу під час літературної гутірки запропонував мені Франко видання в "Bibliotece Mgrówki" польського перекладу з деяких його новел. Я дораджував йому, щоб він сам переклав свої твори. Орудював він знаменито польською мовою як у бесіді, так теж і пером; з форми і зі стилем Франкових польських писань ніяким чином не можна було розпізнати, що він українець.

Прочитавши рукопис, я заявив Франкові, що радо пропоную його видавцеві до друку. Франко бажав дати автобіографічну передмову до цього видання.

Судьба хотіла, щоб я велів Франкові виготовити передмову пізніше. Коли ж аркуш був уже зложений і я його передав Франкові до коректи, щойно тоді я одержав од нього ту нещасливу передмову "Niесо o sobie samym", що мала такі погані наслідки для взаємин Франка з тодішнім українським громадянством. Я перестеріг Франка категоричною заявою, що його передмова буде ножем у спину для нього ж, що буде нестерпимою й неможливою для дрібноміщанського, а бутного тодішнього верховодного громадянства. Одначе годі було його відвести від наміру. Франко був неуступчивим і цим разом. Не піддався переконанням. Мої вговорювання мали лиш частинний успіх. А саме: Франко дещо знизив первісну різкість основного тону передмови та

потрактував деякі дразливі моменти оглядніше в стилі, одначе суті не змінив ні крихітки.

Передмова Франка була дрючком, що розворушив і роздразнив до краю інертне і сонне опортуністичне рутенське муравлище, викликала бурю обурення в збаламучених масах. А що найтрагічніше, була громом з ясного неба для деяких Франкових сторонників-однодумців. Почалася Голгофа цього незламного праведника знову. Офіційне “Діло”, № 97 з 13 мая 1897 року принесло Франковим вороженькам гостинець – вступну статтю під лукаво-злобним заголовком “Смутна поява”. Зі скаженою люттю змії, з розсатанілою пристрасстю розкованого мотлоху, з нікчемним, довго причаюваним бажанням помсти, накинулись, мов хижі дикі звірі, на цей чистий, мов хрусталь, селянський характер. Підозрівали його в анаціональному соціалізмі, верещали цинічно: – Плює на своє рідне гніздо! Розпни його!..

І розпинали... Нападаний з усіх боків, Франко боронив своє становище в справі “Єресі” “*Ne kocham Rusi*” ствердженням, що пише те, що відчуває й як розуміє. Я погоджувався з Франком беззастережно. Я відчував у сміливій, плямованій всіми фразі Франка весь трагізм його “нелюбові України з надмірної любові”, яку висвітлив так дотепно й блискуче в ліричному ізмарагді: “Ти, брате, любиш Русь...”.

Одначе для Франка моє апробування й підтвердження його становища в цій справі не лиш було приємне, а, навпаки, боліло його, було для нього прикре. В обличчя власної суспільності картав і бичував її в рішучий, безпардонний спосіб за безідейність, опортунізм, назадництво. Коли ж якийсь чужинець те читав чи підкреслював, то Франко відчував себе зневаженим. Тоді він обороняв свій народ безоглядно, завзято. Був українець...”²

Із сказаного випливає, що Генрик Бігеляйзен був непідкупним Франковим другом. Ще перед цим, у 1897 році, прогулюючись по Високому замку, він не радив Франкові писати задуману ним статтю “*Ein Dichter des Verrates*” (“Поет зради”). Але “Франко був у наукових і суспільних питаннях нечувано впертим, завзятушим. Ніколи не дав нікому переконати себе”³, стверджує Бігеляйзен.

Про те, як ставився Іван Франко до Генрика Бігеляйзена, свідчить і його листування, зокрема із М. Драгомановим.

У своєму журналі “Житє і слово” (том I, 1894) І. Франко поміщає наукову статтю Генрика Бігеляйзена “Нові напрями у міфології”. У листі до М. Драгоманова від 7 грудня 1893 року повідомляє: “Для 1 книги дав Бігеляйзен реферат із Группе про нові напрями у міфології, – реферат трохи сухий, без власної філософії, та надіюсь, що буде добрий. В книгу 1 він пішов увесь...”⁴

У листі до М. Драгоманова від 11, 19. 03. 1894 року Франко пише: “Бігеляйзен передав мені досить багату збірку казок жидівських. Дуже б хотілося би їх виперти ще сього року, та не знаю, як поміститься”⁵. А в листі до М. Драгоманова від 14. 09. 1894 року І. Франко знову повідомляє: “Жидівських казок також маю гарну збірку від Бігеляйзена”⁶. У журналі “Житє і слово” (1894, кн. 5 і 1895, кн. 1) було надруковано дві казки Генрика Бігеляйзена “Щастя і нещастя” та “Раб і ангел”.

Слід сказати і про те, як ставився Іван Франко до видавничої та наукової діяльності Генрика Бігеляйзена. Адже Г. Бігеляйзен підготував і випустив у Львові багатотомні видання творів А. Міцкевича, Ю. Словацького, У. Шекспіра, А. Фредра і написав монографії про їх творчість. Іван Франко відгукнувся на ці видання рецензіями, що були надруковані у “Kurjeri Lwowski”.

Рецензію Івана Франка на видання творів А. Міцкевича вперше було надруковано польською мовою у газеті “Kurjer Lwowski” (1893, № 14 від 14 січня і № 15 від 15 січня) під назвою “Nowe wydanie dzieł Mickiewicza”. Іван Франко писав: “Дуже цінний і гарний різдвяний подарунок зробила польському народові “Книгарня польська” у Львові. Це нове видання спадщини Адама Міцкевича в чотирьох томах, яке охоплює всі твори безсмертного пророка, написані польською мовою, вони заново переглянуті і виправлені за автографами поета і за найкращими виданнями, з додатком багатьох приміток, пояснень і бібліографічних довідок. Це видання підготував Генрик Бігеляйзен, заслужений працівник на ниві дослідження історії польської літератури і автор численних праць про творчість і життя Міцкевича.

Незважаючи на численні більш чи менш повні видання творів Міцкевича, досі в польській літературі не було видання, виконаного на рівні вимог наукової критики, яке б відповідало потребам сучасних читачів. Д-р Бігеляйзен взяв на себе все ж величезну справу перевірки і очищення текстів усіх творів Міцкевича. У тому, якої копіткої і великої праці вимагало це завдання, переконанається кожний, хто візьме до уваги, що приміток і варіантів, вилучених із тексту і вміщених окремо у кінці кожного тому, маємо: у I томі на 320 сторінок тексту Міцкевича – 116 сторінок, у II томі на 297 сторінок тексту – 72 сторінки, у III томі на 273 сторінки тексту – 84 сторінки, нарешті у IV на 324 сторінки тексту – 165 сторінок, або разом у всіх чотирьох томах на 1214 сторінок Міцкевичевого тексту д-р Бігеляйзен дав 437 сторінок критичного апарату, необхідного для уточнення аспекту хронології творів Міцкевича. Можемо сміло сказати, що майже кожен другий вірш у всій спадщині нашого поета-пророка вимагав критичної праці, відновлення, коректури тексту. Цю роботу, яка під силу хіба цілому колективу дослідників, виконав д-р Бігеляйзен з подиву гідною сумлінністю і пієтизмом до пам'яті геніального поета.

У цілому нове видання творів Міцкевича охоплює 118 аркушів друку, з яких близько 74 аркушів відведено для тексту Міцкевича, а 44 – на критичний апарат, зібраний д-ром Бігеляйзенем...

Як цілком нове, а у зв'язку з бурхливим розвитком у нас фольклористичних студій і дуже бажане, ввів д. Бігеляйзен – сам до того ж видатний дослідник на цій ниві – рубрику “Народні мотиви в творах Міцкевича”⁷.

Не менш похвальною є рецензія Івана Франка на чотиритомне видання творів Ю. Словацького, видавцем якого був Г. Бігеляйзен.

У передмові до цього видання сам видавець наголошує: “Ми намагалися подати читачам твори Словацького в автентичному звучанні, в незаплямованій чистоті, так, як вони вийшли з-під пера майстра”⁸.

Як бачимо із рецензії І. Франка, це завдання доктор Бігеляйзен виконав: “Праця д-ра Бігеляйзена, а також всі заходи підприє-

мства “Польської книгарні” з тим, щоб дати польській громадськості видання творів Словацького, гідне його імені, заслуговують на тим більше схвалення, що в той час, коли для творчості Міцкевича існує спеціальне товариство, Словацьким у нас займаються менше”⁹.

На підготовку нового видання творів У. Шекспіра у часописі “Kurjer Lwowski” Іван Франко знову друкує свою рецензію: “Невтомний д-р Бігеляйзен, ледве відпочивши від праці над видання Міцкевича та Словацького, взявся за нове, не менш почесне діло – видання найвидатніших творів великого англійського драматурга у кращих польських перекладах.

Що ця праця дуже велика і кропітка – у цьому немає жодного сумніву. Її б злякався не один критик та історик літератури, а коли б і взявся за неї, то хіба з свідомістю того, що він береться за працю, якій треба присвятити кілька років. Незвичайна витривалість і працьовитість д-ра Бігеляйзена, його широка обізнаність у польській літературі ХІХ ст. і величезна кількість матеріалів, зібраних ним паралельно при попередніх працях, є за порукою того, що це завдання він виконає так добре, що мало хто з дослідників нашої новішої літератури може у цьому плані змагатися з ним”¹⁰.

Із наведених листів і праць випливає, що Іван Франко цінив Генрика Бігеляйзена як вченого і видавця, як людину високоосвічену і надзвичайної працьовитості.

Повернімося знову до спогадів Г. Бігеляйзена про “свого любого друга Івана Франка”. У них він стверджував, що поляки, навіть образившись на нього за статтю про Адама Міцкевича, шанували його, про що свідчить і те, що на похороні Марії Конопницької, за домовиною якої йшов Іван Франко, важко хворий і немічний, “тоді висів з повозу один польський достойник, обтер Франкові своєю хусточкою з холоду посинілий ніс і завів забутого земляками генія до свого фаєтона.

Ось як шанували Івана Франка чужосторонні люди”¹¹.

Генрик Бігеляйзен в перший день після смерті Івана Франка 28 травня 1916 року прийшов до його дому – дому жалоби, щоб попрощатися зі своїм другом. І ось як згадує у своїх спогадах про це Ольга Роздольська: “Ще ми були в кімнаті, коли ввійшов учитель гімназії, знайомий Франка, Бігеляйзен. Він став біля ліжка і довго-довго вдивлявся в обличчя покійного. В той день мій син, вернувшись із школи, з філії академічної гімназії, розказував, що на годині польської мови Бігеляйзен, зараз як тільки ввійшов у шкільну кімнату, звернувся до хлопців, щоб пішли до хати покійного Франка й подивилися, як лежить найбільший поет України, “такий бідний, як цілий ваш народ”. Ідіть, ідіть, – казав він – запам’ятайте собі до кінця свого життя обличчя цього великого чоловіка”. А після шкільної науки він, зустрівши мого сина на вулиці, сказав, що видно, не гідним ми були мати між собою таку людину, як Франко, коли не вміли краще дбати про нього за його життя”¹².

В архіві Івана Франка у Києві зберігаються два листи Генрика Бігеляйзена до Івана Франка з приводу друку його збірки “*Obrazki galicyjskie*”, які подаємо в українському перекладі.

Лист від 17 червня 1896 року

Коханий Пане!

Хочемо у бібліотеці Мрувкі видати збірку Ваших новел – уривки з фельєтонів “Кур’єра Львовського”, що є у розпорядженні Фр. Баранівського (інженер відділу крайового), який майже щодня буває у книгарні польській.

Отже, прошу зібрати новели, підправити їх, дати їм назву, а видати їх якнайшвидше. Добре було б, якби хтось з Ваших найближчих намалював кілька Ваших силуетів. Очікую якнайскорішого залагодження справи.

Шлю сердечні побажання.

Генрик Бігеляйзен¹³.

Лист від 16 вересня 1896 року

Коханий докторе!

Дав до друкарні Ваші новели – потрібна тільки автобіографія, яка піде на самому початку. Чекаємо на рукопис, щоб вислати його до Кракова.

Сердечні поздоровлення

Генрик Бігеляйзен¹⁴.

Листів Івана Франка до Генрика Бігеляйзена не виявлено. Друзі часто зустрічалися, а тому, очевидно, не було потреби в листуванні. Тим більше що коли Франко поселився у 1902 році на вул. Понінського, а Г. Бігеляйзен мешкав майже поряд – на вулиці Пулавського, 14 (тепер вул. Паркова), то вони не тільки випадково зустрічалися, а й (як згадує Г. Бігеляйзен) часто ходили разом за місто на прогулянки. Під час такої прогулянки на Високий замок вони якраз обговорювали твір А. Міцкевича про постать Конрада Валленрода і його вчинки. Погляди їх розходилися. Як вважав Г. Бігеляйзен, “народ, який стогне в неволі, мусять іноді послуговуватися підступом, коли пробоем не в силі здобути собі свободи”. Іван Франко вважав інакше. Він був “у наукових і суспільних питаннях нечувано впертим, завзятушим. Ніколи не дав нікому переконати себе”.

І таки надрукував у газеті “Die Zeit” свою статтю про А. Міцкевича. Г. Бігеляйзен пізніше дуже жалкував, що затіяв цю розмову про Валленрода, яка спонукала Івана Франка до написання цієї статті, що принесла його другові стільки біди.

28 травня 1916 року Іван Франко помер. Похорон, незважаючи на воєнне лихоліття, був величавий. Газета “Діло” від 02. 06. 1916 року під рубрикою “Між учасниками похорону йшли також колишні польські приятелі покійного” відзначила, що у траурній процесії із сумом за втраченим ступали “начальний редактор “Kurjera Lwowskiego” Болеслав Вислоух, поет Як Каспрович, посол Ян Стапінський, д-р Бігеляйзен...”

Востаннє прощався видатний польський вчений зі своїм великим українським другом.

Г. Бігеляйзен мав двох синів: Броніслава (нар. у 1880 році) і Леона-Владислава (р.н. 1885). Обидва не пішли дорогою батька. Броніслав був інженером, а Леон-Владислав — економістом.

Помер Генрик Бігеляйзен у Львові 1 квітня 1934 року.

Обов'язком українців є пошанувати і згадати добрим словом цього великого польського вченого, який був щирим, добрим другом Івана Франка.

ПРИМІТКИ

1. Бігеляйзен Г. Мої спогади про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. — Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. — С. 295.
2. Там само. — С. 300–302.
3. Там само. — С. 298.
4. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. — Т. 49. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 440.
5. Там само. — С. 474.
6. Там само. — С. 515.
7. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. — Т. 29. — К.: Наукова думка, 1986. — С. 25–28.
8. Там само. — С. 114.
9. Там само. — С. 115.
10. Там само. — С. 171.
11. Іван Франко у спогадах сучасників: — Львів, 1956. — С. 303.
12. Там само. — С. 416.
13. Інститут літератури ім. Т. Шевченка НАН України. Відділ рукописів. Ф.3, № 1613, с. 503–504.
14. Там само. — С. 641–642.

АЛЛА ДИБА

ПРОСТУЮЧИ КИЇВСЬКИМИ СТЕЖКАМИ ІВАНА ФРАНКА

У Києві з іменем І. Франка пов'язано немало цікавих сторінок і стежок. Безперечно, має Київ й певні топографічні згадки про видатного письменника на своїх прадавніх теренах. Отже, маємо ми невеличку затишну вуличку імені Івана Франка у центрі Києва, неподалік від метро "Університет" поряд з центральним корпусом Педуніверситету ім. М. Драгоманова. На цій вулиці міститься, зокрема, Міністерство культури та мистецтв України. Маємо ми і площу імені Івана Франка – нею закінчується вулиця ім. арх. Городецького, яка стрімко піднімається вгору від Хрещатика до Національного академічного драматичного театру ім. Івана Франка, візитною карткою якого, безперечно, є й спектакль "Украдене щастя" з колишнім львів'янином Богданом Ступкою у головній ролі. Праворуч від центрального входу до театру – пам'ятник Іванові Франку.

У центрі площі Франка – старовинний, улюблений для багатьох киян скверик з нещодавно встановленою парковою скульптурою пам'яті видатного українського актора Миколи Яковченка, рідним домом якого багато десятиліть був Театр ім. І. Франка.

Простуючи далі київськими вулицями, зазирнемо до будинку № 97, що на вул. Саксаганського, де бував у друзів Косачів Іван Франко. Серед скарбів фондової колекції Музею – унікальне фото І. Я. Франка, яке зробив колись художник Фотій Красицький,

готуючись до написання портрета Франка. У ті роки Красицький часто використовував новітню тоді методику фотографії під час написання своїх робіт. Фото потрапило до Музею у 1980-х роках від родини художника завдяки старанням колишньої працівниці музею Олександри Іллівни Шалагінової. Літературну експозицію Музею прикрашають перші прижиттєві поетичні збірки Лесі Українки, подаровані колись Музеєві невтомним дослідником української культури, доктором філологічних наук Федором Петровичем Погребенником. Ці збірки, як і найперші публікації творів юної письменниці у галицьких виданнях кінця XIX століття, були освячені іменем Івана Франка. Він же напише декілька аналітичних оглядів та рецензій на її твори.

До речі, останні досить часто згадуються сьогодні нашими літературознавцями, вони критикують Франка за певну упередженість думок, за недостатньо високу оцінку розуміння творчих здобутків і перспектив письменниці, нарікаючи на “сумнівної якості комплімент” про “одинокого мужчину в літературі” в особі Лесі Українки. Зрозуміло, що велике завжди краще пізнається зі значної відстані. Але, як на мене, то основну суть творчого феномену Лесі Українки він таки зрозумів, означивши його як ОДИНОКОГО МУЖЧИНУ У НАШІЙ ЛІТЕРАТУРІ, одночасно окриливши тим молоду письменницю і ненароком образивши її, бо ж зачепив таку болючу для неї струну – її хворобу, а вона ж бо завжди прагла жити так, щоб перемагати біль, вона від своєї біди через творчість постійно злітала *ins Blaui*, і саме це було для неї основним, а не те, що вона слабосила жінка, власне, каліка... у тривіальному побуті звичайної людини. За цю ниточку постійно тягнуть наші войовничі феміністки, не задумуючись над тим, що Іван Франко – дорослий, давно духовно і взагалі всебічно сформований чоловік, з ЧОЛОВІЧОЮ, звичайно, психологією сприйняття світу й людей у ньому. Тонка душевна організація чоловіків – це зовсім інше поряд з тонкою душевною організацією жінок та окремого індивіда кожної статі у огромі людського загалу. Ми дуже різні, ми просто інші. І він, Франко, оцінюю-

чи особистісний і творчий феномен Лесі Українки, справді захоплено поставив юну ще тоді поетесу НА ОДИН РІВЕНЬ З СОБОЮ, громадянином і письменником, чоловіком, назвав її посестрою, гідною величі Шевченка. А ми все шукаємо в тому Франковому висловлюванні якихось спеціально збудованих рифів, прикрих недомовок і чомусь обов'язкових образ!...

Далі, звичайно, вулиця Грушевського, №4. Відділ рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України і його філія зі спеціальним сховищем у Центральному державному архіві громадських об'єднань України, що на вул. Кутузова, №8. Маємо там, зокрема, фонд №2 (Лесі Українки), який налічує 1603 од.зб. У цьому фонді є фотокартка №581. Це групове фото, на якому поруч з Лесею Українкою Катерина та Ілля Трегубови, Олена Пчілка та Максим Мережинський, яке дослідники датують 1904–1905 рр. Воно публіковане, на жаль, з помилковою підтекстовкою в альбомі “Леся Українка. Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях” (Автори-упорядники М. В. Гуць, Н. Л. Россошинська. Вступна стаття Олеся Гончара. Видання друге, доповнене. – Київ: Радянська школа, 1986, с. 131), в якій батьків Антоніну Федорівну та Єлисея Кипріяновича упорядники чомусь сплутали з їхніми дітьми Катрею та Ільком.

Маємо в цьому ж фонді фотопортрет І. Я. Франка 1900-х років (№1179). Маємо там цикл віршів “Сльози-перли”, присвячений Іванові Франку. Автографи є у альбомі “Poesie” (ф.2, № 11, с. 38–39) та окремо (ф.2, № 747, с. 29–32).

На жаль, не зберігся автограф статті Лесі Українки “Не так тії вороги, як добрії люди”, опублікований в журналі І. Франка “Житє і слово” (1897, т.VI, с. 244–250 під криптонімом Н.С.Ж.). Стаття, як відомо, була своєрідним відгуком на статтю Франка “З кінцем року” (“Житє і слово, 1896, т.V, с. 401–407). Не знайдено також і автографів, перекладених Лесею Українкою на російську оповідань І. Франка “Сам виноват”, “Хороший заработок”, “На дне”, “Леса и пастбища”, “История тулупа”, “К свету!”,

що були опубліковані у 1903–1905 роках видавництвом “Донская речь” у Ростові-на-Дону. А яким би скарбом для фонду Лесі Українки були б ці автографи!.. Але маємо автографи окремих листів Лесі Українки до Франка – то вже здебільшого у інших фондах (зокрема, ф.3 (І. Франка), але про нього докладніше можуть розповісти дослідники-франкознавці).

Отже, київські стежки Франка, зокрема у контексті Лесі Українки, нам ще проходити й проходити.

Фонд 28 (Олени Пчілки) який налічує 2396 од.зб., трохи багатший за попередній на матеріали, пов’язані з Іваном Франком. Є, зокрема, стаття Олени Пчілки “Іван Франко та його праця” у двох варіантах. Перший – це автограф у зошиті на 12 аркушів без дати (№ 171). Це спроба літературознавчого огляду творчого доробку письменника, зроблена доброзичливим і прискіпливим оком фахівця, власне нарис “розвитку Франкового світогляду і, в зв’язку з тим, його творчості” (арк.3) у контексті літературного й суспільного розвою України другої половини ХІХ ст.. Зупиняється Олена Пчілка на питанні значного впливу Михайла Драгоманова на формуванні світоглядних позицій Франка, його шлях від “москвофільства” через “народовство”. Розповідає про три арешти Франка, розлуку з О. Рошкевич. Олена Пчілка робить також спробу визначити, “яким саме соціалістом був Франко” (с. 7–8). Зупиняється вона й на побуті, творчому процесі, умовах праці Франка, свідком чого вона сама була: “Роботи було багато! До писання ж умови були найпоганіші. Можна було побачити Франка за роботою при таких оточенні: робочий кабінет, він же й їдальня, і дитячий покій, на колінах менша дитина, а друга стоїть тут же і теж потребує уваги, а батько пише важливу розправу, ще й строчну... Нехай би були побачили тоді Франка ті працівники, що “не можуть працювати інакше, як у своєму затишному кабінеті, при цілковитій тиші і можливому хатньому “комфорті”!..

Дружина Франкова менше всього здатна була достачити той хатній лад, бо була хвора: раз у раз прокидалися в неї початки душевної хвороби, що звело її наостанку в шпиталь яко хвору безнадійно. А Франкові треба було і хотілося – працювати, пра-

цювати! Окрім писання, треба було правити ще і коректу свою й інших видань, листування... Коли Франка спитав якось приятель, як він може так багато працювати, він відповів жартом: "Що ж! Не дармо ж мій батько був ковалем, славним на всю сільську округу! Треба ж і мені працювати в моїй літерацькій кузні!..". Одного часу, проживаючи в домівці дуже темній (задля її дешевости), Франко мало не осліп... А працював!.. та ще як доладно!.. (арк. 8–9).

У статті дано досить широку й посутню характеристику усіх жанрів літературної та наукової творчості Франка.

Маємо тут цікаві спостереження Олени Пчілки щодо мови Франкових творів, наголошуючи на тому, що "розгляд її приводить до цікавого висновку. Почавши в значній мірі з "язичія", уживаючи й потім немало галицьких провінційлізмів, Франко поєднав, однак, свою мову з мовою кращих письменників українських, виробивши таким чином добірну альмагаму галицько-українського словесного скарбу. Приклад, гідний наслідування!.. (арк. 11, зворот).

Продовжує цей сюжет одиниця збереження №172. Вона – уривок чернетки статті Олени Пчілки про Франка з відірваною частиною рукопису вгорі. Два невеликі аркуші з двома абзацами тексту. Перший – про вплив культури польської на українську культуру, а другий – роздуми про власне Франкову творчість.

Маємо також загальний зошит на 28 аркушів (21 з яких чистий) з виписками з газет та журналів, зокрема з деяких віршів І. Франка збірки "З вершин і низин" (№23). Автограф дослідники датують 1928 роком. Ймовірно, виписки робилися саме тоді, коли Олена Пчілка працювала над названою вище статтею про Франка.

Відомо, що Олена Пчілка неодноразово бачилася з Іваном Франком та Ольгою, листувалася з ними. У фонді Олени Пчілки зберігається її лист до Ольги Федорівни Франко без дати, автограф на двох аркушах (№514). Лист цей досить цікавий, торкається видавничо-творчих проблем. Датувати його можна приблизно 1890-ми роками, ймовірно початком 1890-х. Ось цей текст:

“Мила Ольга Федоровна!

Будьте ласкаві, пришліть ще кавалочок голубої (ясноблакитної) бумажки для обложки, бо ся, що Ви прислали, сивенька, – не сподобалась. Може, блакїтна буде краща!

Та ще прошу Вас, пришліте перший аркуш “На крилах пісень” нам, бо у нас його нема (я послала давно Комарову); тим часом сего першого аркушу нам треба, бо без него не можна зробити оглавлення, котре я пришлю разом з коректурою і з оглавленням.

Итак жду вкупі:

1) першого аркушу “На крил.”

2) кавалочка паперу блакїт...

Гейне першу половину одержали. А різдвяні ваші пакети, значить, згорїли (6 арк. і лист). Останній же пакет з 6-им арк. і корект[урою] дійшов, за яким часом пришліте і Гейне 2-гу частину (як будете висилати кінець “На крилах пісень”).

Комарову з того примірника “На крилах пісень”, з котрого пришлете нам перший аркуш, пошліте решту (5 аркушів дальших), бо він має тільки один (перший) аркуш “На крилах пісень” і дуже хоче мати далі. Гейне ж він получив цілого, тоді як Ви послали. Багато маю Вам писать, але то потім. А тепер дуже спішуся.

Дорочки портрета Perezнімали ще, ще не готові другі фотографії [?]

Жду дуже пакети з тим, о чім прошу.

О[лена] Пч[їлка]”.

Маємо також чотири листи Ольги Франко до Олени Пчілки (№ 1434–1437). Вони датовані 1891 роком. Торкаються проблем суспільних, літературних, родинних. Обговорюються питання про фотографії (віденські та львівські), нові публікації, згадується Леся Українка та адреса проживання Франків – вул. Зибликевича, ч.10 (лист від 12 квітня 1891 р., од. оз. 1434), про пошуки нового помешкання і можливого місця проживання на вул. Зелений, опис подорожі п. Ольги з дітьми, очевидно, з Колодяжного додому, згадуються жіноче віче та його рішення, Наталя Коб-

ринська, Софія Окуневська, "Перший вінок" (лист від 16 вересня 1891 р. – од. зб. 1435); про родинні новини, про поїздку до Колодяжного, про Шухевича, Озаркевич, жіночі видання (лист від 25 листопада 1891 р. – од. зб. 1436); узгодження проблем майбутньої поїздки Франків до Колодяжного, спогади про поїздки до родичів І. Франка на село і т.ін. (лист датується дослідниками за травень 1891 р., вказана адреса "Зибликевич, ч. 10" – од. зб. 1437). Його, думаю, варто навести повністю:

"По вашемо* 6-го, по нашему 18.

Значить, за тиждень + 4 дні ми з Вами побачимось.

Многоуважаемая и дорогая Ольга Петровна!

Ваш лист відобрала-м і зараз же відповідаю, бо маю потребу засягнути від Вас деякі інформації. 1) Кілько часу їхати до Вашого села (Ви пишете, що о 6-ій були-сте в Ковелі, а звідтам просто до Вас? Значить, в Радзивилові треба брати білети до Ковеля – остання станція?). В дорозі ми маємо бути ніч і без цілий день? Не знаю зовсім, яке їджене брати на такий довгий час і як по дорозі обійтись без молока для найменшого. Тепер же ви пишете, щоб я не брала відси служниці, то мав би хіба чоловік нас відпровадити, бо я сама не дам собі ради в дорозі з малими дітьми, а чоловіку знов урльопу можуть не дати – до границі він мене відпровадить, а там як? Ще одно питанє. До якого року в Росії треба брати білети дітям?

От наразі усі питання. Если Ви будете ласкаві відповісти мені сего тижня, то на другий в понеділок я подаюсь за паспортом, а в п'ятницю 17 виїду з дітьми, значить в Ковелі буду в суботу 18 мая по старому стилю. Мене дуже тішить провести літо у Вас, о скуке за великим містом і мови не може бути. Попередні два літа я була на селі у родичів чоловіка у селян, де газети і листи приходили раз на тиждень, а товариства навіть межі селянами не можна було знайти, бо вони цілий день були в роботі.

*Має бути, мабуть, літера "у".

Тільки далека дорога мене дуже страшить, і ніяк не можу рішитись їхати без служниці. Мої діти дуже до неї привикли, а без неї я буду мусіла з ними нянчитись сама.

Що Ви мені на то порадите? Мій чоловік тепер в Празі на з'їзді Молодо-Слов'ян. Після його повороту я зараз же збираюсь у дорогу.

Цілую і обнімаю Вас і Лесю.

Ваша *Ольга Франко*

Зибликевич

ч. 10".

Надзвичайно цікавий відгомін вражень подорожі у листі від 25 листопада 1891 р.: "Кстати, знаєте, ту телеграму, що посилався Дідові, дістала я через Саню з додатком виговора, а сестричка моя насправду не приїхала тоді в Колодяжне через переполох, котрий зробився коло них з приїздом нашої фамилії в Росію. Коло колегії навіть в Пожариц. [?] стояла варта, чи не піде? А він (таке страшидло?) тим часом спокійненько ловив в'юни в Колодяж[ному] і Санічка, не хотючи пошкодити фамільним інтересам і т.ін., – не приїхала.

Як же Леся приїхала з Криму чи хто за нею їздив? Хотілось би мені дуже поглянути раз з Вашого балкону, певно, звідтам мусить бути веселіший вид. По правді сказати, околиці Ваші найбільше в сторону млина [?] роблять дуже неприхильне враження. Після наших мальовничих гірських країн Ваша рівнина, та й ще болотяна, действует пригноблюючи, а ще більше як обгорнуть навколо тумани, а тут ще нема любої Пані, Ольги Петровни, до розмови. Ей-Богу признаюсь, що я так останніми днями привикла до Вас, що лишитися хвилини без Вас було мені дуже прикро, і я як тільки Вас не находила в дому, лазила, питала і шукала, поки не знаходила, як чоловіку буває потрібна вода (найбільше після чогось соленого), так мені було миле, пожаданне Ваша присутність" (од. зб. 1436, арк.1 і зворот).

А ось опис повернення з Колодяжненської подорожі: “Оглядаюсь я в вікно: станція Броди, на пероні чоловіка нема. Панство Сулковські помагають мені вилізти, шукаю чоловіка в цілім вокзалі, нема! ну, клопіт, але пані намовляють мене їхати до отелю, і через 10 минут ми сідаємо до фіакра, а ще через 10 в гостиннім жидівським отелю. Ніч переночувалисьмо спокійно, а на другий день о 3-й були у Львові і застаємо чоловіка спокійно читаючого Софокля. Об’яснилося, що він виїздив таки в суботу нам назустріч, але чекав щось між четвертою і надвечір (а наш поїзд спізнився на годину), там же, на двірці в 1-ій класі, заснув. Прокинувшись квадранс [через 15 хвилин. — А.Д.] по наших приїзді, він вискочив на перон, увидів якийсь потяг, але вже темний, пристиглий. Питає, чи то російський. “Tak jest,” — відповідають, а “Czy pan nie widział mojej żony z dziećmi?” — “Nie”. — І він, намірившись, тої ж ночі чкурнув до Львова. А нас на другий день провожав шеф поліції, і, тронутий плачем дітей, нас проводив, дітям купив яблук, сливок, цукерок і усадив нас до вагону і навіть просив кондуктора не давати до нашого купе нікого. Його обов’язком єсть оглядати всіх приїжджаючих паспорти. Підійшов він і до нас з урядовим питанєм: “Z kond pani jedzie i do kond. Jak się pazywa, a пізнавши, що наш тато і чоловік ten, со ргасије ргзу Kurjerze, розсипався в любезностях. От Вам і кінець нашої Франкіади” (од. зб. 1435, арк.1 зворот — 2 зворот).

Крім того, у листі від 25 листопада є дуже симпатична згадка про Лесю Українку: “Лесина новела піде, здається, там, а що до видавництва, тут стихів Лесі, то чоловік хоче окремо написати, а також і витулковатися о листі неfortunно доставшуюся Вашей відомости” (од. зб. 1436, арк. 2).

Маємо також дев’ять копій листів Івана Франка до Олени Пчілки (од. зб. 2287–2295). Зупинятися на них у цьому тексті не будемо. Доцільніше, мабуть, зробити це дослідникам, зокрема тим, хто вивчає і публікує самі оригінали цих листів.

У фондї Олени Пчілки маємо також чотири листи Антоніни Трегубової, рідної сестри дружини І. Франка Ольги Федорівни,

як побутового, так і творчого характеру, у яких є немало сторінок, присвячених Ользі та Іванові Франкам. Два з них написано українською мовою, два – російською, але останній з просторими цитатами українською (од. зб. 1421–1424).

Отже, 1421

"28-го мая 1901

Вельмишановна Ольга Петровна!

У Києві Ви дозволили мені заслати до Вас накладну на ті манатки, що послані до Гадяча; засилаю її Вам і вперед прошу пробачити, що нароблю цим Вам клопоту. З тим умісті дуже прохаю Вас сказати тій дівчині Палажці, про яку казав мені Петро Антонович, що вона згодня стати до нас на літо, щоб вона не наймалась нікуди й що з першого числа вона вже у нас лічиться за слугу. Коли приїдемо і сама не знаю: все тепер залежить від Катрі; як вона появиться тут, зараз же і рушимо у Ваші хороші місця.

Всього Вам найкращого од мене і чоловіка

Ваша А. Трегубова".

№ 1422

"17 травня 1906 р.

Вельмишановна Ольга Петровна!

Так я і не бачилась з Вами перед тим, як Вам виїздити до Гадяча, не зібралась зайти і до Ваших, щоб переказати, що ми можемо прийхати до Зеленого Гаю тільки в перших днях іюня; то вже листом цим віщаю Вас про годину нашого приїзду і прошу Вашого дозволу раніш приїзду прислати (?) наші пожитки.

Мабуть, тепер вільми гарно у Гаю, а у нас така спекота, що часом і дихати нічим; що тільки й піддержують дощики, що частенько перепадають.

Бувайте живі-здорові; всі наші вам низенько уклоняються

Ваша А. Трегубова".

№ 1423

"19/ УІІ [без вказівки року. – А.Д.]

Многоуважаемая и добрейшая Ольга Петровна!

Примите от меня сердечную благодарность за хлопоты, которые Вы взяли на себя, устраивая мою рукопись. Вам, вероятно, уже Михаил Богданович говорил, что когда я была в Киеве, письма были со мною, то Миша все их мне перечитал, в них, кроме жалобы на Ольгу, есть ещё жалобы на Михаила Сергеевича Грушевского, который идею Франка осуществил раньше, и Франко должен был молчать. Переписка сохранилась только от 1901 года до 1907 года, время, когда супруги ссорились, так что предавать их гласности не резон. Спасибо Вам за сердечное отношение к Оксане; могу сказать с удовольствием, что и она питает нежные чувства к Вам. Слава Богу, наши уже дома, и хозяйственные обязанности меня не касаются. Когда я была одна, то все Вас згадувала, как Вы жили сами в Гадяче; первый день сварила себе обед, а потом решила, буду как-нибудь, не стоит так много времени затрачивать на себя, и была на молочной диете; ну теперь нас пятеро, то стоит хлопотать.

Все наши шлют Вам сердечный привет и пожелание всего доброго.

Глубокоуважающая Вас *А. Трегубова*".

Цікавим для дослідників є лист, у якому йдеться про останні хвилини життя Івана Франка у сприйнятті Ольги Франко та її родичів.

№ 1424

“6/X [? – цифра місяця написана нечітко, року взагалі не вказано, але це, очевидно, 1916 – після 28 травня, літо або осінь, чи початок 1917... – А. Д.]

Многоуважаемая Ольга Петровна!

Большая неприятность заставила меня в августе месяце быть в Киеве, я и у Вас была, никого не застала. Вам, вероятно, говорила Ваша хозяйка. Дорочка была на службе, тот факт, что Дора служит, меня очень порадовал. Мне очень хотелось повидаться с Вами, да не удалось. Хотела Вам сообщить, как писала Ольга, о последних минутах Франка. Пишу Вам так, как она мне писала: за день до смерти прийшов священник і питає Франка: “Ти віриш у Бога?”. А Франко відповідав: “А ви, Отче, вірите?” – “Тут я прийшов не на те, щоб ти мене сповідав”, – і почав Франка сварити. Франко каже: “Я такого сварливого Вашого Бога не хочу”, – і показав йому на двері; той вийшов. Покликали уніатського; Цей рівно ж питає: “Ти віриш у Бога?” – і почав його лаяти: “Ти, похристе, ти жив з жінкою нешлюбною” і т.д. Франко і його викинув за двері.

Ольга добавляет: дивно, що якраз перед його смертю йому православна Росія прислала купу грошей, як би тими грішми хотіла купити у него його душу.

Может быть, для Вас это сообщение и не представляет интереса, но мне очень хотелось его Вам сообщить; весною была в Киеве, видела Вас, могла бы Вам об этом порассказать, но забыла. Приехавши в Борзну, взяла перечитывать письма Ольги, чтобы их сжечь, перечитывая, нашла описание последних минут Франка.

Мне хочется Вам написать, чтобы просить Вас похлопотать у М. С. Грушевского за мою рукопись; будет ли она напечатана, получу ли я за неё гонорар и когда? Мы так нуждаемся и мне так тяжело, что я ничем не могу помочь Катре.

Как вы себя чувствуете? Как-то нам писала Мария Вильямовна [Кістяківська-Беренштам. – А. Д.], что Вы были у них и привез-

ли им сноп цветов, так что они сделали несколько чудных букетов. У Вас действительно роскошный уголок и я видела — чудные цветы.

Пожалуйста, передайте Вашей семье и семье Дорочки мой и Катрин сердечный привет.

Пожелав Вам всего доброго, остаюсь
уважающая Вас

А. Трегубова”.

Зберігся також надзвичайно цікавий лист Єлисея Трегубова до Олени Пчілки з приводу свята — відкриття пам’ятника Іванові Котляревському у Полтаві 1903 року.

№ 1425

“Вельмишановна Ольга Петровна!

Оце зараз прочитав у “Волині”, що полтавці надумались о “необходимости наилучшим образом обставить торжество”, а як у них грошей бракує, то і “вечер в память Котляревскаго и литературно-музыкальное утро сделать платным”, обіду не робити — це все ще нічого. А от вони думали, що всім гостям будуть видавати білети на вхід на торжество, а за тими білетами треба приходити у просвітительний дом, — це вже трохи занадто погано, бо думав я приїхати прямо на відкриття, а тут ще приходиться бігати та шукати. Найголовнішою же притикою цього діла єсть питання про помешканнє: Симиренко телеграфував до якогось готелю, щоб на дні свята йому залишили номери, а йому одповіли, що уже всі номери забрані. Чи то будемо ми сидіти на вулицях?

В тій же “Волині” додається, що промову скаже Стешенко, а Лисенкові дозволено наняти [?] і привезти оркестр.

Як Ви думаєте про ті пакосні білети? Я вже починаю міркувати, чи не пересидіти цих свят на Базаковській (тобто у Києві. — А. Д)? А Вам раю, поки у Вас єсть знакомі, то напишіть, щоб

такого білета Вам добули і прислали, щоб потім не бігати по-дурному. Сказано, що полтавці таки глупорождені – замість того, щоб прислати і білети разом з запрошуваньєм, вони он яку пакость видумали!

Всього Вам хорошого: низький уклін од мене і Ілька славному Зеленому Гаю.

Ваш Є. Трегубов

24 августа 1903”.

І ще один, останній на сьогодні, штрих: остання, весняна 2001 року, сесія селищної ради у приміському селищі Буча під Києвом за ініціативи Бучанської філії Союзу українок вирішила назвати вулиці іменами В'ячеслава Чорновола, Левка Ревуцького, Лесі Українки, Івана Франка. Київ і Київщина вшановують пам'ять вченого, письменника, громадянина Івана Франка.

Отець Іполит Сас Погорецький

Отець Іполит Сас Погорецький (в центрі) з синами (зліва направо) Юрієм, Олександром, Романом і Євгеном

У Бродках. Отець Іполит Погорецький (зліва направо) з дружиною, дочкою Стефанією, синами Юрієм і Романом (внизу посередині) та сусідськими дітьми

Іполит Погорецький (у центрі) з друзями. Велдіж, 1930 р.

*Сини Іполита Погорецького
(зліва направо) Юрій, Олек-
сандр, Роман, Євген.
Жовтень, 1916 р.*

*У Велдіжжі. Іполит Погорецький
(другий ряд, другий справа) та
Олександра Трешньовська (по-
середині першого ряду), 1930 р.*

Юрій Погорецький (у центрі) з дружиною та ріднею

Пам'ятна світлина учасників з'їзду родини Погорецьких у Білині Великій. 18 серпня 1935 р. У центрі (другий ряд) – о. Петро Погорецький з дружиною

Олександр Іполитович Погорецький. 1927 р.

*Отець Михайло Трешньовський,
парох Щирця*

*Амелія Трешньовська, дружина
пароха Щирця о. Михайла Треш-
ньовського*

*Євген Трешньовський, лікар зі
Щирця, – брат Олександри По-
горецької*

*Олександра (з Трешньовських)
Погорецька. 1 листопада 1928 р.*

*Марія Гнатівна Колцуняк (Кузь-
ма)*

*Орест Кузьма, чоловік Марії
Колцуняк*

Остап Нижанківський

Генрик Бігеляйзен – польський літературознавець, критик, етнолог, педагог

Помешкання Остапа Нижанківського в Завадові, де гостював Іван Франко

*Ганна Франко з синами Тарасом і
Мироном*

*Ганна Франко (на передньому пла-
ні; у подарованій білій свиті, ро-
боти С. Кульчицької) з працівни-
ками Музею І. Франка. 1967 р.*

Лариса ЧЕРНИШЕНКО

ЛИСТИ ОЛЬГИ ХОРУЖИНСЬКОЇ ДО ІВАНА ФРАНКА

Епістолярна спадщина будь-якого письменника минулого є цінним джерелом у вивченні його літературної творчості, пізнанні особистості. Немалу роль відіграє і дослідження епістолярного масиву адресатів даного автора, оскільки надає додаткову можливість багатограннішого осягнення його внутрішнього світу, точнішого відтворення окремих фактів життя, реальних історичних подій, встановлення чи уточнення датування тощо.

Предметом нашого зацікавлення стало неопубліковане дотепер листування Ольги Хоружинської з Іваном Франком, яке, гадаємо, не лише розширює існуючі уявлення про дружину геніального письменника, а й додає штрихів до його власного портрета. Раніше ім'я Ольги Федорівни Хоружинської (яка народилась у дворянській сім'ї, зросла і стала особистістю у Східній Україні в другій половині минулого століття) згадувалось здебільшого принагідно, коли йшлося про одруження І.Франка. Детальніше на постаті цієї жінки зупинялись лише Роман Горак (Тричі мені являлася любов. – К.: 1983. – С.119–151), Ярослава Мельник (З останнього десятиліття Івана Франка. – Львів. 1999. – С.83–92), Іван Денисюк (Франки в гостині у Косачів на Волині //Українське літературознавство. – 1992. – Випуск 56. – С.120–122; Дворянське гніздо Косачів. – Львів. 1999. – С.193–201).

“Листи, – як слушно наголошували в короткому історичному нарисі “Епістолологія” Ірина Войцехівська та Володимир Ляхоцький, – надзвичайно рухливе джерело. На його форму, змістову

насиченість, систему використовуваних культурних символів, мовні особливості впливає багато факторів, зокрема час написання листа, історичне середовище, характерні для даної епохи форми епістолярного етикету, теорія епістолярного стилю, функціональне призначення епістолярії і, зрештою, індивідуально-психологічні особливості автора та адресата” (1998, С.20).

Отож насамперед окреслимо хронологічні межі аналізованого листування: це – 1885–1891 рр., що охоплюють лише перші п’ять років подружнього життя родини Франків і матеріалізуються в 29 листах О. Хоружинської до нареченого та чоловіка, що зберігаються у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Дев’ять листів були надіслані Івану Франкові з Києва, один з Відня, чотири зі Львова (два до Тернополя, один до в’язниці та один до Відня), чотири з Болехова, сім з Нагуєвич, чотири з Колодяжного.

Дане листування, на нашу думку, не було дотепер видрукуване через неймовірну трудність у розшифруванні та відтворенні текстів, котрі писалися, так би мовити, українсько-російською мовою. У першому ж листі, написаному 12 вересня 1885 року, Ольга Хоружинська вибачалася перед І. Франком за свою “мішанную мову” і пояснювала, що не звикла виражати думки письмово українською мовою (фонд 3, одиниця збереження № 1615, с. 270)¹, звісна річ, оволодіти українським словом за умови його заборони відомими царськими указами було не так легко. Тому, напевне, наступні три листи (№ 1615, с. 293-296, с. 321-323; № 1603, с. 863-866) і були написані вже виключно російською мовою відповідно до тогочасних граматичних норм – з уживанням “ъ” та літери “ѣ”. У листі від 9(21) лютого 1886 р. (№ 1608, с. 105) знову читаємо: “Почала я было до Вас писать по украинскому, а как начнешь писать – совсем выходит не то”. Надалі О. Хоружинська все ж намагається писати українською мовою, але в її листах часто зустрічаються російськомовні вкраплення (у вигляді літер, слів, словосполучень і цілих речень), позбутися яких вона

¹ Далі у посиланнях зазначатимемо тільки номер одиниці збереження та сторінку.

так ніколи і не змогла. На думку спадає образ Софії Налепінської, яка, цілковито перейнявши триб життя і творчості чоловіка, проживши не один рік на Україні, у своїх листах все ж вживала польські слова і граматичні форми (Г о р б а ч о в Д м и т р о . Листи-спогади Ганни Печарковської про Бойчука і бойчукістів // Київська старовина. – 1999. – № 6. – С.146–149).

Готуючи аналізоване листування до друку, ми повністю зберігаємо авторське написання текстів і вдаємось лише до пунктуаційних змін задля поліпшення його читабельності. Винятком є лише повсюдна заміна малої літери “ять” (через її відсутність у комп’ютері) на “є”. До листів додається відповідний коментар.

У наступному випуску “Наукового вісника” маємо намір опублікувати та прокоментувати листи О.Хоружинської до І.Франка 1892–1914 рр., їх налічується 50. І лише тоді нам вдасться максимально наблизитись до розуміння особистості цієї жінки, до найточнішого відтворення її портрета (з багатьма маленькими штрихами, різними відтінками та напівтонами), а відтак – і до ширшої вступної статті з аргументованими висновками.

1885

№ 1

[Київ], 12-го Сеньтября 1885-го года

Шановный добродію!

Вашого листа я вже давно одібрала, але звіняйте, що й досі не одвітила, прійшлося довгенько подумати надь Вашимъ запитаннямъ¹. До того жъ міні хотілось дати Вамъ более или менее благопріятный одповідь. Къ сожаленію моему, теперъ я не могу Вамъ сказать ничего другого решительно. Какъ только то, що ві[д] вашого предложенія я не одказуюсь. Решительной мой ответъ зависить отъ некоторыхъ обстоятельствъ. У мене йе родычъ², безъ согласія котрого я бъ не хотіла сама рішати свою

судьбу. Вінъ живе въ Одессі, и переписка може продлится на некоторое время. Засимъ, до окончательного рѣшенія сего вопроса, желаю Вамъ всякаго благополучія. Міні дуже неловко передъ Вами за мою мішанную мову. Я хотъ и разибрала Вашего листа, але все же свою мысль выражать на бумази по украиньскому ще не привыкла. Остаюсь уважающая Васъ

Ольга Хоружинская.

Друкується вперше за автографом (№1615, с.269–270).

№ 2

[Київ], 11-го Октября 1885-го года

Опять я виновата передъ Вами и даже не найду оправданія. Если мое замедленіе къ ответу³ и можно объяснять чѣмъ нибудь, такъ только тѣмъ, что я вообще какъ то мало способна къ переписке. Отъ дедушки, моего родыча, ответъ полученъ⁴ Васъ въ вашѣмъ предположеніи отчасти угадали, а отчасти и нѣтъ. Для меня переписка съ дедушкой имѣетъ больше нравственное значеніе. Я хотела въ этомъ случаѣ спросить только его совета. А вопросъ денежный у насъ съ нимъ давно рѣшенъ. Дедушка отвѣтилъ, что совѣтовать мнѣ онъ затрудняется, такъ какъ не знаетъ Васъ; но причѣмъ высказываетъ свое неудовольствіе въ томъ, что мнѣ прійдется уезжать за границу. Кажется, теперь на некоторые изъ его вопросовъ о Васъ я съумею отвѣтить полученными отъ Васъ свѣденіями. Можно ли будетъ Вамъ самимъ списаться съ дедушкой – я, съ Вашего позволенія, спрошу у него. Ваша правда, письмо Г-жи Кобриньской⁵ сначала меня удивило, а потомъ я чуть не расплакалась надъ нимъ. Мнѣ ужасно стало досадно на свою неспособность, тѣмъ более, что это предложеніе было сделано по Вашей рекомендаціи. Я рѣшительно не нахожу въ себѣ никакого таланта къ литературной деятельности: у меня нѣтъ ни свѣденій необходимыхъ, ни слога, словомъ, ничего того, что требуется въ этомъ случаѣ. Мнѣ кажется, что для меня самымъ подходящимъ деломъ было бы занятіе въ школѣ. Только не знаю, не

будеть ли затрудненія въ томъ, что я не владею ни польскимъ, ни галицкимъ языками. Е[лисей] К[иприянович]⁶ поручилъ мнѣ поблагодарить Васъ за полученную имъ книгу⁷ и передать Вамъ отъ него поклонъ. Мнѣ Е[лисей] К[иприянович] давалъ читать эту книжку. Она мнѣ очень понравилась живостью изображенія; типъ учителя тирана производитъ очень тяжелое впечатлѣ[ніе] и заставляетъ желать много лучш<е[го]>. Впрочемъ, можетъ быть мое мнен[іе] и не у мѣста, во всякомъ случае извиняюсь заранее.

Остаюсь уважающая Васъ

Ольга Хоружинская.

Публікується вперше за автографом (№ 1615, с. 293–296).

№ 3

[Київ], 19-го Ноября 1885 года

Любезный друг.

Вы меня и не думали ничемъ обижать, а след[овательно] и мнѣ не съ чего было сердиться. Не писала я Вамъ потому, что никому не писала. Но такъ какъ мнѣ теперь немного лучше, да и больше для того, чтобы успокоить Васъ, пишу несколько словъ. Да притомъ же я у Васъ еще въ долгу — за мной отвѣтъ на Ваше предпоследнее письмо⁸. Свадьбу нашу я просила бы Васъ отложить до Іюня мѣсяца. Къ тому времени будутъ все свободны, да и дедушка обещалъ пріѣхать въ Кіевъ. Я хочу этимъ воспользоваться и просить его быть у меня посаженнымъ отцемъ, если онъ согласится.

Вы меня просили еще написать что нибудь про мою родню и про меня самое. Изъ родныхъ моихъ я только и знаю семью Ел[исея] К[иприяновича], въ которой мнѣ теперь приходится жить, да дедушку. Есть у меня много другихъ родычей, да знакомство у насъ съ ними очень короткое. Оно ограничивается только <темъ>, когда они пріѣзжаютъ въ Кіевъ, то мы обязываемся проводить ихъ по всемъ церквямъ и монастырямъ. А родителей

у меня давно нѣтъ⁹. Писать о себѣ, что бы то ни было, я, право, затрудняюсь. Вообще трудно само[й] о себѣ говорить чистую правду, а еще у кого до <тогож> слишкомъ развито себялюбіе, то еще труднѣе. Въ этомъ случаѣ другіе могутъ и вернѣе сказать. Мнѣ очень было бы интересно знать, кто даетъ Вамъ обо мнѣ характеристику и насколько она можетъ быть верна.

Мнѣ кажется, что больше узнать* другъ друга только таки, когда встретимся, свидимся; а до тѣхъ [пор] желаю Вамъ пребывать въ полномъ здравіи и благополучіи.

Остаюсь съ уваженіемъ къ Вамъ

Ольга Хоружинская.

Друкується вперше за автографом (№ 1615, с. 321–323).

№ 4

[Київ], 21 грудня 1885 р.

Ваши оба письма я получила¹⁰, но по своей винѣ приходится на нихъ отвечать разомъ. Прежде всего позвольте поблагодарить Васъ за карточку. Къ сожалѣнію, я не могу вамъ ответить тѣмъ же. Теперь у меня нѣтъ моей, а некоторые обстоятельства не позволили сейчасъ сняться. Не считая себя вправе удерживать вашу карточку, покуда не пошлю вамъ своей, я решила еѣ передать Ел[исею] Кипріяновичу.

Спешу успокоить Васъ относительно моего здоровья и дать известіе о родѣ моей болезни. У меня была невралгія, признаюсь, она сопровождается присквернѣйшимъ состояніемъ духа. Не писала я Вамъ изъ боязни заразить Васъ моимъ настроеніемъ, но, судя по вашимъ письмамъ, вижу, что вы не можете похвалиться лучшимъ, разъ позволяете такимъ думамъ помещаться в вашей головѣ. Вы, конечно, скажете, что я въ томъ виновата, но позвольте и мнѣ Вамъ сказать кое-что въ свое оправданіе. Не пишу я Вамъ часто потому, что положительно стесняюсь за содержаніе своихъ писемъ. Ну что мнѣ Вамъ писать о себѣ, что Васъ,

* Має бути “узнаєм”.

собственно, можетъ интересовать? О своемъ житъе-бытѣ я решила, да это вамъ и не безизвѣстно. О Васъ, что я хотела знать, узнала отъ Елисея Кипріяновича, родъ Вашихъ занятій мнѣ извѣстенъ; я не знаю Вашихъ привычекъ, Вашей натуры, ну да съ этимъ, мнѣ кажется, будетъ еще время познакомиться. Согласитесь сами, что у меня болѣе интереса съ теми людьми, съ которыми я жила до сихъ поръ. На счетъ будущаго у меня не является решительно никакихъ сомнѣній. Можетъ быть, отъ моего поверхноснаго взгляда на жизнь, я этого не знаю. Видите, въ то время, когда Васъ мучаютъ всевозможныя сомнѣнія, у меня нѣтъ и тени ихъ. Отсюда ясно, что наши взгляды куды какъ расходятся. Конечно, при такомъ положеніи вещей намъ лучше разойтись не сходявшись, чтобъ потомъ не пришлось жалѣть обоимъ.

Изъ всего этого выходитъ, что я слишкомъ опрометчиво дала свое согласіе, на что Вы мнѣ и указываете. А я вамъ скажу — нѣтъ, у меня было слишкомъ много времени, чтобы обдумать все. Я прежде всего обратилась къ моему разсудку. О сердце я ничего не буду говорить, оно мнѣ тогда ничего не говорило и теперь молчитъ. Не думайте, что меня прельстило въ этомъ случаѣ только одна внешняя обрядовая сторона. Это пустяки, разъ я задалась преслѣдованіемъ другихъ болѣе важныхъ целей, то это въ сторону. Симпатіи мои всегда болѣе лежали къ малорусскому народу. Галичина была для меня чѣмъ-то идеальнымъ. Лекціи профессоръ въ этой области всегда приковывали мое вниманіе. Мнѣ интересно было познакомиться съ дѣйствительной жизнью Галичанокъ, положеніе которыхъ тамъ гораздо лучше, чѣмъ наше. Прошлѣе лето я собиралась ѣхать въ Галицію, но необходимость поправить немного свое здоровье и представившійся случай заставили меня ѣхать въ Крымъ. Следовательно, даже переездъ мой въ Галичину меня не пугалъ очень. О томъ, какъ мнѣ придется жить съ Вами, я не задумывалась. Мнѣ казалось, что хорошо узнать другъ друга изъ переписки нельзя, а приноровится легче при известной доли уступчивости. Въ общемъ мы, кажется, немного сходимся. Вы любите науку, а я съ охотой слушаю теперь высшіе науки. Вы трудитесь на пользу другихъ, и я по мѣрѣ силъ

стараюсь... Въ этомъ мы помехой другъ другу не можемъ быть. Такъ мнѣ кажется, можетъ, въ действительности оно не такъ. Какъ видите, я Вамъ не навязываюсь, я и сама съумею жить и зарабатывать себе кусокъ хлеба. По-моему, остается одно, если при таком[ъ] порядкѣ вещей Вы желаете отказаться от[ъ] своей мысли, то я Васъ не удерживаю. И лучше будетъ, если мы дадимъ другъ другу покой и разстанемся навсегда.

У насъ скоро начнутся праздники; жаль, что ваши начались именно тогда, когда чувство сообщаемое праздниками не сознавалось нами, и я не поздравила васъ вовремя и какъ следуетъ. Теперь ужъ это поздно. Остаюсь

Ольга Хоружинская.

21-го Декабря 1885-го года.

Публикується вперше за автографом (№ 1603, с. 863-866).

1886

№ 5

[Київ] , 9 лютого 1886 р.

Вы, вероятно, получили книжки, объ остальныхъ книгахъ я тогда ничего еще не узнала, а потому и не писала вамъ. Журналь "Дело"¹¹ у насъ совсемъ запрещено, въ одномъ магазине мнѣ удалось просмотрѣть несколько номеровъ за 1878, но ни в одномъ изъ нихъ я не нашла статьи М.Т[олмач]ова¹². Русск[ий] Арх[ив]¹³ и Славянск[ий] Сборн[ик]¹⁴, вероятно, прійдется вамъ выписать изъ Петербурга. О ценѣ посланныхъ мною вамъ кн<игъ> не извещала я, боясь, что въ такомъ случаѣ вамъ прійдется ихъ долго ожидать. Если этихъ денегъ у васъ нѣтъ, то и после можно будетъ расчитаться. Елисей Кипріяновичъ просилъ предупредить Васъ, что онъ до сихъ поръ не получилъ 2-го № "Зорю"¹⁵. Если васъ это не затруднит, такъ будьте добры и сделайте распоряженіе,

какое вы найдете возможнымъ. Про Шевченка будетъ написано въ непродолжительномъ времени¹⁶, а про адрес онъ самъ скажетъ.

Ваше метрическое свидетельство я передала Е[лисею] К[иприяновичу], а онъ обещалъ при первой же возможности распросить у знакомого священника. А вы распросите у вашего попа, нужно ли вамъ еще какое нибудь свидетельство?

Ти книжки, що мы привезли (безъ надписи), назначались сичовикамъ¹⁷. Если вы увидите г. Терлецкого¹⁸ (въ чемъ нѣтъ, конечно, сомнѣнія), то попросите его отослать ихъ по назначенію.

Вотъ еще къ делу, чтобъ не забыть, потрудитесь мнѣ прислать 1 экземпляръ Гуцула и Гуцулку¹⁹. У насъ былъ Нечуй Левицкій²⁰, видѣлъ, и присиль* меня достать ему 1 экз. черезъ ваши руки. Книжки я передала Доброграевой²¹, сначала она очень обрадовалась, а, узнавши, что при этомъ нѣтъ никакого письма, — опечалилась. Это, конечно, не для Васъ, а вы только будьте добры передать пану Коцовскому²². Кстати, поклонъ мой передайте ему.

Теперь я Вамъ напишу, як мы до дому доихали. Съ нами ничего особенного не приключилось: на таможене, впрочемъ, обошлись съ нами деликатно, хотя по поводу визы для Науменко²³ было маленькое недоразумѣніе, но пошлины ни съ чего не платили, ехали мы очень медленно. Мы рассчитывали быть вечеромъ того же дня, а пріехали на следующее утро, и сейчасъ же явилось между нами маленькое неудовольствіе на <порядки>. Дома мы застали все благополучно. Въ наше отсутствіе былъ у насъ Косачъ²⁴, а вскоре пріедетъ и Олена Пчілка²⁵ делать Леси²⁶ операцію. Оказалось, что то, что она вамъ писала, было написано вообще, не относящееся ни къ одной изъ насъ, до послѣдняго времени она не знала, о комъ идетъ рѣчь: обо мнѣ или о моей старшей сестрѣ. Меня очень радуетъ, что ваше дело подвигается немного впередъ; для меня это также дорого и важно, какъ и для васъ. А что вы и до сихъ поръ держите сами корректуру?²⁷ Чи можно справді вамъ хоть трошки збавить съ себе цієї роботи? Можебъ, тамъ найшовсь якій добрый чоловічекъ, щоб роздиливъ

* Має бути "просиль".

зь вами цю роботу. Пожалійте своїх очей як не для себе, то хоть для мене. Почала я було до васъ писать по украинск[ому], а какъ начнешь писать — совсемъ выходитъ не то. Такъ я и бросила выдумывать фразы, это только замедляетъ. И мне теперь почему то такъ стало скучно, хорошо, что хоть занятіе есть: возьмешь книгу — такъ забудишься на время. Нехорошо, что намъ не удалось познакомиться съ вашей семьей, что я буду писать дедушки; онъ вообще какъ человекъ патріархальный очень заботится объ этомъ, чтобъ родство не забывалось, а уважалось. Буду скоро писать ему и просить его благословенья. Напишеть міні, що тамъ не дуже Васъ журять за вашъ виборъ. Желаю вамъ оставатся въ полномъ спокойствіи.

Остаюсь ваша *Ольга Хоружинс[кая]*.

Е[лисей] К[иприянович] и сестра вамъ кланяются.

Подається за автографом (№ 1608, с. 105–108).

Фрагмент листа цитується у 49 томі 50-томового видання творів І.Франка (К., 1986.— С.554).

№ 6

[Відень], 10 лютого [1886] р.

Шановный добродію!

Пишу до Васъ листа съ тимъ, щобъ Вы відали коли мы будемъ вертаться²⁸, то як буде Ваша ласка, прийшли бъ до вокзалу намъ назустрічъ. Виїзжаемо зъ Видня въ Четвергъ ранкомъ по 7 годині. У Львові мусимъ бути у П'ятницю. Як будете йти мимо отелю *angelskiego**, прошу, заїдить и поспитайте: чи нема на наше имья листівъ изъ Россіи.

Васъ, мабуть, дуже здивує, що мы въ такому великому городі не нашли чимъ себе забавить бильше, як на два дні. А справді, городъ великій. Як идешъ вулицею, то наче бъ то въ якомусь

* *Angelskiego* (польськ.) — англійського.

ущельи, и неба мало видно черезъ высочезны будинкі. На дворі хмари, а на души сумно. Заразъ як мы приїхали въ городъ, так аж страшно зробилось, добре, що у той самий вечеръ, як <ми> приїхали, пришовъ до насъ панъ Куровець²⁹ и розваживъ трошки. На другій день зъ нимъ же таки перше ходили по городу и далі на трамваї поїхали въ Картиную галерею. Ввечері стояли въ театрі, бо іншихъ билетівъ не вміли заполучить. Грали Фауста, артисти співали не дуже гарно, а декорація и все прочее було красиво. Ввечеру того жъ дня прійшли до насъ Озаркевичъ³⁰ и Кобринській³¹, ми зібрались вже піти до тіатру, то й часу не мали зъ ними довго розмовлять. Сьогодні підемо у Сичъ. Мы мусимъ втікати видциля, бо страшно холодно у номері, сидимъ въ шубі. Більше нічого не буду писать, треба нести листа на почту. Передайте поклін пану Коцовському. До скорого свиданья.

Ваша Ольга Хоружинска.

Не забудьте же вийти до насъ на часокъ. Извинить за безграмотний листъ.

Среда 10-го Февраля.

Друкується вперше за автографом (№ 1608, с. 109–110).

Місце написання і дату встановлено орієнтовно за змістом.

№ 7

[Київ], 11 березня 1886 р.

Здорово були добродію. Я право й не знаю, ну хто це навіває на васъ такі тяжки думки, аж міні слухать страшно. Що я сказала вамъ, то того вже не зміню. Правда, до дідуся я ще не писала, вижідаючи удобної години, писала тільки старша сестра, але одвіту ще й досі не було. Ну та відъ сего ще нема не якої біди. И то, правду сказать, я була занята, а чимъ — заразъ скажу. Съ початку 26-го Февраля справляли мы роковини ажъ по сей день. Кожна партія або громада робыла свій вечеръ за для помінокъ Шевченка, мы мусіли бути усюды по приглашенію. А на той часъ ще як раз приїхала Олена Пчілка, и я почала увликатся ею и її поезією.

Сейчасъ уже все скінчилось и відъ васъ належить дати міні ту роботу, що обіцяли. А справді, пришлеть вашу статтю³², бо татусь³³ поїде у Пітеръ проти Великдня и сподручний було бь ему отвезти иі самому. Гроші 10 карбованцівъ та Гуцула и Гуцулку я вже одібрала и дуже вамъ дякую. Одъ Левицкого есть до васъ поросьба, чи не могли бь вы привезти его рукописи “батющ. и матушки”³⁴, що у пана Белея³⁵. Вінъ не хоче пулучать* нихъ по почті, бо ще чого доброго у цензури захватять та й положать у довгій ящикъ. Далі, Елисей Кипріяновичъ вельмы прохавъ васъ нагадати, кому тамъ треба, щобъ выслали ему творі Марка Вовчка³⁶, пре<цін>, що видавались читателямъ Зори за той рікъ. Чи вы вже почитали журналъ минист[ерства] народ[ного] просв[ещенія]?³⁷ Черезъ одного знаемого просила я выслать вамъ 20 книж. изъ Питера, як що їхъ ще нема, так, будьте ласкаві, извистить мене.

Олена Пчілка дякує Вамъ за поклінъ, а про свій романъ³⁸ вона ось що сказала: “Пришлю до васъ тоді, як буде місто у Зори ёго дрюковать, це бь то, як скинчиться история про Люборадськихъ”³⁹. У Києві вона вже довгенько, привезла свою хворую дочку лечиця, тімъ часомъ дрюкує свої поезіи. Бувала на всіхъ вечерінкахъ и читала де що изъ своїхъ творівъ. Йійі чоловікъ бувъ для мене очень обязательнымъ, издивъ до губернатора и распитався про наше діло. Выходить, що заразъ після вінчанья намъ не можно виїздить изъ Києва. Вы съ свідетельствомъ відъ попа подасте прошеніє до губернат[ора] о выда<че> вамъ паспорта на ваше и мое имя. Ця процедура придерже насъ на два або й трі дні, а тімъ часомъ Олена Пчілка припрошує насъ до себе у Колодяжне⁴⁰. Не знаю, як вы на то згодитесь. Та, вона й сама, здаеця, буде писать до васъ швидко. Ну, а знаемый намъ попъ тежъ дававъ пораду, які й вамъ треба бумагі до сёго часу. Метрическую выписку видъ местнаго попа и свідет. объ оглашеніи, та й тільки. А якъ мы помиримось зъ вами на некоторыхъ правилахъ або й законахъ церковныхъ? По правиламъ правос. церк. вамъ прійдеться <подписаться> на <исполненіє> некотор. условій, чи вы жь згодитесь на нихъ?

* Має бути “получать”.

Дня я ще не назначаю, здається такъ, що або 20 або 23, тамъ ще побачимо. А вий[і]здить ви, мабуть, будете заразъ після Свят-токъ⁴¹. У Жмеринки⁴² зустрінемося та й поїдемо до Одесси. Съ Доброгр. я бачусь дуже рідко. Чула, що вона збирається літомъ йїхати у Галичину. А я, здається, такъ и не сдержу свого слова подружитися зъ нею. Намъ просто не представляється такого случая. Да впрочемъ, она, кажется, девица съ разборомъ, окружае себе дівчатама такимі, що можуть бути въ пригоди для їй интересівъ. А я не подхожу подъ такий ідеаль, та, признатся, не дуже й жалкую. Теперъ міні щось так погано на душі, сестра моя поїхала у Питеръ. Мы хотъ зъ нею и сваримось часто, та все жъ я ии більшъ відъ усіхъ сестеръ и (нерозбірливо написане слово) такъ скучно безъ неї, не знаю, що й робить.

Ну, здаеця, доволі вже зъ васъ, задала вамъ роботи розби-рать мое письменство. Часъ уже й кінчать, бо вже и півночъ про-была.

Зостаюсь ваша *Ольга Хоружинская*.

Друкується вперше за автографом (№ 1608, с. 193–196).

№ 8

[Київ], 20 березня 1886 р.

Посылаю до васъ Метрическую справку. Не знаю, чи не нужно вамъ вашого свидет[ельства]? Якъ нужно, то я пришлю. Міні здаеця, воно не буде потрібно, бо всі хлопоты по нашому ділу підуть зъ вашимъ прїездомъ. Я, право, й сама не знаю добре про ти правила. Чула про щось, та, мабуть, то бувъ чистый анекдотъ. Ось я ще розпитаюся. Знаю тільки, що лоба бріють у насъ тоді, якъ въ салдаты йдуть. А вамъ же, здаеця, не въ салдати йти.

Отъ до васъ одна заміточка. Г. <ин> Беренштамъ⁴³ прохавъ, через Е[лисея] Кипріян[овича], васъ достать ему недостающихъ листивъ до того словаря, що вінъ получае⁴⁴.

41а, 41в, 42а, 42в, 43а, 43в, 44а, 44в, 45а, 45в, 46а, 46в, 47а, 47в и 48а (отъ стр. 640 до 761 й или отъ слова “піддурити” до “притирочка”).

Не знаю, вамъ, мабуть, прійдеться ихъ купитъ на ті гроши, що у васъ йе, а якъ нема, то Е[лисей] К[ипріянович] вышле зъгодомъ.

Це добре, що вы, найма[ю]чи квартиру, не забулы про кухню. Я вже давно хотіла проситъ васъ про це, въ особенноти поддаваясь просьбамъ и благаньямъ пана Городец[ького]⁴⁵, що ото бувъ у васъ. Вінъ теперъ дуже хворый, дума<ю>, що через йиду по трактирамъ вінъ собі наживъ таку біду.

Мені бь дуже бажалось маті квартиру ближде до панівъ Шухевичив⁴⁶. Мині вони сподобалысь, та й вы ,здається, очень дружны съ ихъ семьей.

У насъ уже зовсімъ тепло, весна на дворі. Отъ скоро-скоро все розкисне, боюсь, що мені буде больно покидать йі[x], та й ще при такій розкішній природі.

Ну та щожъ <йем> робить, може, й у васъ найдутся ще кращії міста.

Жаль мені, що я не можу послать ні одного прыхильного словечка до васъ. Змалку така була, така и останусь. Не знаю, чи, може, обращеніе окружающих меня людей, ще якъ я була дитиною, наложило на меня такой отпечат[ок]. Мині розказують, що я до семи леть була на рукахъ у <нянки> гувернантки, котра мене била и мучила не про що. Чи не вона мене такою зробыла? Ну та що такъ казать, и я надію сіюсь, що мое сердце согріється біля васъ.

Остаюсь ваша *Ольга Хоружинська*

20-го Марта

1886-го року.

Подається за автографом (№ 1615, с. 411–414).

Фрагменти листа опубліковані у 49 томі 50-томного видання творів І.Франка (С. 562–563).

№ 9

[Київ], 6 квітня 1886 р.

Выбачайте, що трошки опизнылась, може, Васъ задержала у городі на лишній часъ. Треба було про все розвидатысь.

Выїзжаю я въ пятницу въ 9 ч. 16 [м.] утра, въ Жмеринкі буду въ 7 ч. 09 м. вечера того жъ таки дня, а вашъ поездъ отход[ит] изъ Волочиска⁴⁷ въ 12 ч. пополудни, а прих[одит] въ Жмеринку въ 6 ч. 09 м. Вамъ приходится ждаты меня около часу въ Жмеринке, а въ 7 ч. 49 м. едемъ вместе на Одессу⁴⁸. Изъ Львова вы, вероятно, выедете въ Четвергъ вечеромъ. Здается, що більше зміны не якои не буде.

Въ Колодеж[не] мы не поїдемъ, бо Ольга Петровна буде въ Києви у дочці. А якъ я дістала паспортъ, то, може, уже заразъ після винця поїдемъ до Львова. Відъ дідуся одібрали листа дуже ласкавого⁴⁹. Книжки я вамъ одіслала заразъ, якъ привезла ихъ сестра. Двухъ недостае, не знаю чи вони вамъ очень необходимы. Въ Питерб. небуло, але я могу и тутъ достать, та не подывилась, якихъ номерівъ бракуе. Збираємось заразъ йти до монастыря по надъ Днипромъ. Маю надію, що прогулка наша удастця. А вы тежъ тамъ будете у себе <в> селі гулять на чистому воздусі.

Извиняйте, що більше ничего не пишу, скоро побачимось, то вже й набалакаємось. Поздравляю съ наступающими праздниками.

Остаюсь Ваша

Ольга Хоружинск[ая].

Друкується вперше за автографом (№ 1615, с. 443–446).

1887

№ 10

[Київ], 1 січня 1887 р.

Ну, Дорогой Ваничка, прежде всего поздравляю тебя съ Новымъ годомъ и жела<ю> тебе быть здоровымъ. Какъ ты проведешь старый и встретилъ Новый годъ? Доехала я безъ всякихъ препятствій и приключеній, да и вообще все благопріятствовало. Тутъ мнѣ очень пріятно было встретиться съ знакомыми, наконецъ то я могу целовать и видѣть детей. Пробуду я здѣсь съ неделю <или> двѣ, смотря потому, какъ скоро окончимъ дела: раздела наслед[ственной] земли, для чего мы вызываемъ нашего арендатора изъ Тимофеевки⁵⁰. Я все боюсь, что ты тамъ не то, что соскучишься: этого я не боюсь, а такъ тебе будетъ не удобно самому. Тутъ татуся старается за помещені<е> твоего роману въ Кіевскую Старин[у]⁵¹. Вѣдь правда, заглаві<е> его “не зная броду”⁵² Не ошиблась ли я? Что ты теперь делаешь, я боюсь, что тебе плохо безъ денегъ. Много теперь писать не буду, а лучше все расскажу при свиданіи. Если ты будешь писать Галичанину⁵³, то поздравь и отъ меня съ Новымъ годомъ и передай нашъ долгъ. Дедушке я до сихъ поръ <е>ще не писала, боюсь, что еще разсердится, да, собственно говоря, я очень устала съ дороги и отъ волненія не могу собраться съ мыслями. Ты же не забудь, пожалуйста, объявить хозяйке о замельдован[ии]* 15 числа квартиры⁵⁴, а какъ идетъ дело съ новой квартирой? Если мы будемъ на старой квартире до 1 фев[раля], то, значить, и я буду принимать участіе въ переезде съ одной квартиры на друг[ую]. Да, а самого интересного тебе и не сообщила, по дороге начался у насъ разговоръ съ однимъ изъ ехавшихъ. Оказалось, что онъ русскій, служить на русской границѣ, но имѣетъ реальность** въ Галичине: 4 станціи отъ Львова по дороге на Воло<чис[к]>.

* З а м е л ь д о в а т и (від польськ. zameldować) – заявити, довести до відома.

** Р е а л ь н о с т ь – нерухомість, нерухоме майно.

Продаєть её за 6 тысячъ. Земли всей 70 морговъ*, кроме того садъ и домъ, потребующій, впрочемъ, ремонтировки черезъ 3 года наибольш[е]. Теперь же земли: изъ 70 мо[ргов] 40 морг[ов] пасовиски, 3 — подъ хмелемъ, 2 1/2 — лесу, а 25 — орного пол[я]. Арендуєть теперь тамъ домъ, но могутъ продать и до конца аренды, давши ему отступного. Даль мнѣ свой адресъ. Теперь, конечно, думать нечего о покупке, а свѣденія о продающихся земл<ях> не будутъ лишні.

Маленького новорожден[ного] застала я въ полномъ здоровьи, завтра будутъ крестины. Решили назвать Илья⁵⁵. Ничка⁵⁶ тоже здорова. Саня цвететъ, а татуся ее, шутя, конечно, называетъ мадам Селецкой⁵⁷. Отчасти по моей винѣ. Татуся и Катря⁵⁸ просили исключительно поздравить тебя и поцеловать. А съ тетей Саней⁵⁹, ровно въ 12 часовъ, пили шампанское за твоє здоровье. Вотъ тебе новость: Зори нѣтъ въ спискѣ книгъ и журналовъ, допускаемыхъ въ Россію. Будетъ ли она разрѣшена — неизвѣстно. Конечно, тамъ и тутъ отъ этого никто ничего не потеряетъ. Ну, на теперь, покуда до свиданья, пиши мнѣ, какъ ты поживаєшь. Остаюсь твоя

Ольга.

Подається за автографом (№ 1602, с. 25–27).

Фрагмент листа цитується у 49 томі видання творів І.Франка (С.579).

№ 11

[Львів, 29 червня 1887 р.]

Любий Ванюша, і без тебе мені тут дуже скучно, сижу цілий день и переписую лист Драгоманова⁶⁰. Павлик вѣдѣхав до Кракова. Приходив прощатись и приніс твою Зорю. Котурницьки[й]⁶¹, що жив у Вислоухів⁶², теж приніс книжки, виїхав (по распоряженію поліції) зі Львова в <Немець>. Від Озаркевича відібрала листа, зараз же вислала ему, Кобринській і всім пренумеранкам**.

* М о р г — міра землі, що дорівнює 0,56 га.

** Має бути “пренумеранткам”.

Запренумерувала якась Ольга Левицька⁶³ Боднарові⁶⁴, чи не буде це таж сама (шчо ти вислав) письменка в Майдані⁶⁵? Ій я ще не вислала. До тебе лист от Драгом[анова], котриј я не шлю разом. В Краю була твоя кореспонденція⁶⁶. Нинѣ приїхав Ржегорж⁶⁷, шче його не бачила, бо була на базарѣ тим часом. Приносив листонош гроші. По обіді піду на пошту за ними. Пишу тобі по тому ж адресу, шчо ти мені лишив. Був Коцовській и зразу мене огорошив питаннем: “Правда, шчо Франко будет писать в Дѣлѣ⁶⁸ и в Курьере Львовск[ом] (про це він довідався од одного из сотрудников Курьер[а], Терпиньській чи що)? Я кажу: “Не знаю“. Тоді він почав викладати свої уваги насчет пользи для Діла і насчет твоеи повіденції з людьми (партія и публика), на шчо я ему відповіла, шчо ти й сам про це добре знаєш. Казав мені под секретом, буцімто Белей казав, шчо вони хотять зовсім усунуть Вахнянина⁶⁹, а тебе лишить яко постоянного сотрудника. Разом дві роботи, два місця, а чи буде з того шчо небудь? Шкода мені тебе дуже. А чи есть же там у тебе гроші? Я тут хоть як небудь перебуду, то може б вислала тобі кілька. Була у Партицкого⁷⁰ перед другою, але його не застала й лишила лист служанці. Була теж і у пані Дзвонковській⁷¹, віддала твою карточку матери, бо йійі самойі не застала. Изъ Краю получено 22 р. — rachunek* за кореспонденц., Апрель и Май, — за книги ничего не упомянуто. Сегодня еду до Ржегоржа, а 2 го в 2 часа буду дома, кухарку тоже отпускаю домой. Як приєдешь раньше мене, то ключ буде у Изнацовой. Получила Правду⁷² — там нет твоего ничего. Ржегорж собирается тоже на выставку в Терноп[оль], а теперь хлопочет о билете легитимационном** (кажется). Был Конисский⁷³. Советует тебе непременно[но] поступить до Діла. И предлагает устроить[ь] у себя генеральный совет по этому случаю, чтобы дело было решено наверно. Целую тебя крепко-крепко, мой голубчикъ, не скучай. Потребуй себе строго кой какие удобства, а то ведь ти у меня так захвораш.

* R a c h u n e k (польск.) — рахунок.

** Л е г і т и м а ц і й н и й — законний, узаконений.

Не утруждай себя очень. Будь здоров, мой голубчик.

Ольга Франко.

Подається за автографом (№ 1602, с. 133–134).

Фрагменти листа цитуються у 49 томі видання творів І.Франка (С. 585–586). Місценаписання листа та дата встановлюються за змістом і поштовим штемпелем. Як відомо, протягом 26 червня – 7 липня 1887 року І.Франко як кореспондент щоденної польської газети “Kurier Lwowski” (з 1887 по 1897 р.) перебував у Тернополі, де 1 липня відкрилася етнографічна виставка.

№ 12

[Львів, 4 липня 1887 р.]

4 надеюсь, что 7 уже увижусь с тобой.

Ванюшечка, золото мое, кукушечка моя. Видишь, какими словами я начинаю къ тебе письмо, что значитъ – соскучилась. В тот же день собиралась тебе отвечать, да ар[хи] к[нязь] помещал⁷⁴. В воскресение у меня били гости. Мельник изъ села⁷⁵. Приходил к тебе за документом – в рукопеси, а оригинал у него был взят во время ревизии, – взял 1 экз. жиночого альманаха и Беркута⁷⁶, съ тем, чтоб деньги выслать потом. Вирши получал (купил) у редактора Наднистрян[ской] газ[еты]⁷⁷. Как фамилія – теперь не припомню (Солецки). Потом был Бандривск[и]й⁷⁸. Узнавши из письма Барвинского⁷⁹, что ты в Тернополе, принес мне билет на <замок> (боровой)⁸⁰. Я думала, что там не вестъ что увижу. На деле оказалось – ничего. Да вдобавок еще страху натерпелась не быть раздавленной, хотя Бандрывскій оберегал усердно. Далее был Зинкевич⁸¹ из Россіи. Тот, что в прошлом году заходил к тебе. Ничего нового не сказал. Только от Ковалевскаго⁸² – чтоб я нигде его букв не употребляла, а в особенности в письмах противного лагеря. (Это по поводу того, что я пысала Лысенко⁸³). Ёдет Зинк[евич] в Швейцарію, с М. Петров⁸⁴ будет состоять в переписке только, везет ему немного деньжонок, а, может быть, и врёт, не знаю. В Суботу была Вислоухова⁸⁵. Просила взять альманах жиночіі для перевода кое чего в Каллендарь

Курьера. По ее же совету я беру Курьер в Редакції, яко жена будущего сотрудника. Она меня убеждала, что сотрудничество твое начнется с половины Июля (ввиду отъезда Инлендера⁸⁶) и что так это зависит только от Реваковича⁸⁷ и ее мужа, то они, наверно, будут иметь честь пригласить такого талантливого сотрудника. Только что получила письмо от Яремкевича, просит прислать 12 экз. <наук. б.>⁸⁸, а твои стихи почти все распрод[аны]. Как стянет деньги (после 1 <прошед>) – пришлет деньги. Его письмо отнесу Петрушевичу⁸⁹ в братство. Тут все <шалеют> за арх[и] княз[я]. Только что получила Крај. Есть корреспонденція и о жіночем альманахе, а в <П>равде – руссинска литература альбумова. Глос⁹⁰ еще не пришел. Коцовскій три дня как у меня не был. Что же оказывается? Состоит при страже <miescовеу>*, и на первом дебюте чуть не побился с жидом за излишнее любопытство со стороны последнего: увидеть (в 10 часов вечера) хорошенько арх[и]кн[язя]. Благодаря жидовству, в какое бы время не ехал арх[и] к[нязь] – улицы битком набиты.

У Ржегоржа я не была. Он обещал заехать вечером, да и не заехал, видно, боялся за меня в дороге. Я совершенно здорова. Кухарка меня бережет очень. Жара страшная, и без тебя очень скучно. Хоть бы в лисок пойти за грибами. У Ржегоржей спуст будет через две недели. Значит, ты как раз поспеешь, хоть би я и не смогла ехать. От Татуся получила письмо⁹¹. Они все благополучны и больше ничего. Ты там не очень экономничай, не наживи, пожалуйста, себе катарра. Очень жаль, что ты не обедаешь в каком-нибудь семействе. Для меня все равно, хоть бы там и паночки били какія, а бы ты был сыт и здоров. Напиши, когда приедешь наверно. Я встречать, може, и не поеду, а ждать буду. Конисскій у меня не был больше, дочка его⁹² тоже, кажется, не приехала. Я была у него, но не застала. Ну больше, кажется, нет ничего новенького. Я архи князя еще не видала. Да й нема охоты, як би ти був дома, то, можеб, пишли разом (для моціона). Слава Богу, дощик крапит, а то вже не в моготу жарко. Знаешь,

* *Miejsco w y* (польськ.) – місцевий.

Бандриwских переводят куда-то на проwинцію. Куда и сами еще не знають, а будут тут до 20-го, уже и квартиру wповіли. Скоро ли ти прієдешь, мой соколик? Покуда еще ни одного варенья не варили. По случае прієзда ар[хи князя] все ужасно вздорожало. Места, на которых прежде едва бы кто и остановился, платили гульденами*, а про съестное уже и говорить нечего. Воображаю, что у Вас там делается, не мудрено, что тебе есть нечего. А мне тут некого упрашивать (в особенности вечером): "Кушай, Ваничка. Кушай". А теперь вот и wспоминаешь обо мне с любовью. Видал ли ти Зарю? Что за поэзия на первой странице?⁹³ А Циглинській свинья, твое спростованє поместит в следующем номере⁹⁴. Вот, мол, время протянется, а публика и не догадается, в чем дело. Ти не томися там много, Ваничка, скоро увидимся, в лес будем ходить, к Ржегоржу поедem. А какой же ти мне подарочек привезеш с виставки? Вот ти и об этом подумай. Пани кухарка тебе кланяется и ручки целует. Я также тебя очень [и] очень целую.

Твоя Оличка.

Друкується вперше за автографом (№ 1602, с. 129–130).

Місце і дата написання встановлюються за змістом.

1888

№ 13

[Болехів⁹⁵, 1888 р.]

Дорогой Ванюша! Давно вже збиралась тобі відповісти, тім більше**, що маю тепер трохи вільнішого часу, бо хлопчик здоров⁹⁶, а дотогож на дворі цілий день дощ, мусіш сидити в хаті. Да, як вирахувати, то на нашу долю за увесь наш побут випаде більш непогоди, ніж добрих днів. Тепер нам Геня⁹⁷ приніс книжки

* Г у л ь д е н — срібна монета високої вартості.

** Має бути "більше".

із город[ського] архив[а]. Одну книжку я перечетала майже всю: надибала, мабуть, про того злодѣя, котрого ти мав ввиду, пишу-чи Панталаху⁹⁸ – Iap Chimap. Не знаю, що тобі від там могло би ще придат[ися], а про то, що ты просив Кобриньску, мы ще відшукаємо⁹⁹. Не знаю, чи ти пригадуеш собі за той факт, як еден хлоп в сварці за пастбище забив другого вилами. Призиваються свідки, а мати убитого на допросі відповідає повірем, що небіжчик перед смертю зрубав вербу – <а це> віщує недобре. <Іак> странно. В цім случаю совершенно убійство, а віновника карають (дуже легко, <сказати>) дають ему 100 ударів; і Iana Chimapa за те, що він крав овець та волів пару раз, та пчіл – присудили на повішенє. Незадовго пришлемо тобі то, що ти потребував.

Сіть хлоп забрав, вони роблять ім дуже <добре>: тіж очки, тільки іншим способ[ом], йде куди швидше. Я мушу навчитись від них, але боюсь, що вони не виплутуть йійі так скоро та й за 50 кр.*, бо помимо того, що способ швидки[й] – йде поволі, бо дрібна занадто.

Если можно, то ты завше вкладай піваркуш до твого листа, щоб я мала на чім відповідати, а то у пані Кобр[инської] брать раз у раз неловко.

Пиши міні, голубчик, що у Вас робиться, як ся маєш, чи йе відки листи, і будь ласкав прислати 1 екз[емпляр] Веселкі¹⁰⁰, дам йійі Вані за то, щоб він міні списав пісню про страшний суд, а то тойі жінки скоро не буде тут. Як ти зробив з <гацьми>**, не вже аж до Львова йїхав без них, як ти обходишся з черними, цо вони такі подрані; там у мене в верхнім комоді єсть кавалкі такого ж самого, може б, служниця зацерувала***, а без мене не заказуй нових. Увесь час було дуже тоскливо, а зараз після твого відїзду хлопчик захорував на горло, дістав хрипку, відходила флегма*⁴, а

* К р е й ц а р, к р е й ц е р – стара німецька дрібна монета, в Австро-Угорщині дорівнювала 1/100 гульдена.

** Г а ц ь м и (від польськ. gaci) – кальсонами.

*** З а ц е р у в а л а (від польськ. zasęgować) – заштопать.

*⁴ Ф л е г м а (від грецьк. Φλέγμα) – слиз.

тепер, Богу дякувати, проходе, хиба відкашляє ще раз, як прокидається.

Мы с Кобринской рождаемо о жіночем вопросі, но ты не бійся, я завше терпеливо буду відноситись до своїх обовязким*, так як вооружилась дуже веским аргументом усе представлять як в найліпшем світі. Разом з Веселкою вложи 3 арк[уші] паперу и конвертів. Хлопчик мене радує і печале разом, починає дуже капризничать, усе хоче бути на моїх руках. Хочу його садити, а він вигинається і не дасть ся посадити, врешті я його положу. Вийду в другу хату, а він хникає, хникає аж доки я не витримаю й прийду до него. Як жеж він знай[е], що я йду далеко, то сидить тихо і засинає без мене під співи няни.

Чи вистарчить тобі грошей? Јеронима¹⁰¹ дала міні від розпродаж[у] книжок 4 г. 60 ц. Нема часу рекомендувати, а то б я тобі прислала їх, поки сама не потребую. Цілую тебе дуже-дуже. Кланяйся Павликові¹⁰². Бувай здоров.

Твоя Ольга.

Подається за автографом (№ 1602, с. 609–610).

Місцenaписання і дата встановлюються за змістом. Даний лист є відповіддю на лист І.Франка від 22 травня 1888 р. Як відомо, О.Франко разом з сином Андрієм з 9 травня по 1 липня 1888 р. гостювали в Болехові на запрошення Наталі Кобринської, хрещеної матері первістка родини Франків (про це йшлося у листі Н.Кобринської, написаному 27 грудня 1889 року; див.: № 1607, с. 119–121). І.Франко кілька разів відвідував сім'ю по суботах і неділях.

Фрагмент листа цитується у 49 томі видання творів І.Франка (С. 605).

№ 14

[Болехів, після 2 червня 1888 р.]

Ну, дорогой Ваничка! Я теряю всякое терпѣніе. Отчего ты мнѣ доси нічого не пишеш? Как ти поживаешь? Как ідут твои дела? Хлопчик не здоров. Я звала Подлусского¹⁰³, он нічого не приписал, сказал давать <сляток> і советовал больше не простуд[ить].

*Має бути “обов’язків”.

У него кашель с хряпкой. Что делает Коцовска¹⁰⁴ по поводу смерти Добр[ограевой]?¹⁰⁵

Цілую Тебя крѣпко. Проси Татуся застраховать билети, пошли номера і (можетъ быть?) 4 купони, а то, може, і не надо. <Сли> [слово написане нерозбірливо] у них есть наши деньги. А я буду писать отсюда. Только ты напиши скорее, потому что у них начнутся вакаціи.

Пиши, пожалуйста, поддержи у меня бодрость духа.

Твоя Ольга.

Друкується вперше за автографом (№ 1602, с. 665–666).

Місце і дата написання листа встановлюються за змістом.

№ 15

[Болехів, кінець червня 1888 р.]

Милый Ваничка! Так, в Субботу ты вже приїздиш за мною! А як же буде з Павликом, чи він знайшов уже собі помешканне?¹⁰⁶ Тобі, Ваничка, мабуть, прийдеся взяти з Курґега трохи, бо мені ж потрібно буде на дорогу і де з ким розсплатится, з своєю нянею. Хоть я вже де що й дала єї Мами. Мабуть, привезеш з 10 гульд[енів]. Потом привези жіночого альманаха зо 25 штук аль. і Monte-gassa¹⁰⁷ для Кобр[инської], ново-вышедших книжок для Сельск[ого]¹⁰⁸ і Подлуск[ого]. Тепер у нас хорошо, погода. Нині ідемо до каплички. Свого медвідя привезу¹⁰⁹, а П[ані] Кобр[инська] уже шле свою статейку¹¹⁰. Вона виходи[ть] дуже цікавою, лиш би там ваш комитет, заступаючись за мущин, не схотів її помістити. Перший аркуш не виглядає досить показно, а про то своїм покажемо усім. Може, буде і други[й] арку[ш] готовый, так ты привези. П[ані] Кобр[инська] боїтся, що він не вдержит-ся, раз там так остро выступають против Кониск[ий], Огоновск[ий]¹¹¹. Так що, Павлик зовсім неблагоразумно хоче відстрашити публику від журнала словами (соціалістки) і таке. Досить сказати, хто вона була, що робила (про організацію товариств

жінок на курсах); а публіка знающа і сама побачить: чи вона прогрес[ивна], чи регрес[ивна], чи червона, чи біла.

Проси служницю провітрювати хати і змити підлогу поки приїдемо мы.

Ольга Франко.

Друкується вперше за автографом (№ 1602, с. 615–616).
Місценаписання листа і дата встановлюються за змістом.

№ 16

[Болехів, 1888 р.]

Прієзжай непременно, привези, голубчик, мазь од лішая, дрібку чаю і сахару, денег не надо, і мою старую корсетку – сіноюю, старую, – служниця будет знать.

Кланяйся ей. Целую тебя, до пріятнаго свиданія.

Ольга.

Друкується вперше за автографом (№ 1602, с. 664). Дописка занотована на недатованому листі Н.Кобринської до І.Франка, на підставі чого і встановлюється місценаписання та дата.

1889

№ 17

[Нагуєвичі, початок червня 1889 р.]

Милий Татуся! Пользуясь случаем пишу пару слов. Дойіхали ми благополучно. Трошки покрупив дощик. Фіри* за нами не було (лист прийшов тільки в неділю, вже при мені). Я там наймила фіру за 2 р[инські]** і помаленьку дойіхали. Андруник¹¹²

* Ф і р а – віз, підвода, хура.

** Р и н с ь к и й – колишня австрійська монета.

роскошуйе, обсмалився: цілий день на дворі. Тараско¹¹³ трох<и> хорий, дістав розвільненє. Та ще й до того зеленим ходе: будемо якось на то радити. Жду тебе в Субботу с нетерпенієм. Привези 1) піпку* стару, у мене в шуфляді, бо ся уже псується. Ружйе, Онуфер¹¹⁴ каже, зовсім не здале і варт куда менше проти заплаченого, у него дутельтувка** коштує 4 р[инські]. Він питає, чи не можна змінити, він їй пробував – дуже б'є в плече. Я, купуючи, питала м, чи можна буде с<ко>ро змінити, і мені відповіли, що можна. Підлогу будуть можили***, уже ріхтують*⁴ доски, значить, потребується 10 р[инських] 2), да нам на розходи 3), бо на станцій[і] у вас дуже деруть. За вузік*⁵ мені казали ще заплатити 20 ц[ентів]*⁶. Привези 4) чаю хоть 1/4 ф[унта]*⁷.

З рештов усе гарно, я дуже довольна, що дітям буде добре. Завтра будемо сапали бульбу. Чи не прийїхали українців?¹¹⁵ До нового, пиши мені вча<ш>нішче, хоть що дня.

Публікується вперше за автографом (№ 1607, с. 239–242).

Місценаписання та дата встановлюються за змістом, а також на підставі листа І.Франка до М.П.Драгоманова від 7 травня 1889 р. (Див.: Т.49, с.210).

№ 18

[Нагуєвичі, червень 1889 р.]

Дорогой Ваничка! Фляшечку получила – дякую! Чи приїдеш ти на другий тиждень, як прийїдеш, то привези цукру – більш нічого, та грошей за підлогу; а если из Россії не приїдуть, то ліпше перекехай, не приїздь, та привези ще Кіевскую Старину – не маю що читати. Тут був стрий Мартим¹¹⁶ тай оповідав про 31 рік, часи холери.

* П і п к а – соска для немовлят.

** Д у т е л ь т у в к а – приклад гвинтівки.

*** Має бути “ложили”.

*⁴ Р и х т у в а т и – готувати.

*⁵ В у з і к (від польськ. wozek) – дитяча коляска.

*⁶ Ц е н т – дрібна розмінна монета багатьох країн.

*⁷ Ф у н т – міра ваги, 1 фунт=409,51241 г.

Началось від – Єден хлопчик 7 рочки<в> каже своєму татові: “Слухайте, треба аби 2 бикі від єдної корови, та два хлопці від жінки єдної, та плуг з єдного дерева, та тотім плугом зробити борозду вкруг села, то не було би великого несчістя, хороби.” Та[то] назвав его дурнем тай набив за те то. А хлопец его й потяв, виссав ёму крєв, після того й пішла слабість. А далі той хлопец в церквѣ виявив народу, що той, у кого буде перевязано сирє полотн[о] повише коліна, той єсть упирь, значить, напускає хоробу. Знайшли з таков примітов 4 господарів і почали їх палити тут же недалеко в селі (де тепер каплиця стоїть). Кождий, що не єсть ніби то упір мусів нести галузки <пафлі>*. Напр[иклад], іде чоловік з жінкою: “Слухай, жінко, а чи ти не нечисть?” “Ни, – каж[е] – а ти як?” “Та й я нічого в собі не чую”. І т.д. Если хочєшь, то я близше распитаю, а если знаєшь – то не буду.

Напиши мені, що нового, про катастрофу в Америкі¹¹⁷. Де Коцовській, ти** побачимось ми з ним тут? За дві тижні будуть малини, приїзжай рвати, а тепер уже сучь пузюмки***.

Діти, Богу дякувати, здорові. Тарасє виглядає ліпше, але ще не зовсім здоров.

Жичу тобі всего доброго.

Твоя Ольга.

Друкується вперше за автографом (№ 1607, с. 236–237).

Місцєнаписання і дата листа встановлюються за змістом та на підставі відповіді І.Франка, що умовно датується 19–22 червня 1889 р. (Див.: Т. 49, с. 215).

№ 19

[Київ], 9 вересня 1889 р.

Дорогой татуся!

Бодай під контролем, але я мушу тобі написати пару слів. Скажи мені, на милость, що тобі такого є, если ти хорий, то чому не покличєшь лікаря судового, а то я попрошу лікаря Русина тебе

* П а ф л і – коноплі.

** Має бути “чи”.

*** П у з ю м к и (від польськ. *roziemka*) – суніці.

відвідати. Але я бачу, що твій недуг більш моральний, ніж фізичний. Відки це взялась у тебе така безінтересовність, де поділось твоє мужество? Не вже у тебе не хватає терпеливост[и] виждати бодай з 5 тижднів до кінця слідства?¹¹⁸ А там ваша невінність покажеся – і ти знов будеш на свободі. За дітей також не трівожся. З твоєв отлучкой жадних лишеній вони не будуть мали, що мали при тобі, то мають і тепер. Андруся зовсім добре говорить, а Тарасько уже стає сам на ноги, певне, як буде здоров, то до року ходитиме. Андруся гуляє що денно, а хлопці сто<ля>[ра] приходять до него бавится. Всі свої забавки спр[о]вадили Андрусеви, що денно роблять ему орли. Гроші у нас також є, російських я ще й не рушала, обходжусь твоім гонораром. Чи не почати дещо друкувати? Може, коректу ти міг би робити, а я б замовила, щоб друкували, если есть матеріал готовий – то би тебе трохи розірвало. А то я Рейса принесу¹¹⁹ – будешь практикуватися на французській мови.

Мені снилось нині, що буцім то ми с тобою шли разом до лісу по гриби раненько, ще й роса не зійшла. Я все думаю: як би тее... того, щоб нас ніхто не поба[чив], а тут передо мною гора стала, я лізу на гору, а тебе й не стало, я бачу, що тебе нема, перелякась* на горі та й кричу: “Ваня, ратуй мене!”. А ти відповідаєшь: “Падай, тебе піддержуть знайоми“. І, правда, я почала летіти і мене 3 знайомих так підтримали, що я не тільки до каліцтва не прийшла, а навіть, і болю жадного не почувши, була внизу гори. Служниця ізтолковала, що то знак добрий. И я маю надію, що все буде добре; для Богдана¹²⁰ і для тебе адвоката не беру, бо ще завчасу, а як прийде потреба, то будь покоєн, знайдеться адвокат добрий.

Я записала і від коваля Сеня докладнійше [слово занотоване нерозбірливо], але не знаю, в який спосіб обробити той невеличкій матеріал¹²¹, як би ти мені написав, як то зробити: чи беллетристически, чи яко етюд историческій, або просто зачати з верованія в упирі – “По більш[ій] части карали жінок за відомство, а

* Має бути “перелякалась”.

то маємо примір опіря-мущини, і яка мала випасти [над] ними кара, і т.д.". Подай план.

Мені би так хотілось що небудь робити, щоби час не пропадав даром, хочу розвиватися, учитися, тут навіть нема з ким слово перемовити.

Нема кому розказати, чого сердце хоче,

Нема кому розпитати, чого слізи лютя.

Ой Татуся, тяжко жити без тебе, хотя би й як матеріальне положенє було заспокоєне. Ти знаєшь, що для мене ци три тиждні здаються за три роки, тільки чоловік витерпів. Правда, на селі я була ще довше без тебе, але за то надія побачити тебе в Субботу що два тиждні сокращало дні й години, а тепер... Ну да, Бог дасть, скоро побачимось, напиши мені пару слів бодай під контролем вашого майстра, най я вижу, що ти не забув ще писати. Твоего писання початки, що я нашла на столі, мені страшно подобались. Я сказала об цім П^ш Мані¹²², а вона каже: "Что имеем — не храним, потерявши — плачем". Звісно, то до мене не відноситься, я завше була и есть поклонницей твоего пера.

Не знаю, чи ця брошюрка¹²³ є, та, котру тобі потрібно, если ні, то я ще пошукаю. Більш щось подібного до того, що ти кажеш, нічого не могла найти.

Що у тебе знов з желудком, чи може ти маєш агморр., если так, то я тобі й на [те] принесу лік. Тільки, пожалуйста, напиши, що тобі такого є. Хвилеве жити не можна, треба подумати и будущем, хтожь в стані, крім тебе, із твоїх дітей зробити послідників гідних тобі. Поміркуй сам си, Ванюша, і не вдавайся в тугу, а постарайся за [цей] час неволі окріпнути физически: "тело крепко и дух бодр". Може, тобі носити чаю о 1/2 до 7. рр. Есл[и] позволено, то й я [можу] воспользоватись цим позволением, то буде найліпший для тебе лік (з малиновим соком).

Михайло¹²⁴ раз у раз заявлює, що ему потрібно, а ти ані словечка мені не напишишь, а в тоті 5 минут нашого свідання теж ані словечка не скажеш о собі, що тобі потрібно. Бачу, що мої визіти справляють тобі тільки неприємність, а потому постараюсь ріже бувати, але за то буду пользоваться частіше позволением тобі

писати, так більше скажет, не будемо відбирати у них вільного часу – і справ[а], може, борше скінчиться. Але за то ти мушишь мені відповідати бодай кілька слів: як твое здорове. Нині Тарасови минуло пів року, бачи[шь], як твої сини ростуть, а ведь ти сам мав охоту їх образувати, а як же то буде при твоім теперешнім положеню духовним. Ну, счастлив[во] оставатся. Може, той лист і не можно буде так послати, але мені його дуже легко писати, згадались мої інститутски часи, коли ми мусіли так писати, щоб классныя дами наши по прочитанню йїх не звернули нам назад. Жичу тобі всього доброго.

Твоя Ольга

Редактор Зорі Скобельській¹²⁵ о твоїй статті не знай[е], певно, новий редактор ще не має [йїї].

Друкується вперше за автографом (№ 1605, с. 275–278).

Міценаписання листа встановлюється за змістом.

1890

№ 20

[Нагуєвичі], 25 травня 1890 року

Дорогой Татко!

Лист твій і кореспондентку отрималам, получила “Народ”¹²⁶ і 4 № Курьера, за все очень благодарю. В Курьере, правда, мало что есть интереснаго для меня, я больше бы хотела читать “Діло”, ну да все равно, надеюсь, если что будет важного в русских газетах – подашь в “Курьер”. А что слыхатъ за “Віче”, ведь ты только пишешь в Курьере свою догадку, что оно не состоится в Маю?¹²⁷ За письма еще раз благодарю, было что[-то] скучновато, и они лишь доставили большое утешение. Пожалуйста ж, сделай, что просит Трегубов.

1) Послать вырезку из Правды.

2) Запренумеровать Дзвоник¹²⁸ (если нужно).

3) Узнати за книжку Tomaszewski¹²⁹ і постаратися її роздобути.

4) Подати список наших билетів (15).

5) Отослати моє письмо и .

6) Не высылать больше “Народа”. Я думаю, это больше не по причине того, что Саничка переезжает на дачу в конце Мая, а что он становится директором Коллегіи (принимает должность от Ничипуренка*, бывшего директора)¹³⁰ и боится себя скомпрометировать получкой такой газеты.

Из Курьера прочитала о выходе в свет твоих новелл¹³¹ и о твоём (skarbnictwi)** в Товаристве (oswiat)*** под przewodnictwem*⁴ Wisloucha¹³². Эта вещь мне очень неприятна, ты тяготился быть головой читальни, а ведь эта должность просто навязывает тебе на руки скучное и механическое дело. А ведь дал слово сделать докторат (в отсу[с]твіи нас і гамору дітей). И охота тебе быть пешкой в руках Wisloucha, і на чорта он втянул і тебя в свое Towarzystwo? Певно, oswiata для ludu*⁵ і всякіе тому подобные прекрасные вещи будут относиться только к “polskom ludu”, а тут под носом твое родное село без читальни, без всякой oswiaty, без всяких інтересов[в], их решительно ничего не обходит дальше узко личных домашних интересов. Я понимаю, что он в праве думать лишь только о своем животе, но на практике на это очень неприятно смотреть. Написала тут я kwit*⁶ (разумеется, по польски, по русски я не осмелилась, боясь, что его відкинут і ми прийдется в другой раз писать, написавши его). D<u>miak¹³³ меня очень благодарил и говорит, что писарю пришлось бы дать за это принайми 12 <гр>. Я была очень довольна, что ошатила для него деньги, а потом раскаялась. Вся эта громада, свідки и т.д. упивалась тут же горилкой. (Значит, все таки заробив жид, а сам интересованый тратился). Бійся Бога, Ваня, зроби що небудь для

* Має бути “Ничипоренка”.

** S c a r b n i c t w o (польськ.) – скарбництво.

*** O s w i a t a (польськ.) – освіта.

*⁴ P r z e w o d n i c t w o (польськ.) – керівництво.

*⁵ L u d (польськ.) – народ.

*⁶ K w i t (польськ.) – квитанція, розписка.

твоего доктората, ведь это будет безсовестно, низко, слабо, если ты ничего не зробишь для себе, а посвятишь себя для польского дела. Ей Богу, я уважаю поляков, признательна многим из них, но связывать себя ради них было бы очень глупо.

Ты прости меня за это и не сердись, но у меня скоро терпение не хватит ожидать, покуда ты сделаешь свой докторат; ведь это так необходимо, ведь сочувствующие тебе это находят.

Ну, что же я делала за эту неделю? Прочитала (*la bete humaine*)¹³⁴, поговорю с тобой, когда приедешь, слишком бы много пришлось писать. Не пересылаю по почте, боюсь что очень истрепается; но надеюсь, что ты возьмешь ее, когда приедешь, и что не будет еще поздно отдать в Книгарню. В лес до сих пор не ходила, как только соберусь**, Андруся кричит і Дуня. Братъ его в лес очень далеко, да и грибов еще нет, ходил на полюванье і грибов не видел, ходил ловить рыбу і зловил два щупака. Этнографическ[их] матеріалов покуда еще не собирала. Тато твой передал рукопись Коляду и стихи о сотвореніи міра, потопе і т.д. Я не присылаю, бо и сам возьмешь. Онуфер просил не присылать воску, если от него могут пчолу*** не водится.

Дети здоровы. У Тараска развольненія нет, вспоминает тебя в просонках, еще не ходит. Баба скучает. У меня пищеварение хорошее, несмотря на резкую перемену пищи, но воздух действует благотворно, жаль только, что не могу выбратся в лес, надеюсь вознаградится себя с твоим приездом.

Приедешь ли ти на Свята Зелени? Напиши, а я выйду к тебе на встречу до млина, а покуда даю всякіе порученія, что нужно не забыть, привести или купить.

Трегубов советует перевести для В.Ев<р>. на "Дні"¹³⁵, то привези, я буду переводить, значит:

- 1) на "Дні",
- 2) 1/2 ф бульону для детей или 12 дек. по 7ц. = 84 ц у Балабана,
- 3) мыло і мочалку в умывалнике,

* K w i t (польск.) – квитанція, розписка.

** Має бути "соберусь".

*** Має бути "пчѣлы".

4) оловець для записування і воску папирового у Winkolera, если найдешь, хотя Онуфер не настаивает.

Прочитаешь мое письмо к Трегубова* и, может быть, добавишь что от себя, если припомнишь содержание письма, которое ты мне прислал. Как идут новеллы, много ли уже напечатано. Я думаю, что Директор приостановит друк, если мы дальше не будем уплачивать, а на пренумерату трудно надеяться, Русины очень недоверчивый народ. Имея книжку в руках, неохотно деньги дают, а неимея, и подавно, ну, да не хочу тебя разочаровывать. Вообще, я тебя очень хотела бы видеть, а и дети соскучатся, а Тараско такой славный, любил бы очень быть на дворе.

У Михайла¹³⁶ корова здохла, я ему дала 10 з., что было очень кстати, хату же он не скоро еще будет ставить. Деньги у меня еще есть, хотя ты на всякий случай привези, ведь у тебя еще было 10 з. в сундуке.

Целую тебя за себя и за детей; не забывай о них, твой приезд им, как и мне, доставит большое удовольствия, а ты наловишься рыбы.

Твоя Ольга Франко

5) тесьмы черной на подшивку за 7 ц. моток (попроси столлярку купить).

6) кавы за 42 1/2 ф.

7) цикорию 12 ц.

Публікується вперше за автографом (№ 1605, с. 551–553).

Місценаписання встановлюється за змістом.

№ 21

[Колодяжне], 1 червня 1890 р.

Дуже мені прикро, що я й досі не мала від тебе листа, як ти дійшов і з якими пригодами, а найбільше — непевність, чи ти взагалі дійшов, а тому я пишу по адресу редакції¹³⁷. С передачей тобі. Если ты прийшов до Львова, то я маю тобі задати кілька

* Має бути "Трегубову".

питань. 1) Провірити ті № билетів, що я тобі подам і № того, що був заложений, як я поїхала, бо від тих купонів я списала №, а с 15-ого, що був заложений, я купона не мала, а тому зараз же узнай той № и напиши, потому что Саня¹³⁸ прийде тут 20 Іюня, а до того часу треба конче провірити №, хотя расписка о застраховке уже у мене. Тепер напиши ще, які ти потребуєш книги й від якої букви словарь, а також Корша¹³⁹ які випуски, Саня має ще досить грошей й предлагає мені зробити усяки поручення, значить, я буду чекати твого листа. Петръ Антонович¹⁴⁰ радив мені послати до Львова телеграмму, але я знаю, що в телеграммі нічого не узнаєш, а лишь запутаєшся.

Ольга Петровна¹⁴¹ повезла Лесю¹⁴² й Лелю¹⁴³ в Евпаторію й на днях вернеться. Ну, а мої дітуси мають ся добре: и до ставка люблять ходити, и на ягоди, и до будки, де машина йде, взагалі багато мають пріємностей и навіть трошки поправились. Петруська¹⁴⁴ уже привик до няни й навіть більш до неї обертаєся, ніж до мене.

Тут я трохи вже відпочиваю, читаю багато, прочитала Еберса¹⁴⁵, Гарда¹⁴⁶ и Rodziimieź “преміовану повість”. Написала б тобі більше, але я так непокійна, що ти мені нічого не пишеш. Чекаю кожного дня на лист, а тут нема тай нема, и не знати, що з тобою. У нас усе дожди, після того, як ти поїхав, не йідного красного дні. Ну, бувай здоров. Дуже непевна, чи ти дійхав благополучно, а тому і не пишу більше, лишь, що діти і я здорові.

15207/6, 3927/7, 17808/13, 04873/15, 01461/16, 05845/25, 01541/26, 15286/30, 19288/30, 19289/30, 12355/41, 16724/41, 04642/43, 06941/47, 04195/39.

Що там чувати нового, що поробляють посли¹⁴⁷, взагалі я маю надію, що ти мені своїми листами замениш усі газети, які б я могла прочитати у Львові. “Народ” ми ще не дістали, а “Гейне”¹⁴⁸ дісталисмо вчора. Ну, бувай здоров.

Твоя Ольга Франко.

Друкується вперше за автографом (№ 1607, с. 635–638).

Місценаписання встановлюється за змістом. Авторське датування видається помилковим, оскільки у даному листі йдеться про наймолодшого сина родини

Франків Петра, який народився лише 23 червня 1890 року. У листі до М.П.Драгоманова від 28 липня 1890 року І.Франко писав: "У мене вродився третій син, прозвали ми його Петром. Жінка здорова, живе на селі з дітьми" (Т.49, с.259). Таким чином, 1 червня 1890 року О.Франко перебувала в Нагуєвичах. Гадаємо, що аналізований лист було написано 1891 року в Колодяжному, де дружина І.Франка гостювала з дітьми на запрошення сім'ї Косачів. У листі до Олени Пчілки від 30 вересня 1891 року І.Франко писав: "Пишу сей лист іще під свіжим враженням оповідань моєї жінки про ту безконечну, справді материнську доброту і терпливість, з якою Ви, зайняті своїми власними клопотами і гризотами, піклувалися ще й моєю сім'єю через усе літо" (Т. 49, с. 298).

№ 22

[Нагуєвичі], 29 червня 1890 р.

Дорогой Татуся! Твою корреспондентку відобралам з великою приємністю, вообщє получить теперь что нибудь писанное или печатанное много значит; а тем более некоторые известія от Кіян, за П[авли]ка я очень довольна (конечно, если збудется обещанн.)¹⁴⁹, а в тоже время на него очень зла, ведь, наверно, корректа Курьера спала на тебя, а ты снова не имєєшь времени кончать свою работу, мне даж[е] неприятно за издавничество новелл. Я на это пристала охотно, надеюсь корректу и издавничество вести самой, а тем часом вышло иначе и окончаніе твоей дисертаціи ждет гамору и крику детей. О чем я теперь уже сокрушаюсь? Мне жаль, что ты не приєдєшь в сию субботу. Но на другую ждем с нетерпєнієм на праздник Ивана¹⁵⁰. Не знаю, когда он будет? Народа 11 № я не получила, а незадолго будет уже 12? Пусть П[авли]к вишлет. Сколько чого получено. Одписывать ли мне Т[регубо]ву, или подождать твоего приєзда? Отчего и ты не поехал до Кракова?¹⁵¹ Где же взялись фонды у Народа на терновой венец. При бєдє такой да еще выставки, ну, это совсем в натуре П[авли]ка, да и вообщє я не сочувствую этим венкам при нашей бєдности, а почтить память "wieszczą"* можно было чем нибудь более полезным, вот хоть бы заплатить "гонты"* в нашем селе

* W i e s z c z (польськ.) — пророк.

для окончанія постройкы читальни. О том, что ты подписался до зйїзду історичного, я снова очень недовольна¹⁵². Другое дело, еслибы ты выступил с рефератом; а так – разве только чтобы принимать участіе в йїх wusieczkach**, а свою работу отложить в дальній ящик – не стойіт.

Дети здоровы, я также, когда розвязка наверно сказать не могу, а если ты в эту субботу не прїехал, то постарайся прїехать в следующую. Если будешь менять купоны раньше, то пойді к <Lilien>, контору¹⁵³, помнишь, мы у него меняли прежде***, и он ничего не брал від купона, а чем ти заплатишь за новеллы, ведь Беднарскій¹⁵⁴ готов прекратить друк. Напиши ты еще Остапу¹⁵⁵ в открытом письме. Он воображает, что то громадскіе деньги и не считает себя обязанным отдавать. Теперь что до наших справ. Ты слышал, что прїезжали паны покупать грунты, для добыванія кипячки*⁴ ? Факт совершился, но, как кажется, мужиков очень надули. (Из розказа баб). Юльця¹⁵⁶ раз сказала, сидя со мною: “И чого це тата нема так довго?” (было около 9 часов) Я кажу: “А нащо вам тато?” Та говорит: “Его хотят бити, на селі межі хлопами бунт зробився, не хотят грунту продати і кажуть на вїйта, що він хочеть йїх панам запродаати.” Разумеется, все обошлось благополучно. (Из разговора с Рыбчккой¹⁵⁷) “Беда, нам – каже, – заведуть у нас паны Борислав, не буде й воды, а лишь сама кипячка. “Як так?” – питаю. “А так – говорит, – дурна громада, щось зи 40 господарів согласились підписати і заінтебелювали*⁵ свої грунти панам, за що каждый получил десятку.” Он Игнат Рибяк мав на селі 11 прутів поля і получил десятку, а Гринева жінка – еден прут і так само взяла десятку, а потому паны обіцяли і від воску 11-й крейцар, себ то собі 10, а господареві 1 крейцар, а від кипячки 5-ый кр. Громада не хотіла, так піп за амвону в церкви, а вїйт, як из церкви вийшли, намовляли жеби приста-

* Г о н т и (від польськ. gont) – вузькі дошки для покриття даху.

** W u s i e c z k a (польськ.) – екскурсія, прогулянка.

*** Має бути “прежде”.

*⁴ К и п'я ч к а – нафта.

*⁵ З а і н т е б е л ю в а л и (від польськ. intabulować) – записали.

вал[и] люди і підписались; ті пішли дурні та й підписали, а за то кождый відобрав десятку. А пан, як сів в бричку, та й каже людям: “А як чия хата завалиться на тому ґрунті, де будуть копати, то другої вже не вільно ставити, бо той ґрунт я вже як би купив від вас.” “От так то – добавляє розскажчица, – і підут вони с торбами, а мені найбільше шкода, що води не буде.” На скільки верен факт купли – не знаю, с Татом не говорила. Спрашивала маму, она по своей скритности промолчала, а Юльця более откровенная, выболталась. Говорят, что Паны і в Ж. – были. “И на що, каже Р[иб’ячка]ка, люди там “какоголая” прозывают[ся], і то не пристали.” Пани питали їх, чи позволя[ть] копать кипячку на своїх ґрунтах, а вони відповіли: “Як хочете бидло пасти, то мы вам заарендуем пасовиско на 6 років, а жеби була кипячка – мы на то не пристаем; так і забрались пани не с чім, і в Ясиницях такожь люди не згодились.

Напиши, пожалуйста, когда приедешь, а привезешь книжок интересных. Марка Твайн’а¹⁵⁸ і еще купу. Цукру побільше, буду смажить сок малиновый, вина и бульйону 1/4 ф. Кавы не надо.

До свиданія, целую тебя крепко.

Дети здоровы. Тараско немного кашляет.

Твоя Ольга.

Публікується вперше за автографом (№ 1605, с. 561–563).

Місцenaписання встановлюється за змістом.

№ 23

[Нагуєвичі, початок серпня 1890 р.]

Дорогой Татуся!

Малам надію ще у Пятницю відобрати від тебе лист, тай не було, може, вівторок получу? А замість листу прийшов № “Народа”¹⁵⁹, котрий мене на разі дуже втішив, усе лишь тоті помилки та машинная неаккуратність немило вражає. Вообщє номер дуже, дуже цікав[ий]. От і понеділок минув, а від тебе нема листу. Це

мене дуже непокоїть. Завтра у Середу хочу їхати з дитиною найменшою до лікаря¹⁶⁰, а також і порадиться щодо грудей, може би, далось не кідати кормити дитини, як би найшов якій лік. Тепер же дуже мучусь, болять груди, а тут ще хлопчик захорував. Чекаю на тебе в Субботу. Може, вже і до лісу піду з тобою. Здається, зїзд істориків кінчається – і ти, значить, будеш вільніший. Привези конвертов і паперу зо 3 пари. Отчого ти мені нічого не написав? Чи дивися на тираж білетів? Що у вас чувати? Чи не приїзжав хто із Росії?

Тут у нас все покійно, за 2 тиждні приїзжає пан копати киячку машинами. Онуфер забив [слово записане нерозбірливо]. Я чувствую себя лучше, совсем еще не оправилась, маю надію, если покину годувати дитину, буде ліпше. Не забудь надеть пальто, если би і було тепло, так можеш лишити у цукерні, платка я ще не відобралам, а бутылка їх ще й досі стойить. Напиши мені, чи приїдешь, а я піду на зустріч, если буде погода. Сими днями підуть дожд, річка дуже велика, а може, з гір нанесло багато риби. Вино ще є. Як з помешканєм, на всякій раз без мене прошу не давати задатку. Цілую тебе.

Твоя Ольга Франко.

Онуфер просить купити.

Пороху “мушкатер” 1/4 ф. – за 30 ц. Коштує у Дрогобичи; шріт* “серняк” – за 10 ц.;

а для мене – пипку і щеточку не забудь, на Капитульной в жидовском склепе;

лампочку і гнот;

шклянку возьми з дому, если есть;

книжек, Златоврацкого¹⁶¹ я прочла уже все.

Друкується вперше за автографом (№ 1605, с. 579).

Місце та дата написання встановлюються за змістом.

* Ш р і т – дріб (для стрільби).

№ 24

[Колодяжне], 15 серпня 1890 р.

Дорогой Ваничка!

Мы все думаемо-гадаемо, як бути, и рєшили. Із Кієва прийшов лист від Тр[егубо]ва П. А. Коссачу, де він пише, що нікто не може із нас йїхати тепер до Кієва, бо то град особистый¹⁶². Значить, и тобі нема можности йїхати за тим. Тепер же йїхати за мною тобі, не йїдучи до Кієва, я гадаю, нема потреби, тим більше, щоб не мати клопоту на границі, а мене відвезе хтось відси до границі, а ты був би ласкав чекати мене на границі Австрійской. Коли саме: чи на той тиждень у Субботу (а я бы выїїхала у Пятницю), чи на другий — упередити тебе не можу, бо ще не рішила, може, й Тетя Саня¹⁶³ ще прийїде, на всякій раз буду чекати від тебе відповіді. А з своєю стороны мені хотїлось би йїхати скорїше, бЦ Петрусь раз у раз слабує. Возилам до лікаря, трохи перестав ляксувати, а тепер знову теж саме. Що до справи “Народа”, до, мабуть-таки, прийдеся його завісити на який час, навіть на завше, если він не може утриматися пренумератой¹⁶⁴. Н.В.¹⁶⁵ нема способу упередити, страшно вводити в клопіт потрібного чоловіка. Не знати, як и с П[авлико]м буде. Ніхто адресы не дає, тяжко з ким листуватися. Шкода, що з моеи подорожи вийшло так мало користи. Грошей у нас ще є. Ото було 10 руб[лів] — страчено. Комаров¹⁶⁶ прислав 9 р[ублів] за книги — тоже страчено. Арабажин¹⁶⁷ прислав за книги 30 р[ублів] и от размена купонов 27 р[ублів], вот все наличные 57 р[ублів]. Значить, — если ты не боишься, що тебя арестують на границі, то доставай паспорт и прїєзжай, а тоже, може, Коцовскій поїїде, як він і сбирався, той заїде за мной. Во всякім разі я жду від тебе листа, як ты ще міркуєшь. А як я вїїду, то можу тобі дати знати телеграммой. Во всяким случайі чекати д[о] глубокої осени нема що, а треба захватити тепло, щоб по теплі йїхати.

До скорого свиданя.

Твоя Ольга

Хотілаб я ще зайіхати і до Почаєва¹⁶⁸, та не знаю. Як би сидів вдома т[и], яб* тут з дітьми я, яб поїхал[а]. Во всякім разі ты міркуй так, щоб твій приїзд сюда не відорвав тебе від якої важної праці.

Лист от П[авли]ка Ольга Петровна дістала.

Друкується вперше за автографом (№ 1605, с. 587–590).

Місцenaписання листа встановлюється за змістом. Як ми зазначали раніше, у Колодяжному родина Франків перебувала влітку 1891 року. Отже, авторське датування є помилковим.

№ 25

[?], 13 жовтня 1890 р.¹⁶⁹

Дорогой Татуся!

Вот і на третій твій лист відповідаю, а заразom і посилаю тобі свідоцтво від поліції. Була сама у Schehtel'а, директора поліції, і він мені пообіцяв зробити то як найскорше, казав, що потрібно твоєї метрики, але я ему замість того понесла одно із свідоцтв о прийняттю тебе до Ясениць¹⁷⁰. Він сим вдоволнився (бо там був рік твого уродження) і казав дати штемпли за 1 р. 50 к., що мене заставило ще раз вертати домів, бо малам при собі лишень 1 з.

Я ніяк не розберу, чому це ти не сідаєшь за роботу – тому, що не у себе. Як же ще так вийшло? Мав бути разом зі Щуратом, а тепер і хати вільної не маєшь, все йідно, що й тут з дітьми не міг робити. Посилаю тобі 5 зл., може, на разі здадуться, а як буде потрібно, то візьму у Віслоуха. Книжочки він мені ще не звернув; видно, ще не уплатив до каси ощадности.

Був Охримович¹⁷¹, привіз гогозы** дуже смачні, при случає передам. Чи подобалась тобі наливка малинова, як що подобалась, то я тобі ще пришлю. Чи не пригадуєшь ти собі, де поділись 2 і 3 аркуш На крилах пісень, хотілаб відослати Олени

* Має бути “як”.

** Г о г о з – брусниця.

Пчілки, 4 і 5 уже готов, нині посилаю. Замовила у Охрімович[а] муки овсяної, а забула, як вариться, при случаю, будь ласкав, напиши. П-к дістав гроші із Росії черед адвокат[а] <Вивеч'а>. Я подала ему адрес Павлика і просилам відослати самому. Чи присилати тобі Квартальник?¹⁷²

Діти наші здорові, ходжу з ними на spacer*, і Петрушка здоровий, хотілам тобі зробити несподіванку і зфотографувати его, та... Гандзя¹⁷³ теж здорова, у ночі не спить добре. Але мені тепер трохи ліпше з нею, бо Мариня встане разів два до неї, а Андруся присовуємо з ліжком до твого, де спить Тараско, і значить, тепер не падає, а Петрушка спить зі мною. Що там у тебе чувати, як твоє здоров'я? Чи бути вписаним єсть тоже самое, що тебе приймали на університеті?

Из Росії ще нічого не прийшло ні до нас, ні до "Kurjera". Курьер я дістаю, але боюсь, що мені его Віслоух порахує і відтягне із свого довгу. Тоді я й брати його не хочу, однако не ма нічого цікавого. За Кронавстера¹⁷⁴ твою статтю читалам. Кончаю, бо спішу кинути на пошту.

Цілую тебе.

Ольга Франко.

Публікується вперше за автографом (№ 1605, с. 615–617).

Місценаписання встановлюється за змістом.

№ 26

[Нагуєвичі, 1890 р.]

Дорогой мой Татуся! Я малам надію мати від тебе лист сего тиждня, та й не було. Не знаю навіть, чи прийідеши ти сего тиждня. На всякій случай напиши, бо я починаю очень беспокоится і за тебя.

Мала малу розрывку, була в Ясиниц[і]. Піп¹⁷⁵ дуже охоче приймає № Народа. (Посему і за масло, і за сир нічого не взяв). Го-

* С п а ц е р – прогулянка.

ворила ему, що на него була допись до Народа¹⁷⁶. Він зараз же каже, що то, певно, від Дидинтского инжинера, що жие у Львові, а що тиждня приїздить до Ясиниць. Він тут агітує за Kótka¹⁷⁷ й намовляє громаду, а я відраджую то то громаді. За ініціативой попа же заложен там склеп. Він давав свій властный ґрунт під склеп, але громада поставила склеп на ґрунті шевця, як раз коло жидівського склепа. На случай, як бы жід схотів пімститися за конкуренцію і схотів йїх склеп спалити, так згорить і жидівській, бо зараз же сусіди. Піп знов дав 12 яличок, помагав, жебы як найбирше кінчали склеп, а в день зелених свят став коло жидівск[ого] склепу і никого із хресть[ян] не пустив там купувати. (В той день мы уторговали 20—40 зл[отих]). Зложилось нас на той склеп 30 господарів по 5 з[лотих] та піп дав 20, та Дидиньській 20¹⁷⁸. Ведеся нам добре, субье<кт> той же самий швець, побирає 2 1/2 р[инські] на місяць. Мы у него (нас 3) відбираєм що денно гроші і зараз же рахуємо, скілько чого продав, жебы нас не циганив.

Жиди дуже лютятся. Той, що трим[ає] склеп, давав відчинного нам 20 р[инських], жеби ми того не робили. Далі знизив ціну на сіль: перше побирав по 11, а як мы брали по 10, то у него сіль упала на 8, на чім він мав лише тільки страту, а купують все такі у нас. Далі, за муку брав по 8 від фунта і все прихвалював, що то перший сорт. Ми продаєм 3 сорт по 5, а мука ліпша від його 1-го сорту. Наш субьєкт теж навчив дуже добре торгувати і прихвалювати товар. Ми спров<а>дили купу рожків т<а> фіг*, а той і розповів жінкам, що рожкі дуже помічні на живіт дітям, зараз приходять жінки за ріжками, а він радить купувати не зо 2 ц а 1/2 фунт[а]; <знов> фіги: сказав, що то помічне старим на болячкі усяки, йдить** уже старі питають за фігами.

(Я із зтого вивожу, что на сел<и> дуже придатною булаб аптека.) Все это розповідав Багрій¹⁷⁹, который сам принимает большее участие во всем. А как Юльця виражається, що зовсім відбився від господарств[в]а, а все коло того склепу. Привези, пожалуйста,

* Ф і г и — інжир.

** Має бути “йдуть”.

порошку від блох. Капли в аптеке anidonis, щоби нюхати при родах, і денег: для ваших 10 з[лотих] і для мене 5 в случае необходимости, побольше книжок. (Кенана¹⁸⁰, если можно. В дождливый день я положительно не знаю, что делать.)

Будь здоров. Пиши мне.

Если би ты имел время купить у Бацеч'а голову цукру і привозить мне кусками, тут цукер дороже, да і у Львові потім подорожует. Я там платила по 34 за кіло, а тут – по 40.

Друкується вперше за автографом (№ 1607, с. 39–42).

Місценаписання і дата встановлюються за змістом.

№ 27

[Нагуєвичі, 1890]

Милий Татко! Твій лист відобралам і відповідаю тобі зараз, бом хочу просити тебе привезти нам на село деякі річі: купити у Міколаша 1 піпку = 10,
у Маркевича 2 ф[унти] кави = 42,
риделко* цикорію = 11,
цукру вликій кавал, бо буду варити сок малин<ов>,
бутилок зо 2. (Л. Ч. – вгорі над словом “бутилок” легенько написано “фляшок”),

арг<а>нтини в каші цілий кусень і
червоних ниток, які знайдеш в верхній комоді на право в коробці або у мене в шуфляді.

На разі все то далось би запакувати до валізи, що стоїть на шафі. Потім, раджу тобі надіти усе старе. Нове і у Львові придасться. Усе, про що ти пишеш, по можности зроблю, тільки привези паперу до записування. До лісу я ходжу дуже часто: сама раз 8, а з Онуфром раз. Грибів правдивих зовсім нема, хіба лисички та <козарі>, але і на тото єсть багато охотників. Кажуть, що в Медвежому¹⁸¹ багато грибів, але я боюсь ходити там сама, бо не

* Р и д е л к о (від польськ. rydel) – лопаточка.

знаю ліса, хиба хожу по окраінам, шукаючи пузюмок. Був дождь, невеликій, а теперь цілий час погода. Я сама думала гартувати дітей, да тільки що почала – й вони подіставали катари, у Андрі<й>ка очки закисають, так само, як було у Болехові. Тараско здоров, баба также, вообщє нам хорошо, я даже не замечаю, как время ідет. Да вот еще что, привези Кіевскую Старину. [Слово занотоване нерозбірливо] прочитала.

Привези также від мух трутизну.

Цілуємо тебе усі.

Ольга Франко.

Друкується вперше за автографом (№ 1607, с. 543–544).

Місцєнаписання та дата встановлюються за змістом.

1891

№ 28

[Колодяжне], 3 липня 1891 р.

Дорогой Татуся!

У нас дожди страшєнные, не минає дня дабы щоби не був дождь, а відси витикаюча общая меланхолія. Діти здравствують, а Петрусь поражає всіх необикновенной худобой ножек и ручек. Лист твій получила. Квартира Озаркевич мені зовсім не подобалась: и високи расположение комнат, и много и негодно, а голов-но, так увеличение доходов на <хоруми> не предвидеться, то лиш-них 4 гульден[а], виданных на квартиру, составят большую рубре-ку в нашем бюджете. Ведь там такая масса будет теперь свобод-них квартир, что служница, имея много вільного часу, могла бы найти удобную и дешевую квартиру. Вот было бы хорошо, если бы вы к нашему пріезду уже перебрались, потому что возитсє с переноской при детях нахожу почти невозможним, или, по

крайней мере, сделали бы там чисто. Хорошо было бы, если бь баба наварила бодай малинового соку. Відсі, мабуть, я не повезу варен<ня> ни одного фунта, щоб не платити на границі. Сані¹⁸² ще не було, у неї зробилась рожа и може бути, що вона зовсім не прийіде. Значить, в денежном отношеніи вопрос открытый, а у мене теж крім купонов нічого не лишилось. Еслибы переплетчик дуже налягав, то можно було дати ему бодай 100 з тих, що мы позычали Віслоуху, а 400 внести в кассу. Вот видиш, я казала, що сведи рахунок и не викидай без потребности грошей на кожаные переплеты, и остатни 200 экз. зовсім не потрібно він переплітав, вони так ще борше попсуються. Як знаєшь, так і роби. <І> вже я не знаю, відки вистачити на тих переплетчиков, далі прийдеться кавал хліба дітям віднимати из за тотіх переплетов.

Ти, як бачу, уже и не згадуєшь за докторат, вижу, що тобі лишь казалось, що ти можєшь достигнути того, чего захочєшь; он смот[р]и, какую дисер. книжку выдал Арабажин. Бродзинского, 360 листов, <ін> 40¹⁸³. Просто мило прочитать. Твоя диссертация, я думаю, не вышла бы менее научною. Откинул бы ты амбицію не потрібную и добивался бы сделать доктор[ат] у Львовє, так и было бы хорошо, а що у Відні и нігде индо ты его не зробишь, я тому певна. Ей Богу, и как тебе не грєшно заниматься пустяками: выдаванєм усякіх дрібниць, поєзії, ведь на это не нужно особенно таланта. А тебе дан Богом талант не абиякій, поки твоя муза відпочиває чи, може, й спить добре було б робити тепер докторат, а, відпочивши, був би ще час і творити. Милый, дорогой, попробуй ты обернутя еще раз до Огоновского, на що тобі тільки роботи, перекладати диссертацию у Відні ще строже, если будєшь держать у Ягича¹⁸⁴. А тут, можеб, обернувся до кого, попросив, без того нігде не обійдеться. От ти б нас утішив вельми, якби сими часи уладив и до экзамену був готовый, поки ми прийідемо. Теперь при уравниеніи прав Русинов, може, і для тебе знайтись кафедра, а то й дивись, що молоді люде нас опередять і станут нашими учителями, як, напр., Арабажин. Котрій написав свою дісертацию і красиво, і с опытностью 40 летняго учоного. Хотілось бы мені, щоб ти прочитав цю книжку і указав

на недостатки, я певна, що без них не обійдеться, хоть він і пише так уверено.

В Русской Мысли¹⁸⁵ за Май есть стаття Конніського О Просвещеніи на Галицкой Руси. Ничего нового, але й багато брехни. Арабажина Бродзинського я читаю с большим удовольствіем, но, не имея ученой подготовки, не могу отнестись критически и беру все на веру. А вот <ти> так можешь написать крити[ку] и ее охотно поместили би в Кіевской Старине. За Шумлянського я ще не питала¹⁸⁶. Спитай в Друкарні, чому не вислали видрукованній 3-й аркуш Гейне¹⁸⁷, корректу котрого ти взяв з собою. Уже пришла корректа 4-го аркуша, а видрукованого 3-го нема. Ольга Петровна хоче відослати Гриневецкому и Билинскому¹⁸⁸ ноты, та не знае де живуть. Напиши, будь ласка, их адресу.

Ну, здається, нічого нового нема більше у нас, а що буде у тебе, то пиши: про політику, про Народ. Народа тут і досі нема, а в Евпаторіи, здається, теж нема. Если до Вас не прийшов лист Лесі, то от їїї адрес: Евпаторія. Крым. Фонтанная улица. Дом Мичри, бывшей Шакая. Как дела Москолофилов, от як почнуть у вас усі говорит[ь] по Россійски, так тогді не знати, що й робити з нашими книжками.

Щожь Пані Кобрынская робить, подає знов петицію, и чому Русини не закладають приватних гимназій або пансіонов дівочих, я певна, що правительство потом дало б і субсидію, як би хто, от хоть бы Пані Кобрынск[а] рішила вложити трохи свого капіталу і заложила гимназію, а то всі ті петиції – дурниця. Много шуму – а толку мало. Тоді, справди, видно було, що Пані Кобри[нська] ходить щось о дівоче воспитанне. А то: <пе>тіціями збувається, як би діло робила. Ось і все. Може будешь недоволен тоном мого листа. Але то причина, щом трохи слаба. І <дасть ми бог>.

Твоя Ольга Франко.

Подається за автографом (№ 1612, с. 99–102).

Місценаписання встановлюється за змістом.

№ 29

[Колодяжне], 23 липня 1891 р.

Дорогой Ваничка! А я тобі скажу, що ты зовсім непотрібно набалакав мені всяких упреков¹⁸⁹. Ей Богу, я зовсім не розумію, на що посылати листи повны колкостей, ведь письмо самым прибытием робить приємність, а зміст повний отрути, и виходить із усього найпаск[у]днійше вражіннє, з цим я не можу погодитись. Про політику все ліпше писати, бо нікого не ображайє.

Дети наши здоровы, Петрусь трохи слабує на розвільненє. Та з тим радимо якось. Саня зовсім, мабуть, не прийїде: спершу заслабла, слабувала щось зо 3 тиждні, поїїхала до Нины, а там уже стало пизно до нас йїхати. Значить, то зовсім буде добре тобі поїїхати, а може, і зле буде – не знаю, если хочешь, то я напишу і запытаюся Трегубова, чи тобі йїхати, чи ні?

Тепер, що до деяких справ. О.Петровна просить П[авли]ка дати письменное уведомленіє, що гроші 150, а потім 100 – получені. Ты напрасно гадаєшь, що я сама не вижу, як ты робишь и мучится, але, як я не в стані сама нічого тому поради́ти, то й мовчу. Мовчу про тебе, не говорю нічого й про себе, а як треба терпіти, то й терпится поки найдется якій вихід. Не всім же приходится лишь по розам ходити, попадаются и колючки. Але ж сумувати над тим, що мы всі помремо, нема що. За дітей ты не безспокойся, берегу я их пуще своего ока. Але против случайностей нічого не поробиш. От Тараско уже три раза падав у ямі. Остатній раз навіть дуже міцно, бо підбив собі плече і око, але тепер уже і сліду нема. Чи не можно булоб нам выслати Баштового в лыстах простых¹⁹⁰; на імя Лариссы Косач с передачей мне, бо інакше годі буде его тутейшім видіти. Народа мы ще й досі не виділи. Хоть Миша¹⁹¹ прийїхав із Евпаторії і мусив привезти з собою. Читанє мы тут зовсім майже закинули, от Захер-Масох мені попався, Галицкій писатель¹⁹². Прочиталам Коломейській Донь-Жуань, але Галицких типов я жадных не виджу, а сам він, виходить, жид родом із <Іспанії>.

Більше сидимо в полі, стикаємося близко з самою природою, дивимося на пацят, голубів, качат, ходимо на став, тільки шкода,

що погоди нема, усе перепадають дощи. Дида я поздравляла телеграммой, так як лист міг би знов не приймити¹⁹³. Провіряла білети: нема не <виігриша>, ні тиража. Оттой листочок, що тут буде приложенный, прошу передати П[авли]ку. Дітки часто згадують за тебе. Тараско певный, що ты пішов у ліс на гриби, а Андрусь досить сознательно говорить, що ты у Львові. Жиємо мы помаленьку, відносини у нас с Ольгой Петровной більше почтительные, нежели дружественные, хоть знов і не прикри. Вообще нам тут жиєся добре і навіть дуже, я зовсім розгосподарювалася і если хочєся йісти, то прошу, як дома, і діточки мають усього досить.

Если ты уже пересердився на мене, то пиши таки і про політику, бо до нас рідко що доходить із тамтого світа.

До свіданія.

Твої сини *Андрій, Тарас, Петрусь і добрая супруга Ольга* другу Франко.

Колодяжное.

Подається за автографом (№ 1612, с. 103–105).

Лист цитується у 49 томі видання творів І.Франка (С.665).

ПРИМІТКИ

1. Йдеться про лист І.Франка від 4 вересня 1885 року, в якому він писав: "Що сказали б Ви, якби який-небудь галичанин, приміром я, приступив до Вас з просьбою: будьте моєю дружиною, моєю жінкою?" (Франко І. Збір. творів: У 50 т. – Т. 48. – К., 1986. – С.543. Далі зазначатимемо тільки том та сторінку).
2. Мається на увазі двоюрідний дід О.Хоружинської по матері Федоровський Ілля Семенович (1813(?)–1896), який жив в Одесі і з яким вона листувалася протягом 1880–[1887] рр. У фонді І.Франка наявні 22 листи Іллі Семеновича. З родинного листування Хоружинських–Трегубових (№1606, с. 208, 217; №1615, с. 537 та ін.) довідуємось, що в минулому І.С.Федоровський був військовим і, мабуть, саме тому мав досить круту вдачу. Але його ставлення до Ольги Хоружинської завжди було прихильним. Як зазначала у своєму листі Марія Федорівна Хоружинська (№1605, с.207–208), Ілля Семенович з усієї родини найбільше любив саме Ольгу. В правдивості даного свідчення переконуємось, звернувшись до його листів, на-

дісланих онуці до Харкова протягом 1880–1882 рр. (№1606, с.5,12, 13,15,20,23). У них неодноразово повідомляється про надсилання грошей, зокрема, для оплати приватних уроків музики. Не залишається осторонь І.Федоровський і тоді, коли йдеться про “вивінування” Ольги, а згодом маленькому Андрійкові Франку надсилає в подарунок золотий хрестик з ланцюжком і срібну іконку з зображенням Богоматері. Дещо перепадає й іншим родичам: Катрі Трегубовій та Олександрі Хоружинській – плаття, Володі Трегубову – гроші на барабан тощо. З іншого боку, маючи великий капітал, І.Федоровський міг би надавати їм суттєвішу допомогу, відкинувши геть мрії про увічнення свого імені написами на меморіальних дошках. Власне, весь його спадок пішов на благодійництво.

3. О. Хоружинська, очевидно, не дала відповіді на лист І.Франка від 29 вересня 1885 року.
4. Мається на увазі недатований лист І.С.Федоровського (№1606, с.85–87).
5. Йдеться про лист Наталі Кобринської від 1 жовтня 1885 року (№1606, с.199–202), в якому вона запрошувала О.Хоружинську до участі в жіночому “Альманасі”.
- Кобринська (дівооче прізвище Озаркевич) Наталія Іванівна (1855–1920) – українська письменниця, організатор феміністичного руху в Галичині, ініціатор жіночих альманахів “Перший вінок” та “Наша доля”.
6. Трегубов Єлисей Кипріянович (1848–1920) – культурно-освітній діяч, викладач Колегії П. Галагана в Києві, член “Громади”, співробітник журналу “Киевская старина”. Чоловік старшої сестри Ольги Федорівни Антоніни.
7. Мається на увазі прозова збірка І.Франка “Галицькі образки” (Львів, 1885).
8. Йдеться про лист І.Франка від 18 жовтня 1885 р., в якому він сповіщав про “літераторське життя з економічного боку” (Див.: Т.48. – С.553–555).
9. Мати Ольги Хоружинської померла у 1875 році, батько – кількома роками раніше (Див. детальніше: К л ю ч к о-Ф р а н к о Анна. Іван Франко та його дружина // Спогади про Івана Франка. – Львів, 1997. – С.484; Г о р а к Р о м а н. Тричі мені являлася любов. – К., 1983. – С.122).
10. Гадаємо, йдеться про листи І.Франка від 24 листопада та 4 грудня 1885 р. (Т.48. – С.575–576, 584–585).
11. “Дело” – літературно-політичний журнал демократичного ухилу. Виходив у Петербурзі в 1866–1888 рр.
12. Мається на увазі стаття М.Драгоманова “Литературно-общественные партии в Галиции (Эпизод из истории русско-славянских отношений)”, яка була опублікована в журналі “Дело” (1881. – № 9. – С.84–116). М.Толмачов – один із псевдонімів М.Драгоманова.

Драгоманов Михайло Петрович (1841–1895) – український публіцист, історик, філософ, економіст, літературознавець, фольклорист і громадський діяч. Мав великий вплив на формування світоглядних позицій І.Франка,

- листувався з ним протягом 1882–1895 рр. В архіві І.Франка налічується 190 листів від М.П.Драгоманова.
13. “Русский архив” – історико-літературний збірник. Виходив у Москві в 1863–1917 рр.
 14. “Славянский сборник” – видання петербурзького відділу Слов’янського комітету, перший том якого вийшов у 1875 р.
 15. “Зоря” – літературно-науковий і громадсько-культурний журнал. Виходив у Львові в 1880–1897 рр. У 1883–1886 рр. до редакції “Зорі” входив І.Франко.
 16. У березні 1886 року прогресивна громадськість України відзначала 25-ті роковини смерті Т.Г.Шевченка. Очевидно, І.Франко замовляв Є.К.Трегубову статтю саме з цієї нагоди.
 17. Йдеться про членів товариства “Січ”.
“Січ” – українське студентське культурно-освітнє товариство, засноване 1868 р. у Відні. Протягом 80–90-х рр. І.Франко листувався з товариством “Січ”: у фонді письменника зберігаються 4 його листи до “Січі” та 16 листів товариства до нього.
 18. Терлецький Остап Степанович (1850–1902) – український публіцист, літературознавець, історик, економіст, громадський діяч.
 19. Йдеться про літографії двох акварельних малюнків польського художника Северина Обста (1847–1917), що надсилалися в 1885–1886 рр. як премія передплатникам “Зорі” (Див.: “Зоря”. – 1885. – №8. – С.96).
 20. Левицький Іван Семенович (псевд. Нечуй-Левицький та ін.; 1838–1918) – відомий український письменник.
 21. Доброграєва Олена Олексіївна (1862–1888) – знайома І.Франка, слухачка Вищих жіночих курсів у Києві. Брала участь у революційному русі, підтримувала зв’язок з прогресивними громадськими та літературними колами Галичини. Листувалася з І.Франком: у фонді письменника наявні 16 листів і одна поштівка від О.Доброграєвої, надіслані впродовж 1885–1887 рр. І.Франко присвятив О.Доброграєвій драматичний твір “Кам’яна душа” (1895).
 22. Коцовський Володимир Миколайович (псевд. Корженко та ін.; 1860–1921) – український літературознавець, письменник і педагог, співробітник журналу “Зоря”, газети “Діло” та ін. періодичних видань, приятель І.Франка.
 23. Очевидно, мається на увазі Науменко Володимир Павлович (1852–1919) – український громадсько-політичний діяч, педагог, журналіст, у 1893–1906 рр. редактор журналу “Киевская старина”, член київської старої “Громади”.
 24. Косач Петро Антонович (1841–1909) – український громадський діяч, правник, батько Лесі Українки.
 25. Косач Ольга Петрівна (псевд. Олена Пчілка; 1849–1930) – українська письменниця, етнограф, громадський діяч, мати Лесі Українки, сестра Михайла Драгоманова.

26. Косач-Квітка Лариса Петрівна (псевд. Леся Українка; 1871–1913) – визначна українська письменниця і громадська діячка.
27. Йдеться про коректуру “Зорі” (Див.: Т.49. – С.35).
28. На початку лютого 1886 року (у листі Є.К.Трегубова до І.Франка від 19 січня [1886] зазначалось: “...моя стара и Ольга у середу ввечері 22 січня (по нашому) выиздять до Львова и Видня...” – №1615, с.379). О.Хоружинська та її старша сестра А.Трегубова відвідали Львів, щоб “познайомитись з тамошнім життям, з людьми, звичаями та норовами”. (Див.: Т р е г у б о в а А н т о н і н а . Дещо з життя Ольги Франкової // Спогади про Івана Франка. – Львів, 1997. – С.156). Планувалася також і подорож до Женеви, де жив і працював Михайло Драгоманов, вчитель і приятель Трегубова Єлисея Кипріяновича. Але закордонна поїздка сестер вичерпалась лише відвідинами Львова та Відня.
29. Куровець Іван (1863–1931) – за молодих років член віденського товариства студентів “Січ”, потім лікар і громадський діяч. Написав спогади про І.Франка (див.: К у р о в е ц ь І в а н . Іван Франко в моїх згадках // Спогади про Івана Франка. – С.69–74). В архіві І.Франка наявні автографи п’яти його листів (1885–1907).
30. Озаркевич Євген Іванович (1861–1916) – брат Володимира та Лонгіна Озаркевичів і Наталії Кобринської, медик за фахом. Навчаючись у Відні, був членом студентського товариства “Січ”.
31. Кобринський Володимир Йосафатович (1858–1940) – лікар, перебував у приятельських стосунках з І.Франком. У фонді письменника наявні шість листів і чотири поштівки, надіслані йому В.Й.Кобринським протягом 1897–1907 рр.
32. У листі до О.Хоружинської від 24 лютого 1886 року І.Франко писав: “Я зачав писати по-українськи статейку о наших галицьких справах, котру, коли буде готова, зашлю Вам, щоб Ви, прочитавши її наперед з Є.К., переклали відтак, а Є.К., може б, переслав в Петерб[ург] до ред. “Вестника Европы”, чи де там знає” (Див.: Т.49. – С.35).
33. Татусь – Трегубов Є.К.
34. Повість І.Нечуя-Левицького “Старосвітські батюшки і матушки” планувалася до видання в серії “Бібліотека найзнаменитших повістей” (додаток до газети “Діло”), але видана не була. Друкувалася в журналі “Зоря” протягом 1888 року (№1–3, 7, 8, 15, 17–20).
35. Белей Іван Михайлович (псевд. Роман Розмарин; 1856–1921) – український журналіст, перекладач і критик. Разом з І.Франком та М.Павликом видавав “Дрібну бібліотеку” (1878–1879); редагував журнал “Сьвіт” (1881–1882). У 1884–1902 рр. – був редактором газети “Діло” й літературного додатку “Бібліотека найзнаменитших повістей”. Протягом 1881–1884 рр. листувався з І.Франком, в архіві якого наявні 10 листів І.Белея.

36. Вілінська Марія Олександрівна (псевд. Марко Вовчок; 1833–1907) – українська письменниця, перекладач.
37. “Журнал Министерства народного просвещения” – орган Міністерства народної освіти. Виходив у Петербурзі в 1834–1917 рр.
38. 1886 року в “Зорі” (№13–17) публікувалась повість Олени Пчілки “Світло добра й любові”.
39. Йдеться про роман А.Свидницького “Люборацькі”, який протягом 1886 року (№1–22) публікувався в “Зорі”.
40. Колодяжне – селище в Ковельському районі Волинської області. З 1891 по 1907 рік тут проживала Леся Українка.
41. Святки. Маються на увазі Великодні святки. У 1886 році Великдень був 13 квітня (за старим стилем).
42. Жмеринка – місто, центр Жмеринського району Вінницької області.
43. Беренштам Вільям Людвігович (1839–1904) – український археолог, педагог, літературний і громадський діяч, член київської “Громади”.
44. Мабуть, йдеться про видання “Малоруско-німецький словар. Уложили Є.Желеховський і С.Недільський”, Львів, 1885, 1886 (в 2-х т.).
45. Городецький Василь Васильович – київський знайомий І.Франка. Брав участь у подорожі київських студентів у Карпати.
46. З родиною Шухевичів О.Хоружинська познайомила і заприятлилася під час короткого перебування у Львові на початку 1886 року (Див.: Трегубова Антоніна. Дещо з життя Ольги Франкової. – С.188–189). Шухевич Володимир Йосипович (1850–1915) – український етнограф, фольклорист, педагог і видавець, член НТШ, голова товариства “Руська бесіда” у Львові.
Шухевичівна (дівоче прізвище Любович) Ася (Терміна) (1852–1939) – громадська діячка, послідовниця емансипаційного руху, дружина В.Шухевича.
47. Волочиск – селище міського типу, центр Волочиського району Хмельницької області.
48. О.Хоружинська мала намір напередодні весілля відвідати разом з І.Франком свого діда І.Федоровського, який мешкав в Одесі, щоб отримати від нього благословення. Але така поїздка не відбулася. У листі до Н.І.Кобринської, написаному 5 червня 1886 року, І.Франко зауважував: “Я виїхав до Києва на два тижні перед тим [перед одруженням. – Л. Ч.], а в Києві стільки ще було клопотів, біганини та крутанини...” (Т.49. – С.65). Здавалося б, наречені не відвідали Одесу через брак часу. З недатованого листа І.С.Федоровського до О.Хоружинської (№1606, с.98) стає зрозуміло, що основною причиною, яка перешкодила нареченим втілити свій задум, була відмова самого діда прийняти їх у себе.
49. Очевидно, даний лист І.Федоровського не зберігся.
50. У селищі Тимофіївка, що знаходиться на Сумщині, родина Хоружинських мала маєток. Тривалий час арендатором у Тимофіївці був Басов Іван Васильович.

51. "Киевская старина" – щомісячний історико-етнографічний художній журнал. Видавався російською мовою у Києві в 1882–1906 рр.
52. Йдеться про незакінчену повість І.Франка "Не спитавши броду". За життя письменника були надруковані як окремі оповідання лише сім уривків з даного твору.
53. Галичанин. Можливо, мається на увазі Окуневський Теофіл (1858–1937) – адвокат, громадсько-політичний діяч Коломийщини й Городенківщини, співзасновник Української радикальної партії, згодом депутат галицького сейму та австрійського парламенту. Протягом 1883–1895 рр. активно листувався з М.П.Драгомановим.
54. Після одруження родина Франків оселилася в квартирі на вулиці Голубничій, №9. Очевидно, І.Франко мав намір знайти нове помешкання, бо у листі до О.Франко, написаному в середині січня, зазначав, що займався пошуками іншої квартири, але безрезультатно (Див.: Т.49. – С.99).
55. Ілья – Трегубов Ілля Єлисейович (1886–1949) – молодший син Трегубова Є.К. та Хоружинської А.Ф., приятель Лесі Українки, відомий український хірург, з 1932 р. був директором хірургічної лікарні в м. Біла Церква.
56. Ничка – Антоніна Федорівна Трегубова.
57. Йдеться про сестру Ольги Франко Хоружинську Олександру Федорівну (1863–1935), яка згодом стала дружиною Ігнатовича Віктора Володимировича (1862–1933), директора банку у Києві. У листі від 19 січня 1887 року (датування умовне) І.Франко зауважував: "Дивувався я, якою се Ви її мад[ам] Селецкой величаєте, і на силу догадався, що моя Олічка перепутала фамілію навіть своєї сестри і назвала її Селецкой зам[ість] Сельской" (Див.: Т.49. – С.101–102).
58. Катря – Трегубова Катря Єлисеївна (1876–1965) – донька Трегубова Є.К. та Хоружинської А.Ф., по закінченні Інституту шляхетних дівчат вчителювала на Чернігівщині, в 30-х роках була заарештована і засуджена на 20 років.
59. Мається на увазі Хоружинська Олександра Федорівна.
60. Мова йде про лист М.П.Драгоманова від 20 червня 1887 року.
61. Котурницький М. – один з псевдонімів Кобилянського Еразма Олександровича (1856–1914), діяча польського соціалістичного руху, політичного емігранта.
62. Вислоух Болеслав (1855–1937) – редактор польської щоденної газети "Kurier Lwowski", що виходила у Львові з 1883 р.
63. Левицька Ольга – маловідома письменниця, авторка перекладу російського оповідання "Ядєсь", яке було опубліковане в "Зорі" 1888 р. (№19, с. 313–315); одне з її оригінальних оповідань ("На чужині. (Правдива пригода)") увійшло до жіночого альманаху "Перший вінок" (1887 р., с.106–112).

64. Боднарів – селище в Косівському районі Івано-Франківської області.
65. Майдан – селище в Дрогобицькому районі Львівської області.
66. У першій половині червня 1887 р. в газеті “Краї” (польська громадсько-політична газета проурядового напрямку, виходила у Петербурзі в 1882–1909 рр.) було вміщено дві кореспонденції І.Франка під назвою “*Rus Halicka*” (№23, 5 (17) червня, с.9; №24, 12 (24) червня, с.8). Очевидно, мова йде про одну з них.
67. Ржегорж Франтішек (1857–1899) – чеський етнограф, письменник і публіцист. Протягом 1877–1890 рр. жив у Галичині, займався дослідженням українського побуту і фольклору. Приятелював з І.Франком.
68. “Діло” – провідна щоденна українська газета в Галичині, орган “народовців”. Виходила у Львові в 1880–1939 рр.
69. Вахнянин Наталь Климентович (1841–1908) – український композитор, письменник, педагог, журналіст, громадський діяч. Один із лідерів партії “народовців”.
70. Партицький Омелян Осипович (1840–1895) – український вчений, педагог і видавець. Організатор і редактор газети “Правда” в 60-х роках, перший редактор журналу “Зоря” (1880–1893).
71. Йдеться про Юзефу Дзвонковську (1862–1892) та її матір Антоніну (1826–1912). Відомо, що Юзефа (дочка збіднілого польського шляхтича, учасника польського повстання 1863–1864 рр.) разом з матір’ю і братом Владиславом жила в Станіславі і через свою невиліковну хворобу не відповіла взаємністю на почуття І.Франка, який був один час у неї закоханий. У науковому обігові побутують дві дати смерті Ю.Дзвонковської: 1885 і 1892 рр. (Див.: 48-й том видання творів І.Франка. – С.693; Роман Горак. Тричі мені являлася любов – К., 1983. – С.87). Денис Лукіянович у своїх спогадах пише, що 1887 року він зустрічався з Ю.Дзвонковською в Казимира Мокловського (Літературна газета. – 1956. – №34). Отже, взявши все вищесказане до уваги, можемо припустити, що 1887 року Юзефа та Антоніна Дзвонковські відвідували Львів, і Ольга Франко зустрічалася саме з ними.
72. “*Prawda*” – польський громадсько-політичний тижневик. Видавався у Варшаві 1881–1915 рр. Протягом 1884–1887 рр. І.Франко надсилав до даного видання свої кореспонденції та статті.
73. Кониський Олександр Якович (1836–1900; псевд. Верниволя О., Горовенко Ф., Буркун В., Перебендя, Хуторний О. та ін.) – український письменник, перекладач, педагог, лексикограф, громадський діяч; учасник київської “Громади”, один із засновників Товариства імені Т.Г.Шевченка у Львові (1873).
74. З 2 по 5 липня у Львові перебував з візитом Архієпископ Престолонаслідник Рудольф. На честь його приїзду місту було надано святкового вигляду, на Високому замку проводився 8-денний продуктивний ярмарок, цій же події

присвячувалось і відкриття етнографічної виставки в Тернополі. Див. детальніше: “Діло”, 2(14) червня 1887 р. – Ч. 60. – С.1–2; 11(23) червня 1887 р. – Ч. 64. – С.1–2; 13(25) червня 1887 р. – Ч. 65. – С.2; 23 червня (5 липня) 1887 р. – Ч. 69. – С.2.

75. Атаназій Мельник, селянин з Волі Якубової, політичний учень Івана Франка, один з організаторів селянської радикальної партії на Дрогобиччині.
76. Йдеться про жіночий альманах “Перший вінок”, виданий 1887 року коштом і заходом Наталі Кобринської та Олени Пчілки, та історичну повість І.Франка “Захар Беркут”, опубліковану 1883 року.
77. Мається на увазі перше видання збірки І.Франка “З вершин і низин” (1887) та двотижнева польська “Gazeta Naddniestrzańska”, що виходила у 1884–1886 рр. у Дрогобичі за редакцією Солецького Едуарда.
78. Бандрівський Карло (1855–1931) – судовий радник, давній (ще з гімназійних літ) приятель І.Франка. Під час навчання в університеті у Львові І.Франко й К.Бандрівський деякий час мешкали на одній квартирі. В 1908–1916 рр. був опікуном письменника. (Див.: Б а н д р і в с ь к и й К а р л о. Спогади про Франка-школяра // Іван Франко у спогадах сучасників. – С.81–89; Я р о с л а в а М е л ь н и к. З останнього десятиліття Івана Франка. – Львів, 1999. – С.33–44.)
79. Барвінський Олександр Григорович (1847–1926) – український педагог і громадський діяч. Дотримувався “народовської” орієнтації. Протягом 1893–97 рр. був головою Наукового товариства імені Шевченка, 1883–1894 рр. – редактором “Записок НТШ”, 1889 р. – журналу “Учитель”.
80. Гадаємо, йдеться про вищезгаданий ярмарок на Високому замку.
81. Зінкевич – маловідомий громадський діяч. Гадаємо, що у листі до М.П.Драгоманова, умовно датованому серпнем 1887 р., І.Франко писав саме про нього: “Посилаю гроші від З., да сам він дурачина, не говорячи нічого злого о його характері і енергії. Наплів Вам про недискретність галичан, забув тільки хоч один який факт сказати [...]. Жахався, коли ми при людях з інших кружків споминали, напр., про Ков[алев]ського...” (Див.: 49-й том 50-томного видання творів І.Франка, с.121).
82. Ковалевський Микола Васильович (1841–1897) – український письменник і громадський діяч, член київської “Громади”. Збирав кошти на видання прогресивної преси в Галичині, зокрема на журнали “Житє і слово”, “Народ”, газету “Хлібороб”. Листувався з І.Франком, у фонді письменника налічується 11 листів та одна поштівка М.В.Ковалевського, написаних протягом 1887–1896 рр.
83. Лисенко Микола Віталієвич (1842–1912) – композитор, музичний етнограф, диригент, піаніст, громадський діяч. Підтримував дружні стосунки з І.Франком, у фонді якого налічується 15 листів М.В.Лисенка 1885–1904 рр.
84. Очевидно, йдеться про М.П.Драгоманова.

85. Вислоухова Марія (1858–1905) – дружина Болеслава Вислоуха, публіцист з питань освіти, вчителька.
86. Інлендер Людвік – польський прогресивний журналіст, співробітник газети “Prasa” (виходила у Львові в 1878–1892 рр.).
87. Ревакович Генрік (1836–1907) – головний редактор газети “Kurjer Lwowski” з 1884 р.
88. “Наукова бібліотека” – серія науково-популярних книжок загальноосвітнього характеру, видавалася у Львові в 1887–1888 рр. за редакцією І.Франка. Згодом перейменована на “Літературно-наукову бібліотеку”.
89. Петрушевич Антоній Степанович (1821–1913) – український історик, філолог та етнограф, автор праць з історії Західної України та з історії церкви.
90. “Głos” – польський громадсько-політичний і науково-літературний журнал. Виходив у Варшаві в 1886–1905 рр.
91. Даний лист Трегубова Є.К. не зберігся.
92. Кониська Євгенія Олександрівна.
93. Мабуть, О.Франко має на увазі поезію В.Масляка “В привіть єго цісарского величества престольного наслідника Архікнязя Рудольфа”, надруковану на 1-й сторінці 12-го № “Зорі” (15 (27) червня 1887 р.).
94. Гадаємо, мова йде про написане Іваном Франком “Письмо до Редакції” газети “Зоря”, яке було опубліковане 8(20) серпня 1887 р. (Ч. 15–16, С.271) і в якому йшлося про враження письменника від рецензії Г.Цеглинського на оповідання “Місія” (Зоря. – 8(20) червня 1887 р. – Ч. 11–12. – С. 194–195). Під текстом “Письма...” подавалася відповідь редакції.
Цеглинський Григорій Іванович (1855–1912) – громадський діяч, педагог і письменник, редактор “Зорі” (1887–1888), організатор театру “Руської бесіди”.
95. Болехів – місто Івано-Франківської області.
96. Йдеться про старшого сина родини Франків Андрія (1887–1913).
97. Геню – Озаркевич Євген Іванович.
98. “Панталаха” – оповідання І.Франка, вперше надруковане в січні-лютому 1888 року польською мовою в газеті “Kurjer Lwowski” (№ 25–29, 31–33, 36, 38–42). Український варіант оповідання з’явився друком 1902 р. у виданні “Панталаха і інші оповідання” (С.1–105).
99. У листі, написаному 22 травня 1888 р. і надісланому дружині у Болехів, І.Франко писав: “Проси паню Кобринську, щоб виписала з болехівської книги гродської тоту справу про чоловіка, що вбив свою жінку, але виписала дослівно і прислала мені разом з оповіданням усним народним, о котрим мені згадувала. Я би сю річ обробив для “Киевской старины” (Див.: Т.49. – С.161–162).
100. “Веселка” – літературна збірка, яку підготували київські студенти. Вийшла у Львові 1887 р. під прибраним ім’ям упорядника Андрія Молодченка під наглядом І.Франка.

101. Ієронима – Ієроніма Іванівна Озаркевич (Величко), сестра Н.Кобринської.
102. Павлик Михайло Іванович (1853–1915) – український письменник, публіцист і громадський діяч. Разом з І.Франком видавав журнали “Громадський друг”, “Товариш”, “Народ”, газету “Хлібороб”; перебував з ним у приятельських стосунках. У фонді І.Франка налічується 122 листи, надіслані М.Павликом протягом 1879–1905 рр.
103. Подлуський – лікар у Болехові.
104. Коцовська Валерія – дружина Володимира Миколайовича Коцовського, сестра Уляни Кравченко (Юлії Шнайдер).
105. Доброграєва О.О. померла 2 червня 1888 р. у Ментоні від туберкульозу легень. Очевидно, особисте знайомство В.Коцовського з Доброграєвою О.О. (Див.: лист О.Франко від 9 лютого 1886 р. – №5) спонукало його до написання некрологу, який з’явився в 11-му номері “Зорі” за 1888 рік (С.196).
106. Коли О.Франко з сином Андрієм перебували в Болехові, М.Павлик жив і харчувався в І.Франка.
107. Monte-gassa – порошок гірської трави, що використовувався проти молі.
108. Сельський Щасний Фелікс Станіславович (1852–1922) – український громадський діяч демократичного напрямку, лікар, приятель Івана Франка. У студентські роки активний учасник товариства “Січ”.
109. Перебуваючи в Болехові, Ольга Франко мала намір опрацювати народні казки про ведмеда.
110. У написаному на початку червня листі до дружини І.Франко просить передати пані Кобринській, щоб та “на гвалт написала дещо, що знає і хоче” (Див.: Т.49. – С.165). Н.Кобринська у листі до І.Франка від 13 червня 1888 р. зауважує: “Родина Бухгольців оказалась дуже мілкою штукаю, але за то дуже добре надає ся до критичного розбору, бути може, що скористаю з тої нагоди” (№ 1602, с.674). У листах від 19 (умовне датування) та 22 червня (Див.: Т.49. – С.167, 168) І.Франко знову повторює своє прохання написати і щонайшвидше надіслати статтю для журналу “Товариш”. Очевидно, Н.Кобринська до кінця червня написала саме рецензію на роман німецького письменника Юлія Штінде “Родина Бухгольців”, яка під назвою “Родина Бухгольців, образки з життя родинного Німця, Юлія Стиндого (Бібліотека найзнам[енитших] повістей)” ввійшла до першого і єдиного числа журналу “Товариш”, що вийшов друком 10 липня 1888 р.
“Товариш” – літературно-науковий журнал, заснований студентами у Львові 1888 р. До редакції входили І.Франко, М.Павлик та ін.
111. Огоновський Омелян Михайлович (1833–1894) – український літературознавець, професор кафедри руської словесності у Львівському університеті, учитель Івана Франка. Автор широковідомої “Історії літератури руської” в чотирьох томах, шести книгах (1889–1894). У фонді письменника наявні два листи (1885, б/д) від О. Огоновського.

112. Андруник –старший син родини Франків – Андрій (1887–1913), український фольклорист.
113. Тараско – середній син родини Франків – Тарас (1889–1971), у майбутньому літературознавець, автор праць з франкознавства та класичної філології.
114. Онуфср – Франко Онуфрій Якович (1861–1913), наймолодший брат І.Франка.
115. У листі, написаному між 19 та 22 червня, І.Франко зауважував, що з України приїхав знайомий О.Франко Богдан Кістяківський (Див.: Т.49. – С.215). Кістяківський Богдан Олександрович (1868–1920) – український громадський діяч і вчений, перший популяризатор марксизму на Україні.
116. Мова йде про Мартина Лялюка, селянина з Нагуєвич.
117. У газеті “Діло” за 22 травня (3 червня) (Ч.113, с.3) та 24 травня (5 червня) (Ч.115, с.3) 1889 року повідомлялось про страшну повінь у Пенсильванії та заподіяну нею шкоду.
118. 16 серпня 1889 року І.Франко був ув’язнений у справі С.Дегена та ін. (Див. детальніше: Погребеник Ф. З неопублікованих архівних матеріалів про Івана Франка // Радянське літературознавство. – 1976. – №5. – С.60–63.)
119. Рейс Едуард Вільгельм (1804–1891) – німецький історик та дослідник Біблії і раннього християнства, професор Страсбурзького університету. Іван Франко високо цінував теологічні праці Е.Рейса, наголошував на їхній науковій вартості і неодноразово подавав у своїх роботах ті чи інші фрагменти біблійних оповідань саме в перекладі з французького видання “Reus Edouard. La Bible, traduction nouvelle avec introduction et commentaires. Paris, 1874–1881”. (Див.: Т.46. – С.103–104; Т.39. – С.129, 161, 164 та ін.). В особистій бібліотеці І.Франка наявні 10 томів щойно згаданого видання (№2572–2582), а також 2 томи німецькою мовою: “Die Geschichte der heiligen Schriften neuen Testaments. – Ausgabe. – 1887” і “Die Geschichte der heiligen Schriften alten Testaments. – Ausgabe. – 1890” (№1690–1691). Французькомовне видання Е.Рейса допоміг придбати І.Франкові влітку 1886 року М.П.Драгоманов, про що йшлося у листах того періоду (див.: Т.49. – С.27, 28, 59, 66, 67).
120. Мова йде про Кістяківського Богдана Олександровича (1868–1920), українського громадського діяча і вченого, першого популяризатора марксизму в Україні. Приїхавши влітку 1889 року до Галичини для налагодження контактів з галицькими культурними діячами, був заарештований австрійськими властями разом з І.Франком та ін.
121. У відповіді на даний лист І.Франко висловив такі поради: “Твої записки про холеру 1831 р. треба буде обробити в статтю історичну, та сього ти сама не зробиш. Для сього треба буде зібрати матеріал про холеру з “Gazety Lwowskiej”, 1831 і 1832 рр., а також найти в “Слові”, 1875 чи 1876, записки монаха Коссака о паленні упирів в Нагуєвичах” (Т.49. – С.218). Наступного року (1890) в 4-му номері журналу “Киевская старина” (С.101–120) була опублікована стаття І.Франка “Сожжение упырей в с.Нагуєви-

чах в 1831 г.", в яку письменник ввів і раніше записані дружиною зі слів очевидця Сеня Буцяка матеріали.

122. Марії Вислоух.

123. З уже згадуваної відповіді І. Франка на даний лист стає зрозуміло, що мова йде про "гебрейський словар".

124. Михайло – Павлик Михайло Іванович.

125. Скобельський Петро (1849–1912) – громадський діяч, історик і педагог, у 1889–1890 рр. був редактором "Зорі".

126. "Народ" – громадсько-політичний і науково-популярний журнал. Виходив у 1890–1895 рр. у Львові та Коломиї за редакцією І. Франка і М. Павлика. Протягом 1890–1893 рр. був органом українсько-руської радикальної партії.

127. Очевидно, йдеться про 1 з'їзд партії російсько-українських ридикалів, який відбувся тільки 4–5 жовтня 1890 р.

128. "Дзвоник" – мається на увазі ілюстрований журнал для дітей і молоді "Дзвінок", який виходив протягом 1890–1914 рр. у Львові двічі на місяць.

129. У листі від 17 квітня 1890 року (№1605, с.493) Є.К. Трегубов просить купити і надіслати на ім'я О.М. Лазаревського такі книги: "1) Obrzędy i piesni weselne ludu ruskiego, Franko 1886 и

2) Obrzędy weselne ludu ruskiego, Tomarzewski, 1886".

Лазаревський Олександр Матвійович (1834–1902) – український історик, бібліограф.

130. Йдеться про О.Ф. Хоружинську та Є.К. Трегубова, про призначення Єлисея Кипріяновича директором Колегії Павла Галагана.

Ничипоренко Іван Іванович (1842–1910) – український педагог і освітній діяч. З 1879 по 1890-ті роки був директором Колегії Павла Галагана у Києві.

131. Повідомлення про початок друкування збірки оповідань І. Франка "В поті чола, образки з життя робучого люду" було надруковане в газеті "Kurjer Lwowski" 21 травня 1890 року (№140, с.6).

132. Йдеться про "Просвіту" – культурно-освітню громадську організацію (1868-1939).

Wisłouch – Вислоух Болеслав.

133. Дум'як Іван – селянин з Нагуєвич.

134. Йдеться про роман Е. Золя "Людина-звір".

135. У листі від 1 травня 1890 року Є.К. Трегубов наголошував: "...если у Васъ есть теперь что-нибудь (только нужно на первый раз выбрать посолднее, напр. На Дні или нечто в этомъ родѣ – и не длинное, но сильное), то Вы посылайте в редакцію В. Евр. ..." (№1605, с.540).

"Вестник Европы" – російський громадсько-політичний і літературно-мистецький журнал. Виходив у Москві в 1802–1830 рр. двічі на тиждень.

"На дні" – оповідання І. Франка, написане 17–20 червня 1880 р. Очевидно, О. Франко не вдалося здійснити задум щодо його перекладу, оскільки

- російською мовою даний твір з'явився в складі петербурзької збірки "В поте лица" (1903) у перекладі О. Рувімової та Р. Ольгіна.
136. Михайло – Франко Захар Якович (1859–1942) – молодший брат І.Франка, якого в сім'ї та в селі також звали Михайлом.
 137. Очевидно, йдеться про редакцію журналу "Народ".
 138. Саня – Хоружинська Олександра Федорівна.
 139. Гадаємо, йдеться про публікації Корша Федора Євгеновича (1843–1915) – російського і українського філолога, перекладача, академіка Петербурзької АН з 1900 р., дійсного члена НТШ у Львові.
 140. Петр Антонович – Косач П.А.
 141. Ольга Петровна – Пчілка Олена.
 142. Леся – Леся Українка.
 143. Леля – Косач (Кривинюк) Ольга Петрівна (псевд. Олеся Зірка; 1877–1945) – українська письменниця і перекладачка, дочка Олени Пчілки, сестра Лесі Українки.
 144. Петруска – наймолодший син родини Франків – Петро (1890–1941), український учений і педагог, хімік за фахом.
 145. Еберс Георг (1827–1898) – німецький учений-єгиптолог і письменник, автор популярних романів.
 146. Гарт Френсіс Брет (1836–1902) – американський письменник; був золотошукачем, журналістом. Його історична повість "Тенкфул Блоссом" (№270, компакт 1) та три інші книги (№819, компакт 5; №6001, компакт 1; №240, компакт 2) наявні в бібліотеці І.Франка.
 147. Йдеться про палату послів Державної Ради. Газета "Діло" за 1 травня 1891 р. (Ч. 97, с.1) повідомляла про те, що відбулося XIII засідання палати послів, останнє перед канікулами з нагоди Зелених свят, на якому піднімалися дуже важливі для сільського населення питання. Очевидно, Ольгу Франко цікавило, як вони будуть вирішені по відновленні роботи палатою послів.
 148. Гейне Генріх (1797–1856) – видатний німецький поет.
 149. У листі до М.П. Драгоманова від 24 червня 1890 р. Іван Франко писав: "П[авли]к увільнився від коректури "Kurjera", т.е. від одинокого, хоч і тяжкого та скупого, але постійного зарібку і то на одно слово Г[али]на, що кияни "ухвалили" давати йому по 25 руб. місячно" (Т.49. – С. 255).
 150. Свято Івана Купайла відзначалось у ніч з 6-го на 7 липня.
 151. Йдеться про перенесення праху великого польського поета Міцкевича Адама Бернарда (1798–1855) з Константинополя до Кракова. Поховання праху в Кракові відбулося 22 червня 1890 року "дуже величаво", в присутності "величезної кількості народу" (Див.: Діло. – 23 (червня) 5 (липня) 1890. – Ч. 141. – С.2).
 152. На початку липня у Львові проходив з'їзд істориків, у роботі якого І.Франко брав участь як член історичного товариства і кореспондент газети "Kurjer Lwowski".

153. Банк, у якому О.Хоружинська вмістила привезені з Києва гроші під проценти, що було великою допомогою в господарстві.
154. Беднарський Кароль (1848–1911) – з 1878 р. директор друкарні Товариства імені Шевченка (згодом НТШ), яка під його керівництвом стала провідним видавничим центром у Галичині та в якій видавалися твори І.Франка.
155. Йдеться про Терлецького О.С.
156. Юльця – Гаврилик (згодом Багрій) Юліанна Григорівна (1868–1943), сестра І.Франка по матері.
157. Рыб'ячка – дружина Риб'яка Гната (1836–1894), близького сусіда Гаврилика Григорія.
158. Марк Твен – псевдонім американського письменника Семюеля-Ленгторна Клеменса (1835–1910).
159. Мається на увазі “Народ”, №13–14.
160. Мова йде про третього сина родини Франків Петра, який народився 23 червня 1890 р.
161. Златовратський Микола Миколайович (1845–1911) – російський письменник.
162. Починаючи з 1886 року прізвище І.Франка регулярно з'являється в щорічних “Обзорах важнейших дознаний, производившихся в жандармских управлениях Империи”, які видавав царський департамент поліції. На початку 1890 року начальник Київського жандармського управління генерал-майор В.Д.Новицький “написав на ім'я керуючого канцелярією Київського, Подільського і Волинського генерал-губернатора лист з детальною характеристикою ворожої царизмові діяльності І.Франка” (Див.: В о л я н ю к М. Переслідування Івана Франка царською охранкою// Ф р а н к о І в а н. Статті і матеріали. – Збірник сьомий. – Львів. – 1960. – С.56). Крім того, В.Д.Новицький мав розмову з Є.К.Трегубовим та О.Я.Кониським у справі підтримки Франкових видань.
163. Хоружинська Олександра Федорівна.
164. У 2–3 номері “Народу” за 1890 р. (С.32) зазначалось: “В тяжку годину родився наш “Народ”. У тих, задля котрих ми видаємо свою газету і котрі би нам певне з щирої душі допомогли, у селян та ремісників – сего року велика нужда, а серед рускої інтелігенції ві Львові ми не нашли тої прихильности”.
165. Очевидно, мається на увазі Науменко Володимир Павлович (1852–1919) – український громадсько-політичний діяч, педагог, філолог, журналіст, етнограф. Був активним членом “Старої громади”, у 1902–1906 рр. – видавцем журналу “Киевская старина”. У фондї І.Франка наявні п'ять листів (1893–1904 рр.) Науменка В.П.
166. Комаров Микола Федорович (1844–1913) – український бібліограф, критик, фольклорист, перекладач і громадський діяч. Протягом 1886–1900 рр. листувався з І.Франком, у фондї письменника наявні 5 листів Комарова М.Ф.
167. Арабажин Костянтин Іванович (1865–1929) – літературознавець, письменник, громадсько-культурний діяч. Підтримував контакти і листувався з

- І.Франком, протягом 1885–1902 рр. надіслав йому 10 листів, 1 листівку, записку та запрошення на студентську вечірку.
168. Почаїв – місце паломництва, Кременецький район Тернопільської області.
169. Датування листа видається помилковим, оскільки: 1. І.Франко разом з В.Щуратом (1871–1948; педагог, літературознавець, поет і перекладач) жили в одному помешканні протягом 1892–1893 рр. у Відні на Віплінгерштрассе, 26; 2. слухачем Віденського університету І.Франко став 11 жовтня 1892 року; 3. поетична збірка Лесі Українки “На крилах пісень” вийшла друком у Львові на початку 1893 року; 4. у листі згадується найменша дитина родини Франків Анна, яка народилася 3 серпня 1892 р. Отже, лист був написаний після 11 жовтня 1892 року, власне, він є відпо-віддю на лист І.Франка від 11 жовтня [1892] р.
170. У 1862–1864 рр. І.Франко навчався у початковій школі в Ясениці Сільній. Ясениця Сільна – селище Дрогобицького району Львівської області.
171. Охримович Володимир (1870–1931) – адвокат, учений, журналіст. У 1889–1893 рр., будучи студентом правничого відділення Львівського університету, часто зустрічався з І.Франком, був гостем у його оселі (Див.: Охримович В о л о д и м и р. Причинки до біографії і хроніки Івана Франка: Спогади. – С.87–92).
172. Мається на увазі “Kwartalnik Historyczny”, орган польського історичного товариства, заснований 1887 р. у Львові.
173. Гандзя – Франко-Ключко Анна Іванівна (1892–1988) – дочка Івана Франка. У післявоєнні роки жила в Канаді.
174. Можливо, йдеться про статтю І.Франка “Загадковий закон”, у котрій він вдається до критики проекту закону, представленого Кронаветтером Фердинандом (1838–1913; австрійський політичний діяч, представник демократичних кіл, неодноразово обирався до австрійського парламенту). Вперше стаття надрукована польською мовою під заголовком “Zagadkowa ustawa” в газеті “Kurier Lwowski” (1888, 18 листопада, №321, С.1–2).
175. Левицький Павло Михайлович (1830–1905) – закінчив Віденську семінарію, був професором духовного права; з 1869 року і до смерті працював в Ясениці Сільній. Відзначався великою жертівністю.
176. Стаття, в якій безпосередньо згадується парох Левицький, у журналі “Народ” відсутня. Можливо, мова йде про надрукований у 5-му номері даного видання (С.70) допис за підписом “Священик”.
177. “Kółko gólnicze” – польські сільськогосподарські об’єднання, яких у 1890 році налічувалось у Галичині близько 550 (Див. детальніше: П а в л и к М. Про перестрій руських читалень // Народ. – 1890. – №10. – С.141–144.)
178. Йдеться, очевидно, про родину Дідинського Василя (батька дружини Франка Онуфера Юлії), який проживав у Ясениці Сільній.
179. Багрій Михайло Михайлович (1854–1908) – чоловік сестри І.Франка по матері Гаврилик Ю. Г.

180. Кеннан Джордж (1845–1924) – американський публіцист. Відвідавши у 1885–1886 рр. місця поселення російських революціонерів, написав книгу “Сибір і система заслання”, у якій було використано розповіді політичних засланців, зокрема М.В.Ковалевського. 1890 року книгу було перекладено і видано російською мовою. У квітні цього ж року на сторінках газети “Діло” (ч.84, 86) у статті “Письма з Америки” також йшлося про Джорджа Кеннана та вищезгадувану роботу. В особистій бібліотеці І.Франка наявний відбиток з 3-го числа газети “Самоуправление” за 1889 рік з публікацією Дж. Кеннана “Тюремная жизнь русских революционеров” (№1653, компакт 13).
181. Медвеже – селище в Дрогобицькому районі Львівської області.
182. Хоружинська Олександра Федорівна.
183. Йдеться про книгу Арабажина К.І. “Казимир Бродзинский и его литературная деятельность (1791–1835)”. – К., 1891.
Бродзінський Казімеж (1791–1835) – польський поет, перекладач, літературознавець, публіцист.
184. Ягич Ватрослав Ігнатій (1838–1923) – відомий хорватський філолог-славіст, у той час професор Віденського університету.
185. “Русская мысль” – щомісячний науково-літературний і політичний журнал, виходив у Москві в 1880–1918 рр.
186. Очевидно, мова йде про статтю І.Франка “Иосиф Шумлянский, последний православный епископ Львовский и его “Метрика”, котру було опубліковано 1891 року в “Киевской старине” (кн. 6, 7).
187. У цей час І.Франко працював над підготовкою видання “Вибір поезій” Генріха Гейне, яке вийшло друком наступного року (1892) і відкривалося передмовою письменника.
188. Знайомі Лесі Українки з часів її перебування у Відні 1891 р.
189. У листі, надісланому І.Франком до Колодяжного в середині липня, письменник нарікав на нерозуміння дружиною його витрат на переплетення книжок, а відтак – складності поєднування газетярської, наукової роботи, написання дисертації та догляду дітей. “І ніде мені відітхнути, – писав він, – ні з ким душу відвести, бо ти – се я давно побачив – не друг мені, а супруга, та й більш нічого” (Див.: Т.49. – С.283).
190. Йдеться про статтю “Українство на літературних позвах з Московщиною” (Діло. – 1891. – 1 квітня – 1 травня) Нечуя-Левицького Івана Семеновича.
191. Миша – Косач Михайло Петрович (псевд. Михайло Обачний; 1869–1903) – син Олени Пчілки, вчений-математик, письменник.
192. Мова йде про відомого австрійського письменника Леопольда фон Захер-Мазоха (1836–1895).
193. У листі від 26 січня 1883 р. Ілля Семенович Федоровський зауважував: “...читая твои письма, я всегда порчу своё зрение” (№1606, с.43).

РОМАН ГОРАК

ЛИСТИ ДО БАТЬКА

Коли на краплю ставало легше, то просив Василя, братового сина, що доглядав за ним, підвести його з ліжка і завести в “теплу” кімнату. Так звали їдальню, де була найтепліша піч і котру, особливо тепер, коли у Львові стало сутожно з дровами, напалювали в цілому помешканні тільки одну. Поки додидбав до неї, то замерзав, а тому хвилю часу стояв коло печі, щоб хоч трохи зігрітись. Коли вже чув, що нагрівся достатньо, обережно лівою рукою, якою володів з тих пір, як приїхав з Одеси, відчиняв двері до “великої” кімнати, чи, як її звали з-панська, “сальону”, але яка для нього віддавна служила звичайним робочим кабінетом, бо світлішого і кращого для праці, як тут, не мав. Тут був його робочий стіл, чорнильниця, чи все те, що називав “робітнею”.

Холод вривався через вузько відчинені двері і проймав його з голови до ніг. Не зважав на нього. Очі відразу бігли до протилежної від дверей стіни, про яку Катря Гриневичева, яка якось раз завітала до нього в гості, вже хворого і опущеного всіма, скаже, що вона, та стіна, єдина у Франковому помешканні, на котрій може спочити око, бо саме помешкання скоріше нагадує військо-ву касарню, де одні металічні ліжка, стільці і нічого зайвого...

Там, в центрі, в золочених рамах у волоссі вродливої дівчини, що ледь посміхалась, майорів мак. Це була єдина картина, яку купив для хати в антикварній лавці, заплативши за неї добрий гріш, хоч, як правило, ніяких картин не купляв з тієї простої причини, що не мав на це грошей. І сам факт купівлі цієї картини, яка, як виявилась, була пензля художника Ройзнера, і те, що

тепер, коли йому ставало трішки легше і підходив через шпарку дивитись на стіну, де та картина, не могло пройти повз увагу тих, яких цікавили останні дні життя Івана Франка, і вони вибирували тепер про нього незначущі інформації від тих, хто був чи кого доля дала бути коло Івана Франка у цей час. Всі сходились на думці, що Іван Франко дивився на картину, на котрій була “якась” знайома Івана Франка або ж людина, до якої він, Іван Франко, не був байдужий. Ця версія спокусила багатьох, і в дівчині з маком у волоссі одні впізнавали перше гаряче юнацьке кохання Івана Франка з-над берегів норовистої річки Свічі в Лолині, що за тридесять земель, лолинської попівни Ольги Рошкевич, інші ж твердили, що на картині друга любов Івана Франка, “холодна і блискуча” полька з шляхетських родів Юзефа Дзвонковська, якій він свого часу запропонував руку і серце, а вона відмовила, бо не могла допустити, щоб її блакитна кров з'єдналась з червоною мужицькою кров'ю. Найпізніше виникла версія, що на картині є дівчина, що дуже нагадує третю, найбільшу ідеальну любов Івана Франка, Целіну Журовську, в заміжжі Зигмунтовську, якій він взагалі навіть на дрібку не подобався, бо вона, як опісля чистосердечно признавалась, любила брюнетів та синьооких і до того ж високого росту. Того всього у Франка не було.

Ольга Рошкевич, тепер вдова по отцю Володимиру Озаркевичу, не хотіла взагалі з ним зустрічатись, хоч він просив її прийти до нього, а відмову її дослідники пояснювали, що колишня романтична попівна не хотіла бачити свою колишню любов й ідеал – розбитим і хворим. Давно зітліли вже кістки на цвинтарі в Станіславові Йосифи Дзвонковської. Він не хотів навіть згадувати про третю, яку прогнав з хати і вона, до речі, поселилась неподалік на вулиці Софії в маленькому будиночку біля вілли “Марія” в надії, що ще знадобиться йому.

По обидва боки дівчини з маком у волоссі – картини Івана Труша, доброї і вірної йому душі. На одній, що коло дверей, вид на Дніпро, здається, з Володимирівської гірки в Києві. На другій, що від вікна, Тарасова могила в Каневі, на котрій так і не був

ніколи, хоч хотів і мріяв. Туди йому був заборонений вхід. Його не пускали в Росію ще від часу його одруження з Ольгою Хоружинською.

Під тими картинами, відразу від вікна, — мала фотографія, зроблена якраз, коли вони, всі щасливі, нарешті поселились у своїй домівці, що в магістратських паперах рахувалась реальністю на вулиці Вінченца Понінського під номером 4. Якраз посадив з хлопцями спереду хати три яблуні, на валі від хати Жардецького грушку та горіх, а вже зі сходу всі посадили різні кущі. Дружина з Гандзею повпорядковували грядки і насадили різних квітів. Всі, як горобчики в рідному гнізді, туляться одне до одного. Тарас, Петро, Андрусь, Гандзя. Позаду він — батько і мати — заклопотана і тим будівництвом, і переселенням по самі вуха. Така, до того ж, збідована та схорована. Навіть тіні від тієї колишньої вихованниці Інституту шляхетних панянок, що приїхала з ним з Києва. Скільки їй потрібно було всякого пережити, доки той дім ріс. Муляри намагались спартачити роботу, підсунути неякісний матеріал, щось потягнути з будови або ж щось зробити на зло. Вже декілька разів намагалась їх прогнати з будови, але не могла, бо між власниками будови та паном будівничим Мартином Заходним, ще молодим і джинжористим поляком, що мешкав на Снопківській, був укладений контракт, спірні питання передбачалось розв'язувати судовим порядком. А суд — це справа довга, а Франкам так хотілось у рідну домівку. Ось і довелось все зносити, все стерпіти...

А скільки гордості в його, Франкових, очах. Нарешті і він спромігся на щось путяще і в нього є стріха над головою...

Опустіло тепер це гніздо. Нікого, жодної пташини, в ньому немає. І його скоро не стане також. Ще хвиля і відійде. Знав це. Жінка на Кульпаркові в лікарні для душевнохворих, доведена тою щоденною боротьбою за хліб насущний та презирством, з яким до неї постійно ставились у Львові ("москаліха", "А то си Франко взяв!", "Міг би серед своїх галичанок щось порядніше знайти!") і не пробачали їй жодної помилки. Дочка в родині у Києві і між ними кордон ворогуючих держав. Сини на фронтах.

Петро з січовими стрільцями, Тарас у діючій австрійській армії. Слава Богу, що приїздили до нього недавно. Спочатку у вересні Тарас, потім Петро. Він попрощався з ними назавжди, а вони запевняли, що ще приїдуть до нього і застануть його при здоров'ї та добрі... От діти! Аби втішити батька, хоч самі в це не вірили... Нема вже три роки Андрія. Чи хоч хрест зберігся на його могилі?.. Очі біжать на другий кінець стіни, де в круглій дерев'яній оправі фотографія Андрія. Якраз скінчив класичну філологію... Очі заслоняються пеленою сліз, які котяться по зморшках обличчя, деякі з них затримуються у їх борознах, а решта капають на підлогу.

Василь зауважує це і відводить його від дверей, мовляв, через відчинені двері з салону нанеслось багато холоду, а днів на опалювання не так уже й багато у пивниці. Він послухав, Василь відсуває від стола стілець ближче до печі і садить його на нім.

Посидить трохи. Може, заспокоїться.

Даремно... Тут, у тій їдальні (жінка казала "столовій", а за нею так цю кімнату називали всі), колись за столом збиралась вся його сім'я. Ні, це не бувало так часто, як здавалось би. На Різдво, на Пасху. Стіл тоді розсувався, мама (він також, як і діти, кликав дружину мамою) накривала його білою скатертиною, Ганнуся розкладала виделки, ложки, ножі, перед тим старанно відчищуваними хлопцями крейдою та зубним порошком. Срібло було "фамільне", привезене мамою в придане з Києва. На їх кінцівках стояли ще мамині ініціали, що дивно переплітались між собою, – ОХ, що значило – Ольга Хоружинська. Потім з креденса витягалась сервізна посуда, котра до того нерухомо стояла в шафі і виймалась лише при великих okazіях. Нічого не залишилось з того. Під час хвороби мами в дім забрались злодії і покрали все срібло. Солдати, що були тут на постої в першу ніч окупації Львова, побили сервізну посуду. Тільки окремі частини з нього залишились. Ті ж злодії покрали і вбрання... Лишився в тому, що було на ньому. Все старе, витерте, заношене. Відганяв від себе думку – в чому має лягти на катафалк...

Нема, нема тепер в нього нікого. Один, як палець. Навколо чужі люди. Заходять до нього зрідка і виглядає так, що ніби роблять це, щоб переконатись чи впевнитись, що ще живе.

Старі очі геть до нічого. Відійшли трохи в теплі і знову в сльози...

Лишилися тепер батькові тільки листи, писані з різних okazji і з різних місць. Останні листи прийшли – ще коли лежав у припулку. Тепер зовсім не приходять. Війна... До кого може мати претензії?

Беріг їх. Тримав коло себе на накаслику, перечитував, а потім злав на місце.

Не так і багато тих листів. Діти, як діти. Вони нічим не вирізняються від інших. Писали до батька, коли були поза домом, прохали, щоб він залатвив якусь їхню справу, або звітувались перед ним, як виконали його прохання. Не було якось заведено в його сім'ї, щоб писати листи з нагоди днів народжень, ім'янин або ще якихось визначніших подій чи свят. Всі ті листи зберіг. Всі до одного. Тепер зогрівали його. Тішився ними. Його ж листи до них, за винятком одного-двох чи трьох, не збереглися. Різні на то були причини.

Від Андрія тільки один, всього один лист. Та й чому мало бути більше? Був постійно з батьком. Був батьковими руками, без чого батько не міг би обертатись у цьому світі. Від того часу, як наступив параліч 1908 року, був постійно при татові.

Мав лагідну, добру вдачу. Впав жертвою сліпої помсти, про що оповіла у своїх споминах сестра Анна. В Нагуєвичах, куди часто на літо приїздила сім'я, між синами місцевих корчмарів та сільськими хлопцями часто виникали "війни". Андрій в таких бійках участі не брав. Переможені сільськими дітьми корчмареві сини жалілися батькам, а ті мстилися в такий спосіб, що зі свого обійстя з-за паркана кидали каміння в голови хлопцям, що йшли дорогою. "Одного разу, – пише у своїх спогадах Анна, – вечером ми верталися домі. Андрій біг попереду. Нараз вискочив з-за плоту жидик і поцілив Андрія прямісінько в голову. Андрій упав на землю безпритомний, обіллятий кров'ю. Тато

заніс його додому, покликав лікаря. Згодом рана загоїлася, й здавалося, що горе проминуло. Та не так сталося – в мозку залишилась травма, і під її впливом бідний Андрій після кількох років дістав тяжку невиліковну недугу – епілепсію. Ця його хвороба наповнила жахом наші дитячі серця, прибила тяжким горем тата і маму, особливо маму. Андрій був улюбленою дитиною мами – тихий, спокійний, добрий і слухняний. Тепер ціле його трагічне життя – це була постійна незагоєна рана маминого серця. Цю недугу тато описав з великим відчуттям і болем у своїй притчі про св. Валентина”.

Доля хотіла, щоб після Другої світової війни в корчмі, власник якої шпурнув каменем у голову Андрія, був відкритий у Нагуєвичах музей Івана Франка... Твір, про який згадує Ганна Франко, називається “Святий Валентин” і був написаний у грудні 1885 року ще задовго до народження Андрія Франка. За життя Івана Франка ця поема так і ніколи не була опублікована. Опублікував її М.Возняк тільки 1926 року в журналі “Червоний шлях”. У своєму журналі “Житє і слово” Іван Франко опублікував записану з уст батька легенду про святого Валентина (1894 р., т. 2, с. 186). Цю ж легенду використав Іван Франко в оповіданні-спогаді “У кузні”, написаному 1912 року незадовго перед смертю Андрія.

Зрештою, оповідали також, що причиною хвороби Андрія була травма, яку він дістав 1898 року. Це був рік, коли Іванові Франкові за статтю “Поет зради”, опублікованої в газеті “Ді цайт”, було небезпечно виходити на вулицю. Одного разу він вийшов з Андрієм, і камінь, скерований в його голову, втрапив у сина. Після цього випадку напади хвороби посилились. Людина збоку, Дмитро Дорошенко, який заопікувався Іваном Франком, коли той з чужими документами у квітні 1909 року приїхав до Києва на похорон батька Лесі Українки Петра Косача, описав той момент, коли за батьком до Києва приїхав Андрій Франко: “Стислося в мене серце, – пише він, – коли я виходив з вагона: обидва, і батько, і син, здалися мені такими безпомічними й безпорадними, що в мене з’явилася думка: “А чи не поїхати ще й самому, третьому, з ними”.

Батькові краялось серце, коли дивився на страждання сина. Петро й Тарас вже парубочились, бігали за дівчатами, а Андрій сидів над книжками. Ні на крок від батька...

Був первістком у Франків. Народився 4 липня за старим стилем, чи 16 липня за новим, 1887 року, якраз тоді, коли Франки мешкали на вулиці Голубничій (зараз вул. Глібова, 9). Хрестив Андрія отець Емануїл Воробкевич, рідний брат буковинського письменника Сидора Воробкевича. Збереглась метрика хрещення та народження Андрія, яка спростовує доволі поширену свого часу чутку, буцім діти Франка росли нехрещеними аж до того часу, коли йшли до школи. Насправді хрещення відбулось 15/27 жовтня 1888 року (Відділ рукописів та текстографії Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, ф. 3, спр. 2543). Хрещеними батьками були Наталія Кобринська та син київського генерала Сергій Деген. Через деякий час він приїде до Львова відвідати свого похресника і буде заарештований в підозрі “о шпигунство”. Разом з ним буде заарештований Іван Франко і кинутий в камери колишнього страшного монастиря, що став одною з найстрашніших тюрем Галичини, – “Бригідки”.

З народженням сина Франка привітав Михайло Драгоманов. “Жінка моя дякує Вам за пам’ять за нашого малого, – писав у відповідь Іван Франко 19 березня 1888 року. – Він уже починає говорити, звісно, своїм язиком і дуже її радує. Не знаю, що се за знак, що так любить папір їсти; міркую, що як собі змалку понапсує живіт папером, то опісля відцурається усякого писательства”.

Андрій ріс хворобливим. До нього, як на зло, чіплялись різні хвороби. “Що таке з хлопчиком? Чи Ви його не перестудили?”, – пише з тривогою Іван Франко дружині в Болехів, куди вона з дитиною поїхала до своєї куми Наталії Кобринської влітку 1888 року. Якщо й сам Франко на декілька днів зникає зі Львова, то відразу дружині лист: як Андрійко? Як Андрусь? Як Андрусик? Як Андрунь? То ж треба: на день кудись поїхав, а вже питається, чи підріс, чи кріпшим став. І взагалі він за спартанське виховання дітей. “Старайся виводити діточок якнайчастіше на свіже повітря, хоч потроху на дощ та вітер, нехай гартуються”.

А Андрія гарт чогось не брався. І нещастя з ним траплялись часто. “Раз в Довгополі, – писав у спогадах Петро Франко, – де Франки відпочивали в гостинному домі отця Попеля, Андрій мало не втопився на очах переляканих батьків в Білому Черемоші. Надійшла повінь і підхопила Андрія. Тоді врятував батько. Від каменю врятувати не міг...

Через хворобу дещо пізно пішов до школи. Мав уже одинадцять років. Батьки спеціально притримали сина, щоб трохи підріс Тарас і вже разом ходили на науку. Андрій вже тоді потребував опіки.

Тарас був іншої вдачі, ніж Андрій. Народився 9 березня 1889 року, якраз, за православним календарем, на самого Тарасія. Як і Андрія – хрестили сина в тій самій православній церкві у Львові і хрестив той же священник. Жили Франки у той час на вулиці Зиблікевича, 10 (зараз вулиця Івана Франка, 32). “Оце я розбалакався про поезію, – знову ділився Іван Франко свіжою новиною з Михайлом Драгомановим 20 березня 1889 року, – а забув про дійсність. У мене родився другий син Тарас. Жінка після родів дуже ослаблена, але, впрочім, здорова і пробує вже вставати”.

На відміну від Андрія Тарас ріс здоровою дитиною. Його завжди було всюди повно і завжди з ним було багато клопоту. Поїхали в Колодажне, а відти вже дружина повідомляє, що Тарас надібав якусь яму і впав у неї. “Чому Тарасище так часто в яму паде?” – вже алярмує в листі тато. Що могла, зрештою, відписати. Така вже його “манорія” падати в ями. А коли вже підріс, то заразився ловлею риби. Як батько. І, звичайно, не без того, щоб не було пригод. І топився також, як Андрій, і батько також рятував.

1889 року разом з Андрієм Тарас пішов до першого класу гімназії. Директором цього єдиного на той час середнього учбового закладу з українською мовою навчання в Австрії був Едвард Харкевич, який викладав у цій гімназії класичні мови, найчастіше грецьку. В гімназії, куди пішли брати, що не вчитель, то ім’я: Василь Білецький, Анатоль Вахнянин, Іван Верхратський (він міг похвалитись, що вчив ще батька в Дрогобицькій гімназії,

хоча вдячним учнем назвати його не смів), Ізидор Громницький, Спиридон Кархут, Ілля Кокорудз, Олександр Колесса, Йосиф Роздольський, Іларіон Огоновський, Петро Огоновський, Юліан Романчук...

Клас, в який прийшли брати – 1б. В ньому 43 учні, а господарем класу, чи, по-нашому, класним керівником, був Спиридон Кархут. Тодішній щорічний “Звіт дирекції ц.к. академічної гімназії у Львові на 1899/1900 рр.” подає, що в першому класі дві години в тиждень відводилось на релігію, вісім годин на латинську мову, шість годин на німецьку мову, на українську – три, а польську – дві години. Окрім того, по три години йшло на географію, стільки ж на математику та дві години на натуральну історію. Це була класична програма класичної гімназії. У другому класі ті ж предмети і стільки ж годин на кожний предмет. Класний керівник той самий. У гімназії 512 учнів. З них 509 греко-католики. Ще є один римо-католик і два православних. Ті два православні учні – сини Франка. За соціальним станом, 219 учнів – діти селян та маломіщан, 142 – діти священиків, 42 – учителів і письменників – 2. Це також діти Франка: Андрій і Тарас.

1901/1902 навчального року сини Франка в третьому класі. Ці ж предмети, той же класний керівник і ті ж вчителі, що й раніше. Найбільше годин латинської мови – шість, грецької – п’ять, німецької – чотири, української аж три.

Класний керівник, Спиридон Кархут (1869–1931), за фахом священик, відомий громадський та політичний діяч, класичний філолог та професор Українського підпільного університету і Духовної семінарії та Духовної академії. Член Національної Ради ЗУНР. Автор ряду служебників, а також граматики церковнослов’янської мови (1927 р.).

У третьому класі Тарас Франко стає відмінником навчання. Андрій звичайний учень. Тарас Франко залишається відмінником й на наступні роки навчання. Релігію вчить відомий тодішній письменник Леонід Лужницький.

“Мої два хлопці, – писав Іван Франко своєму швагру Єлисею Трегубову в Київ 1 лютого 1906 року, – вже у VII гімн. класі, а

третій у 1-му. Найстарший Андрій також нездужав на очі єгипетським запаленням і отсе два місяці ходить до лікаря день у день, а півтора місяця не ходив до школи. З сього півроку всі повиносили добрі класи, не виключаючи й Гандзі, яка у нас не то учениця, не то кухарка, бо мама, іноді зачитавшись або й так засидівшись, не варить обіду, аж поки вона не прийде зі школи. Слуги не держимо, жиємо, як у стайні, ніхто до нас й ми до нікого, ну, та се вже така глава, що про неї краще помовчати”.

Петро – третій, наймолодший син Івана Франка. Він народився 16 червня за старим стилем, чи 28 червня за новим стилем 1890 року. Народився в Нагуєвичах, куди на літо виїхала Ольга Франко. Відповідного запису в метричну книгу народжень села Нагуєвич зроблено не було, бо Петро за наполяганням матері, як зрештою, й інші діти, був православного віросповідання. Збереглось свідоцтво хрещення, яке відбулось 3/15 листопада 1896 року, тобто коли дитині вже було шість років. Можливо, й на основі того виникло твердження, що Франкові діти росли нехрещеними, аж поки не пішли до школи. Крім Петра, всі діти були охрещені вчасно, що й підтверджують відповідні документи. Хрестив третього сина Франка ієромонах Емануїл-Євген Воробкевич. Хрещеними батьками були Микола Вороний, відомий український поет, але поскільки на акті хрещення саме тоді не міг бути, то його заступив пан Яків Невестюк, який опісля стане відомим на Гуцульщині лікарем, буде працювати в Жаб’є і до нього не раз за допомогою буде звертатись і його хрещеник, і Іван Франко. Хресною матір’ю була Йосифа Олеськів, дружина університетського товариша Івана Франка. Як і брати, пішов Петро Франко вчитись до цісарсько-королівської академічної гімназії у Львові з українською мовою навчання. Сталось це 1901 року. Брати були вже в третьому класі. На вулиці Понінського тоді будувався дім, і всі діти допомагали при роботі. Тарас та Андрій закінчили гімназію 1907 року, 6 червня. Тарас з відзначенням, Андрій – звичайним учнем.

Цього ж року Андрій та Тарас записались на філософський відділ Львівського університету. Тільки нещодавно вдалося від-

найти документи про їх навчання. Зберігаються вони в університетському фонді Львівською державного обласного архіву (ДАЛО). Номер залікової книжки, чи як тоді було прийнято говорити, – індексу, Андрія 4898, а Тараса 4899. Навчаються брати у найвідоміших на той час польських спеціалістів з класичної філології. На першому курсі, наприклад, вони вивчають у професора Броніслава Кручкевича курс “Пошанування богів у Римі” та курс римської топографії. У не менш відомого вченого Станіслава Вітковського вони проходять курс “Метрика римська і грецька”, а також вивчення “Анабазису” Ксенофонта. Навчаються вони також у чи не найбільшого польського вченого латиніста Таддея Сінка. Тут вони вчать “Поезію геліоністичну” та “Вакханки” Еврипіда. Тільки дві години на тиждень порівняльної граматики церковнослов’янської мови та руської у професора Кирила Студинського.

За навчання Андрій Франко за перший семестр платить 17.85 корон. Рішенням деканату Тараса звільнено від оплати за навчання, оскільки він закінчив гімназію з відзначенням (ДАЛО, ф.26, оп. 15, спр. 618, арк. 56).

Всі семінари, заліки та екзамени брати успішно склали, і декан факультету Станіслав Вітковський своїм розпорядженням від 6.04.1908 року переводить їх на вищий курс.

На другому курсі сталась трагедія. Параліч відняв руки батькові. Спеціальним розпорядженням декана С. Вітковського і Андрій, і Тарас звільнюються від оплати за навчання (Там же, спр. 617, арк. 52). Брати вивчають у професора Б. Кручкевича адміністрацію австрійської держави і проходять просемінар з грецької філології. Найбільше занять у професора Вітковського “Історія грецької вимови”, “Іонійський діалект”, “Історія грецької мови”, “Симпозіон” Платона”; “Лукіан і його часи” веде Таддей Сінко. Він же веде і вправи з латинської мови два рази в тиждень, на які ходить Андрій та Тарас. Курс порівняльної граматики церковнослов’янської та руської мов веде Кирило Студинський. Відвідують брати і курс психології у професора Казимира Твардовського, який живе на вулиці Софії насупроти не-

давнозбудованого будинку для сліпих дітей. Він добре знайомий батька.

Езамени за цей курс брати здають успішно і переводяться на наступний курс 16 вересня 1908 року.

Третій курс припадає на зиму 1908/1909 рр. Чотири години психології у Казимира Твардовського, п'ять годин на тиждень з латинської граматики у професора В. Кручковського, стільки ж годин граматики грецької у професора Вітковського. Він же веде і відомий грецький семінар та латинський практикум. Професор Сінко читає курс "Особисте життя греків", а також Петронія. Кирило Студинський читає свій традиційний предмет, на який теж відводиться більше годин.

Від плати за навчання брати звільнені і на наступний курс переводяться розпорядженням від 6 квітня 1909 року (Там же, спр. 619, арк. 52).

Можливо, не варто було б уточнювати, які предмети вивчають брати в університеті, якби не один дуже важливий факт. На цей час Іван Франко не володіє руками зовсім, і в той же час він ні на хвилю не перестає працювати. Його працездатність вражає. Втрачені руки заміняє Андрій. Терпеливо перегортає сторінку за сторінкою, коли батько дає знак, що вже прочитав ту сторінку. Робить виписки за вказівкою батька чи пише під його диктування. Ольга Франко в розпачі. Син не має часу на навчання. Він постійно біля батька. У відчаї вона навіть пише листа до родини в Київ, чи не можна де знайти в Києві секретаря, який би замінив Андрія. Ні, такого секретаря нема ні у Львові, нема ні в Києві. Є Андрій. Окрім роботи з батьком, Андрій має багато своєї. Він вивчає класиків римських та грецьких. І от тут між ними виникає цікава форма співпраці. Проходячи того чи іншого автора, Іван Франко працює разом з сином. Він виявляє, що ряд творів з латинської чи грецької мов ще не перекладено українською. Він робить ці переклади, тим більше що на той час разом з Онуфрієм Пашуком починає видавати так звану "Універсальну бібліотеку", в якій має намір видавати твори "зі всіх світових літератур". Навіть оголошується, які в першу чергу будуть опуб-

ліковані твори. На жаль, видавництво проіснувало до 1911 року і припинило своє існування з відомих причин – брак грошей.

Четвертий курс (семестр) охоплений різними фаховими предметами. Чотири години на тиждень – курс психології мислення у професора Казимира Твардовського, сім годин на курс “Приватне життя римлян” у професора Кручкевича. Він також читає курс “Римська епітафіка” і веде латинський семінар. Саме семінари і є найцікавішими. На них студент читає свій реферат, над яким працює протягом семестру, а також заслуховує реферати інших. Семінар з грецької мови веде професор Вітковський. Він читає курс “Устрій грецької держави”, “Грецька література періоду цісарства”, семінар з грецької ліричної поезії, курс творчості Плутарха. У професора Т. Сінка брати проходять латинський семінар, грецький просемінар, курс “Твори Гесіода”, “Амор і Психа”. Курс педагогіки веде прават-доцент Болеслав Маньковський.

На наступний курс Андрій та Тарас переведені згідно з розпорядженням декана від 25 липня 1909 року.

Зимовий семестр 1909/1910 рр. (Там же, ф.26, оп.15, спр.622, арк. 161) розлучає братів. Андрій залишається у Львові. Він постійно при батькові. Тарас їде у Відень навчатися у тамтешньому університеті. Важко пояснити, чому сталося так. Вдома дивовижна скрута. У своїх численних спогадах про батька Тарас Франко не порушує даного факту. Про це лише свідчать листи. Потрібні гроші на черевики, плащ, платити за навчання, за їжу... За помешкання також... Андрій у Львові. Навчання забирає дуже багато часу. Вправи з латинської мови – п’ять годин у тиждень, латинський семінар дві години, грецький просемінар дві години. Ці заняття він проходить у професора Кручкевича. У професора Вітковського він відвідує курс історії геліонічної літератури, історії грецької мови, семінар грецький та просемінар латинський. Багато часу займають заняття у професора Т. Сінка: культи та міфи греків, пісні Піндара, просемінар грецький, Ізократес... До всього цього він відвідує заняття з загальної гігієни у доцента Панека та загальну археологію у Карла Гадачека.

Батько працює з сином. Праця плідна. Українська література збагачується цілим рядом першокласних перекладів.

Андрій до того ж пише вірші. Зробив маленьку книжечку і ховає подалі від людського ока. Скільки було тих книжечок з віршами, невідомо. До нас дійшла тільки одна. Вона по рахунку шоста. Називається "Полин життя". Чи знав про поезію сина батько? Важко сказати. Жодного вірша Андрій Франко ніде не публікував. Переказ твердить, що Іван Франко не вельми прихильно ставився до поетичних проб сина і не рекомендував йому продовжувати займатись нею. Волів, аби син був ученим.

На наступний семестр Тарас знову залишається у Відні. Невідомо, з яких причин, але навчання у віденському університеті він залишає і приїздить аж на сьомий семестр (Там же, спр. 625, арк. 165). Як і Андрій, він записується на заняття у професора Т. Сінка, який цього року вперше веде цікавий курс грецької софістики та пояснення до творчості Піндара. Доцент К. Гадачек веде курс одягу і зброї греків та курс грецької різьби. Відвідують брати також семінар української мови у професора О. Колесси та семінар української філології у професора К. Студинського. Вивчають і курс першої допомоги при нещасних випадках та загальну гігієну у доцента Панека, логіку у професора К. Твардовського, педагогіку у приват-доцента Болеслава Маньковського, філософію Канта у професора Мстислава Вартенберга та грецький просемінар у професора Вітковського.

Після успішних екзаменів братів переводять на наступний семестр розпорядженням від 5 квітня 1911 року.

У восьмому семестрі у Андрія та Тараса до неймовірної кількості різних предметів з греки та латини додають ще й такий курс, як "З генези поетичної творчості Шевченка", який веде професор О. Колесса і до якого, крім них, більше ніхто не записався.

Десятий семестр (зима 1911/1912 рр.) цікавий тим, що Тарас Франко, як відмінник навчання, дістає іменну стипендію від Міністерства освіти та віросповідань (Там же, спр. 630, арк. 173). В десятому семестрі Андрій та Тарас записуються на виклади професора Михайла Грушевського: "З історії Східної Галичи-

ни” (дві години на тиждень) та “Україна в середині XVII століття” (дві години на тиждень), а також слухають лекції Степана Томашівського “Історія Галичини”. Обидва записуються на семінар професора Кручкевича, який називається “Цицерон”. Професор Т. Сінко веде грецьку та римську риторичу. Професор Йосиф Каленбах веде курс “Життя і творчість Зигм. Красинського”. Окрім того, обидва відвідують заняття з основ антропогеографії у професора Степана Рудницького.

Не важко зауважити, що на час навчання синів в університеті наукові та перекладницькі зацікавлення Івана Франка співпадають з їхніми навчальними планами. До того ж до перекладацтва береться Тарас і навіть задумує самотійно вести “Універсальну бібліотеку”, яку до того часу вели Іван Франко та Онуфрій Пашук.

23 серпня 1912 року Андрій та Тарас дістали дипломи про закінчення Львівського університету імені цісаря Франца-Йосифа.

Андрій повністю фізично вичерпаний. Хвороба виснажувала організм неймовірними темпами. Ліжко Андрія поруч з батьковим. Приступи мучать ночами, і тоді батько поряд. Допомогти нічим не може. Хвороба не піддається лікуванню. Фінал її відомий. Це розуміє батько.

Закінчення університету Андрієм зівпало з його дебютом в “Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка”. Будучи спеціалістом в царині класичної філології, свою першу наукову роботу він присвячує українській етнографії. Його розвідка “Григорій Ількевич як етнограф” дістає високу оцінку в газеті “Діло” не від якогось рядового рецензента, а від самого Василя Щурата. Всі, хто читав цю працю, поспішають поздоровити батька з дуже вдалим дебютом сина. Його запевняють, що в нашу науку прийшла нова багатообіцяюча сила. Про ніяку роботу не може бути й мови. На це не pozwoliть хвороба і рада шкільна...

Рукою Андрія написані продиктовані батьком “Історія моєї хвороби”, зроблено весь каталог батькової бібліотеки. Він вів кореспонденцію. Ним писані листи до В. Ягича, М. Грушевського, А. Черні, А. Крушельницького, В. Ратальського. Андрієвою рукою написано “Празник святого Спаса. Причинок до історії

староруського письменства і культури” (вступна частина по обох редакціях), “Найстаріші традиції Київської землі”, “Причинки до історії церковнослов’янської літератури”, “Гесіод і його твори” та багато інших. Руку Андрія можна пізнати на дуже багатьох художніх творах батька, зроблених у той час, особливо на перекладах Дж. Мільтона та У. Шекспіра. Завдяки Андрієві Франкові наша культура збагатилася такою унікальною працею, як “Галицько-руські приповідки”. “На закінчення, – писав Іван Франко у передмові до третього тому цієї праці, – складаю щире подяку моєму синові Андрієві, без помочі якого і дуже старанного співробітництва я, при безвладності обох рук, не міг би повести своєї праці так, як вона фактично dokonана. Особливо немало праці задав він собі в систематичному впорядкуванні рукописного матеріалу та в добиранні численних варіантів із друкованих джерел”. Це справді титанічна праця, до котрої треба сотні рук. Дехто з дослідників вважає, що саме Андрій Франко докінчив розпочатий батьком переклад “Германа та Доротеї”. Є численні “за” і є численні “проти” цього твердження, хоча сумнівно, щоб Андрій це зробив.

Андрій супроводжував батька в його численних поїздках по Галичині, коли той читав свого “Мойсея”. Від природи тихий та сором’язливий, він, скулившись, сидів коло батька за столом і перегортав йому сторінки поеми, дбаючи, щоб тато не збився з ритму читання. Вражали сцени, коли часом, йдучи вулицею з батьком, на Андрія нападав приступ. Син корчився в муках, а навколо нього метушився зі сльозами в очах батько і своїми безвладними руками нічим не міг допомогти.

В ніч з 21 на 22 квітня 1913 року Андрія не стало. Ліг спати, а зранку не пробудився. Не відгукнувся до батька. В ті дні українські студенти планували широкі заходи по вшануванні сорокалітньої праці свого провідника та вчителя Івана Франка. Наступного дня “Діло” повідомило: “Андрій Франко, син д-ра Івана Франка, помер нагло сеї ночі з 21 на 22 квітня на удар серця в 26-му році життя. Покійний, скінчивши філософський відділ Львівського університету, звернувся до наукової праці; між ін. написав

студію про етнографа Ількевича, поміщену в “Записках Наукового товариства ім. Шевченка”. Попри те, покійний від часу недуги свого батька був його невідступним товаришем і помічником: доглядав його, допомагав йому при наукових заняттях, писав його твори. Отсе тихе, скромне, повне самопосвяти молоде життя, розділене між наукову працю і поміч батькові, перервала смерть, тим трагічніша, що попереджена ніякою недугою”.

Недуга була відома...

Опісля “Діло” повідомило про час похорону, а ще в наступному числі помістила газета невеличку замітку про сам похорон сина Франка. Невеличке коло рідних та друзів. Хоронив священник з православної церкви о. Дігон, а в книзі усопших цього храму з’явився запис шостий за порядком за 1913 рік. “9 квітня за старим стилем помер, а 11 квітня був похований Андрій Франко зі Львова, православний, мужчина, 26 років, причина смерті – епілепсія”. Михайло Мочульський у своїх спогадах про останнє десятиліття з життя Івана Франка зазначив, що відразу по смерті сина засмучений Франко зайшов до книгарні НТШ, позичив грошей, щоб поховати сина...

По цілому краю йшло збирання грошей Іванові Франкові на його сорокаліття творчої діяльності. Газети називали його Мойсеєм. Ювілейний дар у розмірі 27 тисяч корон було складено на спеціальний рахунок у страховому товаристві “Дністер” з тією умовою, щоб Іванові Франкові забезпечити нормальне життя, а не жебрацьке. Потайки від людей було складено комітет з трьох осіб, без дозволу яких Франкові не можна було давати гроші. Він вимушений був позичити гроші, щоб похоронити сина. М. Мочульський, швагер М. Грушевського, був здивований спокоєм Франка, коли той прийшов до книгарні зичити гроші. Цікаво, чи позичив би йому хтось з-поза друкарні, чи ні? Свої страждання переносив зі стоїчним спокоєм. Не дав приводу для втіхи іншим.

Він ходив навколо труни сина і не міг своїми руками пригорнути його до своїх грудей, як це робив раніше. Не міг востаннє обняти свою дитину. Навіть тепер не було йому кому витерти сльози, які текли. Це завше робив Андрій.

“На страсному тижні, – повідомляв Франко керівника своєї докторської праці Ватрослава Ягича в листі від 27 квітня 1913 року, – мене й мою родину спіткало велике горе. Раптово помер від судоми мій старший син Андрій. Я втратив у ньому не тільки найдорожчого помічника в час недуги моїх рук, але й інтелігентного, високоосвіченого писаря, котрий минулого року закінчив навчання в університеті (класичну філологію)”.

Андрій Франко був похований в самому кутку Личаківського цвинтаря на 66-му полі. Це – найвіддаленіший куток. Так склалося, що в тій ділянці виник смітник, і могилу Андрія ніхто не міг відшукати.

Одні стверджували, що таким чином Франкові помстилися польські шовіністи – фактичні управителі Галичини за часів австрійських монархів, інші – що більш ймовірно – місце поховання вибрав батько. Вибрав місце подалі від цілого світу. Не хотів, щоб його страждання бачили інші, а потім, як про хвору дружину оповідали по цілому Львову. Там, на задвірках Личакова, його не бачили. І хто знає, чи не тому на початку війни переселився з хати, яку окупували російські солдати, до свого шкільного товариша Йосифа Райхерта, що мешкав на Курковій вулиці, щоб разом з ним щодня ходити на Личаківський цвинтар. У Йосифа нещодавно померла дружина, без якої не уявляв собі далі життя, а Франко з його допомогою ходив до Андрія. Аж в самий кінець цвинтаря, де одні бур'яни та тернові кущі. Помолившись на могилі дружини, Й. Райхерт йшов за Франком. Часто заставляв його в сльозах і навколішках. Не міг самотійно встати. Вертали домів мовчки і пізно.

Важко пояснити, як це сталось, але про могилу Андрія Франка на Личакові забули. Про неї вже після війни ніхто не пам'ятав. Після довгих пошуків її віднайшли та реставрували працівники Музею Івана Франка у Львові і першу панахиду на ній було відправлено 27 квітня 1994 року. На могилі дубовий хрест і табличка з датами життя Андрія Франка.

Від сина мав тільки один-єдиний лист. Зберіг його...

Над старим диваном, оббитим цератою, на тій стіні, про котру Катря Гриневича сказала, що на ній, як єдиному місці у великій хаті Франків, може спочити око, сам повісив фотографію сина Андрія. Тепер, коли біль попускав, приходив, щоб крізь привідчинені двері подивитись на неї. 28 травня 1916 року просить, щоб відвели його у цю кімнату і положили на цератовому дивані. Знав, що це його останній день. Хотів бути між своїми дітьми, зібраних на фотографії на стіні і порозкиданих війною по світах...

Листів від Тараса Франка, другого сина, найбільше. Їх – 36. Вони з різних років і написані з різних місць. Не тримався хати Тарас, як Андрій, та і це зрозуміло... До сина від батька зберігся тільки один лист. Всього один, хоч було їх значно більше, але не збереглись. Той лист написаний Франком до сина 15 серпня 1915 року. Вперше його було опубліковано тільки в останньому томі відомого 50-томника творів Івана Франка. Страшний лист болю і розпуки, на який тепер часто любить посилатись кожен, хто зачіпляє останні роки життя Івана Франка.

Перший з тих листів до батька написано з Підгірок, що коло Калуша, куди переїхав на постійне місцепроживання наймолодший з братів Івана Франка Онуфрій після того, коли продав свою пайку поля в Нагуєвичах, яку дістав у спадщині по батьках. Разом з ним продав свою пайку й Іван Франко і теж разом з Онуфрієм купив поле в Підгірках. Не користався з нього. Полем користувався виключно Онуфрій, який постійно скаржився в листах до брата, що не може вилізти з боргів, врожаю немає, а тому не дуже може чим допомогти братові. Це поле Іван Франко залишив у спадок дітям Онуфрія. Хіба тієї й користі було для Франка з того поля та Підгірок, що час від часу сюди виїздили діти Франка Тарас та Андрій, обидва затяті, як і батько, риболови. А біля Підгірок протікала річка Лімниця, а в річці було риби. А ще був неподалік ліс, а в лісі – гриби та ягоди. Тому в отому листі до батька писав, що в Лімниці є клени до 25 см завдовжки. І то не один чи два, а так зо двадцять... Правда, не ці клени го-

ловне в листі: закінчились гроші і от добре би було, якби тато вислав трохи... Діти є діти...

Відтак в листах довга перерва, аж поки Тарас не виїжджає у Відень. Дивовижно важкий період у житті Франка. Доведений до відчаю, він має намір продати бібліотеку або навіть хату і навіть просить у цій справі М. Грушевського бути посередником, бо той на подібних справах розуміється краще, ніж він. Грошей вимагає лікування, а тут син у Відні без плаща. Нема порядного взуття. За хату плати...

З того прикрого часу тільки два листи. Тарас, очевидно, через фінансові справи вимушений повернутись у Львів.

Наступні листи стосуються вже 1912 року і торкаються переписування з татом, коли той відпочивав у Криворівні, якщо, звичайно, те можна назвати відпочинком. Іван Франко працював тут не менше, ніж у Львові. Йому була потрібна та чи інша книжка чи інформація. От і звертався до сина за допомогою. Живе у Якіб'юка. Перед тим у Мітчука Проця, що розуміється на дзигарках. Навіть Франко його послугами користується. Самотність, шум за вікном Черемоша. Активна праця над "Венеціанським купцем" У. Шекспіра. Переклад пише Андрій. Коли болі стають нестерпні, то втікає до джерела з дуже холодною водою. Вода така холодна, що парубки в Криворівні навіть закладаються між собою, що хто витримає п'ять хвилин руки в тій воді, той дістає око горілки. А Франко тримав часом по півгодини, поки біль уступав і руки дерев'яніли. Кореспонденція Івана Франка за 1912 рік налічує вісім листів до різних авторів. Три листи Тараса Франка до батька прояснюють чимало досі не відомого в біографію Івана Франка, зокрема невідомого в творчій лабораторії письменника.

Тараса турбують свої справи. Він активно займається перекладами Горація, Катуллі та Марціала. Він мріє про видання своїх творів, і то в такий спосіб, щоб взяти на свій кошт ведення видавництва "Універсальної бібліотеки". 1913 року він видає збірку "веселих віршів", яка називається "На крилах гумору", відтак "Старе вино в новім місі". Як віднісся батько до того, важко сказати.

Всього один лист Тараса до батька з 1913 року. Він з трагічним повідомленням: помер брат Івана Франка Онуфрій. Тарас радить приїхати татові на похорон у супроводі Петра. Андрія вже нема в живих. Іван Франко не зумів приїхати. 1913 року Тарас Франко видав збірку віршів “З чужої левади”.

Наступна група віршів стосується вже часу війни. Перший лист приходить до стурбованого батька аж 10 вересня 1914 року. Російська армія ввійшла у Львів 4 вересня. Тарас потрапив в австрійську армію по загальній мобілізації. Батьків будинок був сплюндрований солдатами. Потрапляє Тарас Франко на службу ад’ютантом ротмістра Дороша, який ознайомлений з творчістю Івана Франка, в четвертий кавалерійський дивізіон. Наступні листи до батька дають уяву про перебування в армії Тараса Франка та постійні його дислокації.

У лютому 1915 року потрапляє у шпиталь в Угорщині на запалення легень, відтак переніс операцію. Його визнає комісія непридатним для польової служби, а тому приділяє до науки рекрутів.

“Дорогий Тарасе, – писав батько 15 серпня 1915 року. – Вчора одержав я Твою картку з 12/VIII, бачу з неї, що ти не одержав досі ані мого листа з Петровою допискою, ані жодної з трьох дальших кореспонденток. Значить писання від мене до тебе не доходять, а в такому разі шкода й писати, тим більше що за кожним разом треба просити когось віднести картку аж на пошту, а я сам досі хворий і ходити поза домом мені тяжка мука. Так і знай, що доки не одержу від тебе відомості, що ти одержав мої письма, то не буду більше нічого відписувати...”. Справді, “добре” жилося Франкові, якщо навіть не було кому віднести листа... Окрім того, в цьому ж листі повідомляв: “...наш дім цілий і невшкоджений, раз лиш ночували в нім москалі (коло 200) і шкоди не зробили, ревізії жодної не було, тільки злодії покрали дещо з убрання. Мама від дня 17 грудня 1914 року в Кульпаркові, Гандзя в Києві, Петро при стрільцях у Коломиї (ул. Українська), був перед місяцем у Львові і писав пару разів. У мене в домі живе пані Целіна з дітьми, а від 24 липня син Михайла з Нагуєвич, із якого маю дуже доброго послугача. Я хворий від лютого, жию

оце вже півроку на дієті, зимою намучився страшенно, вихуд і стратив сили, які нескоро ще відновляться. У Львові холери майже нема, зате дорожня страшенна: вже від кількох неділь не можна дістати ні хліба, ні булок, ні м'яса, ні муки. Я прожив усю зиму російськими грішми, яких у різних місцях зложено для мене звиш 600 рублів, а без них би справді пропав. І тепер, коли у нас на фінансовім полі полегшало, не грозить мені брак грошей. Оце і все, що можу сказати тобі, а про настрій у Львові, в котрім мало буваю, мало що й знаю понад те, що ми всі раді тому, що позбулися рос. окупації, та тому оборотові, який спричинила війна”.

Цей лист Тарас дістане надто пізно і надалі буде атакувати батька листами з приводу того, що сталося і чому той не пише йому. Вкінці батько, як і раніше, буде діставати чергову пачку відкриток, буде відписувати, а син так і не дочекається вчасної відповіді. Стривожений станом речей, зокрема повідомленням про погіршення здоров'я батька і хворобу матері, він просить про відпустку, але її не дістає. Тільки у вересні при переїзді через Львів йому вдається відвідати батька.

Листи з кінця 1915-го і початку 1916 року скеровуються у притулок для українських січових стрільців. Туди забрали Івана Франка, щоб був під постійним наглядом лікарів. У притулку Іван Франко разом з племінником Василем. Останній лист до батька торкається того часу, коли Тарас збирався їхати захищати цісаря на італійських фронтах.

На похороні батька не був.

Після повернення з фронту 1918 року вийшли його переспіви “Збиточний Амор” у видавництві “Шляхи”, а також переклад “Хмар” Арістофана. Захоплення класичною філологією привело до написання та видання у 1923 році “Нарису історії римської літератури”. Тарасові Франку належить і праця з фізкультури “Історія і теорія руханки”, що вийшла 1923 року. Це найбільш солідне дослідження з даного питання, що досі вийшло українською мовою. 1925 року він видав з цього ж питання книжку “Розвиток руханки серед українців”. 1937 року написав свою першу наукову роботу “Критичний розбір поеми “Лис Микита”.

Тарас Франко є автором чисельних спогадів про батька, які виходили окремими книжками: "Великий Каменяр" (1966 р.). "Про батька", яка вийшла перший раз у видавництві "Держлітвидав" 1956 року, а вдруге 1964 року у цьому ж видавництві. Для збірника "Іван Франко у спогадах сучасників" (1956 р.) Тарас Франко написав "Мої спогади про батька", які часто включаються у різні видання спогадів про Івана Франка. Неопублікованими залишаються його спогади про батька, а також студія "Про дитячі та юнацькі роки Івана Франка" (1856–1886), які знаходяться у фондах Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка (№ 7269, ОР).

Тарас Франко 1965 року видав збірку гуморесок "Уздовж і впоперек", а 1969 року у видавництві "Молодь" вийшла його збірка "веселих, сумних і повчальних епізодів з людської історії" під назвою "У мандрівці століть". Тарас Франко був членом Спілки письменників України.

1921 року, коли йому виповнилось 32 роки, одружився з Катериною Фалькевич, яка народилась у містечку Бібрка коло Львова 27 листопада 1896 року. 30 жовтня 1925 року народилась дочка Зиновія-Ростислава, опісля відома шестидесятниця та вчена (в заміжжі Юрачківська). в цей самий день наступного року народилась дочка Дарія-Любомира, а 28 березня 1932 року син Роланд.

У пошуках хліба Тарас Франко вимушений був працювати поза Львовом. Перед війною вчителював у Станіславові, а 1947 року переїхав у Львів і обняв керівництво музею Івана Франка. Мешкав він у будинку, що належав Михайлові Грушевському, і був поруч з батьковим домом. Після вбивства Ярослава Галана Тарас Франко з сім'єю були вивезені у Київ, поскільки НКВД спеціально ширило чутки, що наступною жертвою українських буржуазних націоналістів у Львові буде сім'я сина Франка – Тараса. У Києві Тарас Франко дістав справді прекрасну квартиру та роботу в Інституті літератури ім. Т. Шевченка, де завідував вивезеною зі Львова бібліотекою Івана Франка. Захистив кандидатську дисертацію "Іван Франко і Борислав". В наскрізь руси-

фікованому Києві демонстративно щодень ходив у вишиваній сорочці. Його дружина Катерина Фалькевич-Франко померла 1 лютого 1962 року, а він 13 листопада 1971 року. Через декілька днів після його похорону було проведено тотальний обшук...

Від третього, наймолодшого сина – Петра, всього рівно десять листів до батька і жодного не збереглося від нього. “У мене вродився третій син, – не без гордощів повідомляв Іван Франко Михайла Драгоманова в листі від 28 липня 1890 року, – прозвали ми його Петром”. Через рік цей Петро, котрого мати кликала Петя, вже бігав і настрашив всіх у Колодяжному, куди сім’я виїхала в гості до Косачів, своїм кашлем, бо всі думали, чи, бува, не має хлопець хворих легень. “Його оглянув лікар, – писав Іван Франко Олені Пчілці 30 вересня 1891 року, – і запевняв нас, що ніяких сухіт у нього нема ані признаки, а є невелика англійська болізь і звичайні припадки, якими боліють діти, коли в них ріжуться зубки”.

Хлопець був улюбленцем матері, якими, зрештою, завжди бувають наймолодші у сім’ї. Скоро навчився читати, рахувати і писати. “Тату, приїдь ту, – писав він татові своїми дитячими каракульками в листі з Косова, куди поїхав на відпочинок з мамою. – Тут суть гриби. Ми ходили у малини та мало знайшли. Ми шукали Труша і не могли знайти, а він сам прийшов. Ми ходили у гори на гриби і знайшли досить. Тут є багато овочів” (ІЛ, ф. 3, № 1636, арк. 21).

Як і брати, навчався Петро Франко у цісарсько-королівській академічній гімназії, куди вступив 1901 року. Сталось навіть так, що, як і в братів, у нього господарем класи був той же самий Спиридон Кархут. 7 червня 1910 року Петро Франко склав іспити зрілості і дістав свідоцтво, підписане головою екзаменаційної комісії др. Е. Савицьким, директором школи Є. Харкевичем та класним керівником С. Кархутом. З часу навчання в гімназії і збереглися три листи Петра Франка до батька, які дають, на диво, дуже об’єктивну характеристику Петрові та його колові зацікавлень.

От у липні 1895 року діти з мамою приїхали у Буркут. “Першого дня, – повідомляв Петро батька, – 18/VII пішли на полонину. Я забив дрозда і зловив 2 пструги на вудку і також застрілив чорну гадину. Добре би було, аби тато прислав ще кілька вудок на пструги”.

Третій лист написаний вже з Підгірок. “Чи не міг би Ти, – пише Петро батькові, – прислати мені мапу, звинену в трубку, а в ній трутку на риби? Тут знайшли ми на Лімниці (старій) одно кленясте місце без допливу, але досить глибоке. Пришли мені також двадцять патронів шестого калібра Фльоберта з значком (по два крейцарі штука у Дзіковського). Вже тиждень я з Тарасом лапаємо лиси на Лімниці, але без висліду”.

У 1910 році Петро Франко вступив на відділ хімічної технології Львівської політехніки, деканом якого був Тадеуш Годлевський. На відділі працював тодішній ректор Політехніки Броніслав Павловський, який читав курс технологічної хімії, а також про-ректор Стефан Нементовський, який читав курс загальної хімії.

Навчання Петрові Франку давалось доволі легко. Хімією захопився настільки, що в себе вдома у верхніх кімнатах організував невеличку хімічну лабораторію, в яку боялась заходити Ольга Федорівна. В цьому ж 1910 році Петро Франко записався ще й у Львівський університет і склав іспит на вчителя руханки, а з 1911 року почав учителювати у школах Львова саме як вчитель фізкультури. Тоді ж захопився бойскаутським рухом і почав створювати перші осередки організації, яка дістала назву “Пласт”. “Від ранньої молодості, – писав він у своїй біографії, – я навчився працювати на своє утримання: давав лекції, працював у страховім товаристві “Дністер” у Львові, виконуючи поліси, вчителював, а одночасно вчився на Політехніці. Щороку на канікули їздив із батьками на села...”.

Політехнічний інститут закінчив 1914 року, але дипломної роботи не зробив, тому диплому не дістав.

Листи Петра Франка до батька напередодні війни 1914 року відкривають зовсім невідому сторінку в житті Петра Франка, а саме ту велику організаційну роботу, яку він проводив серед гу-

цулів для формування легіону Українських січових стрільців. Створений гуцульський курінь УСС був гордістю наших історичних змагань.

Наступних сім листів, писані до батька з фронту, дають уяву про те, що робив Петро Франко на фронті. Про цей період він сам писав у своїй біографії: "Під час війни був в австрійській армії в українському легіоні УСС, а потім брав участь в українсько-польській війні. 13 мая виїхав до Сербії, до Білгороду, в місії Червоного Хреста в справах полонених колишньої австрійської армії. Деякий час проживав у Відні (до 30 червня 1922 року), працюючи як видавець (видав "Лиса Микиту" І. Франка, ноти до слів І. Франка, популярні книжечки)".

Це писав Петро Франко у своїй біографії, яка призначалась для органів НКВД, а тому з неї, звичайно, випала ціла велика сторінка його найбільш для нас цікавої і бурхливої діяльності.

В УСС він вступив у чині четаря. Бойове хрещення дістав у боях супроти козачої дивізії генерала Каледіна у боях під Тухолькою у складі сотні Романа Сушка. Був нагороджений медаллю за хоробрість.

Наприкінці 1915 року він виявився одним з небагатьох галичан, що хотіли навчатись у льотній школі Вінер Нойштадт. Навчався у столиці Боснії Сараєво. Літав на "ньопорах". Став майстром вищого пілотажу. Вже в час навчання виконував "мертву петлю" Несторова, однак робити військові бойові вильоти австрійське командування П. Франкові заборонило. Не мало довіри.

Петро Франко був одним з тих, хто брав участь у Листопадовому зриві 1918 року. 1 грудня 1918 року Державний секретар військових справ Дмитро Вітовський підписав указ про призначення Петра Франка командиром авіазагону і реферантом у справах авіації. Цей день став днем народження галицької авіації. Авіазагін розмістився в Красному на колишнім австрійським авіадромі. Тут ремонтували і збирали понищені з війни літаки, поскільки своїх ще не було. Петро Франко здійснив п'ятдесят бойових вильотів. Четвертого січня 1919 року він на двомісному "Альбатросі" був збитий і потрапив у концтабір Домб'є під Краковом. З поло-

ну вдалося втекти. Його вже рахували вбитим. 21 січня 1919 року він був знову в армії. Весною того ж року в галицькій авіації вже було 50 літаків.

Відразу по втечі з Домб'є, за яку він заклав свою обручку з заручин, 4 лютого 1919 року він одружується з Ольгою-Марією Білевич, якій було 22 роки і яка була дочкою пароха села Полонична Буського деканату. 4 жовтня 1919 року від імені Української Народної Республіки він їздив з місією Червоного Хреста в справі полонених колишньої австрійської армії.

Після поразки українських визвольних змагань Петро Франко з дружиною переїздить у Відень, заробляючи на хліб виданням українських книжок. У Відні він був до 30 червня 1922 року, а відтак при допомозі митрополита Андрея Шептицького дістав державну роботу в коломийській гімназії, де працював до 25 липня 1930 року. 5 листопада 1923 року він захистив диплом на тему "Визначення якісного та кількісного складу рідин" і дістав фах інженера-хіміка.

Протягом 1930–1931 рр. працював директором молочарні в селі Потеличі Рава-Руського району на Львівщині, а 1931 року на пропозицію колишнього професора Львівської політехніки, а тепер прем'єр-міністра Польщі Мосціцького, виїхав за контрактом на роботу в УРСР як іноземний спеціаліст. Разом з ним виїхав і Василь Франко, син Захара Франка, який доглядав в останні місяці за Іваном Франком. Виїхав Петро Франко з сім'єю у Харків і працював у науково-дослідних інститутах прикладної фізико-хімії та молочної промисловості. Був керівником та виконавцем ряду важливих на той час робіт, як "Одержання сульфатної кислоти та цементу з гіпсу в одній фазі", "Дослідження газової фази термічного розкладу гіпсу", "Одержання казеїну з молока при помочі електрики", а також "Комбінат на базі цементу і сірчаної кислоти, одержаної з гіпсу". Чи знайшли практичне застосування його розробки, судити важко. У своїх біографіях П. Франко зазначає також, що за час праці в УРСР він дістав декілька авторських свідоцтв. Він також склав підручники українською мовою з неорганічної хімії, енциклопедичний словник хімічної термінології,

написав монографію “Технологія казеїну”, а також німецько-український, англо-український, українсько-німецький словники. Про все це ж знову ж таки відомо тільки з біографії Петра Франка.

Перебував Петро Франко на Україні в час великого голокосту українців, який заперечували у світі люди типу Ромена Роллана та Бернарда Шоу. Радянському уряду не стільки була важлива наукова робота Петра Франка, скільки сам факт переїзду сина Івана Франка з країни “загниваючого капіталізму” в Радянський Союз. Усвідомивши свою роль, Петро Франко всіма силами намагається повернутись додому і врешті йому це вдається 1936 року. Він уникає участі 1937 року.

Повернувшись додому, він працює вчителем у фаховій доповнюючій школі системи “Рідна школа”, а також учителем приватної гімназії у Яворові.

Мешкав у Львові на вулиці Обертинській, 36. 19 вересня 1939 року його хату розбито гранатою. 21 вересня 1939 року Львів був зайнятий Радянською армією, а 22 жовтня 1939 року Петро Франко, який не зумів втекти на Захід, був обраний депутатом Українських Народних Зборів, котрі мали вирішити долю Західної України. Принаймні формально. 3 грудня 1939 року став деканом товарознавчого факультету Українського державного інституту радянської торгівлі і викладачем неорганічної хімії. 26 січня 1940 року був призначений директором Львівського літературно-меморіального музею Івана Франка.

В перші дні війни насильно був евакуйований на Схід, і слід за ним пропав. Дата цієї евакуації і вважається датою смерті Петра Франка. Пропаганда не раз розпускала найрізноманітніші версії загибелі Петра Франка, однак і до сьогодні немає офіційної відповіді, куди подівся син Франка і чому опісля так різко змінилось ставлення до нього, яке було характерне тільки для тих, хто вважався “ворогом народу”.

17 липня 1941 року померла дружина Івана Франка Ольга Хоружинська. Ніким не заборонене ім'я Петра Франка поволі стало забуватись. Про нього, як про письменника, громадського діяча, січового героя, організатора “Пласту”, малоось забутись...

Окремою сторінкою стоїть питання про спадщину Петра Франка, яка є дивовижною не стільки за об'ємом, скільки за різноманіттям охоплених проблем. На початках своєї письменницької та наукової діяльності Петро Франко скоріше за все виступає як пропагандист наукових знань. Він намагається інформувати читачів про успіхи науки, культури і з тією метою організовує найрізноманітніші видання, одним з перших яких було "Франко-син і спілка", організована 1919 року у Відні. Тут він видає "Теорію зглядности. Після А. Айнштейна" (1921), "Що кожний повинен знати про знімок" (1921 р.), "Як закладати пластові дружини?" (1921 р.), "Перерібка овочів" (1921 р.), "Відмолодження. Після Є. Штайнбаха", "Огляд теорії України (після С. Рудницького)".

Активно працює П. Франко в галузі літератури після переїзду до Коломиї. 1923 року виходить його збірка оповідань "На самотнім острові", 1928 року з'являється "Махнівська попівна", "В пралісах Бразилії". У 1930 році коломийське видавництво "Чорногора" випускає збірку оповідань П. Франка "Дядько шкіпер". Окрім цього, Петро Франко здійснив переклад батькового "Мойсея" польською мовою, дописав дві глави і, отже, сюжетно закінчив недописану батьком повість "Борислав сміється".

На Радянській Україні він не припиняє літературної праці також. Тут він в основному займається пропагандою творчості Івана Франка, переробивши на драми "Захар Беркут", "Борислав сміється", "Без праці". Написав кіносценарій "Борислав сміється", видав декілька популярних книжок з харчування.

Після повернення до Львова у видавництві Івана Тиктора виходить його повість "Від Стрипи до Дамаску. Пригоди четаря УСС", яка вдруге була перевидана 1992 року у Львові.

Петро Франко ініціює перше видання українською мовою книжки куховарства, автором якої була дружина П. Франка Ольга Білевич. Книжка "Всенародна кухня" мала великий успіх серед господинь і витримала багато видань.

Прекрасний спортсмен, нападник команди "Україна", пластовий діяч, письменник – все це зробило Петра Франка одним з

найпопулярніших діячів перед війною, і не дивно, що саме на нього і була зроблена велика ставка радянської пропаганди в час окупації Галичини.

Якщо листи синів до батька носять виключно інформативний характер, то листи дочки Ганни мають іншу особливість. З п'яти листів, що дійшли до нас, тільки один належить до того періоду, коли Іван Франко в пошуках ліку на свою хворобу відправився в Одесу, а решта чотири вже стосуються того часу, коли вона написала і видала у Вінніпезі книжку спогадів "Іван Франко і його родина", яка, звичайно, у нас не була видана повністю, а лише частково використовувалась чи передруковувалась у відомих збірниках О. Дея "Іван Франко у спогадах сучасників", а відтак 1994 року була повністю надрукована у другій та третій книзі журналу "Дзвін". Збереглося і два листи Івана Франка до Ганни Франко, як відповідь на її листи з Києва. Ці листи, які ще досі не були надруковані, вносять не тільки багато ясності про оті страшенно трагічні останні дні життя Івана Франка, скільки самі по собі є трагічними і викривають те, що діялось насправді в сім'ї Івана Франка, відколи захворіла дружина і про що зовсім інакше оповідала у своїх спогадах Ганна Франко і обминали брати. Ті листи Ганни до батька, окрім того, торкаються доволі делікатного питання, яке завше сором'язливо уникають в нашому літературознавстві: чи не могло б статись так, що не у Львові, а в Києві міг померти Іван Франко і там бути похованим. Дні його були раховані. Лікарі й так дивувалися міцному організмові Івана Франка, який так довго бореться з хворобою, бо, за їх розрахунками, Іван Франко мав уже давно померти – десь найбільше за півроку до паралічу. А він жив...

Можливо б, його поховали тоді на Лук'янівському цвинтарі, де поховані всі його родичі по дружині, і в котрих, очевидно б, мешкав по приїзді. А може, удостоївся б такої честі, як його земляк Іван Наумович, відомий москвофільський діяч, людина, безумовно, талановита, але котрий вслід за своїми московськими хлібодавцями кричав, що України нема і не може бути, бо це "плод больного воображения" деяких "необразованных особей".

Його поховали на Аскольдовій могилі, а на пам'ятнику з лабрадориту був висічений напис: "Тонимому на Родине, прийтому в родной России печальнику Галицкой Руси"... Чи не пасував би такий напис зробити Іванові Франку і де гарантія, що подібного напису не було б зроблено?

1934 року за розпорядженням народного комісара освіти В. Затонського цвинтар на Аскольдовій могилі був знесений, а розпорядження комісара "надгробні пам'ятники використати як матеріал для будівель та оформлення парків" було старанно виконано, а "мрамор в великих кусках" було успішно використано для виготовлення бюстів вождів революції. Яка б доля чекала не тільки пам'ятника на могилі Івана Франка, якщо б такий був, а самої могили Івана Франка? — невідомо. На Батьківщині, в його кафедральному Львові, принаймні Івана Франка поховали в чужий гробівець з щомісячною оплатою за винайм. Через п'ять років йому, Іванові Франку, після довгих суперечок з магістратом була виділена невеличка ділянка під власне захоронення на звичайнісінькому смітнику. При перепохованні відразу було знято крик, що труна і прах Франка неправильно опізнано і з того "готельового" склепу його бозна-де поховали, а замість нього у власний гробівець поховано якусь зовсім чужу особу. Врешті правильність опізнання була доказана, а щоб заспокоїти громадськість з Великої України журнал "Україна" опублікував фотографію могили Івана Франка з пам'ятником. Звичайно тимчасовим, хоч ніякого пам'ятника насправді не було. Він був відкритий тільки 1933 року.

Франкові відмовив у допомозі австрійський уряд, куди звернувся його опікун Карло Бандрівський. Народ, а найперше студенти та гімназисти, 1913 року зібрали йому гроші, щоб мав забезпечену старість. Гроші зложили у страхове агентство "Дністер", всі вони пропали з початком війни. Він залишився ні з чим. Без дітей, грошей, фактично жодної допомоги. Її, оцю допомогу, щоб вижити, надіявся дістати з Києва від родини.

У Києві були дві сестри дружини Ольги — старша Антоніна і молодша Олександра. Перша була заможним викладачем ко-

легії п. Галагана Єлисеєм Кипріяновичем Трегубовим, який читав історію та словесність, а до того ж був відомим громадським діячем та співробітником відомого часопису “Киевская старина”, а друга була дружиною директора державного банку Віктора Ігнатовича. Стривожені вісткою Франка про його страшний матеріальний стан, вони почали збирати гроші, щоб передати йому. Про пересилку поштою не могло бути й мови. Довелось користуватись послугами випадкових людей, або ж, у кращому випадку, знайомих.

Врешті у Києві вирішили забрати зі Львова Івана Франка. Але ж дружина... Без неї їхати не міг. Як покинути її в такому стані одну? Хотів узяти її з собою... У Києві чекали тільки на нього одного. Брати психічно хвору людину зараз у Києві були неготові. Все це стає предметом листування дочки з батьком, доля якого дуже тривожила родину. “У початку сього місяця звертався до нас і до д. Ігн[атовича] через дочку з просьбою виробити мені на прожиття позичку в висоті до 500 рублів, та, не маючи певності, чи дійшов мій лист до дочки і чи вона показала Вам його, – писав він до Єлисея Трегубова 27 травня 1915 р., – обертають до Вас тепер безпосередньо з тою самою просьбою та з викладом ось яких обставин мого положення. Я досі хворий на наслідки плеврита, який перебув узимі; ті наслідки – головно біль у нижній частині живота та загальний упадок сил наслідком кількомісячної дієти. Ходження і всяка, хоч би дрібна, праця втомляє мене й запирає дух, а тіло вихудло так, як у мене досі не бувало”...

Ганна, очевидно, й переконала Івана Франка не їхати з дружиною в Київ. Потім вияснилось, що й їхати Франкові туди також небезпечно. Він залишився чекати своєї участі у Львові.

З дочкою від того часу, як попрощався з нею на таможні, так і не бачився.

Була наймолодшою з його дітей. “У мене дома благодать, – писав Іван Франко Михайлові Павлику, – дочка вродилась, жінка нездужає, з кухаркою вічні сварки, діти кричать, грошей треба багато, а нема, одним словом, голова тріщить і нічого робити не хочеться”. Народилась Ганна у Львові 3 вересня 1892 року.

Дитинство було нелегке. Якраз тато поїхав до Відня робити докторську дисертацію, опісля мамина хвороба, постійні нестатки, жах, що пережила в час баденівських виборів. Це були її перші дитячі враження. Прикрі і болючі.

Закінчила жіночу вчительську семінарію, але працювати вчителькою не могла, бо уряд не видав їй так званого свідоцтва лояльності. Їй дали знайомі роботу в страховім товаристві "Дністер", а відтак і війна та від'їзд перед її початком у Київ.

Про її проблеми в час перебування у Києві і свідчать листи, які писала батькові. Деякий час працює в госпіталі, потім переходить на роботу в санітарному поїзді місії Червоного Хреста.

Про смерть батька дізналась на роботі з преси. На похоронах не могла бути. Ця рана її буде пекти до кінця життя. Вже коли на постійно прибуде жити в Канаду, на цвинтарі поставить надмогильний пам'ятник своєму батькові.

1919 року вийде заміж за лікаря зі Східної України Петра Ключка. У 1920 році в них народився син Тарас. 1922 року Петро Ключко дістав роботу в селі Довгому на Закарпатті, і там 1922 року народився другий син Мирон.

1936 року сім'я Ключків змушена була емігрувати у Відень, де перебуває Другу світову війну. Із захопленням Відня радянськими військами Петро Ключко був заарештований, зазнав страшних тортур і помер. Родина виїхала в Канаду.

Стала відомою діячкою українців у Канаді. Двічі побувала у Львові. Останній раз приїздила на похорон брата Тараса. На її ж похороні нікому з Франків, що в Україні, поїхати не дозволили. Вона померла 24 квітня 1988 року.

Мріяла бути похованою в Україні. Не вийшло. Спочиває у канадській землі, яка стала батьківщиною її нащадків.

...Очі зовсім затуманились. З великого покою надходило багато холоду. Стояв і тремтів. З фотографії, що на протилежній стіні, на нього дивилось четвірко його дітей. Притулись отак до себе, як горобчики. Ще трохи – і вилетять з гнізда у світи... Гніздо

опорожніє. Ні Андрія, ні Тараса, ні Петра, ні Гандзуні... І Ольги, тої відважної і гордої київської Ольги, від котрої тепер нема і тіні...

Василь закриває покій і відводить його до ліжка.
Завтра своєю Голгофу почне він спочатку...

Лист Андрія Франка до Івана Франка

Криворівня, 13/VIII [1911 р.]

Дорогий Тату!

Перед трьома днями 10/VIII поїхав Тарас через Коломию – Станіславів до Калуша і до Підгірок, так що я сам лишився у Криворівні в Якіб'юка¹. Погода тут напричуд гарна і я би бажав побути тут хоч до 23 серпня. Нині був я сам-один на “церквах” (Довбушівках), але за кілька день хотів би я вибратися з Николю Якіб'юком² до Буркута, а коло 24 серпня вертати до Львова. На те все треба лиш принаймні 80 к[орон]. А іменно добродій Якіб'юк хоче від нас за вікт і за хату 88 к. усього. А conto* того дістав він від нас 14 к. 80 сот. Проте належиться ще від нас д. Якіб'юкові 75 корон. Коли б Тато не міг сеї суми прислати тепер, то бодай половину нехай пришле, а решта буде можна заплатити пізніше. Особливо мені треба зараз хоч кілька корон, бо Тарас, від'їжджаючи до Підгірок, не лишив мені ані сотика з тих 20 к., які Ти недавно прислав.

Майже щодня ходжу на гриби, які сими днями (по дощах) починають родити. Афин нема, малин, суниць й агресту є досить, а ожини щойно досягають. Коли тепло, купаюся майже щодня.

Здоровлю всіх.

Андрій Франко.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 59–60. Оригінал. Рукопис. Поштівка.

* На рахунок (лат.).

Листи Тараса Франка до Івана Франка

№ 1³

Дорогий Тату!

Хочу при кінці сего тижня (в неділю) виїхати додому, і треба би мені грошей на від'їзд, бо я з дому взяв дуже мало, а тут видав їх на яблука, булки до кави і т.п. Може, Тато міг би мені прислати 4–5 крон на проїзд.

Я тут працюю на поли, ходжу до лісу і т.д. Оноді зловив я в загаті коло Лімниці⁴ окуня голими руками. В тій загаті у не дуже глибокім місци плаває до 20 кленів, з котрих деякі до 1/4 метра, але ловити саком боюся, бо та ріка винаймлена. Чи приїхала мама з України? Гроші пришліть на руки Якова Франка для мене.

Тарас.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 101–102. Рукопис. Оригінал. Поштова картка.

№ 2

16.X [1909 р.]⁵

Я остановився на Figergasse, VIII, № 14, 2 поверх. Маю клопоту із вписами. Станція 24 кор[они]. Вікт у Мензаса.

Тарас Франко.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 103–104. Рукопис. Оригінал. Поштова картка.

№ 3

13. XI. [1909 р.]

Я Вам сейчас по одержанню грошей вислав лист і дивно мені, чому доси не дійшов. Я купив собі плащ і буду платити чесне⁶. Тут дуже вітри і зимно. Най Андрій тими свідоцтвами не журиться вже, а про свідоцтво від Студинського⁷ я йому ніколи нічо

не згадував навіть, бо від Студинського мені жадного свідоцтва не належить. До мене пишть на будуче на моїх картках, що в пуделку. Анні скажіть, що я мешкаю на Figergasse, а не на Firg., як уже другий раз мені пише. Послідна її картка не мала жодного словечка причини, навіть оловцем писана.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 105–106. Рукопис. Оригінал. Поштова картка.

№ 4

15/IX 1912 р.

До Андрія і Тата! Петро ходив до книгарні тов. Шевченка і там переглядав Дермаль всякі катальоги й казав Rоerрel незнайний. І в нашій бібліотеці його певно нема.

Був у Гнатюка кілька разів і він казав, що не може знайти того Шекерикового⁸ рукопису про чудо в Головах. Через те посилаю лише 2 нотатки – не знаю, пощо їх Вам і кілька газет Андрієви. Не знаю, чи читав їх.

Я говорив з Пашуком⁹ і він повідав, що радо відступив би комусь Універз[альну] Бібліот[еку], бо сам не має грошей на дальше її ведення в дусі свого проспекту.

Тимочко¹⁰ хвалився, що хоче видавати свій збірник віршів, далеко більшої і далеко ліпшої роботи, на яким “мусить заробити”. На першім не заробив і не стратив.

Не знаю, чи не видати би свої сатири. Тимочко видає все на позичені гроші. Наклад коштує около 200 кор[он] і виплачується. Наліпше йде полова, все одно чи пережите, чи ні, аби в гарній формі і поетичним титулом.

Поки що зотягнув я Тимочка на футбол. Може, вдасться бодай фізично його розвинути – душевно давно скидається на розбитого – то йому вивітрять з голови всякі мертві пісні і набере життєвої енергії. А на футболу, як тобі се, Андрію, відомо, валять Мрутенко і тручаться дерземно – отже, може і з Тимочка будуть люди, бо він тепер так, як квочка, та що буде, те і буде, мара знає чи прийде.

Щодо Штрімбергової¹¹ драми “Ключ до неба”, то нам таких треба. Драма се новітна і вельми симпатична. Петро повідає, що її перекладено вже на укр., а іменно Н. Кобринська, Твоя хресна мама. Се був би знак, що драма щось таки варта і чимскоріше видрукувати її варто. Не знаю де. Може, в Універз[альній] Бібліотеці. Відпиши. Коли вертаєте до Львова? Там, певно, безважна погода, так як і тут.

За вписами до Універу я ще не ходив. Як піду – напишу. Академіків¹² ще нема, в Громаді пусто, ні з ким футболь грати. Впрочім, людей у Львові густо.

Петро записався до всяких товариств: Сокола, Основи, Академічного союзу, свого Кружка, де вже головою не він, а Заворотнюк. В Соколі тепер ходить маса членів на вправи 16–18. Прибувають все нові, а убувають старі.

Мама має занятє з грушками і сушить їх, а Петро їсть те, а робить сок, а Петро його випиває, і т.д. Ваш квас дуже п'яний, острый, сильний, горівчаний. В голові від него робиться тускно і сонно, мов від чуми. Чума має тепер карнавал в Одесі і валить людей цілий вал.

Петро працює над своїми матеріалами, пише і переписує, а вітер порядкує, розносить по покоях і складає групами-купамі. Все, зрештою, мирно.

Остаю з поводженням.

Франко.

Львів 15/IX

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 111–118, лист. Рукопис. Оригінал.

№ 5

20. IX. 1912 р.

Roerella не можна знайти в жадній шафі. Попрошу ще Кревецького¹³, чи не позичив [би] його в унів[ерситетській] бібліотеці. Купця Венецького¹⁴ вишлю, як тільки куплю переклад, а

може, вистачив би оригінал? Сок з бочок позливав я потрохи у фляшки. Петро вчиться геометрії начеркової для іспиті до Техніки. В універз[итеті] сего року не викладає Вітковський¹⁵. Круч[кевич]¹⁶ оголосив літературу римських і о зборах людových, Сінко¹⁷ софістику Плутарха і листи Плінія. Прибув новий професор Шорр (може, жид). Коли наміряєте прибути до Львова. Анна купила книжки і кравчині дала, Петро черевики і одержу – так що гроші, які лишили нам, майже всі вийшли. З бідою вистане до 25. IX. Вписів до Університету і Техніки ще нема.

Тарас.

20.IX.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 107–108, поштова листівка. Рукопис. Оригінал.

№ 6¹⁸

Дорогий Тату!

“Гальшки”¹⁹ не можу знайти. В катальозі єї рівно ж нема. Петро з мамою шукали єї дуже докладно і не могли знайти. Зате посилаю Симпозіона* і два годинники для Мітчука²⁰. Андрійковий ланцушок дома. Може, здасться йому до нового. Вдома все в порядку, лиш гроші вийшли. Піду, може, до п. Бандрівського²¹. Погода тут приємна. Грушки і яблука фурт достигають. Нового нема нічого.

З повагою

Тарас.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 107–108, поштова листівка. Рукопис. Оригінал.

* “Бенкет” Платона.

№ 7

[28.VII/1913]²²

Дорогий Тату!

Помер Стрийко Онофер²³ нині рано 23/VII. Похорон у середу рано. Може, би Тато з Петром приїхав на похорон, а Петро з тиждень пробув. Тут ягоди відійшли, овочів нема, їди обмаль і та пісна, але можна витримати. Вибираюся з судією Насадою на довшу прогулянку. Здоровлю вас усіх.

Т. Ф.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 119–120, поштовий експрес. Рукопис. Оригінал.

№ 8

[10. IX. 1914 р.]²⁴

Дивним дивом дотепер не маю від Вас жадної картки. Чи дістали Ви мої попередні? Що робить Петро і мама? Я тепер при пішій кавалерії, ад'ютант ротмістра Дороша, який добре знає татові твори. В яким я тепер місці на північ від Львова, не можу подати. Адресу до мене пишіть латинкою: Taras Franko, 4 kab. Truppen Division, Feldpost bei Rotm. Dorosh.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 121–122, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 9²⁵

20. I. 1915 р.

Любий Тато!

Як Вам живеться? Я, хвала Богу, здоровий і добре почуваюсь. Я прикріплений до 4-ї кавалерійської дивізії. Де ми стоїмо, не можу писати, але від Львова досить далеко. За моїми обчисленнями, війна може закінчитись через три місяці, якщо нічого

не зміниться. Я маю тут "Діло". Одержав від Петра з Відня або з Коросмоші лист.

Тарас Франко.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 123–124, поштівка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 10

[6. 02. 1915 р.]²⁶

Дорогий Батьку!

Я хворий на легені в шпиталі. Маю також болі голови. Надіюсь, з Божою поміччю і при доброму лікарському догляді за 3–4 тижні виздоровіти. Тепер їду через Будапешт і Відень у Ольміц до моєї кадри, куди й пишеть до мене. Мамі сердечний привіт. Де є сестра Анна? Як живете Ви у Львові?

Франко Т.²⁷

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 125–126, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 11

[10. 07. 1915 р.]²⁸

Любий батьку!

Я у шпиталі в Френчені як рековаленсцент після операції на крайню плоть. За 2 тижні надіюся бути знову у своєму відділі і коли я рівночасно з моїм четвертим кавалерійським відділком ввійду у місто, прошу не турбуватись. Може, Петро прийде скорше, як я. Здоровлю сердечно.

Тарас.

Taras Franko, Kadett, Feldpost №67

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 127–128, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 12

[2. 08. 1915]²⁹

Любий Тато!

Прошу мені написати, чи всі мої картки (коло 20) Ви одержали? Я тепер в Olmitz у рекрутській дивізії, приставлений яко інструктор-офіцер. Olmütz, Oberer Ringplatz, 3 Stock, bei Wetzell³⁰.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 129–130, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 13

[2. 06. 1915]³¹

Любий батьку!

Я тепер вчу кавалеристів-рекрутів на пішоходних солдатів і піду з ними, мабуть на початку серпня, в поле, можливо, що через Львів. Тоді буду я телеграфувати, коли я з Вами повинен стрінутися на вокзалі. Вітаю щиро маму і Анну. Я здоровий і мені нічого не бракує, крім добрих вісток від Вас.

Залишаюсь вашим вірним сином.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 133–134, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 14

[11. 06. 1915 р.]³²

Дорогий Тато!

Листа до Клятаві я не дістав, лише Вашу картку, адресовану до Ольмунца. Дивно, що Тато захорував на легкі в тім самім місяці, що і я, себто в лютім, якраз з приходом весни, коли по сильних морозах раптом потепліло. “Укр. Слово” я пронумерував уже на півроку. Усе ще не рішена справа, чи наша кадра перенеся до Олькуша в Польщі зараз чи пізніше. Я призначений до *superarbitrum** і не знаю, чи далше зістану при війську. В разі

* Надкомісія (нім.).

видалення застановлююся чи вступити до легіону (укр.), чи до служби гімназ. Буду просити о короткий урльоп до Львова, бо перед комісією стаю аж при кінці місяця, а тепер я тут і так без усякого заняття. Цивільну пенсію дістаю учительську, але об-кроєну. Напишіть, чи потребуєте грошей.

Тарас³³.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 139–140, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 15*

12.08. 1915 р.

Дорогий Тату!

Дуже велику журбу готує мені факт, що я від Вас дотепер не дістав жодної вістки. Напишіть мені, як ведеться вдома. Від Юзинської³⁴ довідався я у Відні, що мати дуже хвора. Від Петра не маю від двох місяців жодного листа. Я вчу уланів (коло 80 чоловік). В Богемії і Моравії йдуть тепер жнива повним ходом. Мабуть, за місяць піду в поле. Прошу мені справді часто писати. Як йде українське життя у Львові? Я вітаю щиро.

Тарас.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 131–132, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 16

11. 08. 1915 р.

Дорогий Тату!

Моя кадра переноситься, мабуть, уже 19 с.м. до Ключа коло Олькуша (Klucze). Штабови приділений фільварок. Я, ймовірно, лишуся в Ольмунці аж до часу покликання перед комісією суперарбітральною. Тут установилася тепер краща погода і теп-

* Лист відправлено з Ольмунца.

ло. З війни ждемо всі нетерпеливо взяття Рівного, Вільна, Риги, Двинська і Кам'янця-Под., що всі вже дозріли до упадку, немов попсовані царські зуби, які треба конче вирвати. Зрештою, тут нічого нового. В місті рух великий.

Моя адреса: Franko Taras, Nimlau bei Olmütz.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 145–146, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 17³⁵

15. VIII. 1915

Любий Батьку!

Накінець дістав я Вашу картку від 6.08. Пробачте, що пишу по-німецьки з огляду цензури і інших причин. Я тепер поки без заняття, тому що усунений від піхотного відділу з тієї причини, що не можу марширувати. Я хотів би дуже перевестися до українського легіону як офіцер-інструктор або до кавалерії, але не знаю, чи там є така. До Петра пишу кожен другий день на його польову адресу. Матері прошу передати ті картки і її потішити. Прошу мені написати, чи мій військовий мундир і черевики залишились нерухані. Буду старатися при переїзді прибути на кілька днів до Львова.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 153–154, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 18

16/VIII [1915 р.]³⁶

Дорогий Тату!

Я дістав Вашу картку з 10 серпня. Одиноке моє заняття – служба інспекційного офіцера раз на 2 тижні і пересуване хоруговок на мапі, які значать боеву лінію наших армій. Від Берестя віддалені лиш на 8 миль. Я просив мого коменданта о короткий урльоп, але він не міг його дати. Треба звертатися до ц. к. міністерства через військову команду в Ольмонци. До супровіту³⁷

стаю при кінці місяця в Моравській Остраві. Приділений, мабуть буду, до якоїсь легшої служби. Я знайшов тут червоні яблука того самого гатунку, що в нас коло сходів. Чи передав Тато мої картки Мамі? На який термін оцінює Тато кінець війни?

Здоровлю

Тарас³⁸.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 141–142, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 19

18/VIII [1915 р.]³⁹

Дорогий Тату!

Вчора телеграфовано до львівської поліції, аби потвердила, що дійсно Тато і Мама хорі. Коли се сталося, то я буду міг приїхати на кілька день до Львова. Комісія супровіту не увільнить мене з війська, але, правдоподібно, призначить до якоїсь лекшої роботи. Се мені дуже не на руку, бо я за 2 місяці повинен би авансувати на лейтнанта, а так пропало. Тут погода змінчива. Збіже майже все звезене, але в полі повно ще городини, особливо цукрових бураків. Я дістаю правильно віденські укр., часами і львівське “Укр. Слово”, що представляється досить марно. Цивільну пенсію урвано мені чомусь ще більше, так що місячно дістаю не цілих 100 кор[он].

Здоровлю Вас козацьким виразом. До побачення.

Тарас³⁸.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 143–144, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 20⁴⁰

Дорогий Тато!

Ставав 16/IX перед комісією супровіту, яка відіслала мене до шпиталю. Там узялися за мене різні дохтори, між іншим один

поляк. Змірили й оглянули ноги, (...) ⁴¹ і наслухували. Все досі не скінчилося. Нині йду на (...) ⁴¹, а 2/X стаю знов до супровіту, а під саму зиму, мабуть піду, так сказати, в огонь (...) ⁴¹, куди я не був ні разу, хоч тут борше безпечно.

Здоровлю всіх сердечно

Тарас.

Olmütz, Burgrafenstraße № 11

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 147–148, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 21⁴²

Дорогий Тато!

Як Вам поводитьсь? Чи поліпшало здоров'я? На Волині становище нашої армії поліпшало. Я був 29/IX в тутешнім театрі. Жидова віденська грала дві сучасні фарси й деклямувала патріотичні вірші: Der jüngste Lantnant, Erschaffung des Italieners, Die Sage von Storch⁴³ й т.ін. Зрештою, час іде прутко. Я поки що ніде не приділений. Панні Зосі поцілунок. Татові сердечне здоровлення.

Olmütz, Burgrafenstraße № 11

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 149–150, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 22⁴⁴

Дорогий Тату!

По двомісячнім примусовім відпочинку і довших короводах зістав я вкінці через комісію признаний за felddienshtanglich*. Незадовго виїду в поле, може, через Олькуш, де в кадрі дістану Ausrüstung**. Куди поїду, не знаю. Коли би дорога пішла на Дубно

* Гідний для польової військової служби (нім.).

** Військове спорядження (нім.).

або Рівне, вступлю до Вас на 1 день. Тут тепер прегарна погода. Ходжу на вправи і вчу людей.

Тарас.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 151–152, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 23⁴⁵

Любий Тату!

Я є проїздом. Завтра, мабуть ввечері, буду у Львові. Тоді піду далі на поле або залишуся на один місяць вдома. Якщо не тепер, то на зворотній дорозі відвідаю Вас.

Тарас Франко.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 155–156, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 24

[III. X. 1915 р.]⁴⁶

Любий Тату!

Я прибув щойно у місто при переїзді на Волинь. Не маю навіть часу оглянути його як належить. Я здоровий, якщо Ви також, то добре.

Франко Т.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 157–158, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 25

[15. X. 1915 р.]⁴⁷

Любий Тато!

Я є в середині Волині. Погода гарна, але холодно, як взимі. Краєвид коло залізниці не показує майже жодних слідів війни.

Села не є спалені, але полишені і занедбані. Тут є українські селяни, які говорять чистою і незвичайно гарною і доброю мовою.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 159–160, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 26

[6. XI. 1915 р.]⁴⁸

Дорогий Тату!

Я прилично і в час заїхав до кадри, яка все ще сидить в Немілянах. Тут слота день у день. Нарід і офіцири нудяться і навіть вістки военні по попередніх тріумфах не будять більшої цікавості. Всіх томить думка про неминучий зимовий похід. Моя справа все ще не рішена. Хай тато їсть якнайбільше поживних страв для поправлення здоровля. Дай Боже здоровля.

Тарас⁴⁹.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 161–162, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 27⁵⁰

10. II. 1915 р.

Любий Тато!

Поволі вживаюся я в нові обставини. Праці є не особливо багато, але не вигідно, бо я мушу I/2 7 вставати, до I/2 12 іду в канцелярію або отримувати їжу. І знов від 2–7 годин вечора скачуть вершники не добре, але близько. Під кінець місяця переселяємось, мабуть, не до Львова, а до північної Моравії.

Франко Тарас.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 163–164, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 28

[7. II. 1915 р.]⁵¹

Любі родичі!

Я прибув як квартирошукач до Salgotarjan і відразу ми були привітані першим снігом. Містечко лежить у гірській місцевості. Тут є вугільні копальні, залізні, шкляні та інші фабрики. Люди дуже гостинні, розмовляють по-німецьки і по-словацьки, але я починаю, незважаючи на це, вчитися по-мадярськи і купив собі вже три книжечки. Маємо прекрасну офіцерську столову, квартири є добрі. Гарзд.

Франко Тарас, кадет.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 167–168, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 29

[25. II. 1915 р.]⁵²

Любий Тато!

Я прибув в Нагі. По дорозі я собі оглянув Грос-Вандерін, гарне місто над Кересом. Тут є страшна рівнина. Я приділений до служби в провізії. Говорять, що кадра скоро буде переселятись до Львова або до російської Польщі. Я все ще при старому чині, коли мої колеги у вересні і серпні стали лейтенантами. Прошу поздоровити маму через поштову картку і повідомити, де я є.

Франко Тарас.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 165–166, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 30

[6. 12. 1915 р.]⁵³

Дорогий Тату!

Чи загостив уже Петро у Вашу хату? Писав, що приїде на урльоп до Вас. Уже й би час. Ми тут мали клопіт із слотою. Те-

пер я зайнятий цілий день і час швидко йде мені, лишень не можу дочекатись авансу на офіціра, при провіянті мало на се шансу. Тепер тут тепло. Дістаю “Діло”. Зрештою, мало маю веселих хвиль. Що робить дома Василь⁵⁴? Чи здоров, Тату? Пишіть мені багато!

Здоровлю Вас

Тарас⁵⁵.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 171–172, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 31

[10. 12. 1915 р.]⁵⁶

Дорогий Тату!

У Відні повстав давно серед членів Союзу Визволення України плян ширити укр. книжки поміж рос. бранцями. Може би Тато казав спакувати Василеви пачку видань своїх і моїх неоправлених (яких багато припадає у бібліотеці порохом) і вислати до Відня на адресу: VIII, Josefstädterstraße №9 Ukrain. Nachriehtch

Остаю з поважанням

Тарас.

Salgotaryan

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 173–174, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 32

[11. 12. 1915 р.]⁵⁷

Дорогий Тату!

Як здоровля? Чи дуже докучає мороз? Чи позавивав Василь водотяги соломою? Тут вельми сильні морози й були вже нещастя від замороження. Чи пише Петро і де тепер пробуває? Чи був

Тато у Мами? Чи була в “Ділі” або “Укр. Слові” моя стаття про Холмщину й Волинь? Може би Тато при нагоді запитав у адміністрації для чого мені тих газет не присилають.

Здоровлю сердечно.

Тарас.

Salgotaryan, Forgucz ul. 25

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 169–170, поштова картка, мова німецька. Рукопис. Оригінал.

№ 33

[7. 01. 1916 р.]⁵⁸

Дорогий Тату!

На укр. кат. свята відбувся тут товариський вечір офіцерів і однорочників, які співали польські і укр. пісні. В п'ятницю рано впав несподівано сніжок і зробив свято білим, немов веселішим. Я проводжу день за днем одноманітно, писати нічого не можу, бо не маю ні сюжетів, ні свіжих вражінь. Незадовго відбуду знов малу службову подорож. Бажаю Татові Веселих свят і Нового року щасливішого, як минулий.

Тарас⁵⁹.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 175–176, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 34⁶⁰

Дорогий Тато!

У нас життя йде спокійно. Найбільше цікавлять нас усіх гарні відомості із сербського боєвища. Незадовго прийде свинарям капут. Тоді стане, мабуть, еллін і молдаван на нашій стороні. Поки що готовимося до переносин кадри. Підемо не до Львова і не до Зах. Галичини, але десь коло Кошиць. До Львова приходять інші полки. Тут дуже тепло і переважно добра погода. Як у Вас? Чи

здоровий Тато? Що робить Василь? Здоровлю Вас, а напишіть щось.

Тарас.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 177–178, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 35⁶¹

Дорогий Тату!

Я перенесений із провіянтури до IV/30 п.п. компанії Zagupa-
ralvalva bei Salgotarjan. Буду вчити людей муштри десь до по-
ловини лютого і піду з XIX маршбатальоном у поле на італійсь-
кий терен майже Саботіно коло Тольніно по лінії. Перед почат-
ком цвітня, мабуть, не дістануся. Здоровлю Тата сердечно та ба-
жаю швидкого видужання.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 179–180, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

№ 36⁶²

Дорогий Тату!

Що коло Вас діється? Тут упали великі сніги, а зараз настала
відталь і пішов дощ. Час від часу перелітають туди італійські
літаки в напрямі Любляни. З весною очікують загально рішаю-
чих подій на двох або трьох фронтах. Чому Тато частіше не пише?
Що з Петром? Чи дістали мій пакунок? Чому не присилають мені
“Діла”? Чи не потребує Тато грошей?

Франко Тарас.

Hodowitsch Krain (IR 30)

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 181–182, поштова картка. Рукопис. Оригінал.

Листи Петра Франка до Івана Франка

№ 1

[22. 07. 1895 р.]⁶³

Ми приїхали до Буркута рано о 11 г. Першого дня 18/ІХ пішли на полонину. Я забив дрозда і зловив 2 пструги на вудку і також застрілив чорну гадину. Пришли якнайскорше книжки. Мама хоче їхати завтра. Пришли також кілька вудок на пструги, поїдемо за тиждень. Їда дуже дорога. Мама вічно свариться.

Петро.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 83–84. Рукопис. Оригінал. Олівець⁶⁴.

№ 2

[13. 07. 1909 р.]⁶⁵

Дорогий Тату!

Ми приїхали щасливо. Поводиться нам добре. Мама все пускає “крикливі словця”.

З пов[ажанням]

П. Фр.

Містечко Володарка Київ. губ. село Плютинци, Игнатовичу⁶⁶.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 85–86, поштова картка з видом на Володимирівську гірку в Києві. Рукопис. Оригінал. Чорнило чорне.

№ 3⁶⁷

Дорогий Тату!

Чи не міг би Ти прислати мені мапу, звинену в трубку, а в ній трукку на риби? Тут знайшли ми на Лімниці⁶⁸ (старій) одно кле-

нясте місце без допливу, але досить глибоке. Пришли мені також двадцять патронів шестого калібру Фльоберта зі значком (по два крейцарі штука у Дзіковського). Вже з тиждень я з Тарасом лапаємо лиси на Лімниці, але без висліду. Нам всім добре!

П. Франко.

Посилаю Тобі вісімдесят приповідок і дещо коломийок. Збирали всі.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 89–90. Лист. Рукопис. Оригінал. Чорнило чорне.

№ 4

5. VIII. 1913 р.

Д[орогий] Тату!

Ми в Галичи. Їдемо човном. Ріка досить велика. Але ще чотирьох не приїхало. В [...] * забув чужий світер. Може, може верне до Львова, бо я реклямував. Перед 10/VIII буду у п. Данилюків⁶⁹. Вишли 20 к[орон]. Poste rest. Чернівці. Погода гарна. Оскільки верне світер, то вишли такою до Чернівців враз з алюмінієвим пуделком, котре є в комірці.

П. Франко.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 87–88, поштова картка із зображенням станції в Галичі. Рукопис. Оригінал. Олівець.

№ 5

1. IX. 1914 р.

Дорогий Тату!

Займаюся тут поки що вербування самохитників до Січових стрільців. Ходив до Красноїлі до п. Шекерика⁸ до Перехресного, до Довгополя до о. Попеля⁷⁰. о. Попель здоров, сидить коло сіна

* Слово не відчитується.

і дивиться на світ одним оком, бо друге зав'язане чорною перепаскою. На Жаб'ю звербували ми около 50 самохитників, я уложив їм присягу і вони заприсягнули з великою парадом на сам храм у Жабівській церкві. Ідуть у Станіславів, де дістануть мундур і карабін (не всі), до котрого аж рвуться. Опісля ходив до Криворівні і Ясенова Гор[ішнього]. В Криворівні є около 13 і небавом йдуть. Чи не міг би Ти справити мені карабін Мавзера малого калібру (7—7,5 мм). Коштує, здається, 150—130 к[орон]. На дорогу гроші ще мені вистачить. Перебуваю, вертаючи з ходжень, у п. Невестюка⁷¹ або у п. Саєвичів⁷². Моя адреса zur Zeit

П.Ф.

Дземброня, п. Жаб'є.

Полонину Уляну з причини невідповідного поведіння п. Будзиновської покинули ми зовсім. Нині падав осінній дощ і мене боліла голова. Завтра йдемо до Буркута до др. Кобр[инського]⁷³. Дорка Кобринського⁷⁴ арештовано другий раз і один жандарм повіз його до Львова на переслуховуванє перед воєнний суд. Се за зносини з п. Ньюньом Антоневичем (сином адвоката), відомим кацапом. Правдоподібно, небавом приїду до Львова, як покінчу тут з добровольцями.

Здоровлю всіх

П. Франко.

ІХ. 1914

P.S. Будь так добрий і постарайся у магістраті о мій "Militarpass"⁷⁵, котрого мені дотепер не видано. Недавно одержав я звітлення на пакунок, але в Жаб'є пошту та уряди вже звинено і о пакунок буде тяжко.

№ 6⁷⁶

21/VII 1915 р.

Дорогий Тату!

Мама просить принести ті французькі книжки до читання, маєся яко-так, нарікає на харч.

Давнійше приходили до Тебе радикали з-над Збруча, що переносили книжки на другий бік. Чи не пригадуєш собі, з котрих були сіл і як називалися? Чи вишні уже дозріли? Як буду міг, то приїду на вишні і на яблука. Може, тато має знайомих в Румунії, також румунів. Здоровлю сердечно.

П. Франко.

Коломия, 21/VII 1915 р.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 93–94, поштова картка польової пошти. Рукопис. Оригінал. Чорнило чорне.

№ 7⁷⁷29. X. 1915 р.⁷⁸

Дорогий Тату!

Як тобі поводитьься? Наш курінь мав тепер 4-дневний спочинок, а завтра знов їдемо до робіт. Тепер всюди спокій. Ми покопали прегарні шанці, відграничені потрійними дрововими полями, до котрих москалі навіть не доходять. В кожному закутку вкопана піч. Релятивну тишу перериває безнастанний гук гармат. Я просив одного товариша привезти мені 1 пару білля, і він небавом вступить. Пакуночок спакує п. Зося⁷⁹. Здоровлю сердечно.

П. Франко.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 95–96, поштова картка. Рукопис. Оригінал. Хімічний олівець.

№ 8⁸⁰

8. XI. 1915 р.

Дорогий Тату!

Перебуваю даліше в поли. Було кілька гарячих днів, але тепер усе успокоїлося цілковито. Стрільці списалися добре, але мали важкі втрати. Один офіцер [...]*, один погіб, один ранений. Маю клопіт зі зимовим біллям і плащем.

8. XI. 1915 р.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 97–98, картка польової пошти. Рукопис. Оригінал.

№ 9⁸¹

19. IX. 1915 р.

Дорогий Тату!

Наш курінь стоїть в резерві, і розриви гранат лиш звуком до нас заходять. Я відпочиваю в шпитали, де лічуся на зуби. Тут є пані Коцовська⁸² і Микола⁸³. Заходжу до них щодня на підвечірок. Небавом приїду, мабуть, до Львова на урльоп. Поводиться мені добре. Як Тобі живеться? Хто є коло Тебе? Здоровлю сердечно.

П.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 95–96, поштова картка. Рукопис. Оригінал. Чорнило чорне.

№ 10⁸⁴[28. 03. 1916 р.]⁸⁵

Дорогий Тату!

Від якогось часу знов мешкаю в поли. Погода тут чудова, бо навіть зелізний дощ не падає. Як Твоє здоровля? Небавом зачинаємо садити всяку городовину, і я сподіваюся дістати в легіоні

* Слово не відчитується.

ресорт магістра огородництва. Направляємо завзято дороги. Здоровлю сердечно.

П. Франко.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 91–92, картка польової пошти. Рукопис. Оригінал. Олівець.

Листи Анни Франко до Івана Франка

№ 1

Львів, 3. XI. 1909 р.

Дорогий Тату!

Чи треба тобі ще грошей, крім тих 60 руб., що вислав Козаківський⁸⁶. Бандрівський дав гроші Андрієви⁸⁷, але він не знає, чи висилати їх, чи ні. Напиши, коли приїдеш додому? Чи руки Тобі вже поправилися? Чи там Тобі добре живеться? У нас було дома зачалосся, але тепер знов відтало⁸⁸.

Цілую Тебе.

Гандзя.

ІЛ, ф. 3. № 1636, с. 61–62, поштова картка. Рукопис. Оригінал. Чорнило чорне⁸⁹.

№ 2

Київ, 27. II. 1915 р.

Дорогий Тату!

Всі твої листи я дістала і зараз написала Тобі відповідь, передаючи через знайомих. Мені хіба тут живеся можливо, але не так вигідно, як здаєся. Положення таке, як моє, є дуже прикре і нераз огортає мене безвихідна розпука. Додому вертати!!! Нема чого, там ще гірше стрінуло би мене життя, а тут сидіти стає часом в немоготу. Нераз, як подумаю, що я лишилася сама собі, нікого не обходить чи я сумна, чи весела, чи голодна, чи здорова!

Правда, що і вдома ніхто о се не журився, але доперва тепер пізнаю я, що то значить рідний дім. Ти пишеш, що я маю на совісті щось проти Тебе, се правда і се буде для мене вічним докором, та я ніколи не була для Тебе доброю донькою, замість того, щоби осолоджувати Тобі прикре життя, я відсунулася, відчужинилася від дому.

Тату, чи ж Ти думаєш, що я сего не виділа, будучи еще вдома, чи ж я не думала про се кождий день! І се лежить мені тяжким докором на ціле моє життя. Не знаю, чому так сталося? Може бути, що та отруя, котру мама вливала літами в наше родинне життя, забила в мене всякі чувства, о Боже, мені здається, що я маю зруйноване ціле життя, назавсіді, що я й до других людей буду така сама, як я була для вас вдома. Може бути, що хлопці не так відчули і не так потерпіли з сего. Але для дівчини чи ж таке життя не було убійче, не знати тепла родинного огнища, пущена на власну волю, так, як хлопець, позіставлена без опіки. Чи ж хто числився з тим, що у мене можуть бути інші вимоги, як усіх людей інші потреби, що мені належить зовсім інше виховання. І я тепер бачу, що я не в силі буду зорієнтуватися навіть у прихильних для мене відносинах. Я не потрафлю жити життям таким, як живуть всі люди в нашім кругу.

Я ту в Києві пізналася з дохторами-чехами воєннопленими. Они були кілька разів у тьоті Сані⁶⁶. Один з них оказуєся мені симпатичним. Може бути, що і оженив би ся по скінченні війни, але чи я можу.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 63—66, лист. Рукопис. Оригінал. Чорнило чорне.

№ 3

Київ, 27/5 1915 р.

Дорогий Тату!

Діставши Твій лист з 27/4, зараз Тобі відписую. Дуже нас тішить, що Твоє здоровля поправляєся і що Тобі сяк-так живєся. Твого листу, де Ти писав про гроші, я не дістала. Доперва кілька

днів тому дістав Трег[убов]⁹⁰ Твій лист і повідомив мене о сім і дядька Игнат[овича]⁶⁶, і они роблять заходи, щоби Тобі гроші роздобути. Тепер тяжко Тобі передати через кого-небудь, бо взагалі нікого до Львова не пускають, але при найближчій нагоді постараюся Тобі гроші післати. Я не забуваю їм о сім нагадувати. Тьотя і діти виїхали всі на село, а я і дядько лишилися в Києві. Тут бувають страшні спеки, так що цілими днями ходжу я з головними болями і не раз робиться мені жаль за домом і нашим садком. Дуже тішуся, що в нас в городі порядок, гарно все посаджено, хотіла би я на се подивитися. Я так, як раніше, працюю в лазареті. Хотяй мені платять дуже мало, але дістаю там і обід, і снідання, що много значить тепер, коли дядько вдома не обідає. Вкінці по довгих короводах дістала я позволення на життя в Києві, так що до свого побуту тут я є зовсім спокійна. Я не дивуюся, що у вас так все дорого, але ту зовсім не таньше. Ту сяг дерева коштує 50 рублів. Ціни такі на вікт, тому не гнівайся, що Тобі надоїдаю з тим, щоби Ти мені яким-небудь способом передав річи, котрі я Тебе просила. Пані, котра обіцяла зайти до Тебе, навіть з Києва не виїздила задля непевного часу, так що коли у Тебе знайдеться нагода, так перешли мені. Дуже мене неспокоїть як здоровля мами, уже так давно не чула про неї ні слова. Як будеш що знати нового про маму, і про хлопців, то напишеш мені, прошу о се Тебе дуже. Як будеш писати, пиши до банку государственного на ім'я директора Игнат[овича]⁶⁶, бо Твої листи ходять по цілім Києві, а потім через адресний стіл доперва до мене. Гроші, як тільки Трег[убов] вистараєся, пішлють Тобі.

Цілую Тебе сердечно.

Анна.

№ 4

Дорогий Тату!

Я дістала Твою одну картку і зараз на неї відписую. У нас тут думали, що ліпше буде, если Ти сюди приїдеш сам, у Львові так тяжко жити. Повстало питання, чи Ти на се згодишся. Ти відпи-суєш, що нічо не маєш проти того. По застанові і питавки у відпо-відних кругах прийшли до переконання, що зі згляду на се, що Ти жиєш в приятеля, котрий в кождім разі більше дбає про Тебе, так як мама, і если у Тебе є гроші на життя, то ліпше, щоб Ти зістав у Львові, бо хотяй би і пропуск Тобі дали, міг-бись мати великі неприємності в Києві, взагалі в Росії, не виключаючи тяганини і арестовання. Одним словом, їхати не радять. Що до мами, тим біль-ше приїзд єї не є бажаний для нікого. Признаєш сам, що не ма-лий тягар для тьоті Сані і моя особа, то думаю, що і сам не хо-чеш їм на шию прислати маму. Мама як ту була кілька день, то тільки наробила скандалів, що я кілька тижнів зі встиду не сміла піти до тих людей, в яких була мама. Як сам знаєш, мама в жит-тю є неможлива, то ж закликаю Тебе: не пускай мами сюда. Если мама не хоче сидіти вдома, нехай піде до Кульпаркова і нехай своїм приїздом не доводить мене до крайности. Через те вічне пекло мама знищила всякі чувства прив'язання до себе, то ж не-хай не дивується, що такою єсьм. Пока я буду розвідуватися, може, де між пленними знайду Тараса або Петра. Ще раз прошу не пускати мами сюда.

Здоровлю

А. Ф.

№ 5

Дорогий Тату!

Я Тобі писала недавно, але не може бути, що Ти того листа не дістав, то при нагоді пишу ще раз. Пані та, наша добра знакома, і она обіцяла через якого-небудь офіцера передати деякі мої річи. І в сей спосіб передача буде зовсім безпечна. Я прошу тому, щоби Ти запакував мою білизну, що є в комоді, блюзки, що є в шафі наверху, також коралі, бранзолетку, льорнетку, фотографії, більше-менше се все, що є в якій шухляді в комоді. Також если там недорогі черевики, то купи мені мешти лякеровані 37 номер американський фасон. Також який-небудь дарунок для тьоті Сані. Розумієся, се послідне тоді, коли се для Тебе тяжко не буде зробити. Я тепер переношуся на осібні помешкання і буду платити за него 10 рублів, бо у тьоті дуже тісно і тьотя не хотіла, щоби я у неї так довго жила. Як здоровля Твоє і Мами? Чи нічого не чути про хлопців? Я ту познакомилася з чехами, докторами-пленними, котрі і Тебе знають. Грушевський сидів у в'язниці, тепер его висилають у Томськ на заслання. Я була раз у них, але більше іти не вибираюся, бо неприяно мене прийняла Грушівська. Тут ходила чутка, що у Тебе робили ревізію, чи то правда? Може, Тобі післати яких з'їсних припасів. Через того офіцера передай і лист і напиши мені багато, що у вас чувати.

Цілую Тебе сердечно і маму.

Гандзя.

ІЛ, ф. 3, № 1636, с. 75–78, лист. Рукопис. Оригінал. Чорнило чорне.

ПРИМІТКИ

1. Якіб'юк Василь (1866–1944) – господар з Криворівні, в хаті якого в останні роки відпочинку в селі зупинявся Іван Франко. Збирав гуцульські вироби, різьбив і був сільським фотографом.
2. Якіб'юк Микола – найстарший син Василя Якіб'юка.
3. На підставі згадки про перебування Ольги Франко на Україні лист можна датувати вереснем 1909 року. Написаний він з села Підгірок, що коло Ка-

луша, де мешкав молодший брат Івана Франка Онуфрій і куди на літо виїздила часто сім'я Івана Франка.

4. Ріка, що протікає неподалік Підгірок.
5. Датується на основі того, що 1909 року Тарас Франко поїхав учитись у Віденський університет.
6. Податок.
7. У Кирила Студинського (1868–1941), професора Львівського університету, Тарас Франко слухав курс історичної граматики української мови та курс порівняльної церковнослов'янської та української граматики.
8. Шекерик-Доників Петро (1889–1944?) – збирач фольклору, етнограф, політичний та громадський діяч на Гуцульщині, активний діяч радикальної партії, перед Першою світовою війною артист театру Гната Хоткевича. Підтримував стосунки з І. Франком, В. Гнатюком, М. Коцюбинським, В. Шухевичем. Збирав для них етнографічний матеріал, який публікувався у Записках НТШ. 1918–1919 рр. – член Української національної ради ЗУНР і Трудового Конгресу. У 1928–1930 рр. посол до польського сейму. 1939 р. заарештований НКВД і вивезений в Сибір, де загинув.
9. Пашук Онуфрій Дем'янович (нар. 25.06.1881 р. в с. Скориках Скалатського повіту)* – перекладач та видавець разом з Іваном Франком “Універсальної бібліотеки”, яка виходила протягом 1909–1911 рр. і спеціалізувалась на випуску “найзнаменитіших творів зі всіх світових літератур, а також найзнаменитіших творів українського письменства”. Вийшло 15 випусків. Для даної серії твори з іноземних мов перекладали І. Франко, О. Луцький, М. Капшій, М. Євшан, О. Пашук, М. Стадник, В. Герасимович. В цій же серії під № 10 1911 року вийшла поема Івана Франка “Іван Вишенський” окремим виданням. Після 1914 року доля Онуфрія Пашука невідома.
10. Тимочко Володимир – поет, видав 1910 року збірку віршів під назвою “Мертві пісні” (65 с.).
11. Стрінберг Август (1849–1912) – видатний шведський письменник. Переклад українською мовою драми “Ключі до неба” не здійснено.
12. Академіками звали студентів університету.
13. Кревецький Іван (1883–1940) – історик, бібліограф, довголітній директор (1905–1914, 1921–1937) бібліотеки НТШ, редактор журналу “Наша школа” (1909–1912), історик Галичини.
14. П'єса У. Шекспіра “Венеціанський купець”. У Франка – “Венецький купець”. Над її перекладом працював І. Франко у Криворівні. Переклад завершено 1912 року. Це перший переклад п'єси українською мовою. За життя Івана Франка перекладу не було опубліковано. Першу публікацію

* Дані про О. Пашука в науковий обіг вводяться вперше. Автор вдячний за дату народження О. Пашука, представлену Б. Якимовичем.

- здійснено повністю у “Літературній спадщині” (т. I. – С. 238–333). Переклад писаний рукою Андрія Франка, за винятком окремих сторінок, писаних самим Іваном Франком лівою рукою.
15. Вітковський Станіслав (1866–1950) – видатний польський дослідник античності. Навчався у Берлінському та Геттінгемському університетах (1894–1897). З 1898 року спочатку доцент, а з 1902 – професор класичної філології Львівського університету ім. Франца-Йосифа. Автор популярного підручника грецької мови (1936). Основоположник папірології в Галичині. Редактор журналу “ЕОС” (1902–1909). Доктор філософії, професор класичної філології, член екзаменаційної комісії для вчителів гімназій та шкіл реальних. В час навчання Андрія та Тараса Франків – декан факультету.
 16. Кручкович Броніслав Ігнацій (1849–1918) – видатний польський вчений класичної філології. Навчався у Краківському університеті (1868–1872), по закінченні навчання став доктором наук. Продовжував навчання у Відні та Лейпцигу. З 1877 року доцент Краківського університету, з 1879 по 1888 рік приват-доцент, з 1888 року надзвичайний професор, а 1890 року звичайний професор Львівського університету. Деякий час був ректором Львівського університету і деканом філософського факультету. Доктор філології, директор філологічного семінару і просемінару, директор екзаменаційної комісії для вчителів гімназій, член-кореспондент Академії наук в Кракові.
 17. Сінко Тадеуш (1877–1966) – найвидатніший польський вчений класичної філології. Навчався у Краківському університеті. З 1900 року доктор філософських наук. У 1907–1913 рр. надзвичайний професор Львівського університету. З 1913 року професор Краківського університету, в якому працював, за винятком воєнних років, до 1960 року. Автор підручників з латинської мови та граматики для середніх шкіл. Дослідник грецької історії та літератури. Редактор відомого латинсько-польського словника.
 18. Лист, очевидно, написаний при кінці вересня 1912 р.
 19. Невідомо, про яке видання йде мова: 1) “Гальшка Острожска княжна, историческая повесть из XVI века. Стихотворения Ивана Гушалевича”, видання “Галицько-русской матицы”, Львів, 1883 р.; 2) “Гальшка княгиня Острожска. Оповідання через д-ра Із. Шараневича”, Львів, 1880 р.; 3) О.Огоновський. “Гальшка Острозька”. Трагедія в п’яти актах, Львів, 1887 р.
 20. У хаті Проця Мітчука-Ціменюка мешкав у перших роках відпочинку в Криворівні І. Франко з родиною. Михайло Коцюбинський записав від нього ряд оповідей, які опісля використовував у “Тінях забутих предків”. П. Мітчук був сільським майстром – ремонтував “дзигарки” (годинники).
 21. Бандрівський Карло (1855–1931) – близький приятель Івана Франка з навчання в Дрогобичі. Разом деякий час мешкали на квартирі у Львові під час навчання в університеті. Юрист за фахом. Був офіційним опікуном

Івана Франка з правом самотійного вирішення його фінансових справ на час хвороби Івана Франка.

22. Датується за поштовим штемпелем відправлення.

23. Франко Онуфрій (1861–1913) – наймолодший брат Івана Франка. Разом з Іваном Франком після продажу належної їм частки батьківського спадку купили землю в селі Підгірки коло Калуша. У своєму заповіті Іван Франко відписав свій ґрунт дітям Онуфрія Франка, який помер 23 липня 1913 року, хоч навіть у найновішій франкознавчій літературі помилково стверджується, що помер Онуфрій Франко 23 серпня 1913 року.

24. Датується за поштовим штемпелем відправлення листа.

25. Переклад з німецької мови (надалі мова листа вказується у вихідних даних).

26. Датується за поштовим штемпелем відправлення.

27. Адреса відправника: "Franko Taras, Res. Kadett, Fußalteilung der IV Kan. Fr. Diwision, Feldpost № 67" (Франко Тарас, кадет резервного відділу піхоти IV кавалерійської дивізії, польова пошта № 67).

28–29. Датується за поштовим штемпелем відправлення.

30. Адреса відправника.

31–32. Датується за поштовим штемпелем відправлення.

33. Адреса відправника: "Franko Taras. Kadett, Nimlau bei Olmütz" (Тарас Франко, кадет. Німляу коло Ольмунца).

34. Юзичинська Софія-Йосифа Омелянівна (нар. 10.03.1888 р. – +). Іван Франко присвятив їй один зі своїх останніх віршів ("Не мовчи, коли гордо пишасячись"...), відомий під назвою "Зоні Юзичинській". Піклувалась І. Франком в час його хвороби. Навчалась на філософському факультеті Львівського університету, а відтак навчалась у Віденській академії мистецтв (після війни). Подальша її доля невідома.

35. Адреса відправника: "Franko Taras, Kadett, Ul. R. 1, Olkusz bei Chrzanow, Polen" (Франко Тарас, кадет, резервіст 1 уланівського полку, Олькуш коло Хршанова, Польща).

36. Рік встановлено за поштовим штемпелем.

37. Суперарбітральна комісія (надкомісія, супровіт) – лікарська комісія, яка визначала пригідність проходження військової служби на фронті.

38. Адреса відправника як в прим. 33.

39. Рік встановлено за поштовим штемпелем.

40. Лист написано очевидно в другій половині вересня.

41. Слово не відчитується.

42. Виходячи зі змісту листа, його, очевидно, написано на початку жовтня 1915 року.

43. Назви популярних процісарських віршів.

44. Згідно з поштовим штемпелем, лист відправлено з Ольмунца.

45. Дата і місце відправки листа відсутні. В листі до Ф. Федорціва Іван Франко писав "Передаю Вам через Тараса оцю статтю" (лист №409, т. 50).

Судячи зі змісту наступних датованих листів, очевидно, Тарас Франко бачився з батьком при кінці вересня 1915 року. На жаль, про це він у своїх спогадах не згадує.

46–48. Датується за поштовим штемпелем відправлення.

49. Лист відправлено з Ольмунца.

50. Лист відправлено з Наго (Угорщина).

51–53. Датується за поштовим штемпелем відправлення.

54. Франко Василь Захарович (1889–1976) – племінник Івана Франка по брату Захару. Доглядав за хворим Іваном Франком з кінця липня 1915 року аж до його кончини. Був з ним у Притулку для січових стрільців. В 1933–1937 рр. з Петром Франком був на Радянській Україні в Харкові, а після повернення працював на заводі “Польмін” у Дрогобичі. Наприкінці Другої світової війни емігрував у Німеччину, а відтак у США. Написав ряд спогадів, які були опубліковані в емігрантських виданнях.

55. Лист відправлено з м. Сальгаторіан (Угорщина).

56–58. Датується за поштовим штемпелем відправлення.

59. Лист відправлено з м. Сальгаторіан (Угорщина) на адресу Притулку січових стрільців (м. Львів, вул. Петра Скарги, № 2а).

60. Адреса відправника та одержувача, як у попередньому листі.

61. Адреса відправника та одержувача, як у попередньому листі.

62. Адреса одержувача, як у попередньому листі. Адреса відправника: польова пошта ХХ маршкомпанії.

63. Датується за поштовим штемпелем відправлення.

64. Лист відправлено з Жаб'є (зараз смт Верховина Івано-Франківської області).

65. Датується за поштовим штемпелем відправлення.

66. Ігнатович Віктор Володимирович (1862–4.05.1933) – чоловік сестри дружини Івана Франка Олександри Федорівни Хоружинської-Ігнатович (1863–1934). Був директором державного банку, громадський діяч. Мав дачу за вказаною в листі адресою, куди виїздила на літо сім'я. У Києві Ігнатовичі мешкали в будинку № 8 Несторівського провулку за Львівською площею. Там і встановлена меморіальна дошка в честь перебування тут у 1885–1886 рр. Івана Франка. Будинок цей зараз на капітальному ремонті. Поховані Ігнатовичі на Лук'янівському цвинтарі у Києві. Могили збереглися.

67. Лист написано в с. Підгірці, де мешкав Онуфрій Франко.

68. Річка Лімниця навіть зараз вважається однією з найчистіших рік Європи. В ній водиться риба, характерна для дуже чистих річок.

69. Під таким прізвищем у Франків було декілька знайомих. Найправдоподібніше, мова йде про Максима Данилюка, на той час війта Косова.

70. о. Попель Іван (1850–1921) – довголітній парох села Довгопілля над Черемошем. Добре знайомий Івана Франка. В нього, крім Івана Франка, відпочивали і побували В. Стефаник, Л. Мартович, Ів. Труш (тут він приїздив

- малювати відомий портрет Івана Франка), Леся Українка з Климентієм Квіткою та багато інших діячів української культури. Мав опінію попарадикала (Леся Українка). Переслідувався за зв'язки з Іваном Франком.
71. Невестюк Яків (1868–1939) – лікар у Жаб'є, який надавав лікарську допомогу Іванові Франку та його сім'ї. Член радикальної партії.
72. Мова йде про родину Саєвича Миколи (1885–1944) – інженера-лісника, громадського і військового діяча, поручник січових стрільців, сотник УГА. 1916–1918 рр. очолював Комісаріат освіти у Володимир-Волинському; 1918–1919 рр. – повітовий комісар у Косові на Гуцульщині. 1924–1929 рр. – приват-доцент Української господарської академії в Подєбрадах.
73. Кобринський Володимир (1858–1940) – лікар у Коломиї, а також в пансіонаті в Буркуті. Лікував Ольгу та Івана Франків, а також сестру Івана Франка Юлію Григорівну Гаврилик-Багрій.
74. Кобринський Теодор – син лікаря В. Кобринського.
75. Військове посвідчення (паспорт).
76. Зворотня адреса: “Четар П. Франко. Коломия, вул. Українська”.
77. Зворотня адреса: “Р. Franko, F. P. 350. Ukr. Legion. Dv. Rgm.” (П. Франко, польова пошта 350. Український легіон, запасна дивізія).
78. Датується за поштовим штемпелем відправлення.
79. Очевидно, мова йде про Софію Юзичинську.
- 80–81. Зворотна адреса, як в прим. 77.
82. Коцовська Валерія – дружина Володимира Коцовського (1860–1921) – літературознавця та критика, товариша Івана Франка. Була рідною сестрою Уляни Кравченко (Юлії Шнайдер).
83. Коцовський Микола (1890–1919) – син Володимира та Валерії Коцовських. Лікар, помер від тифу, рятуючи хворих січових стрільців.
84. Зворотна адреса, як в прим. 77.
85. Датується за поштовим штемпелем відправлення.
86. Невстановлена особа.
87. Іван Франко був тоді в Одесі.
88. Важко зрозуміти, про що йдеться.
89. Адреса одержувача листа: “Росія, Одеса, Готель Версаль, ул. Грецька”.
90. Трегубов Єлисей Кипріянович (14. 07. 1848 – 3. 12. 1920)* – швагер Івана Франка. Був одружений з Антоніною Федорівною Хоружинською. Учитель історії в Колегії П. Галагана. Більше 40 років опікувався виданням українських книг у Києві. Завідував книгарнею журналу “Киевская старина”. Похований в Києві, на Байковому цвинтарі, неподалік могили Лесі Українки.

* Метричні дані про Є. Трегубова вводяться в науковий обіг уперше. Їх встановила документально науковий працівник Національного музею літератури в Києві Галина Болотова.

ЯКИМ ГОРАК

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА З АНАТОЛЕМ ВАХНЯНИНОМ

Як редактор повного зібрання творів Юрія Федьковича, котре за спільною угодою видавало в 1901–1902 рр. Наукове товариство ім. Т.Шевченка у Львові та товариство “Руська Бесіда” у Чернівцях, Іван Франко, розшукуючи рукописи Юрія Федьковича, звернувся за допомогою як до тих, хто вже хоч частково працював над біографією і творчістю письменника (як Осип Маковей), так і до мужів “старшої генерації”, які ще пам’ятали і знали особисто Ю.Федьковича. До останніх належав і Анатоль Вахнянин.

На той час взаємини Івана Франка з Анатолем Вахнянином тривали близько сорока років і рясніли неприємними спогадами: це і скандал проти передачі О.Партицьким І.Франкові найпопулярнішого журналу “Зоря”, в якому був задіяний А.Вахнянин у 1884 році; це несприйняття і повний протест Івана Франка проти угодовської політики А.Вахнянина у 1894 році; це, врешті, фатальне незатвердження І.Франка доцентом на кафедрі української літератури в 1895 році, якому посприяв А.Вахнянин.

Лист, написаний І.Франком до А.Вахнянина у справі видання творів Ю.Федьковича, дійшов до нас у відписі Кирила Студинського, зятя А.Вахнянина. Готуючи цей лист до публікації (котра, однак, не здійснилася), К.Студинський додав до нього два вступні речення (їх опускаємо), інформуючи про час написання листа та його місцезнаходження. Доля оригіналу цього листа невідома. Лист І.Франка до А.Вахнянина був опублікований авто-

ром цих рядків у журналі “Дзвін” 1998 року (№ 3, с. 140–141). У публікації висловлювалось припущення, що існує лист-відповідь А.Вахнянина, але сам лист вдалося відшукати лише згодом. Він зберігається у фонді Івана Франка у Відділі рукописів і текстології Інституту літератури імені Т.Шевченка в Києві (ф. 3, № 1628, с. 397–400) і публікується вперше.

Віднайдена в такий спосіб частина листування Івана Франка з Анатолем Вахнянином висвітлює маловідомі моменти історії їх стосунків. Всі особливості тексту листів збережено.

Іван Франко – Анатолію Вахнянину

Високоповажаний Добродію!

Даруйте, що сьмію обернути ся до Вас у ось якому ділі. Редагуючи власне перший том Федьковичевих творів (Поезії), я дійшов до років 1865–8. У листах Федьковича з того часу і в листах різних сучасників згадується про різні його твори, написані тоді і прислані до Львова та незвісні потім. Знаючи, що Ви були тоді одним із чільних людей у львівській громаді і що мали безпосередні зносини з Федьковичем¹, прошу Вас уклінно закомунікувати мені, чи і які пам'ятки Федьковичевого писання знаходяться у Вас чи то в оригіналах, чи в копіях, чи і які Федьковичеві листи посідаєте Ви, або загалом які звістки, що могли би бути придатні для відповідного впорядкування його писань. Спеціально я просив би Вас повідомити мене, чи у Вас нема (або чи не знаєте, де би можна роздобути):

1) Помяника на честь Шевченка на р. 1867.

2) Першого послання?²

З листів Федьковичевих знаю, що він прислав якусь збірку поезій для надрукування віденській громаді³. Що се були за поезії? Так само в р. 1867 була якась збірка його поезій у Львові⁴, мабуть, чи не в Ваших руках – що з ними сталося і які то були поезії?

Коли б у Вас було дещо придатне для видання, то просив би Вас дати мені відомість, як і де міг би я використати ті матеріяли?

Дожидаючи ласкавої відповіді, остаюсь з правдивим поважанєм.

Ів. Франко

Львів, ул. Крижова, 12
25/VI 901

ЦДІА України у Львові, ф. 362, оп. 1, спр. 135, арк. 25–26. Відпис К.Студинського. Чорне чорнило.

Анатоль Вахнянин – Івану Франкові

У Львові, 27/6 01

Високоповажаний Пане!

Редакцію “Правди”⁵ обняв я з приходом моїм до Львова з кінцем вересня 1868 р., а то з поручення Ом.Партицького⁶. Солом'яним редактором “Правди” в 1868 році був тоді пок[ійний] Микита. Від вересня 1868 вів я сам редакцію до кінця року 1868. В січні 1869 р. з'їхав ся я в Кракові (18 січня) з Кулішем і єго женою⁷, і від сего часу Куліш мав вже рішучий вплив на редакцію. З пок[ійним] Федьковичем був я від 1869 р. в безпосередній переписці і всі єго поезії, мені надсилені, я печатав в “Правді”. З надсиланих поематів не друковано лише поемат про Лукиана Кобилицю, з огляду на австрійську цензуру. Рукописий по Федьковичу не лишилось у мене ніяка*, з виїмкою письма єго в справах шкільних, яке я помістив, мабуть, в другім річнику “Руслана” – се письмо є в мене доси в рукописи Федьковича⁸.

Про памятку на смерть Шевченка на рік 1867 і першого послання, я нічого не знаю, бо під той час був я у Відни (від 1866–1868, марець).

Рівнож не знаю я нічого про те, щоби Федькович в літах, коли я був у Відни, надіслав Громаді віденській які-небудь поезії. А я

* Так в автографі. – Я.Г.

чей же повинен був знати, бо стояв тоді на чолі сеї громади. Імовірно, що вість про зносини Федьковича з віденською громадою (в літах 866–868 марець) без'основні.

По приїзді Федьковича до Львова (яко редактора популярних видавництв “Просвіти”) я сходив ся з ним дуже часто, бував в єго хаті і про життя єго міг би дещо розказати Вам, наколиби не доставало даних. Федькович любив мене і радо говорив зі мною – з другими “Просвітниками” не любив сходитись. Ми грали нераз на лїрі і сьпівали пісень. Як у Вас охота почути дещо про той час, то я охотно Вам розкажу про все, про що міг би я знати.

Клонюся низенько і служу Вам кожного часу. Прошу до мене ласкаво зайти або назначити місце сходин наших.

Н. Вахнянин

Відділ рукописів Інституту літератури ім.Т.Шевченка НАН України, ф. 3, № 1628, с. 397–400. Чорне чорнило, папір з водяними знаками. Автограф.

ПРИМІТКИ

1. Про взаємини А. Вахнянина і Ю. Федьковича відомо мало. Їх знайомство, а відтак і початок співпраці припадають на 1862–1863 рр., коли А. Вахнянин був співробітником тижневика народовців “Вечорниці”. У ЦДІА України у Львові (ф. 362, оп. 1, спр. 468, арк. 16–17) зберігся автограф Ю. Федьковича – його німецькомовні вірші та переклад німецькою мовою української народної пісні “Береза” та невеликий лист з проханням до редакції “Вечорниць” передати це для публікації у німецькому розважальному часописі “Gartenlaub”.

Пізніше співпраця з Ю. Федьковичем продовжилася, коли А. Вахнянин, перебуваючи у Відні, став організатором студентського товариства “Січ” у 1868 р., а, повернувшись на Україну, до Львова, був співробітником, а згодом і редактором журналу “Правда” (1869–1870 рр.). У четвертому томі “Писань Осипа Юрія Федьковича” Іван Франко наводить також лист А. Вахнянина до Ю. Федьковича від 18.06.1866 р. (С. 137–138). У сучасних виданнях творів Ю. Федьковича наводиться також його лист до А. Вахнянина від 30 грудня 1870 року.

Доля звела Ю. Федьковича з А. Вахнянином у театральному товаристві “Руська Бесіда” у Львові 1872 року, якому Ю. Федькович зобов’язався кон-

трактом за 250 гульденів річної платні постачити дванадцять аркушів друкованих драматичних творів як перекладних, так і оригінальних. Іван Франко у другій частині третього тому у передмові “Писань Осипа-Юрія Федьковича” (Львів, 1902, С. VII–VIII) пише про цей контракт: “Інтересно, що в тогочаснім протоколі засідань виділу “Руської Бесіди” про сей контракт нема ніякої згадки, а одним слідом про зв’язок Федьковича з сим товариством у протоколі є нотатка з засідання 28 лат[инського] мая 1873: “Рішено, що Бесіда про нестачу фондів дальшої ремунерації п[ана] Федьковича до Львова (в липні 1872) до виділу Р[уської] Бесіди входили: голова маршалок Лаврівський, о. др. Пелеш, др. Сушкевич, о. Ом. Огоновський, др. Сроковський, др. Ол. Огоновський, проф. Вахнянин і Ом. Партицький, а правами театру завідував д. Устіянович. На загальних зборах 1 марта 1873 р. було вибрано новий виділ, до якого ввійшли: Ом. Огоновський головою, надто др. Сроковський, др. Ол. Огоновський, др. Корн. Сушкевич, др. Петро Сушкевич, проф. А. Шанковський, проф. Н. Вахнянин, А. Борковський і Вол. Гузар”.

2. У першому томі “Писань Осипа-Юрія Федьковича” (Українсько-руська бібліотека. Видає філіологічна секція Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Львів, 1902 р.) на сторінці 348-й Іван Франко до поезії “Осьмий поменник Тарасові Шевченкові на вічну пам’ять” (“І ти, Батьку, возопів нам...”) додає таке пояснення: “Отсей “Поменник” – мабуть, той сам, що написав був Федькович іще на рік 1867 і якого не захотіла тоді, ані 1868 р. надрукувати львівська громада. Однак цілковитої певности тому не маємо і для того друкуємо його тут на чолі поезій 1869 р. “Поменник” був надрукований окремо (2 картки, 8°, задруковані всі 4 сторони, під текстом підпис “Федьковичъ”, а внизу “Зъ друкарні Ставропигийского Института, 1869). Редактор “Правди” 1869 р. д. Вахнянин не міг нічого пригадати про надрукуване сього вірша, – очевидно, його опублікувала якомсь людиною чи громадка, що стояла осторінь від тодішньої редакції “Правди”. Кілька друкованих екземплярів “Поменника” віднайшлось у бібліотеці “Просвіти” у Львові”.

Як вважають упорядники збірника творів Федьковича (К.: Наукова думка, 1985. – С. 526), під першим посланням йшлося про поезію “Апостол слова України” (“Посланіє на Україну”), яку виявлено Іваном Франком у паперах Мелетіона Бучинського і опубліковану ним у “Літературно-науковому вістнику” (1904 р., т. 25, с. 75–77), а потім у “Писаннях Осипа Федьковича” (т. 4, с. 567–569).

3. 1 травня 1866 року члени віденської “Січі” Іван Пулюй та Юліан Целевич звернулися до Ю. Федьковича з проханням надіслати свої поетичні твори (на 7–8 друкованих аркушів) для планового видання. На початку поет вислав їм збірку поезій, підготовлену до друку Ганицьким (своєюм Ю. Федьковича). Збірку мали видати у Тернополі, але видана не була. У Відні збірка пролежала рік і теж не побачила світу, що викликало обурення Ю. Федьковича. Він зажадав вислати збірку у Тернопіль Ом. Партицькому. І лише зусиллями О. Пар-

тицького та О.Терлецького збірку нарешті було видано в Коломиї. Два випуски вийшли у 1867 році, а третій – в 1868. Неправдоподібною виглядає відповідь А.Вахнянина на цей запит І.Франка, вмотивована тим, що “рівно ж не знаю я нічого про те...” У архіві НТШ, що зберіжений у рукописному відділі ЛНБ ім.В.Стефаника НАН України, зберігається один недатований автограф листа А.Вахнянина, писаний з Відня. На ньому синім олівцем чиясь невідома рука написала “Вахн. Нат.” І чорним чорнилом доповнила – “До Ст. Гром. Черв. 1866”. Бібліотечні упорядники архіву помилково віднесли його до листів, адресованих М.Бучинському (хоч А.Вахнянин звертається до адресатів у множині: “Здорові були щирі Товариші!”). Покладаючись на те, що лист кимось стороннім датований 1866 роком і що в листі йдеться про видання творів Федьковича (згідно з переліком, наведеному в листі, цих творів мало бути 10), припускаємо, що мається на увазі саме видання цієї збірки у Коломиї в 1867 році. Зміст листа становить заклик до збору коштів, а існування листа беззаперечно доводить, що А.Вахнянин був причетний до видання збірки поезій Ю.Федьковича 1867–1868 років.

4. 1862 року у Львові вийшла збірка “Поезії Іосифа Федьковича”, видана Богданом Дідицьким. Мабуть, її мав на увазі І.Франко, датуючи час її виходу помилково 1867 роком. Про причетність до видання цієї збірки А.Вахнянина невідомо нічого. У 1867 році збірка поезій Ю.Федьковича була видана в Коломиї (див. виноску 3).

5. “Правда” – літературно-науковий і політичний часопис, що виходив у Львові з різною періодичністю у 1867–79 рр. (з перервою у 1871 р.). Часопис був заснований за ініціативою львівських громад і до 1880 року була провідним органом народовців. Головними редакторами “Правди” були: Лонгин Лукашевич, Іван Микита, Омелян Огоновський та Володимир Барвінський, а також А.Вахнянин.

6. Омелян Партицький (1840–1895) – мовознавець, етнограф, історик та педагог. Учитель вчительської семінарії у Львові. Автор “Німецько-руського словаря” (1867 р.), підручників з української мови та літератури. Співпрацював з А.Вахнянином у журналі “Правда”, згодом редагував журнал “Зоря” (1880–1885 рр.) та перші видання товариства “Просвіта”.

7. Історія взаємин між А.Вахнянином та П.Кулішем докладно висвітлена у джерелах: Студинський К. До історії зв’язків Куліша з Галичанами в рр. 1869–1870 // Україна. – Кн. 1–2. – Київ, 1927. – С. 33–37; Студинський К. Слідами Куліша. – Записки НТШ. – Т. 148 (відбитка). – Львів, 1928; Вахнянин А. Листи до Пантелеймона Куліша (1869). – Видав Кирило Студинський. – Львів, 1908. (Автографи опублікованих у цьому виданні листів зберігаються в ЦДІА України у Львові, ф. 818, оп. 1, спр. 34).

Про зустріч А.Вахнянина з П.Кулішем у Кракові на Водохреща 1869 року детальніше див. у джерелах: Вахнянин А. Спомини з життя. – Львів, 1908. – С. 103–104; Куліш П. Листи до М.Д.Білозерського. – Упорядку-

вання, вступна стаття й коментарі О.Федорука. – Львів, Нью-Йорк: Видавництво М. Коць, 1997. – С. 172–174.

8. Йдеться про християнсько-суспільну газету “Руслан”, засновану та редаговану А.Вахнянином спільно з О.Барвінським як орган католицького Русько-народного союзу. Газета виходила у Львові протягом 1897–1914 рр. У першому (а не в другому, як зазначено в листі) річнику цієї газети (1897 р. – чч. 171–173) А.Вахнянин помістив свою статтю “Федькович як політик і педагог”, де опублікував і прокоментував згадані листи Ю. Федьковича стосовно шкільної справи у буковинських русинів. Згідно з передмовою А. Вахнянина до цієї публікації, листи були в оригіналі на німецькій мові, але друковані у статті в перекладі на українську мову. У статті А.Вахнянин, між іншим, зазначив, що “оригінали німецькі намірив я зложити в архіві Наукового товариства ім. Т.Шевченка”. Як очевидно з листа, заплановане А.Вахнянином у 1897 році не було здійснене до 1901 року.

ВІКТОР ІДЗЬО

ІВАН ФРАНКО І РОСІЙСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Взаємовідносини Івана Франка, українського вченого з Австрійської імперії, з Російською Академією наук (РАН) розпочалися разом з відродженням українського літературного процесу в Галичині.

Поштовхом до таких процесів стали попередні критичні часи, коли визначна плеяда українських діячів переселилася з Росії внаслідок заборони 1876 року на території Росії української мови, українського друкованого слова.

Все це примусило найбільш енергійних представників української громадськості з Росії перенести свою літературну діяльність в Галичину і зокрема у Львів, який з цього часу став політичним, науковим, літературним та культурним центром все-світньої української думки.

Власне в цей час Іван Франко знайомиться з українським літературним процесом в Росії і бере активну участь в "пом'якшенні" умов для наукової та літературної діяльності українців в Росії, друкується в українських часописах в Росії, зокрема в часописі "Украинский вопрос" (Спб., 1906), "Украинская жизнь" (М., 1912–1916).

Активність Франка в цьому питанні, як науковця і літератора, який розпочинає друкуватися в наукових та літературних журналах, зауважує Російська Академія наук, його наукова та літературна творчість стає відома серед широких літературних і не тільки українських кіл в Росії. З 1905 року діяльністю Івана

Франка активно розпочинає цікавитися слов'янський відділ Російської Академії наук.

Процес буржуазно-демократичної революції змушує російський уряд, міністерство освіти звернутися в Академію наук, щоб з'ясувати питання про "припинення гоніння на українське друковане слово". Створюється спеціальна комісія, яку очолює академік Ф. Є. Корш і який пропонує для плідної праці ввести в склад цієї комісії, окрім дійсного члена Російської Академії наук з Австрії І. В. Ягича, також українського вченого з Австрії (Львова) доктора І. Франка.

Дуже цікавими з цієї проблеми є вивчені нами архіви, зокрема листування академіків Ф. Є. Корша, О. О. Шахматова з академіком І. В. Ягичем. Усі ці документи зберігаються сьогодні в архіві Російської Академії наук.

Ще до запрошення в комісію І. Франка академік Ягич в листі до О. Шахматова від 8 листопада 1905 року застерігав його від великого захоплення українським питанням: "При обсуждении вопроса о малорусском языке будьте благорассудно либеральны. Простой народ пусть учится своему народному языку, литература пусть свободно развивается, точно так же искусно, но не забывайте интересов государственных... Я сочувствую нашему М.Грушевскому и И. Франко пока они остаются на почве просвещения и науки. Но создавать независимую Украину – в этом я не желаю поддерживать их. Мы, славяне, и без того чересчур дробимся, оттого так мало и значим. У нас в Вене был осенью молодой человек "белорусс", который даже мечтал о самостоятельной Белоруссии".

Внаслідок протесту І. Ягича доктора Івана Франка не було включено до складу комісії, яка обговорювала статус українства в Росії. Однак до цієї комісії був включений закордонний член РАН академік І. Ягич.

Час був невизначений, наростала революція, тому російський уряд, намагаючись вилучити з революційного процесу українців, дав завдання РАН швидко випрацювати "пом'якшення для українців", і скоро, на початку березня 1905 року, "Записка

по українському питанню в Росії” була отримана академіком І. Ягичем для ознайомлення. Своїми висновками він поділився з академіком О. Шахматовим.

У листі від 5.III.1905 року він писав: “З великим інтересом я прочитав записку “про українську мову”. Для мене вона повчальна... в аргументації всюди відчутний гумор Ф. Корша. Здається, все те, що ви бажаєте дати малоросам, треба дати і полякам.

Це питання І. Ягич порушує і в наступному листі від 9. III. 1905 року. “Особливо цікавить мене питання про “малоруську мову”. Сьогодні у нас Іван Франко, з’ясувавши питання мови, ставить питання створення незалежної України. Я звичайно стою за повну волю розвитку української мови, її виживання, та мене турбує вороже відношення “модерних малоросів” до російської мови. Чи закінчиться воно, коли українська мова досягне своєї цілі. Як пояснити собі те сумне явище, що російська мова так слабо завойовує собі симпатію у фінського, польського і особливо в українського народу. Чому ці народи не вивчають російську мову, особливо не бажають її вивчати українці...”

Напрацьована комісією “записка по українській мові” скоро потрапила в Галичину і була винесена Іваном Франком на суд українського суспільства. Це нам відомо з листа Ф. Є. Корша до О. О. Шахматова від 7.V.1905 року: “Хванька Кримський” поспішив відправити екземпляр нашої записки до Львова Івану Франку, де чекали її з великим нетерпінням. Записку нашу по питаннях української мови перевели на українську мову і поширили у такому вигляді серед українського народу в Галичині. Я вважаю, наголошував О. О. Шахматов, що хоч таким способом пошириться праця комісії. Важко повірити, що російський уряд візьме до уваги результати нашої роботи”.

У цей же час слов’янський відділ РАН готував до друку “Енциклопедію Слов’янознавства”, у якій передбачалось помістити нарис “Про розвиток української літературної мови”. Щодо цього питання, то редакція енциклопедії думала залучити до співпраці І. Франка. Однак, дізнавшись про наміри редакції, І. Ягич різко запротестував проти включення І. Франка. При цьому

І. Ягич писав О. О. Шахматову 2.IV.1905 року: “Я ніяк не бажав би залучення до цієї справи наших галицьких мегаломанів М. Грушевського і І. Франка. Ними усіми без винятку заволоділо самолюбство, яке доходить до смішного. Я звичайно співчуваю їх діяльності, та відношуся до результатів критично. Вони все своє розхвалюють до неможливості. Дуже звичайно погано, що вони очолюють весь літературний та науковий процес і що центр “малоросійського духовного життя” перейшов у Львів. Що стосується української мови, то вони навіть писати на українській мові не вміють, то як вони напишуть історичний нарис “Про розвиток української літературної мови”.

Незважаючи на протести І. Ягича, в Петербурзі розуміли, що у Львові усі літературно-наукові процеси інтелектуального життя очолює І.Франко, тому в 1907 році у середовищі членів РАН кристалізувалась думка утвердити вченого із Галичини, доктора Івана Франка, членом-кореспондентом РАН. Однак це рішення було рішуче опротестоване І. Ягичем, який 2.III.1907 року в доповідній записці в Академію писав О. Шахматову: “Я боюсь, що наше відділення піде по слизькому шляху швидко вниз, якщо Ви і наші однодумці не будете дуже обережними. Бажав би я помилитися, але Ваш новий обранець буде дуже близький не Вам, а другим. Признаюсь Вам, що мені здається, що обрання Івана Франка членом-кореспондентом РАН передчасне... Я бажаю вільного розвитку “малоросійській мові” та не згідний з відступом з Малоросії загальноросійської літературної мови. Настільки я знаю мрії малоросійського юнацтва, то воно думає, що самостійна незалежна Українська держава у них уже в кишені. Я з цим не згоден, допоки вірю в переулаштування сьогоденної Російської держави на нових ліберальних початках. Іван Франко у своїй творчості явно стоїть на цих позиціях, і тому його обрання в РАН треба як слід виважити...”

Оживлення дискусії Івана Франка з літературними, науковими та громадськими колами Росії розпочинається з новою силою в 1912 році. Поштовхом послугувала стаття виразника ліберальної буржуазії Петра Струве під назвою “Общерусская куль-

тура и украинский партекуляризм”, в якій пан Струве об’явив українській літературі, культурі, мові бій. За висновками П. Струве, українська література, мова, культура прагне роз’єднати культурну і національну єдність Росії. Ця стаття дала можливість академіку Ф. Коршу в статті “К вопросу об украинской культуре” визначити політику російських лібералів так: “...наші каде-ти і прогресисти зовсім байдужі до українців, і в своїх поглядах по українському питанню недалеко відійшли від правих націоналістів. Тому дивує, як вони сьогодні можуть думати про якийсь “український сепаратизм”.

Розглянувши дві статті (Ф. Корша і П. Струве), І. Ягич повністю розділив точку зору російського ліберала П. Струве. В листі до О. Шахматова від 24.I.1912 року він писав: “Мені дуже сподобався голос п. Струве. Дивно, що ваша Україна, ваш південь та й обидві столиці Москва і Петербург могли заразитися творчістю наших галицьких авторитетів М. Грушевського і І. Франка”.

У листі від 4.XI.1912 року І.Ягич писав О. Шахматову: “Бачу, що Ф. Коршу Іван Франко і М. Грушевський сподобались і він як академік РАН разом із ними розпочав в Росії роз’єднання нації на українців і росіян. Уявіть собі, що було б, якби ми ще тобі прийняли І. Франка в РАН. Якщо він і далі буде з Іваном Франком і М. Грушевським це робити, то українці в Росії будуть діяти більш активно, відкрито без приховування своїх сепаратистських стремлінь. Стаття російського академіка в захист українства “К вопросу об украинской культуре” буде дорого коштувати Росії. Уже сьогодні українські сепаратисти загрожують державному устрою Росії. Ф. Є. Корш не може зрозуміти, що український літературний рух, скерований Іваном Франком з Львівського центру в Росію у ліберально-культурному обрамленні у подальшому появиться в політичному, як його викладає М. Грушевський, і за сприятливих обставин цей рух роз’єднає українців і росіян і в подальшому посіє між ними ненависть. Розмежування по національних ознаках українців і росіян породить дві культури, які з часом розмежуються раз і назавжди. Поява двох народів і двох держав. Україна, яка буде продуктивно розвиватися на

півдні в більш сприятливих кліматичних умовах, ставши окремою державою, забуде Росію. Нова Українська держава посіє ненависть до Росії за довговіковий диктат і через призму певного часу зовсім відмежується від Росії і повернеться до багатокультурної та демократичної Європи. Тоді зламати Україну, на чолі якої будуть такі досвідчені галичани з віденським світоглядом, як І. Франко, буде неможливо. Наголошую, зауважив І. В. Ягич, повернення українців до слов'янської єдності буде неможливе, оскільки загальноєвропейський процес демократії дасть їй нові антиросійські цінності, які ми сьогодні бачимо у науковому та літературному витворі М. Грушевського та І. Франка”.

У 1914 році спалахнула Перша світова війна, яка продовжила дискусію австрійських і російських вчених іншими засобами. У вирі цієї війни помирають такі будителі української національної ідеї в Австрійській імперії, як І. Франко, і в Російській, як Ф. Корш, однак їх взаємовідносини на академічному рівні кристалізували такі могутні інтелектуальні цінності, які були підтримані і піддані критиці їх сучасниками – приятелями і опонентами, яких ми означили вище.

Питання взаємовідносин І. Я. Франка з вченими РАН, при всій новизні і невивченості, залишається актуальним до сьогоднішнього дня і вимагає подальшого дослідження.

ПРИМІТКИ

1. Кораблёв В. Н. Украинский вопрос в прошлом и русская академия // Вестник АН СССР. – 1933. – С. 13–26.
2. Украинский Вопрос. – Спб., 1906.
3. Украинская Жизнь. – М., 1912–1916.
4. Записки Філологічного відділу УАН. – К., 1927. – Кн. X. – С. 268–274.
5. Ідзьо В. С. Українське питання в Росії в минулому і сучасному науковому просторі Російської Академії наук (XIX–XX ст.) // Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. – М., 2000. – Т. IV. – С. 5–7.

ПЕТРО ЗОЗУЛЯК**ХРОНІКА МУЗЕЮ: 2000-й РІК****Коляда в музеї**

У музеї функціонує “Франкова вітальня”, в якій систематично відбуваються літературно-мистецькі ранки і вечори, зустрічі з письменниками, виставки. “Вітальня” стала вагомим центром пошанування і популяризації творчої спадщини Івана Франка та інших діячів української культури.

Однією з перших акцій Нового року, року 2000-ліття від Різдва Христового, була коляда.

Гостям “Вітальні” колядував хор греко-католицької церкви Святої Софії (диригент Тетяна Мандюк). У цій церкві вперше у 1992 році (і відтоді щороку – 28 травня) було відправлено заупокійну Службу Божу за Іваном Франком.

Парох церкви, відомий церковний діяч о. Богдан Смук творчо співпрацює з музеєм.

Заступник директора з наукової роботи музею Петро Зозуляк декламував новорічно-різдвяні поезії Івана Франка, зокрема “Святовечірню казку” – маловідомий твір для сучасного читача, оскільки залишився поза п’ятдесятитомником творів письменника. Адже за словами упорядника книжки “Встане славна мати Україна” (з віршів Івана Франка, що не включені до зібрання його творів у п’ятдесяти томах) доктора філологічних наук, професора Федора Погребенника, “...Тогочасна система, спекулюючи на імені Івана Франка, спотворюючи його світогляд, по-своєму витлумачуючи спадщину письменника, робила все, щоб не

допустити в друк його твори могутнього національно-патріотичного змісту, вірші і поеми духовно-релігійного спрямування”.

У “Святовечірній казці” поряд із філософськими роздумами поета про місію Христа – тверда віра у воскресіння України:

*Отсе рідня моя! Отсе моя держава,
Мої терпіння всі, моя будучність, слава:
Дністер, Дніпро і Дон, Бескиди і Кавказ,
Отсе, сини мої, мій чудний рай – для вас!
Любіть, любіть його! Судьби сповниться доля,
І швидко власть чужа пропаде з сього поля!
Не стане тих, що днесь на вас наругу зводять,
І щезне сила їх, мов мгли нічні проходять.*

Патріотична “Святовечірня казка” нагадала присутнім про релігійність Івана Франка.

Пам’ять

Щороку 28 травня (саме цього числа о 4-й годині пополудні 1916 року перестало битися серце Франкове) починається у музеї Тиждень пам’яті письменника.

Тиждень пам’яті 2000 року традиційно розпочався у церкві Святої Софії Службою Божою за Іваном Франком за участю єпископа Андрія Сапеляка, пароха церкви о.Богдана Смука, священників львівських церков та хору “Софія”.

У “Франковій вітальні” музею учні 3 “Б” класу СШ № 4 під керівництвом вчительки Марти Павлів виконали літературно-музичну композицію, присвячену Івану Франкові.

О 16-й годині біля могили Каменяра на Личаківському цвинтарі відбулася панахида за участю хору “Благовіст” церкви Святого Архістратига Михаїла під орудою Володимира Головка. Слово про Франка виголосили директор музею Роман Горак і директор Шевченківського національного заповідника у Каневі Ігор Ліховий.

У вшануванні пам’яті Івана Франка взяли участь представники Міністерства культури і мистецтв України, директори і пра-

цівники літературно-меморіальних музеїв України, які були у музеї на стажуванні.

Пом'янули Івана Франка громади Нагуєвич та Ясениці-Сільної Дрогобицького району.

Під час Тижня відбулися традиційні франківські читання, відкриття виставки "Робітня Івана Франка" (автори Р.Горак, З.Стець, О.Дворський), День СШ № 51 імені І. Франка у музеї та День відкритих дверей у музеї.

В актовому залі педагогічного коледжу Національного університету імені І.Франка відбувся концерт за участю народної артистки України, лауреата Національної премії України імені Т.Шевченка, професора Марії Байко, лауреата міжнародних конкурсів Мирослава Драгана, студентів Львівської державної музичної академії ім. М.Лисенка та хору "Благовіст", який підготував спеціальну франківську програму. У програмі концерту-пам'яті – улюблені пісні Івана Франка, хорові, інструментальні твори та солоспіви українських композиторів, які виконувались з різних нагод у присутності Івана Франка. "Благовіст" співав хор Михайла Вербицького "Похорони", що виконувався під час похорону Івана Франка 31 травня 1916 року. Програму концерту підготував і коментував старший науковий працівник музею Яким Горак.

У "Франковій вітальні" звучала поезія Івана Франка у виконанні актора Львівського державного академічного українського драматичного театру ім. М.Заньковецької заслуженого артиста України Святослава Максимчука.

Завершився Тиждень пам'яті Івана Франка у Народному домі міста Бібрки. Це було літературно-мистецьке свято "Пісня і квіти для нього"; приурочене Івану Франкові та його взаєминам з Уляною Кравченко. Виступили Роман Горак, голова Львівської організації Національної Спілки письменників України Левко Різник, поет Петро Шкраб'юк.

У мистецькій частині свята взяли участь актори театру ім. М.Заньковецької Т.Павелко і заслужений артист України Ю.Брилинський, солісти театру опери та балету ім. С.Крушельницької А.Бенюк і народний артист України І.Кушплер, солісти

філармонії Л.Коструба, О.Савіцька, М.Саноцький, заслужена артистка України Б.Хідченко, аспірантки музичної академії ім. М.Лисенка О.Прудник та С.Соловій, концертмейстер Л.Ніколаєва.

Вів свято П.Зозуляк, вітав міський голова М.Кобель.

Митці Львова разом з присутніми на святі бібрчанами поклали квіти до барельєфа Уляни Кравченко.

Стажування

Згідно з наказом Міністерства культури і мистецтв України за № 151 від 05.04.2000 р., на базі Літературно-меморіального музею Івана Франка 24 – 28 травня 2000 р. проведено стажування працівників літературних та літературно-меморіальних музеїв України на тему “Принципи і проблеми побудови нових літературних експозиції у меморіальних музеях”.

Учасники стажування поклали квіти до пам’ятників Івану Франкові і Тарасу Шевченкові.

Засідання відкрила начальник відділу музеїв Міністерства культури і мистецтв України А.В’ялець.

З доповідями виступили начальник управління культури облдержадміністрації Р.Лубківський – “Музейна скарбниця української словесності”, директор музею Р. Горак – “Львів – місто Івана Франка”.

Привітали працівників літературно-меморіальних музеїв України доцент кафедри української літератури Національного університету ім. І.Франка М.Гнатюк і письменник, лауреат Національної премії України ім.Т.Шевченка Р. Іваничук.

З доповідями на тему: “Принципи і проблеми побудови нових літературних експозицій у меморіальних музеях” виступили генеральний директор Національного музею літератури України Г.Сорока, завідувач науково-методичним відділом цього ж музею Г.Болотова, директор музею-заповідника М.Гоголя в с.Гоголево Полтавської області Л.Єнко, директор Чернівецького літературно-меморіального музею О.Кобилянської В.Вознюк, завідувач Літературно-меморіальним музеєм-садибою Лесі Ук-

раїнки в Колодяжному Волинської області В.Комзюк, завідувача експозиційним відділом Літературно-меморіального музею Івана Франка В.Бонь.

Музейні працівники оглянули експозиції музею Івана Франка, музею М.Грушевського, Національного музею у Львові, музею-альманаху "Русалка Дністровая", музею давньої української книги, меморіальної майстерні скульптора Теодозії Бриж, музею-садиби Маркіяна Шашкевича в Підлиссі Золочівського району, музею-заповідника "Одеський замок", музею-садиби Івана Франка в Нагуєвичах, музею міста Трускавця, художнього музею М.Біласа у Трускавці.

Поезії Івана Франка читав для учасників стажування заслужений артист України С.Максимчук.

Ювілей видавництва "Каменяр"

Урочистості з нагоди 60-річчя видавництва "Каменяр" відбулися у "Франковій вітальні" музею.

Слово про 60-річну історію видавництва виголосив Д.Сапіга. – Нестримний поступ, енергійний рух уперед – так коротко можна охарактеризувати нинішній стан видавництва "Каменяр". Чи то магічний вплив Івана Франка, від імені якого походить назва видавництва, чи, може, 60-річний вік існування зібрав в одну громаду людей, які самовіддано й цілеспрямовано роблять свою справу. І справді, незважаючи на сьогоденні умови творення українського книговидання, "Каменяр", оптимізувавши в певних межах свої показники, з року в рік прагне випускати і таки випускає книжки, – розповідав директор видавництва Дмитро Сапіга.

Серед видань художньої літератури "Каменяра" на чільному місці – твори Івана Франка: повісті, оповідання, казки та поезії, спогади про Великого Каменяра (останнє видання побачило світ у 1998 р.), путівники по музеях І.Франка, дослідження його творчості, оригінальна збірка документальних фотографій тощо.

Видавництво ознайомило читачів також з літературною спадщиною багатьох соратників і послідовників Івана Франка – Ната-

лі Кобринської, Уляни Кравченко, Михайла Павлика, письменників Богдана Лепкого, Юліана Опільського, Андрія Чайковського, Гната Хоткевича, Михайла Яцківа.

Ювілейна виставка книжкової продукції “Каменяра” засвідчила, що у книговидавничому процесі є книги найрізноманітнішої тематики – історичні романи, дитяча література, твори львівських авторів, спільні видання з видавництвами Болгарії, Польщі та інших країн.

– Видавничі проекти “Каменяра” оптимістичні, – завершив свій виступ Дмитро Сапіга. – Ми впевнені, що кількість і якість друкованої продукції зростатиме. Адже це відповідає інтересам кожної особи, є важливою передумовою дальшого розвитку українського суспільства, незалежної Української держави.

“У мене народився третій син...”

28 червня 2000 року минуло 110 років від дня народження наймолодшого сина Івана Франка – Петра. Про народження сина І.Франко повідомив своїх друзів: “У мене народився третій син, прозвали ми його Петром...”.

Музей організував виставку, присвячену 110-річчю від Дня народження Петра – організатора “Пласту”, четаря Українських січових стрільців та сотника Української Галицької Армії, видатного вченого-хіміка та винахідника, професора, члена Наукового товариства ім.Т.Шевченка, письменника та публіциста. На виставці вперше подано матеріали, які раніше були заборонені для експонування. Це документи про перебування Петра Франка в Українських січових стрільцях, про його працю у Харкові у 30-х роках, про його діяльність як першого директора музею Івана Франка.

На виставці були також оригінальні експонати про інших дітей І.Франка – Андрія, Тараса, Анни. Використано матеріали з фондів музею, Львівського історичного архіву, голови Львівського авіаційного товариства Я.Янчака.

На відкритті виставки про життя Петра Франка розповіла головний хранитель музею О.Стець, виступили П.Зозуляк, про-

ректор Львівської комерційної академії професор С.Гелей, директор музею Р.Горак, голова Львівського обласного Товариства політичних в'язнів і репресованих Петро М.Франко, який подарував музеєві написану ним у співавторстві з Ю.Кучабським книжку "Петро Франко" (сторінки життя).

Соліст опери народний артист України І.Кушплер та соліст філармонії заслужений артист України М.Шуневич співали пісні Українських січових стрільців.

Автори виставки – О.Стець, В.Бонь, З.Стець, О.Дворський.

"Собор" і соборність –

так називалася виставка у "Франковій вітальні", присвячена пам'яті Олеся Гончара. Творчість і життєвий подвиг Великого Майстра Слова органічно й активно вплелися у процеси творення нашої незалежності, ідеї соборності українського народу.

На виставці вперше експонувалися унікальні документи, фотографії і матеріали, які засвідчують глибокий духовний зв'язок Олеся Гончара з нашим містом, Львівщиною, краєм Івана Франка.

"Люблю Львів – місто нашої слави, нашої історії, місто, де перегукуються віки", – писав Гончар.

Олесь Гончар підтримував тісні зв'язки з інтелігенцією міста, зокрема з львівськими письменниками, бував на Дрогобиччині, Яворівщині, на батьківщині М.Шашкевича – у с. Підлиссі, на відновленій садибі Устияновичів у с. Вовків, відвідував університет імені Івана Франка.

Особливим був його внесок у вшанування світочів української культури Маркіяна Шашкевича, Івана Франка, Осипа Маковея.

На відкритті виставки виступили Роман Федорів, Роман Лубківський, Левко Різник, Роман Горак, Василь Мартинов, Петро Зозуляк.

Привітання з нагоди цієї події надіслали голова Національної Спілки письменників України Юрій Мушкетик, комісія з творчої спадщини Олеся Гончара, дружина письменника Валентина Гончар.

Основою виставки стали експонати з фондів музею, наукової бібліотеки Національного університету імені Івана Франка та приватної колекції ініціатора виставки Романа Лубківського.

Автори виставки – Р.Горак, О.Стець, О.Дворський.

На матеріалах виставки проведено відкритий урок для учнів СШ № 4 Львова. Перед учнями виступила старший науковий співробітник Львівського науково-методичного інституту освіти Мирослава Зваричевська, яка вчителювала у Львівській середній школі № 36 і керувала гуртком “Тронка”. Діти гуртка надсилали Олесеві Гончару листи і літературні твори. Олесь Гончар відвідав школу, учні на дошці написали: “Зустрічі з Вами ми чекали завжди”. Ця зустріч була незабутньою не тільки для учнів. Письменник був захоплений дитячими творами й одержимістю справді народної вчительки.

Музеєві Івана Франка – 60

Літературно-меморіальний музей Івана Франка відкрито 10 жовтня 1940 року в будинку, в якому з 1902 по 1916 рік жив Іван Франко.

10 жовтня 2000 року у цьому ж будинку відбулося святкування з нагоди 60-річчя музею. Урочистості відкрилися виконанням гімну “Не пора, не пора...”, який заспівав хор “Благовіст” церкви Святого Архістратиґа Михаїла.

Слово про історію музею виголосив директор музею Р. Горак, пролог до поеми “Мойсей” прочитав П.Зозуляк. Саме у цій кімнаті, у якій відбувалась урочистість, Іван Франко у 1905 році написав поему.

Колектив музею вітали заступник голови обласної ради Я.Пітко, міський голова В.Куйбіда, начальник управління культури Р.Лубківський, проректор Львівського національного університету ім.І.Франка проф. Б.Котур, голова літературознавчої комісії Наукового товариства ім.Т.Шевченка Л.Сеник, старший науковий співробітник Інституту українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України Ф.Стеблій, керівник Львівського відділення Інсти-

туту літератури ім. Т.Шевченка НАН України Є.Нахлік, професор Дрогобицького педагогічного університету ім. І.Франка М.Шалата, голова Ради директорів музеїв області, директор галереї мистецтв Б.Возницький, директор Національного музею у Львові В.Откович, директор історичного музею Б.Чайковський, директор музею історії релігії В.Гаюк, директор меморіального музею Михайла Грушевського М.Магунь, директор музично-меморіального музею Соломії Крушельницької Г.Тихобаєва, директор історико-краєзнавчого музею міста Винник І.Тимець, директор музею етнографії та художнього промислу НАН України Р.Чмелик, директор Київського національного музею Тараса Шевченка С.Гальченко, працівник національного музею літератури України Н.Грабова, директор Київського літературно-меморіального музею-квартири П.Тичини Т.Сосновська, директор заповідника "Батьківщина Тараса Шевченка" Черкаської області Л.Шевченко, директор Чернівецького літературно-меморіального музею О.Кобилянської В.Вознюк, працівник Одеського літературного музею М.Давидова, працівник Тернопільського краєзнавчого музею В.Стецько, завідувача Бережанським музеєм книги Тернопільської області Н.Волинець, завідувача Колодяжненським літературно-меморіальним музеєм Лесі Українки Волинської області В.Комзюк.

Роман Лубківський вручив, за дорученням Національної Спілки письменників України, дипломи лауреатів Міжнародної літературної премії імені Івана Франка представникам білоруської літератури В.Рагойші та Т.Кобржицькій.

Працівникам музею було вручено грамоти і подяки Міністерства культури і мистецтв України, управління культури облдержадміністрації, обласного комітету профспілки працівників культури.

Учасники урочистостей оглянули виставку до 60-річчя музею (автори П.Зозуляк, О.Стець, В.Бонь, О.Дворський).

Відбулися представлення збірника "Науковий вісник музею Івана Франка у Львові" (випуск 1), спеціального випуску газети "Галицька брама" та концерт актора театру ім.М.Заньковецької

заслуженого артиста України С.Максимчука з читанням поезії І.Франка "Моя Франкіана".

У ювілейній конференції з доповідями виступили: Р.Лубківський, Р.Горак, М.Шалата, З.Гузар – професор Дрогобицького державного педагогічного університету ім.І.Франка, М.Легкий – науковий співпрацівник Львівського відділення Інституту літератури ім.Т.Шевченка, А.Ковальчук – аспірант Інституту, А.Дибба – старший науковий працівник Київського літературно-меморіального музею Лесі Українки, І.Шалата-Барна – викладач Дрогобицького педагогічного університету ім.І.Франка.

Вітальні телеграми надіслали колективові музею віцепрем'єр-міністр України М.Жулинський, голова Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності Л.Танюк, міністр культури і мистецтв України Б.Ступка, Національна Спілка письменників України.

*Колективу Львівського
літературно-меморіального музею
Івана Франка*

Вітаю Вас, шановні охоронці й популяризатори багатогранної духовної спадщини Івана Франка, з 60-річчям його музею.

Музей Івана Франка у Львові – осередок духовності, святиня одного з найбільших геніїв народу нашого, якому він і присвятив своє життя. Стояти на сторожі цієї духовності, торкатись щоденно до її джерел – велика честь і обов'язок.

Дозвольте виразити впевненість у тому, що сила Франкового слова завжди пануватиме в його оселі у Львові задля духовності українського народу.

Щастя Вам, добробуту і творчої наснаги на благо рідної України.

*Віце-прем'єр-міністр України
Микола Жулинський.*

*Працівникам Літературно-меморіального
музею Івана Франка у Львові*

Маю честь привітати Вас, високоповажні львів'яни, з 60-ю річницею створення музею Мойсея українського народу, велетня думки і праці Івана Франка.

Вітаю працьовитий, з великим науковим багажем і потенціалом колектив Франкового дому-оселі, колектив, який високо несе слово Франкове народові.

Для всіх нас святий обов'язок підтримувати велетенський духовний світ Каменяра в ім'я сучасного і майбутнього, бо "нам пора для України жити".

*З повагою —
Голова Комітету з питань
культури і духовності
Верховної Ради України
Лесь Танюк.*

*Шановні друзі,
вельмишановні колеги!*

Сердечно вітаю Вас з нагоди 60-річчя з дня заснування музею

Сьогодні Львівський літературно-меморіальний музей І.Франка — національна святиня, осередок, де шанують пам'ять про видатного сина українського народу, письменника, вченого і громадсько-культурного діяча. Тут шанують його незламний дух й високе слово. І в цьому велика заслуга працівників музею.

Відзначаючи ювілей музею, Україна вшановує пам'ять про свого великого сина, засвідчує високу повагу до невмирущої спадщини великого Каменяра, який все життя працював для духовного розвитку нашої держави, утверджуючи ідеали добра і справедливості.

Бажаю колективу музею невичерпної наснаги, успіхів у справі збереження національної культури.

З найщирішими побажаннями

Міністр

Богдан Ступка.

Директору музею Івана Франка

Гораку

Шановний Романе Дмитровичу!

Від імені президії Співки письменників України щиро вітаємо з шістдесятиліттям музею Івана Франка.

Сердечно дякуємо Вам, всім працівникам музею за багаторічну сумлінну роботу з популяризації творчості геніального письменника, великого громадянина, патріота України Івана Франка.

Бажаємо міцного здоров'я, щасливої долі.

Мушкетик, Лупій, Дрозд,

Кордун, Мовчан, Погрібний,

Чемерис, Шевченко, Череватенко.

У "Франковій вітальні" відбулися зустріч з письменницею Ганною Гайворонською (Луганськ) та презентація нової збірки львівської письменниці Євгенії Божик "Троянда для сучасника", яка вийшла у видавництві "Каменярь".

Головне слово про творчість письменниць виголосив Роман Горак.

Керуючись взаємним бажанням розвивати та поглиблювати співробітництво в галузі культури, науки і освіти, а також об'єднати свої зусилля в справі виховання студентської молоді, 5 жовтня 2000 року підписана Угода між Львівським національним університетом імені Івана Франка і Львівським літературно-ме-

моріальним музеєм Івана Франка про співробітництво в галузі культури, науки і освіти.

Угоду підписали ректор Університету І.Вакарчук та директор Музею Р.Горак.

У 2000 році музейна збірка поповнилася 573 одиницями основного фонду.

Відвідали музей 36 300 осіб.

Проведено екскурсій – 1148.

Серед поважних відвідувачів були заступник Голови Верховної Ради України Степан Гавриш, Надзвичайний і Повноважний Посол України у Польщі поет Дмитро Павличко та міністр культури і мистецтв України Богдан Ступка. Вони залишили автографи у книзі почесних гостей.

Музей І.Я. Франка для мене є Меккою. Тим джерелом, що тримає людину на цьому світі. Скільки разів мені доводилось бути в гостях у Івана Франка!

З глибокою пошаною до всіх працівників музею.

Б. Ступка

2.04.2000

Давно я тут не був. Шкодую. Тут оживає в мені все, що дав Бог для розумного життя. Іван Франко сьогодні в очах деяких дрібних людей втрачає своє пророцьке значення для України. Та це тимчасове.

Іван Франко назавжди зостанеться найбільшим трудівником і найяснішим генієм України.

Мені доводиться жити між людьми, які його не знають. Це тяжко. Я не можу прожити і дня, щоб не згадати його. Думки про Франка – думки печальні. Але в печалі і з печалі встає сонце.

Д. Павличко

10 квітня 2000 р.

Доля Каменяра переплелася з долею України і стала частиною її історичного становлення. Музей І. Франка є для нас всіх не лише нервовим вузлом, що об'єднує нас в єдиний народ, але і провідником української ідеї. Бажаю, щоб дорога до музею стала і дорогою до об'єднання в Соборній Державі.

Щиро дякую всім працівникам музею за їх самовідданість і зичу всім щасливої долі.

З повагою

заступник Голови
Верховної Ради України
С. Гавриш

28.05.2000 р.

НАШІ АВТОРИ

Бонь Віра, завідувача відділом Музею, заслужений працівник культури України

Войціцька Марія, науковий працівник Музею

Горак Роман, директор Музею, член Національної Спілки письменників України

Горак Яким, старший науковий працівник Музею, аспірант Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського НАН України

Диба Алла, співробітник Відділу рукописних фондів та текстології Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, м. Київ

Зозуляк Катерина, старший науковий працівник Музею, член Національної Спілки письменників України

Зозуляк Петро, заступник директора Музею з наукової роботи

Ідзьо Віктор, ректор Українського університету, кандидат історичних наук, м. Москва (Росія)

Кухар Валентина, вчений секретар Музею, кандидат історичних наук

Пчілка Олена, українська письменниця, фольклорист, етнограф, член-кореспондент ВУАН (1849–1930)

Старак Олександра, головний хранитель фондів Музею

Чернищенко Лариса, старший науковий працівник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, кандидат філологічних наук, м. Київ

ЗМІСТ

Пчілка Олена

ІВАН ФРАНКО І ЙОГО ПРАЦЯ..... 3

Горак Роман

ПОЛИТ САС ПОГОРЕЦЬКИЙ 15

Бонь Віра

АННА ФРАНКО-КЛЮЧКО 54

Горак Яким

ВЗАЄМИНИ МІЖ ІВАНОМ ФРАНКОМ ТА
ОСТАПОМ НИЖАНКІВСЬКИМ..... 69

Зозуляк Катерина

СПРАВЖНІЙ ЛИЦАР ОBOB'ЯЗКУ 82

Кухар Валентина

НЕВІДОМИЙ ФРАГМЕНТ ЛИСТУВАННЯ ІВАНА
ФРАНКА ТА ОЛЕНИ КИСЛІВСЬКОЇ 99

Войціцька Марія

“...ЗМОЖУ ХОТЬ ЧИМ ПРИСЛУЖИТИ РІДНІЙ
ЛІТЕРАТУРІ” 108

Старак Олександра

ЩИРИЙ ДРУГ ІВАНА ФРАНКА 121

Диба Алла

ПРОСТУЮЧИ КИЇВСЬКИМИ СТЕЖКАМИ ІВАНА
ФРАНКА 131

Чернищенко Лариса

ЛИСТИ ОЛЬГИ ХОРУЖИНСЬКОЇ ДО ІВАНА
ФРАНКА 145

Горак Роман

ЛИСТИ ДО БАТЬКА 208

Лист Андрія Франка до Івана Франка 241

Листи Тараса Франка до Івана Франка 242

Листи Петра Франка до Івана Франка 259

Листи Анни Франко до Івана Франка 264

Горак Яким

ЛИСТУВАННЯ ІВАНА ФРАНКА З АНАТОЛЕМ
ВАХНЯНИНОМ 274

Ідзьо Віктор

ІВАН ФРАНКО І РОСІЙСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК .. 281

Зозуляк Петро

ХРОНІКА МУЗЕЮ: 2000-Й РІК 287

Наукове видання

Львівський літературно-меморіальний музей
Івана Франка

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
МУЗЕЮ ІВАНА ФРАНКА У ЛЬВОВІ**

Випуск 2

Редактор і коректор *Євдокія Русин*
Художній редактор *Ігор Шутурма*
Технічний редактор *Віра Франчук*

Здано на складання 12. 04. 2001. Підписано до друку 25. 11. 2001.

Формат 84x108 1/32. Папір офсетн. № 1. Гарнітура Times.

Офсетний друк. Умов. друк. арк. 15,96 + 4 вкл. Умов. фарбовідб. 16,59.

Обл.-вид. арк. 13,62 + 0,36 вкл. Тираж 500 пр. Замовлення № 725-1.

Видавництво «Каменярь». 79000, Львів, МСП, Підвальна, 3.

Свідоцтво Держ. реєстру: серія ДК, № 462.

Львівська книжкова фабрика «Атлас»

79000 Львів, Зелена, 20

Науковий вісник Музею Івана Франка у Львові:
НЗ4 Випуск 2 / Редколегія: Р. Гром'як, І. Денисюк, М. Ільницький та ін.; Відповідальний за вип. П. Зозуляк. – Львів: Каменярь, 2001. – 302 с., 8 арк іл.

ISBN 5-7745-0900-1

У черговому випуску «Наукового вісника Музею Івана Франка у Львові», започаткованого у 2000 році з нагоди 60-річчя музею, публікуються наукові праці співробітників музею та учасників «Франківських читань–2001». Окремий розділ відтворює хроніку діяльності музею за 2000 рік.

Н 4603020100-48 Замовне
2001

ББК 86.377-1

